24380.

ELEMENTE

DE

PSIHOLOGIE

DE

I. GĂVĂNESCUL
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI

BIBLIOTECA UNIVERSITARĂ CAROLI FUNDATA

EDIȚIA 17-a
DIN NOU REVĂZUTĂ.

BUCUREȘTI
EDITURA LIBRĂRIEI H. STEINBERG & FIU
94, STRADA LIPSCANI, 94
1922

Prețul Lei 30.

Inv. A.18.630

ELEMENTE

DE

PSIHOLOGIE

FUNDAȚIUNEA UNIVERSITARĂ CAROLI

Dă

I. GĂVĂNESCUL
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI

43460

EDIȚIA 17-A
DIN NOU REVAZUTA

BUCUREȘTI

EDITURA LIBRĂRIEI H. STEINBERG & FIU
94, Strada Lipscani, 94
1922

CONTROL 1953

Biblioteca Centrală Universitară
" Carol I " Bucureşti
Cota 41689

1956

No.

Toate exemplarele vor purla semnătura autorului

393808

BCU — Bucuresti
C43460

RC 70109

PREFAȚA EDIȚIEI DIN 1919

Ediția de față nu apare fără oarecari modificări însemnate.

Dela 1890 *până azi, această carte a trecut prin schimbări diferite și a crescut mereu. Și-a păstrat însă personalitatea ei intelectuală: principiile fundamentale, împrejurul cărora s-au grupat organizându-se fapte noui, perspective noui. S'a supus astfel marii legi a orcărei vieți normale, s'a adaptat mereu la condițiile schimbătoare ale mediului,—în cazul ei, ale mediului cultural școlar—păstrându-și firul conducător al unității sale personale, rațiunea biologică a ființei sale științifice.*

Dacă s'ar urmări linia evoluției sale, s'ar constatà preocuparea constantă de a servì, sub diferite forme, scopul educației filosofice, după nevoile momentului.

La început, alăturea de ideia dominantă a independenței domeniului psihologic, se puteà vedeà grija unei orientări generale în studiul filosofiei și aceea de a prezentà învățarea psihologiei în tovărășia, pe atunci mai în vază, a cunoștințelor fiziologice. Un fel de captatio benevolentiae.

Curând s'a ivit însă altă nevoie de o importanță practică mai vitală—luând cuvântul „practic" în accepția lui filosofică, echivalentă cu moral și biologic.

Prin o dispoziție, de o miopie enormă pentru un stat așezat pe baze democratice și care, împins de mersul grăbit al vremii, aspiră vrând nevrând la realisarea formelor de viață publică ale cârmuirii poporului prin el însuși, s'a scos din școli studiul ce avea ca menire să orienteze sufletul tinerimii asupra rațiunii obiective a purtării bune și drepte, a împlinirii datoriilor, a înfrânării egoismului.

Scoaterea Eticei din învățământul public al României, când învățarea ei se găsește la baza largă a culturei oricărui stat în adevăr democratic, a fost mai mult decât o eroare. Sunt aproape ispitit a zice că a fost o crimă.

Ca să micșorez cât de puțin efectele acestei lacune condamnabile, am introdus, pe ici pe colo, în cartea de Psihologie, considerații etice în legătură cu chestiile psihologice cu cari aveau raporturi naturale. Aceste adăugiri, ca să-și găsească un loc mai liber, au dus la eliminarea chestiilor de erudiție general filosofică sau fiziologică.

In contul celor din urmă s'au efectuat și modificările din ediția de față, cari au tendința de a accentua punctul de vedere special al Psichologiei, ca știință de sine stătătoare, cu un obiect și o metodă proprie, și cu radieri de lumină în domeniile învecinate ale științelor noologice.

In definitiv, acesta trebue să fie caracterul propriu și ultim al Psihologiei, chiar sub înfățișarea ei de carte

destinată a da primele orientări în domeniul ştiinţei despre suflet.

Când reintegrarea Eticei în programul şcolilor secundare va permite, fără inconvenient practic, înlocuirea consideraţiilor de ordin etic cu cele de ordin strict psihologic, aceasta va fi forma ultimă şi definitivă şi a cărţii acesteia.

I. GĂVĂNESCUL

Iaşi, 10 Septembrie 1919.

PREFATA EDITIEI PRECEDENTE, DIN 1920

Ediția apărută la începutul acestui an școlar epuizându-se mai curând decât prevedeau chibzuielele mele, ediția de față apare fără nici-o schimbare, ca o continuare a celei precedente.

Nu numai populația școlară crescută, în cadrele țării mărite, dar și numărul cititorilor doritori de a privi mai sistematic și limpede în complexitatea vieții sufletești crescând, treptat cu nevoia unei culturi generale, au adus acestei cărți o atenție, care din zi în zi dovedește că ea răspunde unei nevoi.

Cea mai delicată măgulire a amorului propriu de autor didactic, însă, o văd în faptul că, între cei cari îi caută scrierile cu interes și dragoste, se află mulți din foștii elevi cari le-au învățat pe băncile școlii, de mult părăsite. **Psihologia** *mi-a câștigat astfel mulți prieteni, a căror simpatie nu pierde ocazia de a se manifesta, fie verbal, fie în scris, amintindu-mi foloasele ce a tras spiritul lor din studiarea unei opere, care, prezentând știința sufletului în o formă ușor de priceput și de asimilat, a pus bazele culturei lor filosofice.*

Sentimentul lor confirmă principiul ce m'a călăuzit dela început în redactarea acestei lucrări. Am vrut din adins să evit ursuzlicul pretențios al terminolo-

giei abstracte, care sperie mintea, făcând din filosofie un instrument de tortură a minții. Numai treptat cu înțelegerea adevărurilor sprijinite pe fapte și exemple, am trecut la formularea lor în expresii tehnice. Căci scopul culturei nu este de a da aparența profunzimii prin cuvinte savante, cari pot corespunde, firește, și unei cugetări reale, dar de multe ori sună a gol când le încerci cu ciocanul analizei; scopul culturei e, mai de grabă, de a pune spiritul, pe cât se poate, în stare de a vedea și pătrunde legile realității. Și, spre acest scop, arta constă nu să îmbraci adevărul în cuvinte și formule de o erudiție greoae, ci să prezinți fenomenele astfel ca priceperea legii lor să fie și ușoară și exactă.

Recunosc că această procedare cere mai multă trudă din partea scriitorului sau a profesorului decât acea care face abstracție de spiritul căruia se adresează, și monologhează numai pentru sine. Sau, ca să exprim aceeași idee în mod paradoxal pentru acela care ar fi lipsit de interesul și de simțul pedagogic: e mai greu să scrii știință serioasă sub o formă ușoară pentru începători, decât s'o scrii în fraze pedante pentru învățați.

Iași, 27 Ianuarie 1920.

DIN PREFATA EDITIEI DELA 1909

In această ediţie s'au făcut mai multe schimbări, priviloare nu numai la ordinea chestiunilor, ci şi la formularea lor. S'au precizat unele idei şi s'a căutat a se pune în mai multă lumină acordul concepţiilor fundamentale. Probleme noui, evitate înainte pentru greutatea aperceperii, s'au adăugat—atingându-se, firește, cu toată precauţia necesară—spre a veni în ajutorul profesorilor de filosofie, cărora li se cere, prin programele noui, să le trateze în clasă.

Cartea de faţă nu este însă numai un auxiliar pentru profesori şi pentru cei ce au norocul să înveţe psihologia cu un profesor bun ; ci şi o călăuză pentru acei cari, dorind să se iniţieze mai sistematic în ştiinţa sufletului, sunt nevoiţi a se bizui pe munca dibuitoare a minţii lor.

PARTEA ÎNTÂIA

CHESTIUNI INTRODUCTIVE

OBIECTUL PSIHOLOGIEI

Determinarea fenomenelor sufleteşti

Analiza unui caz de experienţă. — Când studiăm ştiinţele naturale şi voim a descrie, a determina şi clasifica plantele sau animalele, căutăm să le observăm direct în natură sau cel puţin în desemn. Când studiăm istoria literaturii române şi voim a caracteriza spitirul şi opera lui Alecsandri s. e., căutăm mai întâiu a cunoaşte scrierile marelui poet naţional prin noi înşine şi cât se poate mai complect. E natural ca, mai înainte de a proceda la descrierea, clasificarea sau explicarea lucrurilor sau faptelor cu cari se ocupă o ştiinţă, să ni se pună în vedere, *să intuim* mai întâiu acele lucruri sau fapte ce alcătuesc materialul ştiinţei.

Tot aşa va trebui să se procedeze şi în studiul psihologiei.

Cari sunt faptele cu cari se ocupă psihologia? Unde trebue să le căutăm? Unde le găsim?

Pentru studiul ştiinţelor naturale ca să ne procurăm materialul de cunoaştere, trebue să căutăm împrejurul nostru, şi adesea departe, pe câmpuri, prin păduri, prin munţi, pela mare, în escursiuni repetate, spre a culege animalele, plantele, mineralele de studiat. Când studiăm istoria literaturii, avem nevoe de cărţile autorilor, de o bibliotecă întreagă. Pentru căutarea materialului psihologiei nu trebue alergături depărtate şi nici cheltuială pentru strângerea lui, căci fiecare îl are aproape de tot, îl găseşte *în el însuşi*. Terenul de observaţie suntem *noi*, laboratorul de experimente suntem *noi*, cartea de citit şi de consultat suntem *noi înşine*.

Cum procedăm spre a găsi în noi acel material şi a-l studia?

Să luăm un moment din vieaţă, un caz concret de experienţă obişnuită, ce se poate întâmpla oricui, şi să vedem ce putem culege din el ca fapte psihologice.

Stăm în camera de lucru şi citim o scriere literară interesantă. Suntem răpiţi de urmărirea ideilor şi gata să renunţăm la orce pentru acel moment de farmec pur intelectual. Deodată auzim un duruit de trăsură ce se opreşte în apropierea casei. Miraţi, alergăm la fereastră şi abiă apucăm a zări intrarea repede în curte a unui domn, pe care nu l-am putut vedea bine. După pardesiul lăsat în trăsură şi după mişcările la intrarea în curte, credem că e un oarecare domn X, a cărui vizită ştim că ne va face să ne perdem timpul. Voim să ne ascundem, când tocmai auzim afară, la uşă, un glas care nu e al lui X, ci al unui prieten al nostru Z, pe care ar fi trebuit să-l aş-

teptăm, fiindcă-i promisesem să mergem împreună undeva. Il primim îndată; dar atunci se naşte în noi o luptă. Cartea e interesantă şi n'am vrea s'o întrerupem; pe amic nu-l putem refuzà, fiindcă i-am promis... Ce e de făcut? Sufletul nostru stă în nehotărîre, chibzueşte până când, la urma urmei, ne decidem într'un fel sau altul.

Să analizăm această întâmplare; s'o luăm ca un moment de vieaţă şi să exercităm asupra ei ceea ce s'ar numì o vivisecţie, sau, mai bine, o autopsie, presupunând momentul trecut. Ce se găseşte în acel moment sufletesc?

Să reluăm. *S'a auzit* un duruit de trăsură, am făcut *o mişcare*, împinşi de *curiozitate*. Am *văzut* un om ce l-am *asemuit* cu X, şi asemuirea *a deşteptat* în noi calităţile şi defectele lui X; această reamintire a produs un anumit sentiment de *neplăcere* şi de aci *hotărîrea de a încuià uşa*, de a ne ascunde, ş. a. m. d.

Unde s'au petrecut toate acestea? In noi. Şi cum ştim de ele? Ştim direct, printr'un simţ, care ne spune imediat acea ce se petrece în noi, ca stări ale noastre, ale vieţii noastre interne, ale sufletului nostru.

Iată o culgere de fapte săvârşite stând pe loc, şi anume o culegere de fapte *sufleteşti*. Ce găsim în ea? Senzaţii *de auz*, produse de duruitul trăsurei şi apoi de glasul prietenului; senzaţii *de vedere*: pardesiul din trăsură, mişcarea făcută la intrarea în curte, etc.; *reamintirea* calităţilor şi defectelor lui X, provocate de vederea mişcării făcute de el; iar, la auzul glasului prietenului, reamintirea însuşirilor acestuia. Mai găsim faptul de *repulziune*, când presupunem că e X; şi din contră, mulţumirea, când

vedem că e Z. Apoi mai găsim *hotărîri*, *mişcări*: auzind duruitul trăsurii, ne mişcăm către fereastră; şi presupunând că e X, ne hotărîm să închidem uşa şi ne mişcăm către ea; auzind însă glasul, luăm altă hotărîre, de a deschide uşa şi facem această mişcare. In fine, *chibzuiala*, *deliberarea*, punerea în balanţă a urmărilor unui demers şi a celuilalt.

Iată ce se poate culege dintr'un simplu caz foarte familiar. Aceste fapte, şi altele de acest fel, petrecute, simţite, constate în noi, le considerăm ca material al studiului psihologiei. Ştiinţa sufletului, după ce le stabileşte, caută să le descrie, să le clasifice, să le explice.

Caracteristica fenomenelor psihice.

Deosebirea dintre fenomenele sufleteşti şi cele materiale.— Când studiăm o floare, îi observăm culoarea, o mirosim, o pipăim; o putem cercetà singuri sau împreună cu alţii; şi mai putem verificà observaţiile şi spusele altora, ca să ajungem la un rezultat comun deopotrivă valabil pentru toţi.

Tot aşà e şi cu faptele psihologice?

Dacă am vreà să studiăm stările sufleteşti, petrecute în noi, împreună cu prietenul ce ne vizitează, tot aşà cum am studià o floare, ar fi posibil? Cum ar puteà să vază şi să ştie prietenul ce simţim noi, în noi? Ar trebui să-i spunem noi exact ce s'a petrecut în noi. Cuvântul, ce e drept, simbolizează o stare sufletească; şi spunând că am simţit *teamă*, *nelinişte*, când am crezut că erà X, aceste cuvinte vor provocà o anumită stare sufletească în prietenul Z, aproape aceeaş, ce o avem şi noi, cari pronunţăm cuvântul.

Aproape aceeaşi, fiindcă deşi cuvântul „*teamă*" deşteaptă în toţi cei ce îi înţeleg cuprinsul, *cam aceeaşi* stare sufletească, însă aceasta nu-i *identică*. Nu există două fiinţe cu stări sufleteşti absolut identice, fiindcă nu există două individualităţi perfect identice : înţelegerea e aproximativă, chiar când cuvintele îşi au înţelesul lor bine stabilit.

Dar oare altcineva n'ar puteà aflà direct, prin el însuşi, ce se petrece în noi? Dacă ne-am închipuì, că, ascuns în camera de lucru, un observator ne-ar fi luat pe noi ca obiect de studiu, în timpul cazului psihologoc analizat: ce-ar fi putut notà? La început atitudinea noastră atentă la cetire, fixitatea omului ce urmăreşte o idee, apoi mişcarea către fereastră la auzirea duruitului trăsurei ; schimbarea de fizionomie la vederea persoanei, adică mişcarea muşchilor feţei ; un gest, îndreptarea către uşă ; apoi, la auzirea glasului, o nouă schimbare a muşchilor feţei, luând o dispoziţie opusă celei dintâiu ; apoi mişcarea pentru deschiderea uşei. Adică ceea ce ar puteà observà, ar fi numai nişte *mişcări* externe ale noastre ; ca la un cinematograf.

Prin acestea ar cunoaşte el stările noastre sufleteşti: că suntem plictisiţi, când vedem pe X ; veseli, când auzim pe Z?

Da, se zice. Cum însă? A văzut el *direct* aceste stări sufleteşti? A *văzut* el bucuria, întristarea, hotărîrile şi deliberările noastre *în noi*? Nu, de sigur, a *văzut* numai nişte *mişcări* exterioare, pe cari le-a *interpretat*, traducându-le în termeni psihologici. A văzut o expresie a figurei şi a înţeles că în noi s'a petrecut ceva, un sentiment de mirare, de nedomirire, de neplăcere sau de mulţumire.

Dacă am fi ştiut că suntem observaţi şi am fi vrut

să inducem în eroare pe observator, am fi putut să ne prefacem, să exprimăm pe figură mulţumirea, când în suflet am fi simţit neplăcerea ; ori să păstrăm o fizionomie indiferentă, fără nici o expresie. Şi atunci ar fi interpretat greşit stările noastre sufleteşti, luându-se după atitudinea, după mişcările şi gesturile noastre, singurele cari se pot vedeà.

Faptele psihologice înşile nu se pot vedeà—şi aici cuvântul *vedea* rezumează mijloacele de cunoaştere prin toate simţurile—nu se pot percepe prin nici unul din simţurile exterioare. Ce e drept, se zice de un sentiment că e *amar* ; dar nimeni nu l-a gustat ; de-o gândire că e *grea*, apăsătoare ; dar nimeni n'a cântărit-o ; şi termenii aceştia sunt întrebuinţaţi în mod figurat. Se vorbeşte astfel, tot figurat, de o cugetare „cu orizont larg", deşi ideile nu se măsoară cu metrul pătrat ; şi *spaţiul*, strict vorbind, nu se poate aplicà la stările sufleteşti.

Spre a vedeà şi mai bine natura fenonemelor sufleteşti şi deosebirea lor de cele materiale, să mai luăm un exemplu.

Să ne închipuim un naturalist *perfect*, pentru care universul material ar fi o carte deschisă. Să admitem că el ar fi în stare să urmărească toate fenomenele, toate schimbările lumii fizice, până la cele mai depărtate cauze şi până la cele mai mici efecte ale lor ; că s'ar uità în univers ca într'un mecanism transparent: ar vedeà şi ar înţelege toate mişcările, ar explicà şi prevedeà toate întâmplările şi modificările naturei materiale. Şi să presupunem că noi, înţepându-ne la un deget, ne ducem înaintea lui şi-l rugăm, arătându-i degetul, să ne spună ce ni s'a întâmplat, ce avem. Naturalistul perfect, prin

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ "CAROL I" BUCUREŞTI

mijloacele sale de cercetări şi pe baza cunoştinţelor sale anterioare, ne va spune ce alterări s'au produs în piele, în muşchii, în nervii degetului ; ar puteà urmări mişcarea nervoasă, pornită dela vârful degetului, până la creer şi dela creer îndărăt până la deget ; şi, după ce ne-ar descrie toate acestea, ar crede că a spus *tot ce există*, tot ce formează, tot ce însoţeşte şi urmează faptul înţepării.

Dar noi ne vom plânge că *ne doare*, că avem o *durere*. Şi naturalistul, fizicul,—considerat numai ca atare—va căutà *s'o vază* şi va spune că *n'o vede* ; va luà instrumentele măritoare, va întrebuinţà microscopul ; şi, după îndelungate străduinţe, va declarà că nu mai zăreşte nimic, că deci ne înşelăm: durerea, de care ne plângem, *nu se vede*, *nu există*.

Şi totuşi, deşi naturalistul are dreptate că *nu se vede*, ea de sigur *există*. O simţim în noi.

Tot aşa de puţin va puteà constatà cinevà, prin ajutorul celor mai perfecte aparate de observare externă, sentimentul ce se produce în noi, când stăm în faţa unui peisaj frumos, când ascultăm o melodie plăcută ori o cuvântare mişcătoare ; când vedem un om însemnat, admirat în genere pentru faptele sale şi pentru caracterul ori geniul său ; când întâlnim un amic ; când revedem locurile unde ne-am petrecut copilăria, unde zac rămăşiţele fiinţelor iubite. Ce se petrece în noi, în aceste împrejurări, ştim numai noi, şi putem mai mult sau mai puţin exact să le comunicăm şi altora. Dar *simţurile* altuia nu ajung la ele: ochiul nu le vede, urechea nu le aude, mâna nu le pipăe.

In rezumat, deci fenomenele sufleteşti se deosebesc de cele ce formează obiectul ştiinţelor fizico-

43460

naturale, n'au *formă, dimensiune, greutate*, etc., nu se desfăşoară *în spaţiu*. Nu putem zice de fenomenul fricei, bunăoară, că e pătrat ori rotund, sau că e de un metru, sau că e de atâtea grame.

Fenomenele sufleteşti nu le putem direct observà decât *în noi* şi anume prin ajutorul *simţului intim*, al „*conştiinţei*" imediate, adică prin aceea ce se numeşte *observaţie internă*. Ce putem spune despre ele, mai general, este numai că vin *unul după altul* sau *deodată* în conştiinţă. Caracteristica lor *pozitivă* comună este deci: că ne sunt date numai *în timp*, fie succesiv fie simultan.

Totalitatea lor constitue *sufletul*, care este numele generic al unei *clase* de fenomene, al întregei categorii de fapte psihice sau de stări de conştiinţă, de combinări şi schimbări ale lor..

Din cauza caracterului lor special de a ne fi date *în timp, nu în spaţiu*, rezultà şi se înţelege împrejurarea că ele pot încăpeà *mai multe deodată în acelaş moment* al conştiinţei, pe când lucrurile materiale nu încap mai multe deodată în acelaş punct din spaţiu. Două, trei sau mai multe instrumente muzicale nu pot stà în acelaş loc în spaţiu, se exclud unul pe altul. Legea *impenetrabilităţii*. Dar sunetele lor, ca fenomene psihice, se prind toate deodată în acelaş act al conştiinţei, care le uneşte într'o sinteză. Nu se exclud, nu stau unul în afară şi alături de altul; ci alcătuiesc, la un loc, un singur moment sufletesc, pe care îl numim în cazul exemplului dat, acord, armonie.

Asemenea într'un discurs, într'o descripţie, de câte lucruri nu se vorbeşte! Pe când în natura fizică toate acele lucruri — pădure, cer, mare, câmpie

munţi, râuri, oameni, etc., — stau în afară unul de altul, deosebite prin poziţia şi depărtarea lor în spaţiu, în mintea noastră ideile şi reprezentările lor sufleteşti stau unite împreună în acelaş moment, legate prin simultaneitate şi succesiune. Chiar părţile succesive ale unei cuvântări sau lecturi trebue din când în când să se prezinte împreună, simultan, în conştiinţă. Altfel, dacă fiecare din ideile date succesiv s'ar uità cu totul, dacă ar dispăreà din minte treptat ideile dela începutul discursului, când am ajunge la mijlocul lui, şi apoi cele dela mijloc, când am ajunge la sfârşit, înţelegerea ar fi imposibilă. Tot atâta folos ar aduce, în cazul acesta, experienţa vieţei de orice fel, cât succes aveà munca Danaidelor.

Proprietatea fenomenelor psihice de a *coexista* mai multe în timp, face posibile şi explicabile multe din funcţiile sufletului precum, bunăoară *compararea*. Ca să poţi compará două lucruri, trebue ca spiritul să aibă facultatea de a le puteà ţine, ca idei, în acelaş act de unire şi confruntare. Cei doi termeni de comparat trebue să se găsească în acelaş moment în conştiinţă, pentru ca să li se poată găsì şi declarà asemănarea sau deosebirea dintre ei. Dacă unul din ei ar dispăreà din conştiinţă, când ar venì celălalt, compararea dintre dânşii nu s'ar efectuà nici odată.

Asemenea nici *funcţiunea voinţei* nu s'ar puteà îndeplinì, fără proprietatea formulată mai sus. Trebue să ai în conştiinţă simultan şi *scopul urmărit* şi *mijloacele* sau căile pentru atingerea lui, şi să nu-ţi lipsească nici *dorinţa* de a-l realizà. Şi toate aceste idei şi sentimente trebue să poată stà în acelaş

moment sufletesc pentru ca actul de voinţă să se poată produce.

Astfel dar caracteristica pozitivă particulară a fenomenelor psihice de *a ne fi date în timp*, atât în succesiune cât şi în simultaneitate, are aplicaţii numeroase şi adânci asupra întregului câmp al vieţi sufleteşti.

Cu o caracterizare negativă, zicem de fenomenele psihice că sunt *immateriale*.

Alte caracteristice, date vieţei şi fenomenelor sufleteşti, ca spontaneitatea, continuitatea, nu par trăsături exclusiv ale lor.

Spontaneitatea, spre a vorbi numai de cea mai isbitoare, pare a fi proprie în adevăr numai vieţei sufleteşti, în opunere cu înfăţişarea lumei fizice. Lucrurile materiale sunt supuse inerţiei, se mişcă dacă le mişti, şi după formula ştiinţifică a legii inerţiei, odată puse în mişcare nu sunt în stare a înceta, prin ele înşile, mişcarea şi a trece în stare de repaus.

Aşă e dacă privim lucrurile izolat, nu în totalitatea lor ce alcătueşte lumea fizică. Mişcarea eternă a corpurilor cereşti, circulaţia nesfârşită a materiei, din o stare în alta, curgerea neobosită a râurilor către mare, ridicarea mărilor în fluxuri, a aburilor spre cer ca nori, coborîrea norilor pe pământ, în ploaie, a isvoarelor dela munte spre şes, şi d'aci alergarea lor din nou spre mare, cristalizarea apei în fulgi de zăpadă, a atâtor corpuri în flori miraculos de variate şi de frumoase, toate aceste sunt mişcări cărora cu greu li se poate tăgăduì înfăţişarea spontaneităţii.

Ce forţă din afară mişcă planetele, cum ar mişca tacul o bilă de biliard? Ce forţă din afară ridică norii spre cer, cum ar ridică un lanţ cu scripete o ladă de pietre? Ce forţă din afară mână apele spre mare, cum ar împinge copiii un căruţ înaintea lor?

Gravitaţia universală? Aceasta nu e o forţă din *afară*. A vorbi de acele fenomene de mişcare ca de nişte efecte ale gravităţiei, ar fi a personifică această lege a natu ei. Legea gravităţiei este formularea unui mod de a fi şi de a se comportà al naturei lucrurilor. Ea exprimă natura fenomenelor, nu le produce.

Spontaneitatea, afară de aceasta, o găsim ca un caracter distinctiv la toate fiinţele, chiar la cele mai inferioare, ca fiinţe monoclulare.

Se vede uşor la ce discuţii, pe baze hipotetice, provoacă spiritul acestei apropieri.

Nu le formulăm. Observăm numai că nu se poate considerà, în mod nediscutabil, spontaneitatea ca un criteriu exclusiv al vieţii sufleteşti.

Obiectul psihologiei. — Ştiinţa care se ocupă cu descrierea cu clasificarea acestor fenomene sufleteşti, precum şi cu stabilirea raporturilor dintre ele, cu căutarea legilor lor, cu studierea condiţiilor şi împrejurărilor în cari ele se produc, în care se desvoltă sau degenerează, cu explicarea şi înţelegerea lor, se numeşte *Psihologie* (dela ψυχή şi λόγος).

Psihologia, astfel constituită, se numeşte *ştiinţifică*, şi se deosibeşte de *psihologia pur empirică*, în care nu se caută explicarea riguroasă a fenomenelor sufleteşti, în genesa şi cauzalitatea lor obiectivă, ci mai mult cunoaşterea practică a oamenilor, fie pentru interesele vieţei, fie pentru ale artei.

Un om de afaceri, un poet, se mărginesc a pătrunde în sufletul unui om, a-i descoperi caracterul, gândul, intenţiile, simpatiile, antipatiile, fie pentru a le utilizà în scopurile sale, fie pentru a le zugrăvì în operele sale. Interesul omului de ştiinţă merge mai departe şi are alt scop. Nu se mărgineşte a constatà şi invederà stările de suflet existente, ci caută a le înţelege, reducând producerea lor şi raporturile lor la anumite formule generale, la numite legi. Şi aceasta este scopul lui specific. Cunoştinţa lui e superioară cunoştinţei curat empirice.

Intr'un punct, însă, psihologia ştiinţifică şi cea empirică se asemănă: amândouă se ocupă de fenomenele ce cad în domeniul observaţiei.

Amândouă, din acest punct de vedere se deosebesc de psihologia filosofică, numită şi metafizică, în care se caută nu să se studieze fenomenele şi func-

ţiunile sufletului, în legăturile lor cauzale, ci să se determine însăşi esenţa absolută a sufletului, origina lui, raporturile lui cu materia, extensiunea lui în natură, soarta lui după încetarea vieţei individuale, nemurirea lui, chestii care trec de competinţa observaţiei şi a experimentului, şi cari nu pot fi abordate decât de raţiune.

De aceea psihologia aceasta s'a numit şi *raţională*.

Se va vedeà, mai departe, diferitele ramuri ale psihologiei ştiinţifice luând nume deosebite, fie după domeniul special al cercetărilor, fie după metoda întrebuinţată în cercetările lor.

Realitatea fenomenelor psihice. — *Cogio, ergo sum.*

Fenomenele, ca să formeze obiectul unei ştiinţe, trebue mai întâiu de toate, să existe, să aibă o realitate obiectivă sigură.

Nişte fenomene pe cari nu le poţi vedeà, nu le poţi pipăì, nu le poţi constatà prin niciunul din simţuri, şi cari nu au nici întindere în spaţiu, nici greutate, nici formă, nici o proprietate materială, cum există ele? Şi, mai întâi de toate, există ele oare? Nu sunt nişte fantome ale închipuirii noastre? Ce ne face să afirmăm *existenţa* reală a *fenomenelor sufleteşti*?

Materia, da, poate formà obiectul unei ştiinţe. Materia o vedem, o pipăim, o putem cuprinde cu toate simţurile, îi măsurăm întinderea, îi descriem forma, etc. Existenţa ei reală *pare* deci incontestabilă.

Să analizăm puţin această *părere*. Să vedem mai de aproape: Ce e materia? Să luăm un corp material, orcare, ca reprezentant al ei. E *solid*, *întins* în spaţiu; are un grad de *temperatură*; dacă-l lovim, dă un *sunet*; are o *coloare*, o *formă*; şi zicem că acestea la un loc,

alcătuesc corpul, a cărui existenţă e îndubitabilă ; bunul simţ o spune şi filozofia populară o confirmă. Totuş, să cercetăm la ce se reduce această siguranţă.

Fizica ne spune că *culoarea* se reduce, în realitate, la un număr de vibraţii, cari vin şi isbesc nervul optic şi produc, din contactul cu sistemul nervos, senzaţii de culoare ; deci culoarea ca atare nu există afară, în corpuri ; e numai un elaborat al organizaţiei noastre. In afară e numai un fel de mişcare a undelor eterice, căreia îi corespund anumite culori *în noi*.

Culorile sunt dar nişte senzaţii ale noastre, producte subiective, nu realităţii obiective.

Tot aşà şi cu *sunetul*: el se reduce la nişte mişcări materiale ce isbesc nervul acustic, şi, punând în mişcare anumite părţi din sistemul nervos, produc ca rezultat sunetul, ca o senzaţie a noastră ; deci şi el e un product subiectiv, iar nu o realitate obiectivă. Dacă n'ar fi nerv acustic, n'ar există sunet. Pentru surzi nu există sunete, fiindcă surzii n'au aparatul sensorial care să-l producă. De asemenea, orbii, neavând laboratorul fiziologic unde să se producă culorile, nu cunosc aceste senzaţii de văz. Deci culorile, sunetele, cari zicem că sunt ale materiei, nu sunt ale materiei, ci sunt stări ale conştiinţei noastre, extereriorizate şi atribuite lumii din afară.

Tot aşà şi cu celelalte proprietăţi ale corpului material: forma, întinderea, sunt datorite simţului muscular şi pipăitului, sunt deci sensaţii, produse ale organizaţiei noastre subiective. Dacă aceste simţuri s'ar alterà, proprietăţile ar fi altele ; dacă simţurile ar lipsì, acele proprietăţi n'ar mai fi. Ele sunt deci date subiective, nu obiective.

Ce cunoaştem dar despre acel corp material, sunt propriile noastre stări sufleteşti, provocate din contactul nostru cu acel corp. Dacă am scoate din determinarea lui tot ce nu este al lui, tot ce nu este obiectiv extern, ci al nostru, adică subiectiv, ce am mai cunoaşte despre el? La ce s'ar reduce existenţa lui reală? La ceva necunoscut. Tot ce ştim şi putem afirmà despre el: că are cutare culoare, sunet, formă, etc., sunt tocmai fenomenele sufleteşti, datele conştiinţei noastre. De existenţa acestora suntem dar mai siguri decât de orice în lume.

Apoi de ce putem fi noi mai siguri decât de sentimentele, de afecţiunile noastre? Cuţitul, ce-a produs o sfâşiere în carnea noastră şi lichidul roş ce curge, e posibil să nu le cunoaştem, ce sunt, în ele însele; însă ceea ce-i absolut sigur că cunoaştem şi că există, e durerea produsă în noi.

Deci fenomenele *psihice există*, ba încă ele există *per excellentiam*. De tot ne putem îndoì, de lumea întreagă materială ne putem îndoì; dar chiar când ne îndoim de toate, nu ne putem îndoì de faptul că ne îndoim; îndoiala însă e un fenomen de *gândire*, un fenomen sufletesc. *Dubito ergo cogito*, cogito ergo sum al lui DESCARTES, s'ar puteà utiliza astfel pentru dovedirea, în mod sumar, a realităţii fenomenelor de conştiinţă.

CLASIFICAREA FENOMENELOR PSIHICE

Stări şi funcţiuni sufleteşti de cunoaştere, simţire, voinţă.

Invederând diversitatea fenomenelor de conştiinţă, motivăm necesitatea unei clasificări, în scopul de a puteà stăpânì domeniul acesta de fapte.

Pentru un naturalist, varietatea evidentă a obiectelor, fiinţelor de studiat face clasificarea necesară. Ce poate fi mai variat decât domeniul naturii fizice a unei ţări, pe care o grupă de naturalişti ar voì să o studieze din toate punctele de vedere? Fel de fel de plante, fel de fel de animale, fel de fel de minerale. Şi dacă la cele de pe uscat, se adaugă şi cele de apă, vietăţi ce alcătuesc o lume a lor a parte, câte lucruri impun spiritului naturalistului necesitatea de a le reduce la categorii, la unităţi, spre a le puteà cuprinde cu mintea şi studià?

S'ar păreà că domeniul subiectivităţii, al lumii interne, e mai simplu, mai puţin variat decât al lumii din afară. Din contră, Dacă luăm cazul concret din vieaţă, ce l-am analizat mai sus, sau orcare alt caz concret şi complect din experienţă, vom vedeà câte elemente găsim şi cât de deosebite sunt între ele.

Ziceam că ne aflăm în camera de studiu, cu *dorinţa* şi *holărîrea* să n'o părăsim şi să continuăm lectura începută, ce ne captivà. Chiar numai până aici, analizând cuprinsul sufletesc, găsim date ce se deosibesc între ele. Cartea pe care o citim, se prezintă prin nişte senzaţii de *formă*, de *culoare*, ce se deosibesc mult de celelalte fapte enumărate, adică de *dorinţa* sau *holărîrea* noastră de a nu ieşì din cameră, precum

nici acestea nu sunt identice cu elementele *plăcerii* intelectuale, ce avem urmărind ideile din carte.

Şezând şi lucrând la biuroul nostru avem, deosebit de sensaţiile de vedere, încă altele particulare, şi anume tactile, calorice, etc. Este evidentă neasemănarea dintre sensaţia de *căldură* şi cea de *lumină* sau de *culoare*. Cevà mai mult, chiar culorile sunt aşà de deosebite, încât par a nu aveà nimic comun. In ce se aseamănă, bunioară, *albul*, *negrul*, *roşul*, *albastrul*? Dacă e deosebire între culori, cu atât mai mult va fi deosebirea între *culori* la un loc, de o parte, şi *sunete* de alta. Ce are de comun *sunetul* ca sunet, fie înalt, bas, forte sau slab, cu o culoare *galbenă*, ca atare? Tot fapt de conştiinţă e şi unul şi altul; dar câtă deosebire? Şi trebue să ţinem seamă că am rămas tot în domeniul sensaţiilor. Comparând o *sensaţie* cu un alt fenomen tot de conştiinţă, cu fenomenul sufletesc al *admiraţiei* sau al *plăcerii* estetice, găsim o lipsă şi mai mare de apropiere, de afinitate între dânsele. De asemenea, ce deosebire între sentimentul durerii produse de o tăietură şi al neplăcerii la înfăţişarea unui om în mizerie! Atâtea fapte sufleteşti, aşà de depărtate între ele din punctul de vedere al afinităţii.

Dacă vom urmărì mai departe exemplul nostru, ne vom isbì de un fenomen foarte curios, ce deschide asupra vieţii sufleteşti o perspectivă surprinzătoare. Când am auzit glasul prietenului, ne-am *amintit* un fapt fixat între el şi noi: că trebuià în acea zi, la acea oră, să facem o plimbare împreună. Acest lucru unde existà, înainte de a se auzì glasul prietenului, ce l-a redeşteptat şi l-a adus la vieaţă sufletească? Il uitasem, zicem. Ce înseamnă a uita? Unde şi cum se găsesc toate faptele de conştiinţă, ce zicem că

le-am uitat, şi revin în conştiinţă în alt moment?

Sunt par'că adâncimi şi obscurităţi în fiinţa noastră, unde trăesc ascunse idei, impulsii, o mulţime de fenomene, ce apar uneori fără voia noastră, la lumina conştiinţei şi ne surprind prin existenţa lor nebănuită înainte. In exemplul nostru, promisiunea dată nu ne surprinde, căci o contractasem înainte în mod conştient şi acum a *revenit*; dar sunt combinaţii de idei, născociri ce apar gata în conştiinţă, şi nu ştim când s'au elaborat în noi, ca în vis bunioară. Par'că ar fi două fiinţe în om, una trăind sub formă conştientă, clară, şi alta sub o formă ascunsă, misterioasă. Şi din profunzimile nepătrunse de ochiul conştiinţei ies gata, pe terenul conştinţei, îndemnuri, idei, inspiraţii. Astfel copacul, ce se ridică în aer la lumină, îşi trage hrana din rădăcinile invizibile, ascunse în pământ.

Deşi toate *culorile* ce am enumărat mai sus, *roş*, *alb*, *negru*, *verde*, etc., se deosebesc între ele, găsim totuşi cevà care la apropie şi le face să constituiască o clasă de fenomene psihice particulară: anume, mai întâi, faptul că toate se produc din atingerea lumii din afară cu un anumit organ sensorial, *ochiul*, cu nervul optic. Orcât de variate ar fi culorile, nu sunt posibile fără existenţa acestui aparat compus din ochi, nerviul optic şi centrul celebral corespunzător. Tot aşà, mai punem la un loc şi alte fenomne, fiindcă provin din excitaţia lumii din afară cu *aceeaşi parte a* corpului: *sunetele*, *gusturile*, *mirosurile etc.* Apoi pe toate aceste fenomene, cari au de comun faptul că se *produc din atingerea lumii din afară cu o anumită parte a organizmului nostru*, le putem pune la un loc, constituind grupa *sensaţiilor*.

La sensaţii mai găsim o trăsătură comună şi mai

importantă, care face să constituiască o clasă deosebită: raportul care îl au faţă cu viaţa noastră în lume, aceea ce îndeplinesc ele pentru adaptarea noastră la condiţiile de viaţă, deci *funcţiunile lor biologice*. Ce rost au, spre exemplu, fenomenele sufleteşti numite *senzaţii*? Ele se produc din contactul unor excitaţii venite din afară, cu un organ senzorial, deci sunt nişte producte subiective, cari ne informează despre existenţa şi proprietatea unui *ce* afară din noi. Culoarea ce s'a produs în noi, ne raportează despre un mod de a fi al materiei din afară. Asemenea sunetul, forma, gustul, mirosul, temperatura, netezimea ori asperitatea. ş. a.

Vom face deci o clasă anumită din fenomene al căror rost este numai de a ne informà de existenţa reală a tot ce există, aşa cum există, îndepedent de altă preocupare. Acesta clasă este aceea a *fenomenelor de cunoaştere*. In ea intră senzaţiile; dar, pe lângă ele, multe alte stări şi funcţiuni sufleteşti, cari se vor vedeà treptat mai târziu.

Cu totul altul e rostul biologic şi psigologic al mulţumirii, nemulţumirii, al durerii, al plăcerii, al „simţirii" cu un cuvânt. Acestea ne informează numai despre *modul cum* cevà se potriveşte sau nu cu fiinţa noastră şi *cu* interesele vieţii noastre. Simţirea afectivă declară dacă acel *ceva*, ce există afară din noi şi despre a cărui existenţă ne-a raportat senzaţia (şi toate funcţiunile de cunoaştere), e *favorabil sau nu* vieţii noastre. Durerea e strigătul de alarmă al conştiinţei, ce ne face să recunoaştem o situaţie ca nefavorabilă vieţei noastre. Din contră, plăcerea ne spune că acel lucru, pe care funcţiunea de cunoaştere îl constată, convine intereselor vieţii noastre.

Plăcerea, durerea *apreciază ceea ce au constatat sensațiile*. Ele sunt și mai *subieclive* decât sensațiile. In fața oamenilor normal alcătuiți, aceiaș excitație produce acelaș fapt de cunoaștere: toți văd *roșu* un obiect roșu. Nu-i însă tot așă și cu sentimentele; ele variază mai mult dela om la om, după particularitățile de organizare individuală a ființelor. Unuia îi place o culoare, altuia altă culoare; pe unele ființe roșul le irită; și alte multe cazuri de deosebiri individuale în sentimente față de acelaș fenomen constatat la fel în existența lui de funcțiunea cunoașterii.

Deci iată niște fenomene sufletești, cari se despart de celelalte prin anumite însușiri comune. In lucrarea de clasificare a fenomenelor sufletești e natural să alcătuim din ele o clasă deosebită, aceea a *sentimentelor*.

Ce fenomen am mai găsit, afară de acestea, în exemplul luat? Când ni s'a părut, uitându-ne pe fereastră, că va veni să ne viziteze o persoană ce ne plictisește, am avut sentimentul de neplăcere care a apreciat acel moment ca nefavorabil nouă și, în legătură cu dânsul, am avut *mișcarea* de a evità posibilitatea unei astfel de neplăceri, și am căutat să închidem ușa. Aceasta-i o *hotărîre* luată în urma sentimentului de neplăcere și manifestată printr'o *acțiune*, ce are de scop depărtarea unei eventualități neplăcute. Deci hotărîrile, însoțite de acțiuni corespunzătoare, au ca rost biologic înlăturarea unei dureri posibile sau actuale, ori căutarea unei plăceri. Pentru aceasta ele aduc modificarea cursului firesc al împrejurărilor vieței și ale mediului, deci o *reacțiune* asupra lor. Toate fenomenele de acest fel alcătuiesc la un loc *voința*.

Trei funcțiuni sau facultăți sufletești. — Dis-

tingem dar în total *trei clase* sau categorii de fenomene sufletești: de *cunoaștere*, de *simțire*, *și* de *voință*. Ele se pot considerà ca cele trei *funcțiuni capitale* ale sufletului, numite și „*facultăți*".

Pentru învederarea și caracterizarea lor, să luăm un exemplu mai simplu.

Când atingem cu mâna și pipăim o sferă de marmură sau de fildeș, și observăm ce se petrece în noi, distingem următoarele fenomene:

1. Prin atingerea cu lucrul, luăm act sau *cunoștință* de existența lui afară din noi și de împrejurarea că el s'a atins de cutare parte a corpului nostru, că e neted, rotund, răcoros, etc.

2. Simțim o *plăcere* provenită din contactul pielei noastre cu suprafața lui.

3. Simțim în noi *o dorință și pornire* de a prelungi acel contact, a plimbà mâna pe rotunzimea netedă a globului; voim adică a păstrà raportul dintre el și noi.

Dacă, în loc de sfera de fildeș, am fi întâlnit cu mâna bunăoară corpul unei broaște, am fi distins în noi iarăși trei feluri de fenomene: faptul de *cunoștință*, prin care luăm act de existența și însușirile lucrului; un *sentiment*, și anume aici de *neplăcere*, adică o stare sufletescă prin care se arată că excitațiunea nu ne convine în cazul acesta; și în fine: o *pornire*, *o tendință către acțiune* sau mișcare, având de scop a depărtà mâna de acel obiect; voim adică a face să înceteze contactul, deci raportul dintre noi și el.

A cunoaște, a aprecia și a lucrà sau a reacționa sunt prin urmare cele trei forțe originale, primordiale și ireductibile ale sufletului. Ele au fost numite și *facultăți* sufletești, cu denumirea de: *inteligență*, *sensibilitate* și *voință*.

Prin *facultate* trebue să se înțeleagă însă numai *un fel de funcțiune a sufletului nostru;* iar numele diferitelor fa-

cultăţi să se considere ca numele particular al unei categorii determinate de fenomene şi funcţiuni sufleteşti. Aşà, *facultatea cunoaşterii* sau „*inteligenţa*" este un nume substantiv dat clasei fenomenelor de cunoştinţă, de la cele mai simple până la cele mai complexe, de la sensaţii până la raţionamente. Facultatea *sensibilităţii* sau *simţirii* cuprinde în sine de asemenea o serie de fenomene sufleteşti. cari toate se aseamănă între ele prin acea că sunt sau plăcute sau neplăcute: cu toate că ele pot fi de diferite grade de complexitate, de la o plăcere sau durere fizică până la una intelectuală sau morală. Tot aşa *facultatea voinţei* este numele categoriei de fenomene psihice, în care se găsesc toate acele fenomene ce au de caracteristică proprie o tendinţă către acţiune, către mişcare, către descărcare de energie prin manifestare în afară, prin o reacţiune faţă cu o excitaţiune oarecare.

Aceste trei feluri de funcţiuni ale sufletului, prin care excitaţiunea din afară pe deoparte se primeşte, se notează şi se înregistrează, iar pe de alta se apreciază, se judecă şi i se dă răspunsul printr'o reacţiune, *au loc în acelaş moment*; dar ele pot fi studiate separat, luând pe fiecare în parte şi făcând abstracţie de celelalte; iar numele momentului psihic se dă de ordinar după faţa *predominantă*, deşi celelalte nu lipsesc. Astfel un om întrebat într'un moment oarecare, ce face? poate răspunde: *mă gândesc, cuget*, cu toate că în sufletul lui atunci nu se află numai cugetare, ci şi o durere sau plăcere, precum o dorinţă sau pornire, — după cum se va constată mai departe; dar prin cuvintele lui *mă gândesc*, se indică ce fel de funcţiune *predomină* în sufletul lui, anume cea de cunoaştere. Altădată poate zice: sunt *trist, supărat*, denumind şi aci momentul psihic actual după partea care predomneşte în sufletul său, adică după cea *afectivă;* aceasta nu însemnează însă că lipseşte cu totul orice urmă de fenomen intelectual, de cunoştinţă şi de voinţă. Altădată poate zice *lucrez*, înţelegând că se află în *acţiune*, în mişcare. Prin această se exprimă numai că partea *predominantă* în acel moment este *voinţa*, acţiunea; dar aceasta nu exclude existenţa celorlalte elemente psihice de cunoştinţă şi emoţionalitate.

Această coexistenţă, în diferite grade de intensitate, a celor trei funcţiuni sufleteşti, în acelaş moment al vieţii psihice, decurge din unitatea de conştiinţă a sufletului, de care ţine seamă concepţiunea ştiinţifică a facultăţilor, aşa cum e formulată aici.

Vechea concepţie superficială a facultăţilor, azi de interes pur istoric, considera facultăţile, din timpul filosofilor greci până târziu în timpurile moderne. ca nişte *puteri* misterioase şi de sine stătătoare, care dedeau naştere unor anumite fenomene şi serviau la explicarea lor, cum cauza serveşte la explicarea efectului său.

Inteligenţa erà cauza fenomenelor de cunoaştere ; voinţa, cauza fenomenelor de hotărîre şi acţiune ; simţirea, cauza fenomenelor de plăcere sau durere.

Se ajungeà la explicaţii de acestea pur verbale, cari nu explică şi nu spun nimic: omul înţelege fiindcă are inteligenţă, voeşte fiindcă are voinţă, simte fiindcă are simţire. Şi spre a exprimà mai scurt aceste tautologii, se ziceà mai simplu: „inteligenţa înţelege", „voinţa voieşte", „simţirea simte".

Se despărţeà astfel sufletul în atâtea *puteri* deosebite şi de sine stătătoare, în atâtea „*entităţi*" particulare, cari lucrau în mod independent.

Realitatea vie a unităţii de conştiinţă erà astfel distrusă şi personalitatea eului, care îşi manifestă viaţa în funcţiuni de cunoaştere, simţire, voinţă, erà înlocuită chiar cu aceste funcţiuni ale ei, transformate în tot atâtea unităţi autonome.

Diferitele fenomene de cunoaştere, simţire şi voinţă.

1. Când cunoaştem un obiect prin intuiţie directă (prezentare imediată înaintea simţurilor), avem o *prezentaţie*. Bunioară, am înaintea mea o floare. Coloarea ce o văz, mirosul ce simţ, constituesc stări sufleteşti condiţionale *prezentative*, pentrucă e *prezentă* cauza care le-a pricinuit. Prezentaţiile se mai cunosc sub numele general de *sensaţii*, cari se împart în atâtea clase câte simţuri sunt.

Uneori se înţelege însă prin *sensaţii*, în sens restrâns, numai prezentaţiile câştigate prin simţurile numite inferioare, precum simţul gustului, mirosului, temperaturii, tactului, rămânând pentru cele venite dela simţurile superioare, adică dela simţul văzului, şi auzului, numele special de *percepţiuni*.

Prezentaţiile sunt dară acele fenomene psihice elementare, simple, provenite din contactul unei excitaţii cu nervii noştri. Ele sunt de două feluri: externe sau obiective, şi *interne* sau subiective, după cum escitaţia se produce de o cauză exterioară cor-

pului sau de una interioară. Ex.: *lumina*, *sunetul*, sunt prezentaţii sau sensaţii *obiective*, pentrucă vin prin ochi şi urechi, organele unor simţuri exterioare, atinse de nişte vibraţii sau ondulaţii de aer care constitue *excilaţia*; iar *foamea*, *setea*, *oboseala*, sunt prezentaţii sau sensaţii *subiective* sau mai bine *interne*, pentrucă provin din cauze ce lucrează în interiorul corpului asupra unor nervi.

Dacă obiectul sau cauza ce a produs o prezentaţie nu e de faţă, şi fenomenul psihic, ce constitue prezentaţia, ne vine în minte, atunci avem o *reprezentare*. Când am înaintea mea acest creion, se produce în minte, ca fapt psihic de cunoaştere, o prezentare; dacă, plecând, îl uit pe masă şi-mi aduc aminte afară de dânsul, chipul lui în minte, născut fără ca obiectul corespunzător să fie de faţă, se chiamă reprezentaţia lui sau *imaginea* lui.

Din combinările şi recombinările diferitelor prezentări şi reprezentări, din operaţiunile asupra lor şi asupra rezultatelor acelor operaţiuni, rezultă diferitele funcţiuni şi produse intelectuale, precum: asociaţia ideilor, memoria, imaginaţia, fantazia, percepţia, ideia, conceptul; judecata, raţionamentul.

Paralel cu mersul părţii cunoscătoare (intelectuale) merg şi celelalte două, cea afectivă şi cea voliţională, corespunzându-se în fiecare punct în grad diferit de intensitate.

2. Durerea şi plăcerea cari corespund prezentaţiilor, sau se produc în noi cu ocaziunea unei sensaţii, se numesc *prezentative* sau *sensaţionale*: astfel plăcerea unui miros de floare, durerea frigerii, neplăcerea la vederea unei cruzimi, a unei fiare sălbatice sau plăcerea la auzirea unei succesiuni de sunete muzicale.

Asemenea plăcerile şi durerile ce corespund reprezentărilor iau numele de *reprezentative*. precum ar fi plăcerea ce se naşte la amintirea chipului unui amic ; sau neplăcerea ce s'ar produce la închipuirea unui şarpe dinaintea noastră sau pe corpul nostru.

In fine acelea cari corespund combinărilor de reprezentări sau cugetărilor iau numele de *cogitaţionale* sau de „sentimente" propriu zise, s. e. plăcerea isvorîtă din facerea sau lectura unei poezii, unei cărţi instructive, din compunerea sau vederea unei piese de teatru, etc.

3. Tot aşà şi tendinţele sau fenomenele de voinţă *voliţiunile*, se împart şi îşi iau numele după partea din seria fenomenelor intelectuale, căreia corespund. Tendinţele născute cu ocazia unei prezentări, sau *prezentative*, sunt acele tendinţe nereflectate, neintenţionate, acele voliţiuni imediate, în cari intră şi mişcările instinctive, precum tendinţa de a retrage mâna, când atingem un obiect arzător, sau de a ne da îndărăt când vedem un zid surpându-se înaintea noastră.

Voliţiunile corespunzătoare reprezentărilor se numesc *reprezentative*. Tendinţa de a întoarce capul, şi a închide ochii, când ni se descrie o scenă oribilă un omor, sau când ne închipuim un obiect, o acţiune ce inspiră desgust, este o tendinţă reprezentativă, născută numai cu ocazia închipuirii sau reprezentării în minte a acelei scene ori acţiuni. Voliţiunile ce corespund unor cugetări, iau numele de *voliţiuni cogitaţionale*. Astfel sunt tendinţele, hotărîrile, isvorîte cu ocazia unor meditări, unor calcule, adică unor combinări de idei şi cugetări, când ne punem

înainte argumentele *pentru* şi *contra* unei întreprinderi ce ni se propune şi când ne plecăm spre o parte sau alta, în urma reflexiunii.

Cele trei funcţiuni sufleteşti sunt deopotrivă de primitive şi se găsesc în fiecare moment al vieţii sufleteşti.

Am văzut rolul biologic şi sufletesc al celor trei categorii de fenomene, cunoscute sub numele: 1) de fenomene de *cunoaştere*, 2) de *simţire* (*sentimente* sau *emoţii*) şi 3) de acte de *voinţă* sau *reacţiuni*; or sub denumirea, mai scurtă şi mai veche, de *cele trei facultăţi*: *inteligenţă*, *sentiment* şi *voinţă*.

Aceste trei feluri de categorii, cari au multe ramificaţii, divizii şi subdivizii, sunt deopotrivă de necesare vieţii şi deci au trebuit să existe toate *dela începutul* vieţii sufleteşti, sub o formă oricât de rudimentară şi de simplă. Nu putem concepe *în abstract* o fiinţă căreia să-i lipsească una din aceste trei feluri de manifestări ale sufletului.

Fiinţa ce n'ar aveà *inteligenţă*, ar dispăreà din lume, fiindcă n'ar cunoaşte şi n'ar pricepe raporturile lumii din afară, n'ar ţine minte nici o experienţă n'ar puteà să prevază, să tragă concluzii; s'ar ciocni de aceleaşi rele, până s'ar distruge; nici sentimentul n'ar şti ce să aprecieze, nici voinţa cum să reacţioneze, nefiind orientate asupra stării reale actuale a lumii.

Dar şi dacă inteligenţa ar fi normală şi puterea de voinţă de asemenea, fiinţa tot ar dispăreà, dacă i-ar lipsì *sentimentul*, putinţa de a aprecià. Ce ar folosì inteligenţa, care o informează de existenţa lumii; şi ce i-ar folosì puterea de voinţă, dacă n'ar

există acel apreciator al subiectivităţii interne, ca să spue dacă situaţia în care ne aflăm e bună sau rea? Lipseşte putinţa de a face deosebire între bine şi rău? Individul cel mai inteligent, cu puterea de hotărîre cât de desvoltată, piere. Să ne închipuim că ar există o fiinţă organizată aşà, că n'ar simţi durere, când ar arde-o focul; o astfel de făptură, ar puteà să dispară în flăcări, dormind sau chiar deşteaptă, fără să-şi dea seama de ce se întâmplă cu dânsa. Durerea e „strigătul de alarmă", ce orientează orce fiinţă organică asupra felului raporturilor ei cu lumea din afară.

Tot aşa s'ar întâmplà, dacă ar lipsi unui om *voinţa* sau puterea de a se hotărî. Psihologia patalogică arată astfel de cazuri de oameni lipsiţi de voinţă cari văd realitatea, apreciază situaţiile bune şi rele, dar nu se pot hotărî. Aceasta e anormal, patologic, şi în psihiatrie se numeşte *abulie*.

Numai în cazuri anormale, în cazuri de boală sufletească, se întâmplă să lipsească una din cele trei feţe ale momentului psihic; şi atunci avem un semn de degenerare.

In abulie sau când omul e bolnav de voinţă, deşi sentimentul şi inteligenţa există, hotărîrea şi tendinţa nu se produc. In acest caz, omul însetat cere apă, dar nu se poate determinà să întinză mâna spre a luà după tavă paharul ce i s'a adus. Ştie că *trebuie* să facă ceva, doreşte să facă, înţelege şi simte necesitatea acţiunii sale pentru atingerea unui scop realizabil şi la care ţine, dar nu se poate hotărî să lucreze, să înceapă. — In *extaz*, inteligenţa se întunecă, voinţa asemenea se slăbeşte, pentru a face loc sentimentului. Omul rămâne atunci imobil; sub farmecul delicios al unui sentiment adânc, oglindit în fizinomia sa expresivă; nu vede, nu aude, nu simte nimic dimprejurul lui.

E adevărat că în unele împrejurări predomină în suflet partea intelectuală, în altele cea afectivă, în altele cea voliţională şi că se dă momentului sufletesc numele acelei părţi predominante; dar trebue să se observe că celelalte puteri sufleteşti, dacă trec în al doilea plan, nu lipsesc de tot din conştiinţă.

Funcţiuni intelectuale sau de cunoaştere se constată şi în acele momente cari iau numele de sentimente şi de voinţă, din cauza predominării elementului emoţional sau voliţional. Găsim fenomene de cunoaştere, chiar în momente de sentiment fizic, deşi în un grad mai inferior şi mai anevoe de distins, decât în sentimentele superioare. Când ne ardem, când ne înţepăm, mai întâiu *deosebim* aceste simţiri unele de altele, *cunoaştem* că această înţepătură sau arsură, determinăm felul simţirii; apoi o localizăm într'o parte anumită a corpului şi orientăm mişcările corpului în spaţiu, spre a depărtà cauza durerii fizice. Dar când *distingem*, când determinăm categoria unei excitaţii, când localizăm, când orientăm, etc., facem operaţii intelectuale, elementare ce e drept, dar aceasta nu importă; faptul important e că operaţia de cunoaştere există cu ocazia acelor sentimente fizice: *găsirea de asemănări şi deosebiri* e forma cea mai elementară şi fundamentală a funcţiunii inteligenţii. Când e vorba de un „sentiment", în sensul propriu al cuvântului, cum sunt iubirea, ura, partea intelectuală se constată mai uşor; se găseşte în minte, ca reprezentare, obiectul sau fiinţa ce deşteaptă în noi acele sentimente: ne gândim la ele.

Asemenea când zicem că *voim* cevà, se înţelege că trebue să ştim ce voim, că cunoaştem obiectul, scopul pe care-l voim, precum, întru câtvà, şi mijloacele sau o parte din mijloacele necesare la realizarea lui; trebue să avem în minte acel cevà, cauza care deşteaptă în noi atracţia sau repulsia; deci şi în momentul voliţional descoperim elementul reprezentativ sau de cunoştinţă.

Probleme psihologice. Să se caute *sentimentul* în *momentele psihice*, când domină în conştiinţă partea intelectuală sau voinţa: bunioară când lucrăm la deslegarea unei probleme sau când ne luptăm să scăpăm un om din incendiu.

Să se caute *voinţa sau partea voliţională* în momentul psihic numit sentiment şi în acel numit inteligenţă, s. e. în sensaţiile de tact, când mâna pipăe, piciorul păşeşte, în cazul când privim un obiect, căutăm să ne aducem aminte, să fim atenţi; admirăm un răsărit de soare, sau când râdem de o anecdotă veselă.

x

METODA SI ISVOARELE PSIHOLOGIEI

Observarea internă.— Observarea externă.— Experimentul.

Singurul suflet, pe care-l putem cunoaşte direct, este al nostru. Noi şi numai noi ştim ce simţim noi, ce gândim noi, ce intenţii avem, ce plănuim şi voim noi. Noi şi numai noi cunoaştem durerile noastre, grijile noastre, speranţele, bucuriile ce se nasc în noi. Altul nu le poate vedeà, nu le poate cunoaşte *direct*. Poate aflà despre ele numai atât, cât vom spune noi despre ele sau cât se va arătà în afară prin semne şi mişcări făcute cu voia sau fără voia noastră. Şi noi, la rândul nostru, cunoaştem numai sufletul nostru *direct*. Pe celelalte suflete le cunoaştem numai *indirect*: interpretăm semnele şi manifestările exterioare ale omului, traducându-le în stări sufleteşti, cari stau de regulă în legătură cu acele semne şi manifestări vizibile.

Cunoaşterea altora e condiţionată de cunoaştere de noi înşine. „Cunoaşte-te pe tine însuţi" este cheia cunoaşterii celorlalte suflete.

1. **Observaţia internă** *este astfel singura cale directă şi mijlocul fundamental în studiarea fenomenelor psihice.* Numai întrucât ne vom fi observat pe noi înşine şi vom fi stabilit asupra noastră raporturi determinate între o stare sufletească şi o manifestare exterioară, atât vom puteà înţelege şi interpretà, prin *analogie*. manifestările celorlalţi oameni, presupunând negreşti mai întâiu că vorbele,

mimica, expresia feţii lor corespund în adevăr şi exact unor anumite stări sufleteşti, unor anumite idei sau sentimente, şi că aceste anumite stări sufleteşti ne sunt cunoscute prin experienţă proprie. Căci a înţelege va să zică a face să se producă în noi stările sufleteşti despre cari cineva voeşte a vorbi ; şi cum am puteà face s. e. pe un surd să înţeleagă plăcerea ce simţim, când auzim o muzică frumoasă, sau pe un orb plăcerea ce simţim la vederea unui peisaj frumos? Surdul nu cunoaşte din experienţă ce va să zică sunet şi muzică ; orbul nu-şi poate închipui ce va să zică lumină, culoare, peisaj ; vorbirea noastră nu va deşteptà în ei stările sufleteşti despre cari voim să le spunem. Tot aşa unul nu înţelege sentimentele de invidie, de ură, de frică, etc., nici manifestările lor, dacă nu le-a simţit nici odată.

Putem dar zice că numai acele stări sufleteşti le înţelegem, a căror experienţă am făcut-o, adică pe cari le-am observat în noi prin ajutorul simţului intim.

Greulăţile şi neajunsurile observaţiei interne.— Observaţia internă are însă greutăţi mari.

Trebuinţele urgente şi obişnuite ale vieţii ne îndreaptă atenţia mai mult către observarea fenomenelor exterioare, din lumea fizică ; aceasta aduce după sine foloase practice, căci cunoscându-le, ştim calităţile şi proprietăţile lor putem să le întrebuinţăm şi să le utilizăm după nevoile noastre. Astfel că observarea externă, fiind legată de interese mai imediate şi mai vitale, a fost exercitată mai mult iar cea internă s'a perfecţionat numai în oameni care au avut destul timp liber, şi dispoziţii pentru a se analizà, a se cercetà pe ei înşişi, a constatà ce se petrece în ei, în diferite împrejurări ale vieţii.

Fenomenele sufleteşti au o natură nestabilă şi curgătoare ; apar şi dispar repede în curentul vieţii sufleteşti ; nu sunt ca lucrurile externe întinse în spaţiu, ca să le poţi urmărì, să le poţi fixà şi cercetà

timp îndelungat. Un fizician poate repetà, de câte ori voieşte, fenomenul căderii corpurilor, spre a-l aveà sub ochii săi, până când îi află legile. Un naturalist poate ţineà o plantă, un animal, un mineral, atâta timp sub aparatele observaţiilor sale, până ce îi studiază, după dorinţă, caracterele, proprietăţile. Nu putem face acelaş lucru cu stările sufleteşti. Adesea ele se produc fără voia noastră şi dispar tot aşà din suflet. Le putem observà numai în timpul trecerii lor repezi prin raza conştiinţei.

Apoi, unele stări sufleteşti sunt greu de studiat, din cauză că sunt aşà de intense, aşa de *tari*, încât, sub stăpânirea lor, nici nu ne gândim să le observăm. Când ne speriem; când vedem un frate, un amic iubit în pericol de moarte sau murind; când un sentiment de iubire, de admiraţie, de entuziasm puternic ne absoarbe toate forţele sufleteşti suntem cu totul târâţi de puterea torentului acelui moment din viaţa sufletului nostru.

Ca să putem să ne observăm, în acele momente, ar trebui una din două: ori să ne rămâie energia psihică de prisos, disponibilă pentru actul observării,— şi atunci cu cât acest prisos va fi mai mare cu atât puterea momentului sufletesc de observat va fi mai slabă, deci nu vom aveà cazul presupus al unei intensităţi covârşitoare; or să fi câştigat, din experienţe anterioare, deprinderea înrădăcinată de a ne observà—şi atunci rezultatul va fi aproape ca şi în supoziţia de mai sus: stările sufleteşti de observat vor fi relativ palide [1]).

1) Guy de Maupassant se plânge de această deprindere, care îi împiedecà de a-şi trăi viaţa sufletească în toată plinătatea ei firească.

Unele fenomene din cauza slăbiciunii lor, trec iute şi neobservate ; iar altele se slăbesc sau încetează îndată ce voim a le observà. Când mă gândesc la o problemă de filozofie, şi deodată mă hotărăsc să observ *cum* mă gândesc, atunci, în acel moment, cugetarea filozofică încetează prin intervenirea intenţiei de a observà acea cugetare, aşa că nu mai am ce observà. Când admir un tablou şi într'un moment dat mă hotărăsc să observ *cum admir*, ce condiţii îndeplineşte, ce însuşiri şi ce efecte are sentimentul care mă stăpâneşte, de îndată sentimentul se întrerupe şi în locul fenomenului de „admirare", am unul de „cugetare".

Greutatea cea mai mare e că nu putem fi, în acelaş timp, *şi observatori şi obiectivul observării*, şi actori şi spectatori. Spiritul nu e în stare a efectuà deodată, simultan, două acte cu deplină atenţie şi conştiinţă.

Din această cauză filozoful francez **Auguste Comte** (1798-1875), tăgăduieşte în mod absolut *posibilitatea psihologiei*, ca ştiinţă.

Pe nedrept, însă:

a) Nu este adevărat că *toate* stările sufleteşti dispar sau se slăbesc, când le privim mai de aproape. Sunt unele cari, din contră, prin observaţie şi, atenţie devin mai puternice, precum durerile fizice, o nevralgie, o durere de dinţi. Spre a slăbì aceste dureri trebue, tocmai din contră, să depărtăm atenţia dela ele. Mustrarea de cuget asemenea se măreşte cu cât ne gândim la cauzele ce au produs-o.

b) Chiar acele stări sufleteşti, cari nu se pot observà din cauza intensităţii lor, tot se pot studià, dacă nu în momentul producerii, desigur însă în

urmele lăsale în memoria noastră. Ne aducem aminte, cu sfâșiere sufletească, de scena îngropării unei ființe iubite, cu toate că în acele momente nici nu ne treceà prin minte să ne observăm pe noi înșine. In resturile acestor suveniri, păstrate adânc în memorie, putem face autopsia stărilor sufletești de atunci. Nu-i și aceasta o observare de sine? Observarea de sine trebue să se facă oare numai decât chiar în momentul și numai în momentul când se produc fenomenele psihice? Dimpotrivă, o condiție de a fi bun observator al sufletului, e să lași momentul viu să se desfășoare liber, fără să-l tulburi cu nimic, să-l trăești în toată intensitatea și plinătatea lui, și apoi să revii curând asupra lui, după ce a trecut, spre a-l analizà mai în voe și mai complect, în amintirea lui vie.

Observarea internă rămâne dar primul mijloc, și cel mai esențial, de cunoaștere a fenomenelor sufletești.

2. *Al doilea mijloc sau isvor, după observarea de sine*, ar fi a studià ce au observat și alții în ei. *Autobiografiile* sunt un isvor prețios pentru psihologie, mai ales când sunt făcute de spirite obișnuite cu observarea de sine. Asemenea și *biografiile.*

E de un interes deosebit autobiografia și biografia lui *Goethe* și a lui *Rosseau* bunioară. Viața lui Goethe,—suflet complex, poet genial, om de știință și de acțiune în același timp, — a ispitit condeiul multor psihologi distinși, cari s'au încercat a o descrie și înțelege. De un interes viu rămâne firesce înainte de toate memoriile lui *Goethe* scrise de el însuși sub formă relativ mai liberă. cu titlul de *Adevăr* și *Închipuire.* Cine nu cunoaște apoi autobiografia emoționantă a lui *J. J. Rousseau* „*Les Confessions*", tezaur de observații psihologice, ca și acelea ale *S-tului Augustin?*

3. Un *alt isvor* și *mijloc* însemnat e căutarea su-

fletului cristalizat în *artă* şi *literatură*. Poeţii mari cunosc adânc inima omenească, şi zugrăvind-o, fac imense servicii studiului psihologiei, fiindcă ne pun la îndemână un material psihologic pe care-l putem studiá tot aşà de comod, cum studiază naturalistul fiinţele şi lucrurile concrete. Un personaj creat de **Shakespeare** sau de **Molière** de exemplu, stă înaintea noastră cât voim noi, neschimbat, şi-l putem cerceta din toate punctele de vedere, în repetate rânduri, ca să-i stabilim natura, caracterul, legile manifestărilor lui. Ce înlesnire mai mare se poate închipui pentru studiul nostru, decât să ni se dea sufletul omenesc oarecum sub formă concretă, cristalizat într'un monument neclintit, neschimbător?

Ca scrieri însemnate pentru studiile psihologice ar trebui de notat afară de cele mai cunoscute din *literatura română:*

Din literatură *rusă: Tolstoi* şi în special romanele „Pace şi război" şi „Ana Carenina": *Turghenieţ;* în nuvele şi romane; *Dostojewski* în romanul său „Crimă şi pedeapsă".

Din literatură germană: de un interes remarcabil e *Goethe* şi mai ales autobiografia lui. Ca un psiholog, el şi-a dat seama că chiar atunci, când omul vrea să povestească din viaţa sa proprie nu poate totdeauna face deosebire precisă între adevăr şi închipuire, între realitate şi fantezie. Narează ca întâmplate lucruri ce dorià să se întâmple şi astfel îşi idealizează involuntar viaţa. Simţind erorile în care aveà să cadă, Goethe îşi intitulează cartea din capul locului: „Adevăr şi închipuire. De notat altă scriere a lui „Afinităţile şi operile dramatice in special *Faust.*

Din literatura *nordică:* Norvegianul *Ibsen*, căruia fără exageraţie i s'a dat numele de Shakespeare contimporan. Psihologia lui Ibsen se poate vedeà mai precis şi mai clar, fiindcă marele dramaturg e şi gânditor însemnat şi-şi dà seama în mod teoretic de problemele sufletului. De un interes remarcabil, este fără îndoială, şi compatriotul său *Bjoernson.*

Din literatura *engleză:* Afară de Shakespeare, romancierul *Walter Scott*, cu o vedere clară în vieaţa evului mediu şi în vieaţa omenească; romancierul *Dickens*, de o valoare deosebită pentru psihologie; asemenea *George Eliot* (pseudonimul lui *miss Evans*).

In literatura *franceză*, genul nuvelei şi a romanului e cultivat de mulţi scriitori. Dintre cei mai însemnaţi, trebue să notăm pe *Balzac*, de valoare capitală; pe *Daudet* şi pe excelentul *Guy de Maupassant* care fără să-şi dea aerul are o adâncime, o poezie, o fineţă de observaţii psihologice uimitoare. *Bourget* alt scriitor interesant şi instructiv pentru ştiinţa sufletului; el arată chiar prea mult *intenţia de a face* psihologia pe când la Guy de Maupassant totul curge în mod firesc fără sforţare. *Zola*, din cauza defectului de a-şi pune in minte să dovedească o teză e împiedicat de a vedeà complexitatea firească a fenomenelor lumii sufleteşti. Dintre cei mai vechi ar trebui notaţi. fireşte, *Racine*, *Molière* şi *Corneille*.

In ce condiţii poate fi, însă, folositor studiul literaturii pentru psihologie? Natural că numai cu condiţia de a fi avut ocazia să simţim, măcar cât de trecător, stările sufleteşti pe cari le descrie poetul. După cum nici scriitorul n'a fost în stare să descrie un caracter, până ce, prin simpatie artistică, n'a simţit personajul descris, tot aşà ca să putem-înţelege caracterele descrise de poet, trebue să avem sau ştiinţa şi experienţa prealabilă, sau puterea de simpatie sufletească ce ne transportă în starea psihică a persoanelor.

Prima condiţie e deci, şi aci, *cunoaşterea de sine*. Aceasta e cheia ce deschide cunoaşterea celorlalţi oameni şi a tuturor fiinţelor însufleţite.

4. Un neajuns incontestabil al observaţiei interne este, însă, că prin ea nu poţi cunoaşte decât un suflet, sufletul tău, şi, în mod fatal, un anumit *fel de suflet*, acela al unui om relativ format, normal, cult. Dar afară de sufletele omeneşti mature, normale, culte, sunt în lume o mulţime de altfel de suflete: de copii, de oameni în stare anormală, bolnavi de minte, criminali, suflete de oameni sălbateci, de oameni inculţi, de popoare diferite, cu ideile şi cre-

dinţele, cu superstiţiile şi arta lor proprie, particulare. Şi apoi, afară de suflete de oameni, mai sunt suflete de animale de tot felul. Pe acestea toate cum le studiem? Fireşte numai *indirect*, adică prin *observarea externă*.

Observarea externă, ajutată însă de *analogie*, poate deveni, în cele din urmă, şi dânsa un mijloc de a studià indirect sufletul altor fiinţe, în manifestările lor exterioare. Astfel s'a alcătuit o psihologie a *animalelor*, a *copiilor*, a *omului sălbatic*, a *popoarelor*, a *criminalului*, a *nebunului*, etc.

Toate acestea la un loc alcătuesc *psihologia comparală*.

5. *Experimentul*. Deosebit de observare, fie directă sau internă, fie indirectă sau externă, psihologia ştiinţifică se serveşte şi de *experiment*, care provoacă intenţionat fenomenele şi le modifică după voe spre a le puteà studià mai îndelungat, în repetate rânduri, în toate privinţele şi în diferite împrejurări, tinzând astfel la rezultate mai precise, cu ajutorul une-ori al măsurării şi al formulării matematice.

Despre aplicarea metodei experimentale în psihologie, precum şi despre diferitele puncte de vedere din cari se pot cercetà fenomenele sufleteşti se va vorbì, mai cu folos, la urmă (v. *Cheslii finale*), când spiritul va fi mai familiarizat cu felul şi varietatea fenomenelor şi funcţiunilor psihice.

BAZA FIZIOLOGICĂ A VIEŢEI SUFLETEŞTI

1. Legătura dintre suflet şi corp

Mai înainte de a trece la studierea diferitelor categorii de fenomene sufleteşti, e util să ne orientăm cât de repede, asupra suportului material de care e legată vieaţa sufletească.

Legătura dintre suflet şi corp este învederată prin destule fapte şi dovezi.

Raportul dintre spirit şi creer.—S'a constatat, bunăoară, că este un raport general între cantitatea creerului şi agerimea minţii. Cu cât animalul e mai inferior, mai puţin pregătit pentru vieaţă, mai nepriceput în mişcarea lui de apărare sau de atac, cu atât creerul lui e mai uşor, faţă cu greutatea corpului.

Şi în genul uman s'a constatat că diferitele rase, popoare şi indivizi prezintă capacităţi craniene variate, corespunzând desvoltării lor mintale. *Idioţii* au un creer aproape egal cu al maimuţelor antropoide (între 766-841 gr.), pe când greutatea creerului unui *Cuvier* (1828 gr.), unui *Cromwell* (2231 gr.), unui *Byron* (2238 gr.), a întrecut media, care este 1410 gr. (după **Quatrefages**).

Cu creşterea capacităţii cerebrale creşte şi aceea a craniului. **Broca** a constatat că craniile recente, din cimitirele Parisului, sunt mai mari decât cele găsite în scriptele sau cavourile din secol. XII; şi anume desvoltarea s'a produs exclusiv în partea frontală a craniului, sediul funcţiunilor intelectuale. Acelaş lucru se afirmă (**Richard**) despre raportul capacităţii craniene la locuitorii actuali ai Englite-

rei, comparată cu aceea a vechilor ei locuitori. Se crede de asemenea (**Lartet**) că unele mamifere de azi, aparţinând la diferite ordine, au un creer mai desvoltat decât vechii lor prototipi din epoca terţiară. Aceasta însemnează că, prin exerciţiu continuu, prin grămădirea de cunoştinţe şi prin câştigarea de aptitudini, creeru. a crescut treptat la om şi la animale în generé.

In ce priveşte popoarele şi rasele, s'a găsit (Davis) următoarele cifre, indicând greutatea cerebrală medie a unui număr de exemplare (notate la începutul numelui):

2	Englezi	1.425 ,,
25	Chinezi	1.357 ,,
5	Esquimoşi	1.396 ,,
9	Negri	1.332 ,,
17	Australieni	1.187 ,,

Aceste cifre reprezintă aproximativ raportul gradului de inteligenţă dintre aceste grupe de oameni.

In adevăr, din relaţiunile călătorului *Cook* 1) reese că Australienii ocupau intelectual, treapta cea mai de jos. Apatici, lipsiţi de curiozitate, ei nu dădeau atenţiune nici schimbărilor şi noutăţilor la cari asistau. Totul îi distrăgeà, nimic nu-i ocupà. Chiar sculele, stofele dăruite, repede le primeau, repede le părăseau, Nu erau în stare să înţeleagă nici cel mai simplu desemn şi în fotografia unuia din ei se păreà că văd o corabie sau un cangur, în loc de om, In şcolile deschise de coloniile engleze, copiii lor învăţau uşor ce se referà la memorie ; dar gramatica şi aritmetica nu se împăcau cu spiritul lor, şi civilizaţia în genere, nu-i modificà. In ce priveşte pe Negri, şi aceştia, erau mai inteligenţi decât Melanesienii din Australia şi Tasmania, deabia pot ţineà mintea incordată scurtă vreme, Burton spune că voind să afle dela ei cum se chiamă în limba lor diferite numere, dabià ajungeà cu întrebările până la numărul 10 şi negrul se simţeà foarte obosit i se împăinjineau ochii. îi se închideau de somn şi adormià.

Cu toate acestea, să observăm că gradul de inteligenţă nu creşte numai proporţional cu *cantitatea*

1). Vezi Sociologia lui ***Letourneau***, pag. 527 sq.

absolută a creerului, ci, pe deoparte cu raportul greutăţii creerului către greutatea corpului; iar, pe dealtă parte, cu *calitatea* creerului, cu numărul, varietatea, complexitatea circumvoluţiilor şi cu finețea ţesutului nervos. Astfel numai se poate înţelege pentru ce uneori oameni foarte inteligenţi, ca *Gambetta*, au prezentat o greutate cerebrală mică, inferioară chiar mediei.

2. Alt fapt, care învederează legătura dintre suflet şi corp, e următorul: *stările mintale patologice sunt însoţite de o degenerare cerebrală*. Nebunii, maniacii, criminalii, n'au numai spiritul bolnav, ci şi creerul lor e vătămat în acelaş timp.

3. Apoi, în timpul *activităţii intelectuale*, creerul nu e în aceeaş stare ca în timpul repausului: a) *cantitatea de sânge*, care circulă în creer, *sporeşte*: se produce o congestie; aceasta s'a constatat experimental de fiziologul italian Mosso; b) *gradul temperaturii creşte*; c) *cantitatea de săruri* eliminate din corp şi provenite din uzarea creerului, din oxidaţia ţesăturilor nervoase, e asemenea *mai mare*.

4. In momentul emoţiilor se constată, încă şi mai vizibil, modificări corespunzătoare în funcţiunile corpului. Bucuria activează circulaţia sângelui, stimulează digestia. Intristarea, din contra, le împiedică. Frica paralizează organele mişcării. Durerea provoacă acţiunea glandelor lacrimale. Se produc schimbări în modul de a fi al sufletului, când se produc schimbări în modul de a fi al corpului, şi invers: modificări în stările şi funcţiunile sufleteşti aduc modificări în stările şi funcţiunile corpului.

Studiul corpului, şi în special al sistemului nervos,

este dar necesar pentru înţelegerea dintre suflet şi corp, manifestat în această corespondenţă de schimbări reciproce între ele.

2. Organizaţia fizică.

Intre organele ce constituesc corpul, distingem: 1) organe care servesc la locomoţie, adică *motoare*: oasele, muşchii, tendoanele: 2) organe care servesc la nutriţie, la elaborarea, apropierea şi transformarea materiei, şi la eliminarea ei când devine nefolositoare corpului;—adică organele vieţii vegetative sau *vitale*: gura, stomacul, intestinele, arterele, inima. plămânii, organele secreţiunii; şi 3) organele care servesc la călăuzirea individului în mediu, sau organele de *orientare*,—*nervii*, distribuiţi şi legaţi sistematic în organism.

Sistemul nervos, partea de organism care ne interesează aici mai de aproape, se împarte în sistem nervos *central*, *periferic* şi *marele simpatic*.

Organele sistemului nervos *central* sunt: encefalul şi măduva spinării, închise în cutii osoase tari, anume encefalul în ţeasta capului şi măduva spinării în coloana vertebrală. Creerul şi măduva spinării stau în legătură, formând sistemul *cerebro-spinal* sau *axa* cerebro-spinală.

Creerul se împarte în creer mare, mijlociu şi mic.

Creerul cel mare sau *cerebrat*, care formează $^7/_8$ din tot encefalul, e împărţit in două emisfere separate prin corpul *calos* şi legate între ele prin numeroase fibre nervoase. Suprafaţa lui, pe care se văd mai multe *circumvoluţiuni*, e compusă din o substanţă cenuşie iar interiorul din substanţă nervoasă albă.

Creerul mic sau *cerebelul* e legat de cel mare prin pe-

daucului cerebrali cari împreună cu măduva prelungită, formează mezocefalul sau creerul mijlociu.

Măduva spinării emite la fiecare vertebră câte două perechi de nervi şi stă în legătură cu encefalul prin măduva prelungită.

Atât din encefal cât şi din măduvă ies fascicule nervoase, cari se răspândesc în toate părţile corpului aşa că prin mijlocirea lor, fiecare punct al corpului se pune în legătură cu organele nervoase centrale, ca prin nişte fire telegrafice. Acestea formează *sistemul nervos periferic.*

Marele simpatic este împărţit simetric, de cele două părţi ale axei spinale, în piept şi pântece. Fibrele lui, constituite din o substanţă analoagă cu cea din *cylinder axis*, sunt mai subţiri decât la măduvă şi la creer. El trimite ramificaţiile sale la organele vieţii vegetative: la inimă, la plămâni, la vasele sanguine, la canalul digestiv, la glandule, şi stă în oarecare legătură cu sistemul nervos central.

Funcţiunea sistemului nervos.— *Funcţiunea* marelui simpatic este de a prezidà şi a conduce mişcările acelor organe ale vieţii vegetative, cari sunt sustrase dela influenţa directă a voinţei. Deşi prin legăturile nervoase dintre marele simpatic şi axa cerebro-spianală funcţiunile acestora se influenţează reciproc,—după cum se constată în faptul că emoţiile modifică funcţiunea organelor vegetative şi alterările acestor organe provoacă deranjări psihice mai înalte—totuşi independenţa relativă a marelui simpatic se observă în multe cazuri. Când d. e. măduva spinării şi encefalul sunt bolnave, sau nu pot funcţionà, inima tot bate, respiraţia, digestia, etc., tot se fac.

Organele periferice conduc escitaţiile din afară,

dela periferie, la centru şi intorc apoi mişcarea nervoasă dela centru la periferie, cu o iuţeală de 33 m. pe secundă. La centru, escitaţia ajunsă dela periferie, este însoţită de o senzaţie, adică de un element psihic. Dar transportul escitaţiei dela periferie la centru şi al mişcării dela centru la periferie nu se face prin aceiaşi nervi. Nervii se specializează în această privinţă: unii duc numai mişcarea dela centru la periferie, alţii numai excitarea dela periferie la centru. Cei din urmă se numesc *centri-petali* sau *sensibili*, cei dintâiu *centri-fugali* sau *motori*. După cum s'a spus, din fiecare vertebră pornesc câte două perechi de nervi: din aceştia, cei anteriori sunt motori, iar cei posteriori sunt sensibili. Din encefal ies asemenea nervi motori şi sensibili. Ultimii se ramifică în *organele simţurilor*; ceilalţi mijlocesc mişcările muşchilor dela faţă, dela limbă, etc.

Nervii simţurilor, la rândul lor, s'au specializat, dând fiecare *un anumit product de senzaţii*, ori prin ce mijloc ar fi escitaţi. Nervul optic dă numai lumină şi culoare, cel acustic sunet. Aceasta se cheamă *energia specifică* a nervilor.

Funcţiunile organelor centrale. Din punct de vedere fiziologic, organele centrale se pot considerà ca nişte aparte, în cari se operează transformarea escitaţiei, venite prin nervii centri petali, în escitaţii motoare, întoarse înapoi, în afară, prin nervii centrifugali. Fiecare parte a axei cerebro-spinale are proprietatea de a degajà mişcarea. Escitaţia centri-petală nu are nevoe să ajungă până la creer spre a se transformà în mişcarea centri-fugală, ci e destul să ajungă numai la măduva spinării. S'a experimentat aceasta asupra broaştelor decapitate.

De asemenea şi creerul mijlociu sau mezocefalul— numit centru *sensorio-motor*,—emite mişcări sub influenţa escitaţiilor venite prin nervii simţurilor. Aceste escitaţii însă corespund unor sensaţii, pe când mişcările, provocate din ajungerea escitaţiilor la măduva spinării, sunt lipsite de elementul psihic intern al sensibilităţii.

Şi unele mişcări şi celelalte au de rezultat ultim adaptarea individului la mediu şi prin urmare conservarea lui.

Din cerebel şi din creerul propriu zis se degajează mişcări şi mai complicate în combinaţiile lor, astfel că pot atinge scopuri mai grele, cu conştiinţă, mai mult sau mai puţin clară, atât de scop cât şi de mijloacele necesare pentru realizarea lui. Cu cât un animal e mai superior şi are un creer mai desvoltat, cu atât pe de o parte, coordonarea mişcărilor este mai înaltă, iar pe de altă parte cantitatea generală de mişcare e mai mare. Dar, pe când mişcările, degajate din centrele nervoase inferioare, erau inconştiente şi instinctive, mişcările eşite din creer sunt însoţite de fenomene psihice mai complicate; aci se iea cunoştinţă mai determinată de natura şi de gradul escitaţiilor, precum şi de felul reacţiunilor sau mişcărilor ce trebue să întreprindă individul spre a-şi conservà vieaţa.

Ideile, sentimentele, voliţiunile, se produc aci, ca parte psihică internă, corespunzătoare fenomenelor fisiologice petrecute în creer. Aceasta se înţelege când se zice că creerul, şi anume *stratul cerebral cenuşiu*, e organul inteligenţii sau că cerebelul e organul mişcării voluntare.

GRADE DE CONSTIINTA

Conştient, subconştient, inconştient

Conştiinţa.— Din cele arătate până aci s'a văzut că fenomenele sufleteşti, petrecute în noi, le cunoaştem imediat printr'un simţ intim, prin *conştiinţă*, şi că singura cale de a ajunge la ele este cunoştinţa sau *observarea internă*. Cunoaştem stările noastre sufleteşti, *fiindcă* suntem *conştienti de ele*. Şi le cunoaştem numai *dacă suntem* conştienţi de ele, şi numai *întru câl* suntem conştienţi de ele. Mai mult se formulează această idee, zicându-se că stările sufleteşti se cunosc fiindcă sunt *conştiente* şi se cunosc dacă şi *întru câl* sunt conştiente. *Conştiinţa* este condiţia şi însuşirea comună a fenomenelor sufleteşti cunoştibile prin observaţie intimă. De aceea ele se mai numesc şi *stări de conştiinţă*.

Conştiinţa de noi este aşa cunoscută din experienţa zilnică şi de fiecare moment, în cât nu are nevoe să fie *definită* şi nici n'ar puteà fi definită. Cum se găseşti ceva mai simplu şi mai lămurit decât ea, ca s'o explici prin altceva mai cunoscut? E destul să se spună că fără conştiinţă n'am simţi dacă ne ardem or ne înţepăm, n'am simţi nici foamea, nici setea, n'am şti nimic despre nimic, n'am avea idee de lume şi de noi, n'am şti ce se petrece în noi şi cu noi şi împrejurul nostru, şi dacă se petrece ceva; am fi ca nişte *morţi sufleteşti*. Conştiinţa este condiţia vieţii sufleteşti, este însăşi vieaţa sufletească. N'am avea nevoe s'o explicăm decât aceluia care n'ar cunoaşte-o din experienţă. Dar acela n'ar simţi

nici o nevoe s'o înţeleagă şi n'ar aveà putinţa s'o înţeleagă.

Tot ce rămâne necesar şi posibil să se spună despre conştiinţă, ar fi relativ la condiţiile ei de creştere şi descreştere, şi la gradele ei constatate prin experienţă.

Diferile grade de conştiinţă.— Să ne raportăm la un caz de experienţă. Când urmărim cu atenţie încordată un şir de idei, abia auzim, şi aproape nu băgăm de seamă, lucrurile, sgomotele dimprejur; nu remarcăm multe din sensaţiile noastre actuale. Tusea unui vecin, trecerea unei trăsuri, sensaţiile tactile ce le avem mergând ori şezând în timpul acela etc., nu le observăm adesea decât dupăce, dinadins ori din îndemnul altuia, ne îndreptăm atenţia asupra lor. Par'că toată conştiinţa ar fi absorbită în urmărirea acelor idei determinate, cari ne interesează atunci. Căutând însă cu deamănuntul găsim, alăturea cu şirul de idei clare, alte stări, preocupări, sentimente confuze cari vibrează în conştiinţă, dar mai încet, în surdină. Le putem numi *subconştiente*. Ele alcătuesc „armonicile" gândirii (*W. James*). De îndată ce glasul mai puternic al fenomenului dominant scade, se aud şi acele elemente psihice subconştiente în murmurul lor tot mai accentuat.

Sensaţiile organice în timpul vegherii nu sunt băgate în seamă, deşi revarsă tonul lor emoţional asupra totului conştient. Nu avem conştiinţă, în stare normală, de funcţiunile şi stările inimei, stomacului, plămânilor, etc. Noaptea, însă, în somn, când simţurile sunt adormite, acestea găsesc câmpul conştiinţei liber; şi, în această linişte, glasul lor

răsună puternic şi dau naştere la visuri, ce, pentru conştiinţa omului în somn, par de o însemnătate extraordinară. E destul ca cineva să se fi culcat cu o indispoziţie organică—uşor de învins în timpul vegherii de energia celorlalte centre nervoase—şi acea indispoziţie organică, o mică indigestie s. e., domneşte ca un tiran pe tot câmpul conştiinţei şi plăzmueşte închipuiri groaznice, cari constituesc *coşmarul.*

Deci elementele conştiente, contopite într un tot unitar de vieaţă sufletească, se deosebesc şi din punct de vedere al *gradului de conştiinţă.*

Şedem la masă şi lucrăm. Problema ce ne ocupă spiritul e în deplina lumină a conştiinţei. Dar, în acelaş timp, mâna ce ţine condeiul şi îl duce dela hârtie la călimări şi îndărăt, cotul rezemat de masă, portretul din perete, ţiţ-tacul ceasornicului, lătratul unui câine în curte, huruitul unei trăsuri pe stradă,—sunt cauzele altor percepţii de *diferite grade de conştiinţă.*

Un fapt psihic este foarte conştient atunci, când *atenţia* e încordată asupra lui; celelalte sunt mai puţin conştiente, semi-conştiente şi subconştiente. Avem astfel un *punct* de *privire* al spiritului, totdeauna foarte conştient; şi, în jurul acestuia, un *câmp* de privire, în care diferitele regiuni sunt cu atât mai puţin conştiente cu cât se depărtează de centrul privirii.

Inconştientul.— Dar oare, afară din cercul acesta constituit din elemente conştiente, de diferite grade de conştiinţă, dela semi-conştiente până la conştiente, eşim cu totul din domeniul vieţei psihice? Dincolo de limita cea mai de jos a sub-conştientului

nu mai sunt fapte sufletești ce nu le putem vedeà pentru moment, orcât le-am privi, dar cari pot să vină singure mai târziu în conștiință și să le observăm? Nu există și fenomene *inconștiente*, ca o formă de a fi a vieții sufletești?

Sunt fapte cari par a nu-și puteà găsi explicarea decât prin hipoteza existenței *inconștientului*.

Știm foarte bine unele lucruri; dar câte odată nu ni le putem aduce aminte. Unde sunt? Ce s'au făcut? Au dispărut din noi? Și pentru totdeauna? Nu, căci acele elemente psihice revin în conștiință. De unde? Nu le avem, poate, păstrate de noi, fără a le observà, fără a fi conștienți de ele, adică, mai scurt, *inconștienți*?

S'ar putea zice că inconștientul își trădează existența prin *influența ce pare a produce asupra conștientului*. Cum se face s. e., că într'un muzeu sau într'o expoziție de arte ne simțim în stare a clasifică diferitele opere de artă, atribuindu-le autorilor lor, *fără să ne putem eventual aduce aminte*, cu toate acestea, în mod precis *de lucrările* acelor artiști? Oare, în acest caz nu constatăm *asemănarea* dintre cevà prezent, (opera de artă din muzeu sau expoziție) și cevà *inconștient* (urmele lăsate în spirit de celelalte opere ale aceluiaș artist), sau dintr'o prezentație conștientă și o reprezentație inconștientă a celorlalte opere ale artistului? Asemenea când ni se citește o poezie nouă sau necunoscută încă de noi și ghicim autorul ei, *fără să fim în stare totuși a recita o poezie* în întregul său de acel poet, comparația nu s'a făcut oare între cevà prezent—poezia citită—și un factor *inconștient*?

Pe de altă parte, și *conștientul pare a avea influență*

asupra inconștientului. Voim să ne aducem aminte cevà, un nume, și, după câtva timp, adesea tocmai când nici nu ne mai gândim la el și nu-l mai căutăm, ne revine deodată în minte. Această aducere în conștiință a lucrului căutat pare a fi rezultat din îndeplinirea unei porunci date de conștient inconștientului.

Inconștientul își trădă prezența nu numai în categoria fenomenelor intelectuale, ci și în cele de sentiment sau de acțiune.

O persoană, văzută pentru prima oară, produce o impresie de simpatie sau antipatie pronunțată, inexplicabilă. Cauza, de care poate ne dăm seama târziu sau deloc, e că seamănă la chip cu un om care ne-a făcut odată nouă ori alor noștri un rău, sau de care am auzit mult rău în o epocă depărtată a vieții, poate în copilărie ; sau care a fost numai o creație a fantaziei noastre, cu prilejul cetirii unui roman aproape uitat de tot.

Tot inconștientul conduce mișcările spre casă ale omului cufundat în gânduri, care nu vede nimic în jurul lui, nici pe trecătorii cari îl salută, deși coteşte la timp străzile, ocolește obstacolele și se oprește la poarta locuinței sale.

Cum să ne închipuim inconștientul? — Observăm, mai întâiu, că expresia *stări de conștiință inconștiente* pare un non-sens. Caracterul fenomenelor psihice, ca atari, este de a fi conștiente. Și dacă sunt *stări sufletești* în afară de raza conștiinței ele se sustrag dela observația internă ; ba chiar dela orice observație directă.

Prin conștiință nu le putem studià, de vreme ce sunt *inconștiente.* Observarea externă iar nu poate

ajunge direct la ele, fiindcă fenomenul psihic inconştient, deşi inconştient, face parte din domeniul faptelor sufleteşti, şi observarea externă nu poate constatà decât fenomene materiale. Deci, inconştientul se prezintă ca un fenomen, care, luat ca stare sufletească, pare a fi absolut inabordabil observaţiei ştiinţifice.

Totuş rămâne ştiinţei o cale deschisă la el în cercetarea fenomenelor de *hipnotism*, *sugestie hipnotică*, *vise*, etc.

Greutatea mai mare este de a ne *închipui*, fie în noi fie în alţii, modul de existenţă şi de durată al unor stări sufleteşti lipsite de carcterul esenţial al fenomenului sufletesc, conştiinţa.

Cum se găsesc şi se păstrează în noi mai multe date de experinetă decât cele ce le vedem în conştiinţă? Sub ce formă există?

Ne rămâne o singură formă de închipuire mai clară.

Se ştie că orce experienţă sufletească e însoţită de o modificare materială, care nu dispare odată cu momentul sufletesc ce a însoţit-o, ci persistă sub o formă oarecare de alterare nervoasă. Aceste urme sunt condiţiile materiale ale unor viitoare reînvieri de stări sufleteşti corespunzătoare. E destul ca un curent de mişcare mai intens să treacă prin aceste urme, o circulaţie de sânge mai bogată, o zguduire nervoasă mai vie, ca să le pue într'o vibraţie mai puternică. Şi atunci, ajungând în starea fiziologică în care erau în momentul când au fost însoţite de conştiinţă, ecoul lor psihologic se reproduce din nou şi ele devin din nou însoţite de conştiinţă.

Se citează un fapt, ce poate să lumineze această supoziţie. X.

O femee fără cultură, o servitoare, a început, într'un moment de friguri, să reciteze versete din Talmud, deşi nu era ovreică şi nu cunoştea limba Talmudului. S'a constatat că servise într'o casă, unde stăpânul ei, un rabin, citeà adese ori tare versete din Talmud. Dacă i s'ar fi cerut să reciteze, în timpul normal, acele versete, n'ar fi fost în stare; dar modificările nervoase, produse prin auzirea lecturei, se înscrisese în creer, ca într'un fonograf şi a fost deajuns supraescitarea frigurilor, ca să le pue într'o vibraţie mai vie şi să producă fenomenul recitării unor cuvinte, de cari bolnava n'aveà conştiinţă.

Deci la întrebarea: unde şi cum se găsesc acele fapte de experienţă, ce nu sunt într'un moment dat în conştiinţă, dar pot reveni? singurul răspuns conceptibil e acesta: ele se găsesc în sistemul nostru nervos, înscrise ca modificări materiale, cari pot, dându-se condiţiile priincioase, să fie însoţite de ecoul sufletesc corespunzător, anume dacă vibraţia lor devine asemănătoare cu aceea din momentul primei experienţe.

Asta nu exclude ideia că acele modificări nervoase, când nu au vibraţia asemănătoare primei experienţe, sunt reprezentantul material al unor stări de conştiinţă slabe, cari nu ajung să ni te impună conştiinţei. Dacă aceste stări sufleteşti inconştiente nu ni le putem închipui în minte, reprezentantul lor material, însă, îl putem; şi de aceea suntem nevoiţi, pentru claritate, a ne opri spiritul asupra acestuia.

Dar cum se explică, pe cale materială, faptul că, auzind melodia, căutăm numele compozitorului şi ne revine chiar numele lui. Rămânând în ipoteza fiziologică, explicarea ar

da-o simpla legătură nervoasă dintre punctul material, unde e înscris numele, şi partea nervoasă, unde sunt înscrise experienţele sonore. Funcţiunea unuia pune în mişcare pe cealaltă, redeşteptând şi acolo ecoul psihic corespunzător.

Viaţa sufletească, după aceste date, îşi lărgeşte sfera. Ea nu cuprinde numai câmpul conştiinţei, luminat în grade diferite de intensitate, dela maximul de intensitate al atenţiei încordate până la minimul de intensitaţe absolut necesar unei stări psihice cât de puţin conştiente, aflătoare în *pragul* („limen") conştiinţei, la limita de jos a ei. Dincolo de această limită, dincolo de pragul conştiinţei se află regiunea inconştientului, care alcătueşte partea *subliminală* a vieţii sufleteşti. Amândouă aceste părţi, una sub-liminală, alta supraliminală, sau inconştientă şi conştientă, alcătuiesc la un loc sufletul întreg, stau în raport de influenţe reciproce una cu alta, formează un tot unitar al vieţii sufleteşti.

Condiţiile creşterii şi scăderii gradului de conştiinţă.

Ca fenomenele psiho-fiziologice să fie sau să devie conştiente într'un grad oarecare, trebue să îndeplinească unele sau altele din condiţiile următoare:

1. Prima condiţie, de natură fiziologică, este: Să existe o abundentă circulaţie de sânge şi un anume sânge *arterial*, *oxigenal*, în centrul nervos corespunzător. Sângele vânos, care e încărcat de materii inutile corpului, îngreuiază conştiinţa şi o adoarme. Se constată că în timpul somnului, circulaţia aceasta a sângelui vânos e mai abundentă în creer şi în special în membrana *pia mater*.

E deci o corelaţie între gradul de conştiinţă de o parte şi felul şi cantitatea de circulaţie de alta. Cine lucrează într'un aer confinat şi insalubru, încărcat cu acid carbonic, etc., nu gândeşte ager şi se poate întâmplà ca, după puţină încordare mintală să cadă în toropeală, în somn.

2. *Intensitatea escilaţiei.* Când lăsăm să cadă jos

un bob de meiu, nu se aude nimic ; dacă răsturnăm o baniță de meiu, sgomotul e destul de simțitor. O picătură de apă abia se aude ; o cascadă te asurzește. Intre aceste puncte externe sunt intensități de toate gradele. Sensația, ca să se producă, trebue un minimum de excitație, sau o excitație cu un minimum de intensitate, care constitue *pragul* acelei senzații.

3. Dar o împrejurare însemnată, care face să crească ori să scadă conștiința, este *schimbarea* sau *uniformitatea durabilă*. Stările sufletești, dela cele simple până la cele mai complexe, se șterg, devin treptat inconștiente, cu cât se prelungesc mai mult.

Acest adevăr îl formulà poetul **Gr. Alexandrescu** când zicea:

După suferinți multe inima se'mpietrește
Jugul ce'n veci ne-apasă uităm cât e de greu ;
Răul se face fire, simțirea amorțește,
Și trăesc în durere ca'n elementul meu.

O escitație, o sensație de acelaș fel, prelungită multă vreme, adesea nu se mai bagă de seamă, și produce în genere o scădere a conștiinței. O lectură monotonă ne adoarme. Sgomotul monoton al morii, tictacul unui ceasornic, ascultat mai mult timp, ne adoarme. Dacă se fixează privirea îndelung asupra unei culori sau aspura unui obiect luminos, se provoacă somnul. Aceasta și este unul din mijloacele de a produce somnul hipnotic. Efectul „paselor" se reduce la aceeași cauză: o sensație tactilă uniformă, mult timp simțită cu atenție: trecerea mâinilor de mai multe ori pe aceeaș parte a corpului și în aceeaș direcție. Chiar dacă fixăm spiritul asupra unei singure *idei* (*monoideismul*), se poate produce asemenea o scădere de conștiință. „Un om care

nu era legat de lumea din afară decât printr'un singur ochiu, pentru că cu celălalt nu vedeà, şi era complect surd şi lipsit de sensibilitatea pe întreaga suprafaţă a corpului, adormià de îndată ce i se închidea singurul lui ochiu bun". (**Höffding**).

4. Cu cât se perindă mai multe stări sufleteşti variate prin conştiinţă, cu atât suntem mai conştienţi de existenţa lor: simţirea lor e mai vie. Dar, fireşte, pentru ca *varietatea* lor să existe şi în conştiinţă, cum există în natura lor constitutivă, trebue să se poată face o comparare, cât de repede şi trecătoare, între însuşirile lor. Şi pentru aceasta, după cum s'a spus mai sus, trebue să poată fi prezent în conştiinţă momentul experienţei trecute deodată cu acela al experienţei actuale. Deci trebue *să se păstreze* în suflet urmele impresiilor încercate odată.

Deci încă una din condiţiile intensificării conştiinţei este şi *memoria.*

5. Cu deosebire evidentă însă pentru creşterea conştiinţei unei stări sufleteşti este *atenţia.*

Din mulţimea stărilor sufleteşti nebăgate în seamă într'un moment dat, acelea devin îndată conştiente, asupra cărora, din o cauză sau alta, ne îndreptăm spiritul cu atenţie. Atenţia este atunci ca o rază de lumină aruncată asupra lucrurilor ascunse în umbră sau în întuneric mai adânc. Pe unde se plimbă ea, ochiul minţii vede mai lămurit ce este şi ce se petrece în suflet.

Dureri mici, neînsemnate, pot deveni nesuferite, dacă îndreptăm atenţia cu dinadinsul asupra lor. Şi din potrivă, suferinţe mari, fizice sau morale, scad, „se uită", ies din conştiinţă, dacă isbutim să abatem atenţia dela ele, să o îndreptăm aiurea.

ATENTIA

Atenţia este atitudinea sufletului, în care el caută să prindă noui elemente psihice în cercul de lumină al conştinţei. Atitudinea contrară e neatenţia, distracţia.

Atenţia este de două feluri: *voluntară* sau intenţionată şi *involuntară* sau spontană.

Atenţia involuntară se naşte şi se desvoltă sub influenţa unui interes actual, unei plăceri sau dureri prezente.

Atenţia voluntară se naşte din îndemnul inteligenţei, e recomandată de raţiune, şi susţinută de puterea voinţei. Interesul ce o deşteaptă nu este numai decât condiţionat de împrejurări prezente, ci este mai mult un interes depărtat, condiţionat de prevederi în viitor.

Atenţia voluntară se găseşte mai mult la omul matur şi, în general, la fiinţele ce se află pe o treaptă de desvoltare intelectuală mai înaintată, cari pot vedeà, mai departe în viitor şi pot, în mod liber şi voluntar, să-şi *încordeze* spiritul asupra mijloacelor necesare pentru obţinerea unui rezultat dorit, chiar când acele mijloace nu le inspiră, prin ele însele, în prezent, plăcere, şi chiar când acel scop ar fi depărtat, nu s'ar realizà îndată.

Atenţia involuntară se vede mai mult la copii şi în general la aceia cari stau pe o treaptă de desvoltare sufletească mai inferioară şi nu pot vedeà mai departe de momentul prezent sau de un cerc restrâns împrejurul acestui moment. Se ştie cât de greu se fixează atenţia copiilor. Trebue să le prezintăm lucruri capabile să le facă chiar atunci, în

prezent, plăcere (sau neplăcere), dacă voim să le atragem spiritul. A le da sau a le spune lucruri cari le vor face plăcere sau le vor folosi în *viitor* și a voi să le deșteptăm atenția numai pe această considerație ar fi o încercare riscată.

Legea biologică a atenției.— Atenția fie voluntară sau involuntară, se deșteaptă și se determină de *interesul* nostru, adică de raportul ce are, față cu viața noastră, fie în prezent, fie în viitor, obiectul asupra căruia suntem atenți; tot ce ne interesează, ne atrage.

Felurile oamenilor după atenție.— Felul de idei sau de lucruri, cari atrag atenția, variază după om. Suntem atenți la lucrurile ce au raport cu ideile aflătoare în spiritul nostru, pentrucă le pricepem mai ușor; și mai suntem atenți la ceea ce răspunde unor trebuințe ale naturii noastre. In primul caz lucrurile ne inspiră un *interes teoretic*, intelectual; în al doilea caz, unul *practic*; așa că putem considerà chestiunile sau subiectele ce captivează atenția cuiva ca un criteriu al felului său de spirit, al dispoziției sufletești și al naturii lui morale.

Oamenii se deosebesc în astă privință, *a*) după *lucrurile la cari* sunt mai mult atenți, și *b*) după *felul cum* sunt atenți.

a) Lucrurile, fenomenele, escitațiile ce atrag atenția omului variază:

1. După organizația nervoasă, după predispozițiile înnăscute ale omului. Cine s'a născut cu predispoziții pentru știință, va fi atent la alte escitații din mediu, decât cel născut cu predispoziții pentru artă sau pentru ocupații practice și tehnice în genere:

2. După deprinderile lui profesionale. Inginerul

va fi atent la lucruri și chestii privitoare la cariera lui, agricultorul la tot ce privește soarta semănăturilor și creșterea vitelor, etc.

b) După *felul* cum sunt atenți, oamenii se împart în tardivi, dar statornici ; și iuți, dar schimbători. Primii, când își adâncesc mintea într'o direcție, cu greu îi faci să-și îndrepteze atenția în altă parte. Orce distracție îi tulbură și-i enervează. Ceilalți din contră, pot trece repede dela o chestie la alta, și, de ordinar, nici nu țin încordată atenția mult timp la o singură ordine de ocupații. Simt repede nevoia schimbării, și au putința de a-și adaptà organul mintal cu înlesnire la alte chestii de natură cu totul diferită.

Când *elasticitatea* mintală e împreunată cu puterea de *concentrație*, avem tipul atenției perfecte.

Unilateralitatea atenției. — *Atenția care este concentrarea conștiinței asupra actului ce săvârșește într'un moment dat, nu poate fi împărțită în două direcții* deosebite, pentrucă spiritul nu poate face deodată acte deosebite, cu o egală intensitate de conștiință ; cine este atent mai mult la stilul și forma unei scrieri sau unui discurs, perde din vedere fondul, coprinsul ; și viceversa. Asta o cere „îngustimea" conștiinței care stă în raport direct cu gradul de concentrare a atenției. Cu cât atenția e mai concentrată, cu atât conștiința e mai îngustă. In momentul maximului de atenție, nu încape în conștiință decât un singur lucru, o singură idee, o singură stare sufletească: conștiința devine *monoideistă*. Ceea ce se spune de unii oameni că sunt în stare să facă mai multe treburi deodată, ca Cesar, bunăoară, care se zice că dictà patru scrisori deosebite, pe când el

însuşi scrià pe a cincea, *simultaneitatea* aceasta este o iluzie a repeziciunii cu care spiritul trece dela o lucrare la alta.

E vorba aci, fireşte, de simultaneitatea iluzorie a *actelor de atenţie*. Fără această condiţie este evident

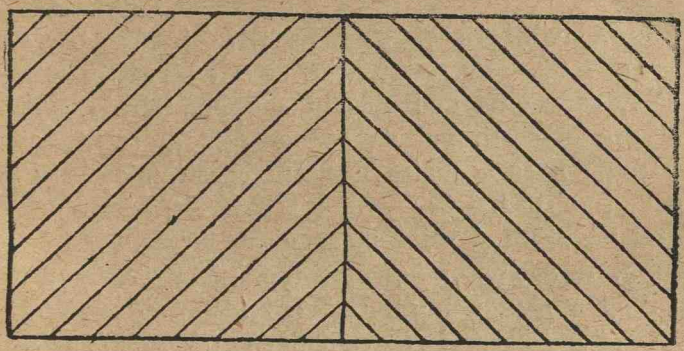

că se pot face mai multe acte în acelaş timp, acte mai mult sau mai puţin obişnuite, automatice: poţi cântà, gândind la ceva şi făcând în acelaş timp un lucru oarecare manual.

Se pot încercà *experienţe* de diferite acte simple săvârşite în acelaş timp (cum a încercat Paulhan): să se scrie o frază, pronunţându-se, în acelaş timp alta, să se reciteze versuri, făcându-se în acllaş timp unele calcule scrise, etc.

Greutatea de a coprinde într'un singur act mintal două lucruri deosebite, se observă chiar în experienţele similare de atenţie sensorială. Să se încerce a se privì de odată cele două părţi deosebite ale figurei de mai sus, privind pe cea din dreaptă cu ochiul drept, pe cea din stânga cu ochiul stâng. Se va constatà că amândouă părţile deodată nu pot intrà

întregi în conștiință, cu toate liniile clar distinse prin numerație, ci alternativ, sau numai *părți* din una și din alta în același timp (*W. James*) în virtutea unui principiu fiziologic, numit „rivalitate retiniană. (HELMOLTZ).

Munca mintală și atenția voluntară — *Distragerea.* — *Oboseala.* — Atenția este expusă la oboseală, care vine mai curând sau mai târziu: 1) după gradul și timpul de concentrare al atenției, și 2) după natura subiectelor sau chestiunilor cari ne ocupă spiritul.

Când medităm și voim să urmărim un șir de idei anumite, ne găsim în *luptă* cu tendința naturală a minții de a merge în direcția curentului provocat sau *de asociațiile de idei* sau *de escitațiile exterioare.* In această luptă se pune voință, încordare, cheltuială de energie, care se face din fondul limitat al forței nervoase ; și cu cât ține mai mult sau este mai intensă, cu atât consumă mai mult și aduce spiritul în neputință de a mai percepe, de a mai fi atent voluntar. In această încordare de atenție avem sentimentul că mergem în sensul *celei mai mari rezistențe* (W. JAMES), pe când în atenția spontană avem, din contră, impresia că mergem în sensul celei mai mici rezistențe, în sensul curentului.

Voim să înțelegem, bunioară, probele relative la *rotunzimea pământului.* Pe când ne gândim, se pot întâmplă în meditația noastră devieri sau distrageri cam de felul următor. In grupul de idei coprinse în „pământul e rotund", ideia de *rotund* mai poate fi legată în spiritul noatru și cu cea de *măr*, care ne

vine în minte, fără să fie nevoe de ea. Repede ca fulgerul și fără să prindem de veste, ideia mărului poate să aducă după sine pe aceea a unei grădini unde am văzut și gustat mere plăcute și frumoase. După ideia grădinii năvălește un convoiu de stări sufletești: „Ce grădină plină de umbră... și banca de sub nucul uriaș, al cărui stufiș verde acoperea cu o prietenescă răcoare discuția dintre noi și amicul nostru relativ la cauzele ftiziei.... Era vorba de microbi, de... etc.” Deodată ne observăm că, luați de curent, ne gândim la altceva, nu la problema noastră. Cum rămâne cu rotunzimea pământului ?

Revenim la meditația noastră. Dar afară trece pe stradă, o trăsură, făcând să se auză zăngănitul sgomotos al clopoțeilor dela gâtul cailor. Spiritul primește un nou impuls de distracție. „Trebue să fie un proprietar de țară ce vine la târg. Ce praf o fi pe fața lui, pe barba, pe hainele lui ! N'a plouat de mult ; ce zăpușeală ! Mai bine iarna... Sunetul clopoțeilor se aude mai plăcut la sanie. Când am fost cu sania la țară, odată, însoțit de cutare... etc”. Din nou ne surprindem cu spiritul dus aiurea de curent și ne zicem cu hotărîre: „Dar să vedem pentruce pământul este rotund?”

Cu astfel de solicitări ale curentului format de asociațiile de idei, și pornit în cazul întâiu tot de o idee, în al doilea de o escitație actuală, trebue să luptăm ca să putem ținea spiritul în urmărirea unei ordini de idei hotărîte. Inteligența, deprinsă cu această cârmuire voluntară, cu această alegere (selecțiune) rațională a ideilor în vederea unui scop anumit, se numește o inteligență *disciplinată*, stăpână pe sine.

Să se observe în conversaţiile familiare, unde nu se caută de ordinar, ca în discuţiile ştiinţifice, a se ajunge la un rezultat. Ce deosebire între subiectul care a servit ca punct de plecare şi între cele cari au urmat! Incepem a vorbì despre plecarea la băi şi, pe nesimţite, „din vorbă în vorbă", ne pomenim apoi discutând despre desvoltarea simţului culorilor, despre posibilitatea vieţii în alte corpuri cereşti, despre revoluţia dela 48, etc. Asociaţia de idei domneşte atunci aproape singură, nestăpânită de voinţă în vederea unei ţinte de atins prin cugetare.

Cu cât subiectele ce ocupă spiritul sunt mai abstracte, cu atât obosesc mai repede atenţia. Putem ascultà sau cetì ore întregi poveşti uşoare, în care imaginaţia joacă rolul principal; sau putem petrece ore întregi în contemplarea obiectelor concerte din natură, în găsirea de asemănări sau deosebiri dintre ele, în descrierea, clasificarea lor. Dar mai puţin timp se poate întrebuinţà, fără a obosì, în urmărirea unor teorii ştiinţifice mai generale şi abstracte, mai ales când acestea nu sunt precedate sau însoţite de fapte, de exemple.

Fluctuaţiile atenţiei. — Atenţia nu se poate restrânge mult timp, în mod exclusiv şi absolut asupra unui singur obiect şi unei singure idei (*monoideism*); căci simţurile, precum mai cu seamă simţul auzului, tactului, mirosului, tot primesc excitaţiuni din lumea exterioară, şi adesea slăbesc, dacă nu întrerup, prin forţa lor, curentul ţinut şi condus de atenţie. Lupta cu această trebuinţă firească a *schimbării*, una din condiţiile esenţiale a conştiinţei, duce repede la o stare de oboseală, care sfârşeşte cu aceea de somn şi de inconştienţă.

Atenţia prezintă o mişcare ritmică, de ridicare şi coborîre periodică, în gradul ei de intensitate. Oricât am vrea să ţinem spiritul egal de încordat asupra unei excitaţii, constatăm o fluctuare a atenţiei. Conştiinţa impresiei e când mai clară, când mai slabă şi din când în când se întunecă. Dacă privim mult timp un disc cenuşiu învârtindu-se, îl vedem când mai negru, când mai deschis.

Perioadele de fluctuaţie ale atenţiei s'au încercat a se stabili, experimental pentru diferitele categorii de senzaţii; şi s'a găsit aproximativ, 3 până la 3,4 secunde pentru senzaţiile vizuale; 3,5 până la 4 secunde pentru auz.

Ca să se ţină atenţia încordată mult timp asupra unui lucru sau unei chestii, trebue ca spiritul să le poată privi din mai multe puncte de vedere, să treacă, cu şir şi cu rost, dela unul la altul, legându-le împreună de firul unui interes comun şi evident. Oamenii, cari se concentrează timp îndelungat asupra unei idei, unei probleme, datoresc aceasta bogăţiei de vederi şi de preocupări multiple a spiritului lor gânditor, care poate coprinde chestia din toate părţile şi-i poate urmări legăturile cu cele mai depărtate lucruri şi idei. Trecerea minţii dela un punct de vedere la altul al acelaiaş subiect dă atenţiei acea putere de încordare şi acea prelungire de durată, care este una din caracteristicele *geniului*.

Folosul practic al atenţiei. Desvoltarea ei. — In vieaţă, în toate situaţiile, atenţia este o forţă şi o condiţie de isbândă şi de fericire. Fără atenţie, realitatea şi experienţa nu te învaţă nimic: adevărurile şi frumuseţiile ce te înconjoară trec nebăgate

în seamă, şi nu vezi nici pericolul ce ţi se pregăteşte nici ocaziile ce ţi-ar da biruinţa.

Un moment de neatenţie poate să te facă să pierzi pentru totdeauna prilejul care ţi-ar fi hotărît viitorul.

Desvoltarea atenţiei nu este numai o condiţie de înaintare a inteligenţei, ci şi o condiţie de fericire în vieaţa. Ea se poate educà şi întărì prin exerciţiu.

Unul din mijloacele cari predispun spiritul la atenţie şi dau sufletului puterea de a prinde fenomenele la apariţia lor, este pregătirea prealabilă a minţii, îmbogăţirea ei cu idei, cari fac să se nască în spirit aşteptarea acelor fenomene şi înlesnesc recunoaşterea lor imediată. Aceastà observaţie se verifică în cazuri simple, de atenţie sensorială, ca şi în cazuri complexe. In cazuri simple se constată, atunci, când, pentru a măsurà timpul de reacţie la o escitaţie dată, spui de mai înainte *felul* excitaţiei ce ai de gând să aplici. Cel care ştie de mai înainte escitaţia, o aşteaptă şi când se iveşte, o prinde mai repede, o apercepe imediat; atenţia lui fiind *prevenită* prealabil.

Acelaş principiu explică înlesnirea cu care se descurcă figurile distractive ca acelea ce alcătuiesc unele jocuri. Se ascunde chipul unui om sub înfăţişarea unui copac, şi ţi se cere să găseşti în frunzişul sau tulpina copacului, „jandarmul". Unde e jandarmul? „Trebue să-ţi închipueşti jandarmul, ca să-l vezi" (W. JAMES). Şi această pregătire şi aşteptare a spiritului ascute puterea de observaţie şi atenţie.

In cazurile mai complicate, rolul de deşteptător

şi călăuzitor al atenţiei îl îndeplinesc cultura, instrucţia, ştiinţa, şcoala.

Boalele atenţiei. — Atenţia poate fi bolnavă în două feluri:

1) prin concentrare excesivă, permanentă, asupra unei idei, unui sentiment, unor preocupări, dând naştere obsesiunei, ideii fixe:

2) prin neputinţa concentrării, lipsa obişnuită a puterii de a fi atent.

In prima stare, omul nu poate fi scos din ideile realităţii, e ne-existent pentru el. *Monomania.*

In a doua stare, omul nu se poate concentra deloc asupra nici unei idei sau lucrări. E slăbiciunea organică mintală.

PARTEA A DOUA

INTELIGENȚA

Rolul inteligenței este a ne da cunoștință despre lume, atât despre cea externă, materială, cât și despre cea internă, sufletească ; a ne oglindi în minte fenomenele în raporturile lor obiective, după legile cari le cârmuesc ; cu un cuvânt *a găsi adevărul.*

Distingem în studiul inteligenței, *elementele* sau *datele* de cunoștință și *funcțiunile* sau *operațiile* intelectuale ce se fac asupra lor, pentru clădirea sistemului de cunoștințe, în acord cu acela al lucrurilor la cari se raportă, sau pentru desăvârșita stabilire *a adevărului.*

Intre elemente sau date, cele mai simple și primitive sunt *senzațiile.*

SENSATIILE.

Definiția și clasificarea lor. *1*) Omul născându-se cu o organizație determinată, câștigată dintr'o evoluție seculară, aduce cu sine în viață o structură fizică și sufletească, ce nu se datorește experien-

ţei *individuale*, ci adaptării speciei la mediu. Aceasta alcătueşte *regiunea adâncă, înăscută, originară a vieţii sufleleşti*. Prin mijlocirea unor anumite organe speciale—organele simţurilor—omul se naşte cu posibilitatea de a aveà nişte anumite stări sufleteşti de cunoaştere, de îndată ce vine în contact cu lumea. Acestea sunt *sensaţiile*. Ele alcătuesc *elementul ereditar* al facultăţii de a cunoaşte.

Sensaţiile, ca fenomene psihice primare, simple, elementare, *nu se pot defini*, în sensul strict al cuvântului ; se pot indicà numai *împrejurările în cari se produc*. Astfel se poate zice că: o sensaţie este produsul psihic rezultat din contactul unuia din simţurile noastre cu lumea din afară sau cu o escitaţie dată. Prin aceasta nu se face decât să se amintească un fenomen de mai înainte cunoscut prin experienţă, pomenind circumstanţele în cari se obţine. Cine nu l'a încercat de mai înainte, nu poate înţelege nimic din această înşirare de cuvinte. Dacă unui orb, care n'a aude vorbind de lumină şi ne întreabă: ce este lumina? i-am răspunde: lumina este acel fenomen care se produce, când nişte ondulaţii eterice vin de întâlnesc ochiul sau nervul optic,— ce ar câştigà el din această explicare sau pretinsă definiţie? Nimic ; pentrucă ea se adresează mai mult la memoria lui şi pare a-i zice: adu-ţi aminte ce ai încercat, când ondulaţiile eterice au atins nervul tău optic. Şi el nu-şi aduce aminte de nimic, pentrucă n'a încercat nimic.

Astfel datele elementare de experienţă psihică, precum sunt reprezentaţiunile, cu ajutorul cărora ne servim a defini celelalte lucruri, nu se pot defini însele, pentrucă nu le putem reducela ceva mai simplu, mai înţeles decât ele. Putem da o idee cuiva de un corp pe care nu l-a văzut, spunând ce formă, ce mărime, ce culoare, etc. are, servindu-ne prin urmare de ele-

mente cunoscute, de ideia de culoare, mărime, formă, pe cari trebue să le aibă din experienţă. Dar a-i da o ideie chiar despre aceasta din urmă ,fără ajutorul experienţei, e imposibil.

2. Sensaţiile *s'au clasafical* după organele simţurilor prin mijlocul cărora se produc. Psihologia veche şi populară cunoaşte numai *cinci* simţuri: *văzul*, *auzul*, *tactul*, *gustul* şi *mirosul*. La acestea însă mai trebuesc adăogate încă două simţuri, foarte importante pentru ştiinţă şi pentru viaţă: simţul *muscular* sau al mişcării şi simţul *organic* sau vital. Dacă mai considerăm că sensaţiile de frig şi cald, ce se câştigă prin nervii răspândiţi tot în piele, ca şi în sensaţiile tactului, se deosebesc clar de acestea, şi că prin urmare nu se pot pune la un loc în aceeaş clasă, ajungem a distinge încă o categorie de sensaţii, care trebue adăogată la celelalte.

Deci, în total, constatăm, *opt* grupe sau clase de sensaţii: 1) de văz sau vizuale, 2) de auz sau auditive, 3) de tact sau tactile, 4) de miros sau olfactice, 5) de gust sau gustative, 6) de temperatură sau calorice, 7) musculare sau de mişcare, şi 8) organice sau vitale.

DIFERITE CLASE DE SENSAŢII IN PARTE

I. Sensaţiile vizuale. — *Organul corporal* al simţului vederii este aparatul ochiului. Partea cea mai principală din compoziţia lui este *retina*, membrana nervoasă a ochiului, în legătură cu *nervul optic*. Acest nerv, ajungând din creer la ochi, îşi estinde capătul său periferic în formă de membrană, care înveleşte interiorul ochiului şi primeşte impresia *escitaţiilor* exterioare, a *vibraţiilor eterice*. Din contactul retinei cu

aceste escitaţii se produce mişcarea nervoasă, care se transportă din nervul optic până la centru în creerul de mijloc sau mezocefal. Aici vibraţia cerebrală se însoţeşte de elementul psihic, numit culoare sau lumină.

Sensaţiile de *lumină* şi *culoare* se datoresc prin urmare exclusiv simţului vederii, şi sunt sensaţii vizuale propriu zise.

Perceperea formei obiectelor, a *direcţiei*, *distanţei* şi *mărimii* vizibile nu se datoreşte, nici măcar în mare parte, simţului vederii, ci altui simţ, şi anume celui *muscular*.

La cele *şapte* culori principale, găsite în ordinea următoare în curcubeu şi spectrul solar: roş, portocaliu, galben, verde, albastru, indigo şi violet se pot adăogà: albul şi negrul, pe cari fizica le esclude dintre culori. Cele principale, din punct de vedere psihologic, sunt: albastru, verde, galben şi roşiu. Explicarea probabilă a acestui fapt pare a fi că aceste culori se găsesc la obiecte ce stau prea des în contact cu noi sau ne interesează în mare grad: albastrul e culoarea cerului; verdele culoarea vegetaţiei; galbenul, a lunei, soarelui, luminei; roşul, a sângelui, a vitalităţii animale.

Cum se explică producerea alâlori culori deosebite?

1. *Prin deosebirea escitaţiilor.*

Fiecare culoare e datorită unei escitaţii particulare diferite compusă din ondulaţii determinate atât în numărul lor pe secundă cât şi în lungimea lor.

Aşa :

	N-rul ondulaţiilor	Lung. ondulaţiilor
pentru *roşu*	450 bil. pe sec.	6878 din mm.
portocaliu . .	472 „ „ „	5464 „ „
galben	526 „ „ „	5883 „ „
verde	589 „ „ „	5260 „ „
albastru	640 „ „ „	4843 „ „
indigo.	722 „ „ „	4291 „ „
violet	790 „ „ „	3923 „ „

Escitaţiile ce produc roşul şi violetul, adică prima cu 450 bil. vibraţii pe secundă de o lungime de 6878 de mm. şi a doua cu 790 bil. vibraţii de o lungime de 3928 de mm., măsoară *limitele percepţiei* sau sensibilităţii noastre cromatice. Cele ce trec de ele nu sunt perceptibile pentru noi, poate însă pentru alte fiinţe. LUBBOCK a dovedit prin experiment că furnicile văd *ultra-violetul*, produs de o escitaţie având 912 bil. vibraţii pe sec. şi o lungime de 3108 din mm.

2. *Prin deosebirea de constituţie a diferitelor părţi din organul fiziologic al vederii.* Se presupune că în retină sunt părţi susceptibile pentru anumite culori, sau cari, atinse, facă să se dea naştere la sensaţii de culoare determinate şi anume: roşu, verde şi violet, cari ar fi astfel culorile fundamentale din punct de vedere fiziologic.

Aceste diferite puncte retiniene (bastonaşe) n'ar fi grămădite numai izolat în regiuni delimitate între ele, ci răspândite în mod inegal şi amestecate în combinaţii variate. Aşa că o escitaţie exterioară, izbind o parte oarecare din retnă, după cantitatea de elemente nervoase sau bastonaşe retiniene producătoare de roşu, de verde şi violet ce se va afla acolo, va naşte prin combinarea efectelor lor particulare o nuanţă un ton deosebit de culoare.

Acromatopsie. — Unii oameni nu pot distinge culorile curcubeului, fie total, fie în parte. Această defec-

tuozitate se cunoaşte mai mult sub numele de *daltonism*. Daltonism însă însemnează, drept vorbind numai acel defect de vedere descris de chimistul englez DALTON (1794), din propria sa experienţă, şi care constă în neputinţa de a distinge *roşul*: pentru daltoniști roşul nu există. Cel ce sufere de acromatopsie *totală*, vede toate lucrurile, lumea întreagă, sub o singură culoare, cenuşiu. In cea mai comună formă de acromatopsie *parţială*, individul nu poate vedeà decât galbenul şi albastrul ; pe celelalte le confundă când cu prima, când cu secunda.

Cum se explică acest fenomen? După unii, în acromatopsia totală, retina n'ar fi având decât un fel de elemente nervoase pentru perceperea culorii după alţii, nici unul. La cea parţiaiă probabil lipsesc din retină *unele* din aceste elemente sau bastonaşe, din funcţiunea combinată a cărora se produceau diferitele culori.

Dezvoltarea simţului culorilor. — E posibil ca (după supoziţiile lui MAGNUS şi GLADSTONE) omul, la început, să nu fi distins toate culorile spectrului solar, ci numai cu timpul să fi învăţat a le cunoaşte, treptat cu creşterea experienţei şi cu desvoltarea simţului vederii. GLADSTONE presupune că, în timpurile prehomerice, oamenii nu aveau idee decât de culorile din partea extremităţii roşii a curcubeului, adică roşu, portocaliu şi galben, pentru cuvântul că nu se găsesc în limba greacă mai veche termeni corespunzători celorlalte culori. Astfel că pe atunci toţi oamenii ar fi suferit de o acromatopsie parţială.

GRANT ALLEN a voit să controleze aceste concluzii cercetând cum stă simţul culorilor la sălbaticii de azi, reprezentanţi aproximativi ai stării culturale şi psihice primitive ; şi, bazat pe relatările călătorilor, a

ajuns la rezultatul că sălbaticii nu prea disting bine toate culorile. Deşi temeiul pe care se reazămă GLADSTONE şi în parte GRANT ALLEN, adică lipsa de termeni proprii pentru anumite culori, nu prea este puternic—deoarece ideia poate există şi fără termeni: numai termenul presupune ideia, dar nu şi vice-versa—totuşi cevà este adevărat în această teorie, şi anume: că simţul culorilor s'a desvoltat şi se desvoltă treptat în omenire, prin exerciţiu continuu.

In seria zoologică simţul culorilor se poate constatà de asemenea în *diferite grade de desvoltare.*

Aşa, chiar animalele cele mai inferioare, microorganismele (animale unicelulare), par a fi atrase sau respinse de unele culori; totuşi nu găsim la ele sistem nervos, de care pare a fi legată existenţa conştiinţei şi prin urmare a *distingerii* culorilor.

La *crustacee* se observă şi mai multă precisiune în distingerea culorilor, căci ele au proprietatea de-aşi schimba culoarea, luând pe a obiectului pe care se aşează *(mimetism)* şi aceasta numai când îi *văd.*

Mimetismul se află şi la reptile, condiţionat tot de vedere. La cameleon găsim chiar mimetism bilateral dacă i se acoperă un ochiu, numai partea despre ochiul liber în culoarea obiectului.

La articulate, proprietatea de a distinge culorile e şi mai pronunţată, insectele, bunioară, au mare dragoste pentru culori. Şi semnele lor şi plantele le atrag cu atât mai puternic cu cât ele prezintă culori mai frumoase.

Dintre *vertebrate* e destul să se amintească gustul păsărilor pentru culori, cari le plac şi pe corpul lor şi pe alte obiecte. Ele se caută, se întrec şi se aleg între ele după coloritul fermecător al penelor. Unele, cum sunt corbii, nu pot rezistà ispitei de a furà obiecte scumpe, diamantele, ce le fascinează prin strălucirea lor. Altele ştiu să se ferească de răpitoare prin *mimetism*, care se perfecţionează cu cât se perfecţionează

şi puterea răpitoarelor de a distinge culoarea obiectului de culoarea prefăcută a victimei. In ce priveşte celelalte animale mai superioare, se ştie, bunioară, ce efect iritant produce asupra lor roşul.

Astfel, simţul culorilor creşte treptat în seria zoologică, până la om, la care, asemenea, se desvoltă în decursul timpurilor.

Imaginile accidentale şi culorile complimentare. — Imaginile accidentale formează un alt fenomen curios relativ la sensaţiile vizuale. Uneori, după ce am privit un obiect oarecare, şi luându-ne ochii dela el, îi îndreptăm în altă parte, se întâmplă să vedem încă forma lui, adesea cu aceeaşi lumină şi umbră, cu aceeaşi culoare, şi atunci avem o imagine accidentală *pozitivă*; sau îl vedem cu schimbări în privinţa luminii, şi atunci avem imaginea accidentală *negativă*. In cazul aceasta, unde eră, în obiectul contemplat, umbră, se vede acum lumină, şi viceversa; în culoarea schimbată se constată *culoarea complimentară* a obiectului.

Culori complimentare sunt acelea cari, combinate dau albul şi puse alăturea par mai strălucitoare mai vit. în acest raport stau:

roşul cu albastrul verziu
portocaliu cu albastrul cianic
galbenul cu indigo
galbenul-verde cu violetul
verdele cu purpuriul.

Dacă, prin urmare, am privi, mai mult timp un obiect de culoare verde, imaginea acidentală sau postumă negativă, ce s'ar proectà în afară, când am întoarce ochii dela el, ar fi purpurie. Prin aceasta se explică pentruce purpuriul s'ar păreà mai viu dacă l-am privi după ce ne vom fi uitat la verde.

II. Sensaţiile auditive. — Organul fizic e urechea, împărţită în externă, medie şi internă; în cea internă

se termină nervul acustic, ramificându-se într'un lichid. Când acest lichid vibrează, sub excitația *vibrațiilor și ondulațiilor aeriene*, venite din afară pe urechea externă și medie, face să vibreze și extremitățile nervului ce plutesc în el. Aceste vibrații nervoase sunt transportate la centru ; acolo se dă naștere elementului psihic numit: *sunet*, care se poate să fie de două feluri: *sunet muzical* sau *sgomot*.

Sunetele se deosibesc: prin intensitate, înălțime, și timbrul lor.

Intensitatea sau forța sunetului depinde de amplitudinea vibrațiilor ; iar *înălțimea* de iuțeala lor, adică de numărul lor pe secundă. Cel mai bas sunet posibil are 16 vibrațiuni pe secundă ; iar cel mai înalt 38 de mii.

Timbrul stabilește deosebirea între notele cari ar avea toate celelalte calități egale. Aceeași notă, scoasă din diferite instrumente, se deosibește în culoare și nuanță din cauza constituției materiale a instrumentului care face să varieze timbrul.

Timbrul s'a explicat prin analiza unui sunet simplu, adică a unui sunet care pentru noi pare a fi o simplă notă și s'a găsit că, la nota fundamentală a unui sunet se adaugă și se contopesc alte note accesorii proprii organizației particulare a instrumentului, și cari se numesc *note armonice*, fiindcă se armonizează astfel cu nota principală încât, împreună cu ea, par a scoate un *singur sunet* muzical: iar în cazul când aceste sunete accesorii nu se armonizează cu nota principală, dacă nu se acordă și nu durează egal, atunci nu se produce un sunet muzical, ci unul *zgomotos*.

Direcția și distanța, ce par a se distinge câte odată cu urechea, după cum sunetul se aude mai tare sau mai slab, în realitate nu se câștigă direct prin simțul auzului, ci, după cum s'a notat mai înainte, prin cel

muscular. Numai *indirect* se cunoaşte distanţa prin auz sau vedere: după tăria sunetului sau după nuanţa culorii *se induce* depărtarea cauzei lor obiective.

III. **Sensaţiile tactile.** — *Simţul tactului* nu are un organ propriu al său şi localizat, ci sensibilitatea tactilă este estinsă pe tot corpul, în diferite grade de intensitate. Aceste grade atârnă de numărul nervilor existenţi în părţile respective ale corpului. Limba, buzele şi vârfurile degetelor sunt cele mai sensibile; spinarea este mai puţin sensibilă. Gradul de sensibilitate s'a constatat experimental, atingând cu vârfurile unui compas deschis deosebitele regiuni ale corpului. *Limba* percepe ca două excitaţiuni distincte înţepăturile celor două vârfuri separate la distanţă de *un* milimetru; *degetele*, atunci când vârfurile sunt depărtate dela 2—3 mm.; *buzele* la 5 mm.; *obraţii* la 11 mm.; *spinarea* dela 65—68 mm. Dacă, în aceste cazuri, compasul se deschide mai puţin, cele două înţepături ale vârfului nu se percep separat, ci ca o *singură escitaţie* într'un singur punct.

Simţul tactului ne arată calităţile de *neted*, *mătăsos*, *aspru*, *grunjos* a suprafeţelor şi contribuie, împreună cu simţul muscular, a ne face să cunoaştem întinderea, forma, situaţia obiectelor, precum şi duritatea şi elasticitatea lor.

Pentru ca sensaţia tactilă să se producă, *excitaţia* nu trebue să consiste în o presiune mare asupra nervului, căci atunci se pune în activitate şi simţul muscular; ci e destul o atingere uşoară, o acţiune mecanică oare-care *numai asupra pielei*.

IV. Sensaţiile de temperatură.—Pielea nu este numai organul tactului, ci şi al *simţului termic*;

în ea se găsesc răspândiţi şi nervi cari, din contactul lor cu corpurile, anume cu *vibraţiile* lor *moleculare*, ne dau *senzaţii de temperatură*. Gradul acestei sensibilităţi termice corespunde, în diferite părţi ale corpului, aproape cu gradul sensibilităţii tactile ; astfel limba şi buzele sunt cele mai sensibile la temperatură. Aceasta a făcut pe unii să creadă că temperatura se percepe tot prin nervii tactului.

Sensaţiile termice se produc, când există diferenţă de grad între temperatura corpului nostru şi a mediului sau corpului cu care venim în contact. Dacă prelungim mai mult timp contactul, sensaţia scade, chiar încetează. *Mişcarea* poate atunci s'o redeştepte, căci ea măreşte intensitatea sensaţiilor şi în cazuri obişnuite. Dacă diferenţa dela un mediu la altul, în care trecem, nu e mare, trebue să se facă *repede* trecerea pentru ca diferenţa să se perceapă. Trecerea *treptală* poate aveà de efect să nu se observe chiar diferenţa mai mare în gradul de temperatură a două medii. Acelaş lucru se întâmplă când creşte sau scade cu încetul temperatura aceluiaş mediu. Aşà, o broască pusă în apă, nu face nici o mişcare, dacă apa se încălzeşte câte puţin, până dă în clocote.

Mărirea suprafeţei de contact face asemenea să varieze gradul sensaţiei. Dacă introducem un deget într'o apă caldă de 32⁰ R., apa ni se pare mai puţin caldă decât cea de 29⁰, în care introducem mâna întreagă.

AL. BAIN face observaţia că, dacă se ating două părţi ale corpului, partea, în care sensaţia tactilă e mai fină, percepe pe cealaltă numai prin tact ; iar partea, în care sensibilitatea tactilă e mai puţin desvoltată, percepe numai temperatura celeilalte. Dacă

ducem degetul la pleoapă, degetul simte netezimea pleoapei, iar pleoapa temperatura degetului.

V. **Sensaţiile gustative.**— *Organul* simţului gustului e *limba*, unde sunt răspândiţi nervii respectivi, cu papilele lor de diferite forme, mai cu seamă pe margine şi la baza ei.

Obiectele escitante pentru a produce sensaţii gustative, trebue să fie disolvate în apă ori în salivă. De aceea simţul gustului s'a numit şi simţ *chimic*, pe când cele de până aci s'au numit simţuri *mecanice*, pentru, că obiecul escitant îşi produceà efectul prin simplă atingere sau lovire.

Simţul gustului ne arată calitatea neîndoios specifică, de *dulce* şi de *amar*. La acestea se pot adăogà şi cele de *sărat* şi de *acru* (acidic). Sensaţiile însă de *astringent*, *picant*, *ardeial*, obţinute tot prin mijlocirea limbei, nu sunt datorite numai nervilor gustului (*gloso-faringianul*), ci şi nervilor tactului (sau *lingualul*), răspândiţi mai ales către vârful limbei. Prin urmare nu sunt sensaţii gustative propriu zise, ci compuse din tactile şi gustative.

Prin limbă se percepe şi *savoarea* obiectelor, atunci când zicem bunăoară că un aliment e *gustos*, apetisant, fără gust sau chiar desgustător, neplăcut. Aceste calităţi nu se confundă cu dulcele sau amarul ; prin ele se arată numai gradul de digestibilitate şi de nutritivitate ai alimentului. De aceea perceperea lor se datoreşte altor nervi decât celor de gust propriu zişi. O membrană a limbei are asemănare de organizaţie cu membrana stomacală, şi prin urmare se impresionează deopotrivă în bine sau rău de contactul unui obiect. Ceeace se primeşte

de membrana limbei ca ceva gustos, se primeşte de stomac ca digestibil şi nutritiv.

Sapoarea sau savoarea se deosebeşte de sensaţiile gustative şi prin aceea că, odată stomacul săturat, substanţele nu mai sunt sapide sau apetisante, dar pot escità încă nervul gustului (*gloso-faringianul*), care încă va percepe calităţile lor de dulce sau amar. După ospăţ, friptura cea mai gustoasă se refuză, o prăjitură însă nu.

VI. **Sensaţiile olfactice.** — *Organul corporal* al simţului mirosului e *nasul*. In membrana ce căptuşeşte fosele lui se află ramificat, mai ales către fund, capul periferic al nervului olfactic.

Obiectele ce impresionează acest nerv sunt numai sub formă de gaz şi toate au mare afinitate pentru oxigen cu care se combină în fosele nasale spre a puteà produce sensaţii de miros. Dacă oxigenul lipseşte, sensaţiile nu se produc. De aci se vede că şi simţul mirosului merità numele de simţ *chimic*, ca şi acel al gustului.

Sensaţiile olfactice, distinse de conştiinţa noastră, n'au nume particular în limbă ; le numim după numele obiectului care le provoacă: miros de lămâiţă, de trandafir, etc. Şi ele se împart în olfactice propriu zise şi improprii. Acelea sunt sensaţii de miros plăcut şi neplăcut, de diferite nuanţe. Cele improprii sunt compuse din olfactice şi tactile, precum e mirosul picant produs de amoniac.

Puterea de distingere a nervului olfactic este foarte mare ; o cantitate de escitaţie cât de mică devine perceptibilă. Aşa 2 milionimi dintr'un miligram de mosc se fac sensibile simţului odoratului, cu toate că existenţa lor nu se poate descoperì prin nici un alt mijloc, prin nici o reacţiune. De aceea

se zice de un om, care vede și înțelege lucrurile de departe, după puține elemente și manifestări, că are „miros fin".

VII. **Sensațiile musculare.**— Din funcțiunile organelor motore, și anume ale mușchilor, rezultă două feluri de efecte psihice:

a) Sensațiile cari depind de *condiția organică* a mușchilor, ex. sensațiile de oboseală, sfâșiere, tăere. arsură, spasme. Acestea au un caracter *pasiv* și se produc fiziologicește prin escitările particulare, provenite din natura stării mușchiului, asupra nervilor sensibili aflători în mușchiu.

b) De un caracter *activ*, de mișcare, sunt cele produse cu ocazia *contractării* voluntare a muschiului. sub impulsia unui curent nervos venit dela centru.

In sensațile provocate de activitatea musculară distingem prin conștiință următoarele momente:

1. *Gradul de contractare musculară, prin urmare* cantitatea de forță, de energie cheltuită de noi, pentru învingerea unei rezistențe obiective, din afară, și care se manifestă în: greutate, tensiune sau presiune, tracțiune, pulsiune sau împingere. Aprecierea relativă a acestui grad se face sau numai momentan și trecător, sau permanent, pe baza unui termen de măsură rămas fix în conștiință, în memorie. Așà, calfele de cofetari și de brutari apreciază din memorie, după o unitate de măsură constantă și prezentă în conștiința lor, gradul de densitate necesar unei paste; persoanele ocupate cu măsurarea greutăților câștigă deprinderea de a cunoaște, prin conștiința gradului de tensiune, de presiune sau

contracţie musculară, greutatea relativă a obiectelor: aşà măcelarii, împiegaţii poştali, etc.

2. *Aprecierea duratei sau continuării unui eforl.* fie sub o formă de mişcare sau dinamică (tracţiunea, propulsiunea), fie sub formă statică (tensiunea). Distingem prin conştiinţă dacă o contractare musculară a ţinut mai mult de cât alta şi aproximativ cât a ţinut. Şi aici măsurarea poate fi de două feluri: sau relativă şi temporară, pentru momentul de faţă, atunci când se compară două durate succesive de contracţie şi se declară care e mai mare; au absolută, permanentă, când s'a câştigat prin exerciţiu oarecum o unitate de măsură fixă, cu care se compară şi se măsoară celelalte durate.

3. *Aprecierea repeziciunii* cu care se face mişcarea sau contracţia musculară este un element distinct de conştiinţă, alăturea cu acela al conştiinţei gradului de forţă cheltuită şi alăturea cu conştiinţa duratei efortului.

Ea ne ajută la *aprecierea distanţei*, tot aşà de bine ca şi conştiinţa duratei sensaţiei. Distanţa va fi cu atât mai lungă cu cât se va parcurge, într'o unitate de timp dată, cu o *iuţeală* mai mare; după cum erà cu atât mai lungă cu cât se parcurgeà, cu o unitate de iuţeală dată, într'un timp mai îndelungat.

Alte sensaţii caracteristice în legătură cu simţul muscular. Muschii sunt organul specific esenţial al sensaţiilor de mişcare. Pe lângă muşchi mai trebue să se considere şi *tendoanele, articulaţiile* şi *oasele.* Din combinarea, în diferite proporţii, a datelor censoriale venite dela toate aceste organe, rezultă întregul simţ *al mişcării* sau *kineştezic*, cu diferitele lui moduri de manifestare, între cari se poate notà formele cunoscute sub numele de „simţul atitudini", „simţul echilibrului", „simţul orientarii".

Importanța sensațiilor musculare ca elemente de cunoaștere.— Posibilității de a distinge gradul de continuare al unei sensații se datorește *formarea ideii de timp și evaluarea lui.*

Conștiința continuării unei sensații de mișcare constitue asemenea *unul* și cel mai esențial din factorii *ideii de spațiu sau de extensiune.* Ea, singură, numai dă ideea de întindere *liniară* prin conștiința cantității de forță cheltuită; în colaborarea însă cu sensațiile *tactile*, măsoară *distanța*, *suprafața*, *volumul*, *forma*, *mărimea*, deci ne dă toate elementele ce constituesc *ideea de spațiu.* Astfel, dacă închidem ochii și plimbăm brațul în spațiu, conștiința duratei mișcării sau a efortului cheltuit pentru ea măsoară întinderea liniară, fără idee precisă de distanță. Aceasta se câștigă când intervin sensațiile tactile, când bunăoară mâna atinge în dreapta, la plecare, și în stânga la ajungere, câte un obstacol, care simbolizează în conștiința noastră limitele, extremitățile liniei parcurse; se face posibilă astfel aprecierea *distanței*, prin închiderea liniei în părțile indicate de sensațiile tactile. Tot așà se ajută sensațiile musculare cu cele tactile, în constatarea *mărimii*, *suprafeței*, etc., mai puțin în a *formei.*

Ar fi destul cele notate până aicea, spre a vedeà *importanța sensațiilor musculare* ca elemente de cunoaștere a lumii. Două din ideile cele mai însemnate ale experienței și cunoașterii, adică ideia de *timp* și cea de spațiu, se obțin cu ajutorul mai ales și aproape special al sensațiilor musculare, sau al acestora unite cu cele tactile. Dar, afară de aceasta, sensațiile musculare sunt în stare, mai mult decât celelalte sensații, venite de la celelalte simțuri, a ne da

ideia şi a ne convinge de **existenţa unei lumi afară din noi,** estinse în spaţiu. *Rezistenţa* ce încercăm în mişcările, în desfăşurarea energiei noastre, din partea unei forţe exterioare, face să se nască în conştiinţa noastră adânca credinţă, că, pe lângă *eul* nostru, mai există *ceva* de sine stătător, independent de noi, în univers, *non-eul* material, lumea obiectivă. Sensaţiile venite prin celelalte simţuri ne-ar putea mai de grabă înşelà ; tonurile, mirosurile, datele vizuale, ar puteà fi nişte păreri ale noastre fără motiv obiectiv, fără cauză exterioară. Şi ca să le constatăm obiectivitatea, recurgem la sensaţiile musculare ajutate de cele tactile: pipăim, apăsăm, împingem, etc. Rezistenţa, opusă din afară forţei cheltuite de organismul nostru, ne convinge atunci de existenţa cauzelor obiective ale acestor sensaţii.

VIII. **Sensaţiile organice.— Cenestezia.** *Sensaţii organice* se numesc acelea cari se produc din stările diferitelor organe ; ele îşi iau nume particulare după acele părţi ale corpului sau după acele organe de unde provin. Astfel avem sensaţii organice ale muşchilor, precum sensaţii de oboseală, de rupere, tăietură, înţepare ; sensaţii organice ale nervilor, precum dureri nervoase, oboseală nervoasă, urîtul ; sensaţiile organice ale circulaţiei şi nutriţiunii, precum cele provenite din respirarea unui aer curat, răcoritor, sensaţia sufocării ; apoi cele relative la stările organice ale canalului alimentar, precum e greaţa.

Sensaţiile *organice* se mai cunosc şi sub denumirea de *sensaţii intime*, căci excitaţia, ce impresionează nervii sensibili respectivi, se găseşte înnăun

trul organismului, pe când la sensaţiile zise *externe*, precum auzul, văzul, etc , excitaţia ce atinge nervul sensibil, vine din afară. Acestea orientează asupra mediului înconjurător ; cele interne asupra modului de a fi al organelor corpului.

Aceste sensaţii, deşi în mare parte greu de distins şi de localizat prin conştiinţă (de oarce sunt permanente şi au venit în conştiinţă totdeauna împreună, de când a început vieaţa organică), totuşi au mare influenţă asupra dispoziţiilor noastre sufleteşti. Ele constituesc *cenestezia*, adică starea afectivă generală buna sau reaua dospoziţie ce nu se datoreşte unor circumstanţe exterioare determinate sau unor cauze morale anumite, ci vine din modul de funcţionare şi din modul de a fi al organelor noastre corporale.

Sensaţiile organice, constituesc, afară de aceasta, unitatea şi permanenţa personalităţii, precum şi a temperamentului nostru, prin permanenţa şi constanţa lor. Când ele se schimbă, când se alterează, se schimbă şi se alterează si personalitatea noastră: aşà încât cineva poate ajunge a se crede că este un altul, adică să-şi *ateneze* personalitatea sa proprie, numai din cauză că sensaţiile lui organice devin *alte* (Alienaţie).

Compoziţia sensaţiilor simple

Conştiinţa ne arată senzaţiile ca simple. Cu toate acestea *un sunet*, arătat ca simplu de conştiinţă, în realitate e *rezultatul sintezei mai multor elemente acustice*. Un sunet muzical, o notă, se poate considerà astfel ca o armonie fiind compusă din consunarea în acord a unei note fundamentale împreună cu mai multe note accesorii (vezi sensaţiile auditive).

Tot aşà se pot considerà şi sensaţiile vizuale, bunioară cele de culoare, ca sinteza a două elemente, unul *cromatic* şi altul *acrometic*. După cum predomină cel dintâiu sau cel de al doilea, culoarea se prezintă mai deschisă, mai stearsă sau mai închisă, mai concentrată.

Asemenea în sensaţiile gnstative, ca cele de ardelat, aus

tringent, etc. s'a văzut o combinaţie de elemente gustative propriu zise şi elemente tactile; după cum în cele olfactice picante s'au gasit elemente olfactice propriu zise şi un element tactil.

Raportul cantitativ dintre sensaţii şi escitaţii.

Pragul şi maximul escitaţiei. Legea lui **Weber** şi a lui **Fechner.** Intensitatea sensaţiilor variază de regulă proporţional cu intensitatea escitaţiilor, în oarecare *limite* şi după nişte legi anumite.

Limita inferioară a escitaţiilor, dela care în jos nu le mai răspund în noi nici o sensaţie, se numeşte *pragul escitaţiei*; cea superioară, de la care în sus nu mai corespunde nici o creştere în sensaţie, şi se începe chiar distrugerea organului, se numeşte *înălţimea escitaţiei*. Aşa s. e. limita maximă a escitaţiei pentru sensaţiile auditive este de 38.000 vibraţii pe secundă.

Pragul escitaţiei s'a determinat prin experienţă şi s'a găsit pentru fiecare categorie de sensaţii câte unul deosebit.

Pentru *tact*, limita minimă a escitaţiei. care abia începe a fi perceptibilă este o presiune dela 0,002—0,05 gr. pentru *simţul temperaturei:* $^1/_8$° C, când temperatura pielei ar fi de 12,4° C. pentru *sensaţiile musculare*: o contracţie musculară de 0,004 mm.; pentru *sensaţiile auditive;* sgomotul făcut de o bombiţă de şoc de 1 mgr. căzând pe o suprafaţă de sticlă dela o înălţime de 1 mm.; pentru *sensaţiile vizuale* de lumină: o lumină sau o escitate de lumină de 300 ori mai slabă decât acea a lunei pline.

Intre acest prag şi maximul escitaţiilor, *sensaţiile eresc în raport cu creşterea escitaţiilor*, dar nu în raporturi regulate şi simple. Dacă escitaţiunea se face de două ori mai puternică, sensaţia nu devine de

două ori mai intensă. Această întârziere de creştere a sensaţiei, faţă cu creşterea escitaţiei, este o lege psihofiziologică, numită *legea lui Weber*. După cercetări experimentale, Weber formulă regula că raportul escitaţiei iniţiale şi escitaţiei adiţionale este statornică pentru un anumit fel de sensaţii.

Bunioară spre a obţine un grad de sensaţie, perceptibil ca fiind imediat mai mare decât acela al sensaţiei precedente, trebue, pentru sensaţiile tactile, de temperatură şi auditive, să crească escitaţia cu ½ din intensitatea ei anterioară, iar pentru sensaţiile musculare cu $^1/_{180}$ şi pentru cele vizuale cu $^1/_{100}$.

Fechner a voit să găsească o lege relativ mai simplă, după care ar creşte sensaţiile corespunzătoare cu creşterea escitaţiei. Astfel, după el, *escitaţiile cresc în progresiune geometrică, pe când sensaţiile corespunzătoare în progresiune aritmetică*, adică pentru escitaţiile de o intensitate de 1, 10, 100 etc., ar avea sensaţii de o intensitate de 1, 2, 3, etc. Sau, în alţi termeni: *sensaţia creşte cu logaritmul escitaţiei*,— legea psiho-fizică, a cărei pretenţie de a măsură sensaţia cu aceiaşi precisiune matematică ce se aplică fenomenului fizic, s'a constatat ca fiind cu totul arbitrară.

Legea lui Weber nu e generală pentru toate sensaţiile; nu s'a putut constată la cele gustative şi olfactice. Afară de aceasta, nu este exactă în termeni matemateci precişi şi formulării ei mai ales de către Fechner. Poate fi considerată numai ca *aproximativ* adevărată: pentru ca senzaţia să crească cât de puţin, escitaţia trebue să crească într'un grad mult mai mare, şi cu cât ne ridicăm mai sus cu creş-

terea, cu atât trebue un grad şi mai mare de escitaţie, spre a putea percepe o sensaţie nouă, de un grad imediat superior.

REPREZENTARILE SAU IMAGINILE.

Prezentaţiile sau sensaţiile devin *reprezentaţii* sau *imagini*, când ne revin în conştiinţă fără să fie de faţă obiectul exterior sau escitaţia ce le-a produs, ci din alte cauze. Această revenire în conştiinţă însemnează că datele psihice corespunzătoare sensaţiilor nu dispar din noi, odată cu încetarea acţiunii cauzelor ce le-au produs, ci rămân şi se păstrează în organismul nostru psihofizic, sub o formă sau alta, şi pot, în unele împrejurări, să revină în conştiinţă, adică se pot reîmprospătà, reproduce. Aceste reproduceri, aceste *reprezentări* sau imagini sunt însă mai slabe, n'au intensitatea primitivă a prezentaţiilor corespunzătoare, nici însemnarea realităţii lor obiective.

Importanţa lor pentru vieaţa sufletească este mare. Ele constituesc fondul vieţii interne, din care se plăsmuesc visurile în timpul somnului şi reveriile în timpul vegherii, şi tot materialul bogat de imagini, când închidem ochii în liniştea singurătăţii, şi ne plimbăm mintea la scenele trăite, şi *depărtate* în timp şi în spaţiu. Cu ele se serveşte spiritul să conceapă idei, şi imaginaţia ca să creeze.

Variaţii în gradul de reproductibilitate mintală. — Toate prezentaţiile, venite dela toate simţurile, au într'un grad oarecare această proprietate a reproductibilităţii mintale sau a reviviscenţei. Dar

gradul reproductibilităţii nu este egal pentru toate sensaţiile. Aşà sensaţiile *vizuale* sunt, în genere, ce'e ce se reproduc mai uşor şi totdeauna mai exact. Cele *auditive* vin în al doilea rând. Când ne gândim la o persoană cunoscută, ceeace ne vine mai întâiu în minte şi mai precis este chipul, înfăţişarea exterioară, fizionomia ei, adică elementul psihic de natură vizuală. Apoi ne vine în minte, în al doilea plan, nu aşà de viu şi precis, vocea, elementul psihic de natură auditivă.

Prezentaţiile venite dela celalte simţuri: cele tactile, de temperatură, musculare, etc., sunt mai puţin şi mai greu reproductibile. Când ne gândim d. e. la o portocală, coloarea şi forma ei ne vin îndată, în minte. Mai anevoie ne putem împrospătà cu vivacitate sensaţiile tactile ce am obţinut din contactul cu portocala, precum şi cele gustative şi olfactive. Reprezentarea vie a acestor sensaţii inferioare este mai rară, dar nu imposibilă. Cele mai puţin reproductibile dintre toate sensaţiile sunt cele *organice*: foamea, setea, oboseala. Când suntem sătui, nu ne putem împrospătà în minte starea sufletească ce aveam, când ne erà foame. De aceea, poate, „sătulul nu crede la flămând".

Dintre diferitele sensaţii ce am încercat, când am luat parte la un ospăţ, acelea care revin mai anevoie, dacă revin, în minte, sunt cele de saţietate, când ne-am sculat dela masă; cele de apetit, de mai înainte de a ne fi aşezat la ospăţ; gustul particular al diferitelor feluri de bucate sau de vinuri; mirosurile, temperatura. Ştim în general: că aveam sau nu poftă de mâncare; că ne-am săturat ori nu; că bucatele au fost mu'te şi bune, sau din contră; că

era cald în cameră sau răcoare, etc.; dar sensațiile proprii, determinate și concrete, ce corespund acestor termeni, nu reînviază în spiritul nostru, așà cum reînviază, ca suveniri clare dela acel ospăț, bunioară, melodiile cântate de muzică, accentul vocii unui commesean, sau aranjamentul sălii, ordinea persoanelor, culorile costumelor, chipurile vecinilor, florile ce împodobiau masa.

Gradul reproductibilității sensațiilor pare a sta în raport cu utilitatea lor; cu valoarea lor biologică.

Nu numai sensațiile se reproduc, în grad diferit, ci și *emoțiile*, și atunci avem reprezentări sau imagini *afective*. Unele stări afective se reproduc însă așa de greu și așa de puțin, că reproducerea lor se reduce la o simplă amintire a faptului că le-am avut. O durere de dinți, oreât de grozavă ar fi fost, n'o putem face să revină în conștimță. Aceasta, și alte considerații au făcut pe unii psihologi să tăgăduiască existența imaginelor afective (W. JAMES). Sunt destule alte cazuri, însă, în care emoțiile trecute revin cu mare putere de viață. Un suvenir dela o ființă iubită care a murit, redeșteaptă dureri adânci cari ne mișcă până la lacrămi.

Tipurile intelectuale: *vizual, auditiv, motor.* — Nu toți oamenii au egală putere de a-și reproduce în minte diferitele sensații... Unii sunt mai în stare a-și aminti sunetele, alții senzațiile vizuale, alții mișcările. Da aci trei *tipuri intelectuale* mai importante. Cei dintâiu alcătuiesc *tipul auditiv*, cei dealdoilea *tipul vizual*, cei dealtreilea *tipul motor*.

Pentru determinarea tipului intelectual, se poate face următorul experiment. Scriem pe un tablou un

număr de litere, despărţite în careuri, şi le citim tare cuiva, sau mai multor persoane, arătând pe rând literele citite. După ce a stat tabloul înaintea lor câteva minute, îl depărtăm şi le cerem a reproduce *din memorie* literele pe rând şi a observa în acelaş timp mijlocul de care s'au servit în reproducere. Cine îşi aduce aminte de litere, urmărind cu mintea tabloul, ca şi cum l-ar vedea înaintea lui aparţine *tipului vizual*; cine îşi aduce aminte de numele literilor, ca şi cum le-ar auzi citite din nou, şi le reproduce ajutat de acest mijloc, este *tip auditiv* cine repetă încet, în minte, articulaţia necesară pentru *pronunţarea* numelui acelor litere, făcând uşor mişcările corespunzătoare, e din cei cu *tipul motor*.

PERCEPTIA.

Prezentările şi reprezentările, de cari a fost vorba mai mult până aici, se numesc *simple* ca producte particulare şi elementare ale atingerii lumii exterioare cu *unul* din simţurile noastre. Astfel culoarea, sunetul, sunt producte pshice datorite fiecare *unui singur* simţ determinat. Cauzele cari produc însă aceste sensaţii simple, nu se găsesc izolate în natură ci experienţa ni le arată totdeauna mai multe unite la un loc, şi anume într'un număr indefinit de combinări deosebite dând astfel naştere la atâtea asociaţii de prezentări variate: auditive, vizuale, tactile musculare, olfactice etc. Astfel că sensaţiile ca elemente psihice de cunoaştere, sunt drept vorbind nişte abstracţii ale minţii, la care recurge studiul ştiinţific al vieţii sufleteşti, spre a-i pătrunde na-

tura complexă. De fapt orice obiect dă naştere, prin prezentarea sa, la *mai multe sensaţii de odată.* Acele sensaţii sunt legate între ele astfel că formează o *unitate*, anume aceea a lucrului considerat. O floare ne dă sensaţiile de culoare, de miros, greutate, formă, etc. ; toate unite la un loc, într'un singur tot, alcătuiesc însuşi corpul observat.

Această sinteză de prezentări simple constitue *percepţia.* Prin percepţie cunoaştem astfel *un obiect*, din care sensaţia ne făcea să cunoaştem numai o calitate izolată.

Percepţia, din cauza ajutorului ce-i vine dela unirea mai multor sensaţii simple, implică în sine *cunoaşterea şi localizarea cauzelor obiective cari au produs-o.* Sensaţia, ca atare, rămâne cu totul subiectivă ; nu se raportează prin sine însă-şi la cauza ei. Un copil mic, când vede pentru prima oară lumina nu ştie de unde vine această sensaţie, n'o exteriorizează şi n'o atribue *soarelui* or *lumânării* sau *lămpii.*

Sensaţiile, în mintea lui, nu s'au legat încă între ele pentru a forma *grupuri* corespunzătoare lucrurilor ; sunt încă simple, nu compuse. Numai după ce a constatat, prin dese observaţii, că acel obiect din faţa lui (lumânarea) întruneşte în sine, la un loc, într'o unitate, cauza mai multor escitaţii diferite ; după ce a văzut că acolo e cauza colectivă a unor anumite sensaţii de formă, greutate, culoare, temperatură *şi de lumină*, numai atunci învaţă el a atribui, atât această sensaţie de lumină, cât şi celelalte, unui obiect determinat afară din el, învaţă adică a raporta la nişte cauze, a localiza, a exterioriza, deci *a percepe.*

Percepţia presupune astfel formată ideia de obiecte exterioare, căci raportează fiecare prezentaţie la un obiect determinat afară de noi; ea presupune, şi mai general, ideia existenţei unui *ceva* deosebit de noi, deosebit de *eul* nostru şi afară de noi. Numai astfel, când se naşte, în urmă, o prezentaţie în noi, putem s'o atribuim unui obiect determinat constituit din sinteza mai multor sensaţii, între cari intră şi cea particulară ce i se atribue prin percepţie.

In percepţie ca şi în sensaţie, escitaţia obiectivă este prezentă; dar în sensaţie coprinsul acestei escitaţii este *simplu*; în percepţie este mai mult sau mai puţin *compus*: conţine, pe lângă elementul prezentativ simplu, care se percepe, şi unul sau mai multe elemente *reprezentative*, cari însoţesc şi fac posbil actul perceperei. Vedem la un clopoţel mişcându-se limba, şi sunetul ce auzim îl interpretăm zicând: „clopotul sună"; în acest act psihic întreg avem elemente prezentative: sunetul pe care îl auzim, culoarea, lumina şi umbra clopoţelului, pe care-l vedem; dar, pe lângă elementele prezentative, mai găsim în conştiinţă şi altele ce nu ne sunt date în în *acel* moment de simţuri: găsim, bunăoară, forma, mărimea, conturul, greutatea, netezimea, răceala metalului din care e alcătuit clopoţelul. Acestea nu ne sunt date nici de simţul vederii, nici de al auzului. El au fost căştigate prin tact şi simţul muscular ce *nu funcţionează* în acel minut. Datele acestor simţuri se redeşteaptă ca *reprezentări* în acel moment şi se combină cu elementele prezentative într'un tot. De aceea, curentul nervos provocat de escitaţia exterioară în actul perceperii, este relativ mai voluminos şi cu o traectorie cerebrală mai amplă decât în sensaţie.

O fază mai înaintată de percepţie, bazată şi mai

mult pe date luate din amintirea experienţelor trecute, este când numai văzând un clopot, fără să-l auzim sunând, zicem că percepem un clopot. In mintea noastră se deşteaptă atunci şi scopul la care serveşte acel obiect a cărui formă o vedem, deci o interpretare, o gândire, un element mai abstract, mai ideal, adăugat la cel sensorial şi reprezentativ. In percepţie intră astfel, adesea şi *idei* ca element constitutiv. Perceperea depărtării unui obiect sau unui sunet e un alt exemplu de acest fapt.

Uneori, elementul reprezentativ al percepţiei, asociat cu cel sensorial datorit escitaţiei actuale, deşi de ordinar mai slab prin natură, devine elementul dominat al stării de conştiinţă percepţionale şi lasă în umbră sensaţia cu care constitue împreună percepţia întegrală. Vocea unui om cunoscut, pe care nu-l vedem, deşteaptă cu atâta putere celelalte elemente constitutive ale fiinţei lui, sub formă reprezintativă, chipul, gesturile, apucăturile, caracterul lui, încât suntem stăpâniţi de efectul lor asupra noastră până la emoţie, plăcută sau neplăcută, şi ne stau în minte cu o intensitate care intrece cu mult pe a sensaţiei auditive cauzate de vocea lui. Aceasta, deşi actuală, se reduce la un simplu semn trecător al unei realităţi care, deşi din domeniul amintirii, îi ia locul în planul întâiu al conştiinţei.

Datele percepţiei, ca şi ale sensaţiei, au proprietatea reproductibilităţii, devin *reprezentări*, *imagini*. Un obiect perceput când era de faţă, lucrând ca o escitaţie asupra mai multor simţuri, ne revine în minte şi fără să fie de faţă.

Imaginile obiectelor, în prima lor fază, au ca-

racterul realităţii individuale, concrete. Cu timpul repetându-se experienţa perceperii aceluiaşi obiect în diferite situaţii şi imprejurări, se formează în spirit o imagină mai *generală*, formată din trăsăturile mai însemnate şi mai statornice ale lucrurilor. Copilul îşi recunoaşte pe tatăl său şi cânele pe stăpânul său, fie că e culcat sau în picioare, cu pălăria în cap or cu capul gol, pe baza unei *imagini generice* ce şi-au format în spirit despre fiinţa lui, prin contopirea diverselor *imagini individuale* concrete în una mai generală.

Imaginile evoluiază şi mai departe în sensul generalităţii, formând din mai multe imagini generice ale mai multor indivizi, una şi mai generică a *omului*, după care se recunoaşte fiinţa omenească, privită ca atare, indiferent de mărimea, grosimea, înălţimea etc. ei. Astfel se ajunge la *ideia* de om.

Condiţiile şi variaţia perceptibilităţii. — Faţă cu aceeaşi escitaţie, felul şi gradul perceperii variază:

1. *După structura organică a speţei.* Ce percepţii tactile or fi având cetaceele sau animalele cu învăliş tare, ca ţestoasele, când sunt atinse de un corp cu o forţă obişnuită nouă? Poate s'or fi asemănând cu acelea ce am avea noi, când am pipăi un corp cu vărful bastonului sau cu piciorul încălţat. Să se compare însă puterea perceptibilităţii olfactice a cânelui cu a noastră. Acolo unde o escitaţie stă, la noi, sub pragul conştiinţei, rămânând nepercepută, la câni dă sensaţii hotărâte şi tari.

2. *După structura organică individuală.* Să ne gândim, bunăoară, la impresia, ce fac asupra sălbaticilor escitaţiile auditive, vizuale etc. ,de un grad

imperceptibil pentru simțurile noastre. Sălbatecul, punând urechea la pământ, poate distinge un sgomot ce vine de departe, ba și felul cauzei ce-l produce, dacă e o caravană, un animal, etc.; poate vedea acolo, unde ochiul europeanului nu reușește a zări nimic; poate cunoaște după miros diferitele naționalități din Europa, cari au trecut pe la ei; poate urmări, în miezul nopții, o caravană la o distanță dela care nu se aude nici un zgomot, numai simțind cu piciorul urmele vibraților lăsate pe pământ în trecerea ei.

3. *După starea organică a aceluiaș individ, în diferite împrejurări*, după cum se află în hiperestezie, stare de sensibilitate exagerată, sau, din contra, în anestezie, lipsă de sensibilitate.

4. După structura *organului sau a părții din organul afectat*, la acelaș individ (v. *sensațiile lactile.*)

5. După cum escitația se dă treptat sau deodată (Vezi exemple la *sensațiile de temperatură*).

6. O escitație mică poate fi mai ușor percepută, când a fost urmărită necontenit în descreșterea ei treptată. Să urmărim cu ochii o pasăre în sborul ei și vom putea s'o vedem încă destul de sus și de departe, unde n'am reuși să o zărim, dacă ni s'ar arăta dela început de odată, la acea distanță.

7. Dacă o escitație se exercită *constant* și *uniform* asupra noastră, scade în efect și devine cu timpul imperceptibilă.

8. *Mișcarea face să crească sensibilitatea.* Când stăm mai mult timp în o baie caldă, la o temperatură constantă, nu mai apercepem gradul căldurii ca la început; dacă ne mișcăm însă în ea, escitația

calorică se simte din nou. Ca să pipăim mai bine o stofă, mişcăm vârful degetelor asupra ei.

9. *Exerciţiul* rafinează puterea de percepere şi de discriminaţie. Laura Bridgman, care era şi oarbă şi surdo-mută, fusese nevoită să-şi exercite simţul tactului în aşa grad, încât recunoaştea după un an mâna unei persoane cu care dăduse mâna o singură dată.

10. Dacă două escitaţii, de grad diferit, se exercită *în acelaş timp* asupra noastră, cea mai slabă nu se percepe, cu toate că ar fi de un grad suficient spre a-şi face efectul, când ar lucra izolat. Astfel, punând o mână într'un vas cu apă călduţă şi o mână într'un vas cu apă mai caldă, atenţia noastră este solicitată de aceasta din urmă.

In genere escitaţiile, cari isbesc acelaş organ senzorial, se percep mai deslusit când vin *succesiv*, decât dacă vin simultan. Atingând succesiv pielea cu cele două vârfuri ale compasului, se disting imediat cele două înţepături deosebite ; atingând *deodată* cu amândouă vârfurile, se poate să nu se perceapă decât o singură înţepătură, dacă vârfurile nu sunt destul de depărtate unul de altul. Două gusturi deodată se apreciază anevoie, ca şi două mirosuri deodată.

X

ILUZIA ŞI HALUCINATIA

Când o escitaţie din afară nu produce efectul său obişnuit, ci dă naştere unui product psihic care, de regulă, corespunde altei escitaţii obiective, cu toate că dealminteri omul e în stare normală, se naşte *iluzia* ; iar când unei sensaţii nu-i corespunde în

tele însemnate, când omul are multe emoţiuni, când se produc în el multe stări sufleteşti, timpul se pare foarte lung. Să se compare o zi de examen cu una de vacanţă. Ce lungi par zilele şi anii pentru copii! Ce scurte pentru bătrâni, cărora li se întâmplă aşa de puţine lucruri noui.

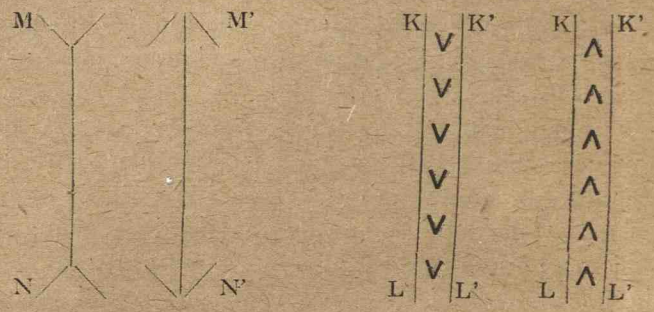

Un alt caz de iluzie este inegalitatea liniilor MN şi M'N', cari sunt totuşi perfect egale, precum şi convergînţa liniilor KL şi K'L', cari totuşi sunt paralele.

Predispoziţia şi *aşteptarea*—cari se reduc la cauza de care vorbim la punctul 2—joacă un rol principal în producerea iluziilor: ele ne fac a lua aproape orce obiect, orce fenomen, drept obiectul sau fenomenul ce aşteptăm să vină ori să se producă. Un funcţionar, care supravghià desgroparea unui sicriu, ziceà că simte mirosul cadavrului descompus, cu toate că sicriul s'a găsit în urmă gol. Prestidigitatorii datoresc efectele lor în mare parte acestei cauze. Ei spun de mai înainte ce au să vază spectatorii, şi aceştia cred uneori că văd în adevăr

lucrul povestit și așteptat. De aceea e foarte adevărat că: „Strigoii nu vin decât la cei cari îi așteaptă".

Sub *imperiul unei pasiuni* suntem de asemenea supuși iluziei, de oarece pasiunea ne predispune a vedeà lucrurile în conformitate cu dânsa.

Fiecare simț are iluziile sale. Iluziile unuia se controlează și se corectează de celalate, mai ales, în ultima instanță, de simțul tactil și muscular. Cu toate acestea, chiar simțul muscular e supus la iluziuni. Fără a mai aminti cazurile explicabile prin alterări ocazionale sau mai durabile, precum ar fi cele provocate de întrebuințarea hașișului, opiului, alcoolului 1), sau isvorâte din deranjări nervoase 2), chiar în cazuri normale se produc iluzii de mișcare în anumite împrejurări. Dacă d. e. se ține un vas cu mercuriu în mână și se lasă a se scurge mercuriul, mâna se pare că se ridică în sus: o iluziune de senzații musculare 3).

2. **Halucinația** provine din escitațiile interne, făcute asupra sistemului nervos central, pe când în iluzie escitațiile veneau din afară. Cauzele escitante pot fi: circulația sângelui, alcoolicele, narcoticele, slăbiciuni nervoase provenite din nutrițiune

---

1) **Quencey** în „Rêves d'un mangeur d'opium" relatează iluziile sale provocate de opium. Spațiul se lărgea la infinit, clădirile și lucrurile i se păreau colosale.

2) Unui nevropat i se păreà că picioarele i se mișcă printr'un rezort strein voinței sale, par'că n'ar fi fost ale lui. Altui bolnav, când călcà, i se păreà că pământul nu-i opune rezistență; se simțeà ușor, ca și cum n'ar atinge pământul. Altul când închidea ochii, credeà că sboară în aer: uneori i se păreà că brațele, picioarele, capul se despărțiau de corp și se împrăștiau în diferite direcțiuni. (Vezi **H. Beaunis** „Les Sensations internes", p. 144).

3) Alte cazuri vezi **Beaunis** op. cit p. 143—144.

insuficientă. Toate acestea provoacă în nervi, şi anume în regiunea lor centrală, mişcări ce deşteaptă imaginile speciale corespunzătoare.

Deşi numai nişte simple stări reprezentative sau imagini, cari prin natura lor sunt mai slabe decât sensaţiile, ele sunt, în cazul halucinaţiei, atât de puternice, încât sunt luate drept adevărate senzaţii sau percepţii, cari sunt cauzate de esistenţa escitaţiilor unor obiecte din afară. Omul crede atunci în prezenţa reală a lucrurilor corespunzătoare imaginei subiective.

Halucinaţiile nu sunt numai de vedere şi de auz, ci şi de gust, de tact, etc. ; dar acestea mai rar.

Unii au conştiinţă de natura halucinatoare a prezentaţiilor lor, dar nu le pot înlătura.

Felul halucinaţiilor îl determină coprinsul de mai înainte existent al vieţii psihice. Vedeniile, arătările îşi găsesc explicaţia aici. Corpul de reprezentări relative d. e. la lumea supranaturală, la îngeri, sfinţi, strigoi, când se produce o prea mare escitaţie subiectivă prin concentrare de gândire sau prin abstinenţe dietetice de tot felul, îşi preoctează în afară productul său psihic, obiectul preocupaţiei sale, şi astfel se produce vedenia, arătarea — o halucinaţie.

VISELE ŞI NEBUNIA

1. **Visele** sunt nişte halucinaţii (sau uneori iluzii) în somn, lipsite, de regulă, de conştiinţa naturii lor de halucinaţie. Rar se întâmplă în vis să ştim că visăm, dar se întâmplă şi aceasta câte o dată.

Escitaţia centrală care dă naştere viselor — circu-

laţia sângelui şi procesul de asimilare şi desasimilare în encefal — e mai slabă decât la halucinaţiile omului deştept ; căci, în cazul din urmă, ea trebue să poată învinge forţa escitaţiilor lunii reale venite prin totalitatea simţurilor şi percepţiilor.

După denumirea *viselor*, se vede că elementul *predominant* în ele este *viziunea*, adică halucinaţii relative la simţul văzului.

Felul conţinutului viselor variază: 1) după starea organică sau după cenestesia individului, 2) după natura escitaţiilor exterioare, 3) după coprinsul de reprezentări sau de idei câştigate de mai înainte prin experienţă şi 4) după sentimentul dominant din timpul zilei sau somnului.

1. *După starea organică.*— Când dormim cu faţa în sus, cu stomacul încărcat, cu o greutate pe piept, ni se produce de ordinar un vis greu, *coşmarul*: suntem urmăriţi şi nu putem fugi ; voim să cerem ajutor şi nu putem strigà, etc.— Organul care n'a funcţionat în destul sau de multă vreme, procură adesea visului idei relative la funcţia lui. „Cui e foame, codri visează".

2. *După natura escitaţiei.*— Când auzi în somn o muzică, adesea ţi se produce un vis în care intră în combinaţie şi elementele sonore.

In cazul acesta, de multe ori fantezia măreşte excitaţia, o transformă, o exagerează. Puţină apă stropită pe fruntea cuiva, poate să-i sugereze un vis ce-l face a se crede în primejdie, gata să se înnece ; o floare apropiată de nasul lui, poate să-l facă să viseze că se află într'o grădină.

3. *Coprinsul de reprezentări sau de idei condiţionează asemenea visul.*— Astfel un om fără învăţă-

tură nu se va visa desigur deslegând probleme de geometrie ori de filosofie, va visà lucruri relative la ocupaţia şi la modul lui de traiu. **Sergi**, un psiholog italian, spune că după ce s'a gândit mai multe zile asupra unei probleme psihologice, a visat o soluţie despre ea. In vise lucrează astfel şi *inconştientul*, care, de multe ori, în timpul somnului, dă rezultatul activităţii sale sau cuprinsul său de imagini. Uneori visăm persoane necunoscute. Acestea, sau le-am văzut vreodată, şi impresia lor, păstrată inconştient în noi, se deşteaptă în vis; ori s'au format prin combinarea elementelor obţinute din observarea mai multor oameni. Alteori deslegăm în vis chestiuni, probleme; întreţinem discuţii şi încă într'un mod destul de original. Fiecare persoană ne apare atunci în discuţie şi în acţiune cu personalitatea ei caracteristică, întocmai ca într'o dramă, la teatru.

4. *Un sentiment predominant* face să se atragă şi să se combine diferitele reprezentări ce stau în legătură cu el, dând naştere unui vis, care, din această cauză, s'a numit *liric*. Un exemplu de acest soiu de vise îl dă **James Sully** [1]. O fetiţă de vreo 4 ani călătorea cu părinţii săi în Elveţia. In treacăt, vizită Strasburgul, unde auzi bătând celebrul ceasornic colosal *Münster*, care face să apară chipuri mari de apostoli arătând ora: un cocoş ce bate din aripi şi cântă, şi alte figuri în mişcare. Ajungând în Elveţia, vede lanţuri de munţi uriaşi acoperiţi cu zăpadă. Intr'o dimineaţă povesteşte un vis: că era pe

1) In scrierea sa „*Iluziile*", tradusă (din engelezeşte) şi în franţuzeşte.

munţi de zăpadă şi d'acolo s'a dus şi s'a plimbat prin cer, unde a văzut lucruri minunat de frumoase, întocmai ca figurile de pe ceasornic. In acest vis s'a unit între ele diferite lucruri ce au produs asupra fetiţei cam *aceleaşi sentimente de admiraţie*: ceasornicul cu imaginile apostolilor, cerul, munţii.

In vis, atenţia nestăpânind spiritul, ideile curg liber, după asociaţiile lor de mai înainte, sau se combină în voia lor.

Imaginile din visuri pot uneori să fie urmate şi de acţiuni, de mişcări, de manifestări externe. Atunci avem *somnambulismul* şi vorbirea în somn, *somnilocvul*. Cazurile acestea sunt mai rare, şi presupun o supraescitaţie nervoasă neobişnuită.

2. **Nebunia.** Dacă aceste acţiuni, manifestări şi mişcări pe baza halucinaţiei s'ar face în stare de veghere, am avea *nebunia*. Nebunul visează deştept, ziua namiaza mare.

Cauzele nebuniei sunt *ocazionale* şi *ereditare*. Cele dintâiu sunt sau somatice (corporale) sau psihice.

a) Cauzele *somatice*: loviri la craniu, leziuni cerebrale, deranjări nervoase, viscerale, congestii cerebrale, paraziţi în organism, perdere prea multă de sânge, excesele, alcoolismul, narcoticele, etc.

b) Cauze *psihice*: mâhnirea, durerea, spaima, fanatismul, patimele, iubirea nenorocită, mândria sau mai bine zis grandomania, ambiţia nemăsurată, etc.

c) Cauze *ereditare*. Nebunia ca şi celelalte boale şi modificări organice, se moşteneşte, se transmite la descendenţi, fie imediaţi fie mai depărtaţi, ca predispoziţie, aşa că se pronunţă îndată ce se întâlnesc împrejurări favorabile. De aceea **Kant** era de

părere să nu se căsătorească cineva cu o persoană, în familia căreia a fost măcar un singur membru nebun.

Esquirol constată că din 264 alienați, 150 (după alta statistică $^{30}/_{100}$) provin din ereditate.

Facultatea de raționament nu este totdeauna atinsă la alienați. Semnul caracteristic la dânșii, nu este atât deranjarea funcțiunii logice; nebunii trag adesea concluzii juste, dar din premise greșite, din *halucinații*. Astfel, unul care se crede că e de sticlă, se ferește să nu se spargă: altul, care se crede că e o baniță de grâu, se ferește să nu-l ciugulească păsările. La amândoi ideea de „a se păzi" e o concluzie justă, dar scoasă din premise false.

CUNOASTEREA LUMII PRIN SIMTURI SI CUNOASTEREA „EULUI NOSTRU"

Studiind facultatea de a cunoaște sau inteligența să nu pierdem din vedere întrebarea fundamentală privitoare la natura și funcțiunea ei specială.

Rolul și scopul biologic al inteligenței fiind cunoașterea, orientarea în lume, oglindirea în suflet a fenomenelor și lucrurilor, e natural ca, din când în când, în decursul cercetărilor noastre, să căutăm a vedeà dacă, din cele constatate până la un moment dat, putem găsi un răspuns oarecare la întrebările: *ce* cunoaștem? *cum* cunoaștem? *cât* cunoaștem?

Am deosebit dela început, în psihologia inteligenței, două categorii de fenomene: unele cari alcătuesc *elementele cunoașterii*, și altele: *operațiile*

mintale săvârşite asupra acelor elemente pentru realizarea cunoaşterii.

Până aci s'au studiat mai ales elemente de cunoaştere, şi anume, *sensaţiile*, *reprezentările* şi *percepţiile*

Nu trebue să ne închipuim însă că aceste două categorii de fenomene sunt aşa de deosebite, prin natura lor, cum ar fi materialul brut deoparte şi actul manipulării lui în construirea unei clădiri, de altă parte. Concepţia aceasta mecanică nu se potriveşte cu felul fenomenelor şi vieţii sufleteşti. Aceasta se vede uşor, bunioară, în percepţie. Percepţia este *element*, dacă o privim în rezultatul ei final; *operaţie* mintală, dacă o considerăm în actul elaborării ei, atunci când se îndeplineşte *perceperea*. Limba chiar ne dă posibilitatea de a formula distincţiunea acestor două ipostase: *percepţie* şi *percepere*.

Percepere: actul, funcţiunea, operaţia spiritului; *percepţie*: rezultatul, produsul actului mintal, obţinut din operaţia asupra sensaţiilor şi reprezentărilor prin ajutorul asiocaţiei şi inducţiei.

Cum percepem distanţa? Vedem pe linia şoselei satului o casă, nişte oameni, şi zicem că sunt aproape ori departe. Ochiul ne dă această percepţie? Ochiul ştim că nu dă decât sensaţii de lumină şi de culoare. Ceeace vedem dar, în adevăratul şi strictul înţeles al cuvântului, este numai felul şi gradul de lumină, şi nuanţele coloritului lucrurilor. Dar aceste felurite nuanţe şi grade de lumină şi de culoare s'au asociat, în experienţele noastre trecute, cu aprecierea gradului de depărtare a lucrurilor, determinată prin simţul muscular. Şi *inducem* dela acele

date ale simţului vederii la alte date mai vechi ale simţului muscular. Inducţia se face repede, nici n'o băgăm de seamă. Ni se pare că percepem distanţa direct, prin vedere. In această *percepere* spiritul face dar o lucrare, o operaţie.

Sensaţiile, imaginile şi percepţiile, cu un cuvânt *simţurile*, cu datele şi funcţiunile lor de cunoaştere, ce cunoştinţă ne dau despre lume?

Lumea întreagă se împarte în două, pentru noi: *lumea afară din noi şi deosebilă de noi*, şi *noi*. Sau, după cum se formulează această idee în termeni tehnici mai scurţi: în „*eu*" şi „*non-eu*". Problema cunoaşterii lumii deci se împarte şi ea în două: cunoaşterea lumii externe deosebite de noi şi cunoaşterea „eului" nostru.

1. Să ne întrebăm, mai întâiu: *ce* şi *cât* cunoaştem prin simţuri despre lumea din afară?

Dacă două escitaţii, de grad diferit, se exercită în acelaş timp asupra noastră, cea mai slabă nu se percepe, cu toate că ar fi de un grad suficient spre a-şi face efectul, când ar lucra izolat. Am văzut că, punând o mână într'un vas cu apă căldicică şi cealaltă într'unul cu apă mai caldă, atenţia noastră este solicitată de aceasta din urmă. Din datele asupra condiţiilor perceptibilităţii şi a variaţiilor ei, rezultă că cunoştinţele despre lume atârnă de *felul organizaţiei* fiinţei cunoscătoare, că ele nu sunt absolute. Aceasta se înţelege când se vorbeşte de *relativitatea cunoştinţelor*. Atât cunoaştem despre lume, *cât* permite felul organizaţiei noastre.

Dar oare ideile noastre despre lucruri, aşa cum ni le dau simţurile, se aseamănă cu modul de a fi adevărat al acelor lucruri? Se aseamănă sensaţiile

noastre cu escitațiile corespunzătoare, cari le fac să se nască în noi? Cunoaștem noi lumea așa cum este ea în sine? Să cercetăm.

O escitație acustică, după cum se știe, e formată din un număr oarecare de *vibrații* ~~*eterice*~~ pe secundă, având o amplitudine determinată. Iar productul ei sufletesc este *sunetul*. Ce asemănare este între niște vibrații și mișcări ~~eterice~~, cari alcătuesc escitația, și între sensația auditivă, sau sunetul, care se produce și se simte în conștiința noastră, când acea escitație vine de atinge nervul acustic?

Asemenea în ce privește sensațiile vizuale. Să comparăm aceeace vedem noi ca culoare *roșie*, cu aceea ce se zise că-i corespunde în afară, ca escitație, adică 450 bilioane de vibrații pe secundă ale unei ondulații de o lungime de 6878 din mm. Se aseamănă acestea între ele? Nici de cum. Sensațiile nu sunt, prin urmare, niște *còpii* ale escitațiilor, ba nu se aseamănă deloc cu acestea. Dar cum sunetul unei coarde de vioară nu se aseamănă nici cu arcușul, nici cu coarda, din atingerea cărora și-a luat naștere, tot așa diferitele sensații, rezultate din atingerea organismului nostru cu lumea din afară, nu se aseamănă nici cu modificările materiale provocate atunci în organismul nostru, nici cu escitațiile lumii din afară. Nervii speciali ai simțurilor exterioare sunt așa organizați, că răspund în acelaș mod fundamental la orice fel de escitație. Nervul optic, dacă e lovit, galvanizat, etc., produce tot lumină și culoare. (*Energie specifică*).

Deci sensațiile de *culoare*, de *miros*, *gust*, etc., fiind producții ale organizației noastre din contactul cu lucrurile, nu se află chiar *în* lucruri ; și dacă am face

abstracţie de aceste sensaţii, ca fiind ale noastre, adică subiective, nu ştim cum s'ar prezentà obiectele exterioare, şi ce s'ar mai cunoaşte despre ele. Să se facă, la o portocală, abstracţie de tot ce ne dau simţurile din contactul cu ea, de culoare, gust, miros, etc., fiind producte subietive ale organismului nostru. Ce ar rămânea din portocală? Ce am puteà şti şi spune despre ea? Poate numai atât că *există*, că *este*. Dar şi de aceasta ne convigem, în cele din urmă, tot prin simţuri, prin simţul muscular şi tactil.

Deci nu ştim şi nu putem spune despre lucruri decât aceeace ele fac să se nască în noi, atunci când vin în contact cu noi ; adică nu ştim decât rezultatul raportului dintre noi şi ele, sensaţiile noastre proprii: şi acestea nu se aseamănă cu cauza exterioară obiectivă, pe care n'o putem cunoaşte *în sine*, adică aşà cum ar fi, dacă s'ar face abstracţie de datele simţurilor.

Această cestiune: „*ce putem şti despre lume*", numai indicată aici, formează una din întrebările mai înalte ale filozofiei, în special constitue problema fundamentală a *Teoriei cunoaşterii*. La deslegarea ei ne ajută însă, după cum văzurăm, rezultatele obţinute de psihologie relativ la raportul *calitativ* dintre senzaţie şi escitaţie.

Pentru completarea răspunsului, în limitele datelor câştigate până acum de cercetările noastre, să se recapituleze *sistematic* cele spuse mai înainte *ocazional*, la studiul diferitelor simţuri, cu privire la partea de cunoştinţă ce revine fiecărui simţ. Cum se capătă ideia de existenţa unei lumi afară de noi şi deosebită de noi? Cum se capătă ideia de spaţiu, de distanţă, direcţie, formă, greutate, etc.? Cum cea de durată, timp? Ce anume se datoreşte, în cunoaşterea lumii, simţului vederii, tactului, auzului, simţului muscular şi celorlalte simţuri?

IDEIA „EULUI" NOSTRU. PERSONALITATEA.

După cum nu ajungem la conştiinţa despre existenţa unei lumi afară de noi decât treptat, prin experienţa simţului muscular, tot aşa şi ideia şi conştiinţa de noi, sau de *eul* nostru se desvoltă treptat, prin experienţă, nu apar dela început în fiinţa noastră sufletesacă. Ele nu trebue să se confunde cu simţul intern, care ne face să fim conştienţi de fenomenele psihice în genere. Conştiinţa *eului* e mai mult decât simpla conştiinţă psihologică. Aceasta arată numai că nişte fenomene sufleteşti ce se petrec în sufletul *nostru*, în *noi*, sunt ale noastre, constituesc *eul nostru*. Conştiinţa generală, echivalentă cu însuşi sufletul cunoscut sau cunoscibil, este conştiinţa *dată*; conştiinţa eului este conştiinţa „conştientă" de conţinutul său şi de funcţiunile *sale*, ca *ale sale*. Una este, s'ar puteà zice, „conştiinţa obiect", cealaltă, „conştiinţa-subiect".

Copilul, la început, n'are conştiinţă clară despre *eul* său; în sufletul lui e o confuzie între ce este *el* şi *non-el*, între „intern" şi „extern", nediferenţiate încă prin hotare precise. Chiar mai târziu, el vorbeşte despre sine în a treia persoană: „Ionel vreà pere, în loc de „eu vreau pere". Dacă ni se pare că am avut totdeauna ideia şi conştiinţa de *eul* nostru, cauza e că ne-am trezit cu ele gata formate şi că nu putem, prin amintire, să reconstituim geneza lor; căci, înainte de al treilea an al vârstei copilăreşti, amintirile noastre sunt de abià fragmentare şi incoherente. Deci, numai în mod hipotetic ne putem

închipui formarea ideii despre *eu* și a conștiinții de sine.

a) Chiar corpul, acest simbol exterior al *eului*, nu e dela început cunoscut în extensiunea lui în spațiu și în relația părților lui unele de altele. Copilul își *descopere*, s'ar putea zice, topografia și limitele corpului, care, ca materie, face parte integrantă din lumea materială externă, extinsă în spațiu. Acea inspecție serioasă ce face el adesea mâinilor și picioarelor nu are, poate, uneori alt scop, decât a delimità în spațiu porțiunea de materie care aparține corpului său, persoanei sale fizice, deosebind-o de restul lumii materiale infinite: prin sensații musculare și tactile mai ales prin sentimentul *de durere* și *plăcere* isvorât din această experiență, își mărginește copilul în spațiu din ce în ce mai mult, mai precis, mai conștient, sfera determinată a *eului* său fizic. Când atinge și lovește cu mâna o parte a corpului său propriu, are, pe lângă o sensație musculară și tactilă a mânei, încă una în partea corpului atinsă sau lovită, și încă, deosebit de aceasta un sentiment — de durere, bunioară. Acest sentiment nu se produce însă când atinge masa de alături, și nu se produce acea *dublă* sensație musculară și tactilă, anume una în mână, alta în masă. De aici conștiința unei deosebiri între aceste două obiecte, între piciorul lovit și masa lovită. Tot așà, dacă își pipăe obrazul simte sensații atât în mâna pipăitoare, cât și în obrazul pipăit: dacă pipăe însă masa, simte numai prin mână; prin masă, nu. De aici piciorul, obrazul, se arată ca fiind mai apropiate de *el*, mai în *el*, *ale lui*; masa din contră, străină, indiferentă.

Dacă se uită la mână și voește s'o ducă la gură,

vede că mâna se îndreptează către gură, dându-i în acelaşi timp nişte sensaţii particulare de mişcare; dar, dacă se uită la un portret din perete şi voeşte ca portretul să se mişte către el, vede că acela stă indiferent; nici nu vine, nici nu-i produce acele sensaţii particulare de mişcare. De aici conştiinţa înstrăinării portretului şi conştiinţa că mâna îi aparţine. Şi aşà mai departe.

Prin urmare, la câştigarea acestei idei contribue şi sentimentul energiei cheltuite, al inervaţiei, de care e însoţită orice mişcare, precum şi relaţiile de acord între mişcările corpului şi voinţă, în opoziţie cu alte corpuri, cari nu se supun voinţei.

Mai ales în *voinţă* rezidă baza sentimentului personalităţii noastre, a conştiinţei de noi înşine; căci voinţa exprimă raportul individului faţă cu lumea, fie raport de inferioriate, fie de superioritate. Ea constată şi existenţa lumii exterioare ca forţă deosebită de noi, prin rezistenţa ce face acea forţă streină în contra desfăşurării energiei noastre proprii. Această experienţă, care ne dă cunoştinţa existenţei unui *ceva* afară de noi şi deosebit de noi, înlesneşte şi formarea conştiinţei de noi înşine. Căci aceste două cunoştinţe se condiţionează şi se presupun una pe alta. Cu cât ne deosebim pe noi din ceeace nu este noi, cu atât cunoaştem mai bine amândouă aceste părţi ale *totului* care se compune din persoana noastră plus restul lumii, sau mai pe scurt, din *eu* şi *non-eu*.

b) *Unitatea şi indentitatea personalităţii*.—Faptele psihice trecute şi prezente oricât ar fi de deosebite între ele, au o calitate comună: conştiinţa că au fost sau sunt *ale noastre*, că s'au petrecut şi se petrec *în noi*. Deşi, din copilărie până la bătrâneţe încercăm multe schimbări, ne rămâne ceva constant şi permanent: conştiinţa de *noi*, a „personalităţii" noastre, conştiinţa că *tot noi* suntem acea persoană care a trecut prin atâtea schimbări, şi că acele diferite faze

ne aparţin *tot nouă*. Se află deci în noi *un* fir care leagă între ele diferite fenomene ale vieţei sufleteşti, dându-le o unitate, constituind *permanenţa* şi *identitatea* personalităţii noastre.

Ce formează această *identitate*, care estinde *eul* nostru, ca *unul* şi acelaşi asupra întregii serii de fapte pshice atât de deosebite între ele, şi pe baza căreia ne simţim responsabili de ele?

Diferitele stări de conştiinţă nu apar în vid, când se produc în noi ; şi cele dintâi date de experienţă tot găsesc un fond psihic deja existent, găsesc acel concert psihic surd al senzaţiilor organice, născute odată cu inceperea funcţiunilor fisiologice, deci odată cu vieaţa ; şi astfel se leagă, se împletesc cu acestea.

Constanţa şi *permanenţa* modului de a fi şi de a funcţiona ale diferitelor organe fiziologice, constanţa şi permanenţa conştiinţei organice sau *cenesteziei* noastre, iată condiţiunea primă, cea mai esenţială a constanţei şi permanenţei *eului* sau a personalităţii noastre (RIBOT).

O alterare parţială mai durabilă a unui organ aduce cu sine o alterare în natura individului şi în ideia lui despre sine. Aşa, o alterare a simţului muscular deci a senzaţiilor corespunzătoare, face să se crează omul când uşor ca fulgul, când greu ca plumbul sau cu un volum colosal, ori foarte mic. *Anestezia cutannee* (lipsa de sensibilitate a pielei) îl face să se crează de sticlă, de piatră, de lemn. Poetul Nicoleanu era convins, în starea lui de alienaţie, că are un gât de lemn pe care dorea să-l taie. Un soldat, în urma luptei dela Austerlitz, se credea chiar mort: când vorbea

de corpul lui, vorbea ca de un cadavru. Alţii cred că n'au stomac, n'au intestine, se simt goi înlăuntru lor, din cauza alterării modului de a fi al acelor organe. Dacă se face o alterare mai generală, şi permanentă, rezultă o alienaţie definitivă a *eului*; individul se crede că este cu totul altul: nu ţine minte nimic din faza lui de mai înainte.

Se întâmplă să se producă şi alterări mai generale dar nu permanente, ci trecătoare. Atunci şi conştiinţa personalităţii se pierde sau se schimbă pentru un timp determinat. Dacă se întoarce organismul la starea lui anterioară, revine şi constiinţa vechii personalităţi. Astfel se găsesc cazuri de oameni cari au două sau trei personalităţi, din cauza tot atâtor schimbări deosebite săvârsite în starea lor organică. In fiecare stare organică deosebită, individul se credea un alt om, care nu cunoaşte, nici n'a auzit vorbindu-se de celălalt. Aceste cazuri sunt cunoscute sub numele de *dublă conştiinţă* şi de *alternanţa personalităţii*.

ASOCIAŢIA STĂRILOR DE CONŞTIINŢĂ ŞI MEMORIA

Funcţiunile vieţii sufleteşti se presupun una pe alta, aşa că nu poţi vorbi de una din ele izolat, fără să aminteşti, măcar în treacăt, de celelalte. Ca şi în funcţiunile vieţii fizice, de altfel. Se poate vorbi de respiraţie, fără să se pomenească de circulaţia sângelui, cu care se leagă într'o unitate vitală indisolubilă? Se poate vorbi de circulaţia sângelui, cu înţeles deplin, fără să aminteşti nimic de nutriţiune? Vieaţa trupească este una, şi rezultă din îndeplinirea

tutulor funcţiunilor fiziologice, unite într'un scop şi rezultat final unic. Aşa că toate la un loc alcătuesc par'că un singur act complex. Spiritul ştiinţific le deosebeşte prin analiză şi abstracţie, ca să pătrunză rostul încălcit al vieţii, despărţind-o în funcţiuni speciale, pe care le studiază apoi amănunţit, pe fiecare în parte.

Tot aşa şi în vieaţa sufletească. N'am putut vorbi până acum de atâtea funcţiuni şi fenomene psihice, fără să pomenim de atâtea ori când de *asociaţia* stărilor de conştiinţă, când de *păstrarea* şi de *reproducerea lor*. Nici simplul act al perceperii nu s'a putut descrie şi înţelege, fără aceste proprietăţi fundamentale ale fenomenelor sufleteşti. Ba s'a pomenit în treacăt, în unele locuri, chiar şi de *inducţie*, de operaţii intelectuale propriu zise, de *sentiment*, *voinţă*, *etc.*

Fireşte că dacă s'ar fi început a se vorbi de acestea mai întâiu, ar fi fost nevoie să se presupună ca fiind cunoscute, sau să se lămurească *ad-hoc* atâtea alte fenomene şi funcţiuni, de cari s'a tratat acum: sensaţii, reprezentări, percepţii, etc.

Să ne îndreptăm acum atenţia asupra acestor două proprietăţi generale ale stărilor de conştiinţă: *asociaţia* lor de o parte, păstrarea şi reproducerea lor sau *memoria*, de alta.

Şi aci nu poţi vorbi de una fără să presupui pe cealaltă. Cum să se asocieze în suflet stări cari nu s'au păstrat? Şi cum să se păstreze şi să se reproducă în conştiinţă fenomene cari nu s'au legat? Nici nu există fenomene sufleteşti, cari să stea absolut izolate de restul sufletului, oarecum în afară de sistemul sufletesc întreg. Intr'un mod sau altul, ele tre-

buie să se fi legate cu altele, cu cari s'au întâlnit în conştiinţă. In vid n'au putut ele intra şi fi percepute. Vidul sufletesc este inconştiinţa absolută. Şi inconştiinţa nu percepe nimic conştient.

Asociaţia stărilor de conştiinţă.

1. **Fenomenele asociaţiei.** — Două sau mai multe stări de conştiinţă a, b, c, se zice că sunt *asociate* între ele atunci, *când una singură din ele*, a, *revenind în conştiinţă, trage după sine şi pe celelalte* **b, c...** Ele par a fi legate într'un lanţ, astfel că e destul să apară, dintr'o împrejurare sau alta, un singur inel, pentru ca întreg lanţul să se desfăşoare cu toate elementele psihice ce-l compun. Văd un fluer ciobănesc şi-mi aduc aminte de ţară, de o excursie, de preiteni, de trăsura ce ne duceà, de vizitiul care mânà, de drumul neted, stropit de ploaie, de atâtea lucruri, impresii, peripeţii, toate legate împreună între ele şi cu impresia doinei cântate de ciobănaşul cu căciula mare, care păşteà oile pe muchea verde a unui deal umbrit de pădure. A fost destul să vedem fluerul ciobănesc, pentru ca întregul lanţ de stări sufleteşti să se desfăşoare în conştiinţă. In locul fluerului ar fi putut jucà acelaş rol oricare altul din inelele lanţului de amintiri: vederea trăsurei, a vizitiului, a unuia din tovarăşii de excursie, etc.

La legea asociaţiei nu se supun numai ideile, reprezentările, sau mai în general, numai fenomenele intelectuale; ci toate fenomenele psihice. Nu se asociază numai idei cu idei, ci idei cu sentimente, sentimente cu sentimente, sentimente cu voliţiuni,

voliţiuni cu voliţiuni, în tot felul de combinări până la cele mai complexe. De aceea, denumirea de *asociaţie de idei*, dată une ori acestei legi psihice, este prea restrânsă ; cea de *asociaţie de stări de conştiinţă* e mai potrivită.

W. James face deosebirea între asociaţia ca procesus fiziologic şi asociaţia ca procesus prihologic [1]). Şi susţine că asociaţia psihologică este o *legătură mintală* nu între idei ci între *obiectele* acestor idei. Pe când, din contră, asociaţia fiziologică este o legătură între *procesele cerebrale*. Dar asociaţia între *obiectele ideilor* se reduce în definitiv la o asociaţie între *ideile* acelor obiecte ; numai aşà poate fi numită o „*legătură mintală*", şi numai aşà se poate înţelege afirmaţia lui **W. James** că legătura dintre procesele cerebrale „determină şi regulează stări de succesiune a stărilor noastre de conştiinţă", întrucât aceste stări de conştiinţă, deci şi idei, se consideră ca un concomitant psihic al proceselor nervoase. Natural pentru acasta nu e necesar să se admită părerea lui **W. James,** care stă la baza metafizicei materialiste, că asociaţia fiziologică este *cauza* celei psihologice.

II. **Legea sau condiţiile asociaţiei stărilor de conştiinţă.** — Când se leagă între ele stările sufleteşti astfel ca, dacă una din ele ne vine în cunştiinţă, să tragă după sine şi pe celelelaite? *Legea asociaţiei stărilor* sufleteşti este următoarea: Două sau mai multe stări de conştiinţă *a*, *b*, *c*... se asociază între ele *când se întâlnesc în conştiinţă*, când adică se produc sau *simultan* sau imediat una după alta, aşa încât se ating *în succesiune*. Prin urmare, din acest punct de vedere, avem două feluri de asociaţii.

a) *Asociaţii de simultaneitate.* Când mergem la teatru şi auzim pe un actor declamând, spiritul e isbit de odată: de vorbele, de timbrul glasului, de atitudinea corpului acelui actor, care joacă între-

1) Précis de Psychologie, Chap. XVI. p. 334.

buinţând deodată toate aceste mijloace. Sgomotul paşilor lui, costumul lui, decorul scenei, lumina rampei şi parfumul spectatorilor, sensaţia noastră de jenă în stal ori de căldură, de sete ori de oboseală, etc., se mai pot adăogà la acelea, formând toate la un loc o reţea complexă de stări psihice ce au pătruns în sufletul nostru aproape în acelaş timp, şi deci se leagă între ele într'o asociaţie de simultaneitate.

b) *Asociaţii de succesiune.* Literile alfabetului, ziua şi noaptea, ziiele săptămânii unele după altele cu numirile lor, şirul sunetelor unui cântec, cuvintele unei poezii, etc., se asociază între ele prin succesiune, urmând unele după altele în efectele lor asupra spiritului.

Asociaţiile prin simultaneitate mai iau numirea şi de asociaţii prin *contiguitate în spaţiu* ; cele de succesiune: de asociaţii prin *contiguitate în timp*, pentru că, de regulă, două sau mai multe stări de conştiinţă atunci se prezintă simultan în suflet, când vin dela escitaţiuni de o natură extinsă în spaţiu ; aşa bunăoară, sensaţiile de culoare, formă, miros, gust, vin în acelaş timp dela o portocală care e un corp estins în spaţiu, deci se pot asocià numai prin contiguitate în spaţiu ; pe când din contră, sunetele (ca şi mirosurile), nefiind estinse de spiritul nostru în spaţiu, se asociază prin succesiune, ca o *melodie* ; iar în o *armonie*, ele se zic asociate prin simultaneitate, pentru că mai multe sunete se aud deodată, vin în acelaş timp în conştiinţă.

O asociaţie e cu atât mai puternică ; 1) cu cât elementele ce o compun s'au repetat de mai multe ori în aceeaş ordine, în acelaş raport unele către altele. fie raport de simultaneitate, fie de succesiune ;

2) cu cât ne-au impresionat mai tare. Cine a văzut o singură dată o luptă de tauri, un omor, o scenă tragică, chipul unui om care îşi ascultă sentinţa de condamnare la munca silnică, nu mai uită toată vieaţa lucrurile ce s'au legat în acea clipă între ele, şi s'au săpat adânc în sufletul lui prin puterea impresiilor şi emoţiilor.

III. **Asociaţii prin „asemănare" şi „contrast".**—Se vorbeşte uneori de asociaţii prin *asemănare* şi asociaţii prin *contrast*. Se zice bunioară: *Napoleon* mă face să mă gândesc la *Alexandru cel Mare* ori la *Cezar*. Aceasta ar fi un exemplu de asociaţie prin *asemănare*. Văz un pitic şi mi-aduc aminte de un uriaş; sau văz un om spân şi mi-aduc aminte de unul bărbos, etc. Acestea, şi altele de acest fel, ar fi exemple de asociaţii prin *contrast*.

După cum se poate vedeà uşor chiar din formularea principiului şi din exemplu, este vorba aci mai mult de *reamintire*, şi *deşteptare* în spirit a unor imagini, de cazuri de reproducerea unor idei, decât de fenomenul de asociaţie propriu zis.

Asociaţia şi reproducerea ideilor sunt două funcţiuni deosebite, supuse la legi şi condiţii deosebite. *Asemănarea* este în adevăr una din condiţiile pentru *reproducerea* ideilor, dar nu pentru *asociarea* lor. Pentru asociarea ideilor se cere numai condiţia ca ele să se fi întâlnit în conştiinţă, adică *contiguitatea*.

Pentru reproducerea ideilor, se cere, după cum vom vedeà, ca ele să fie rechemate în conştiinţă sau de ceva care se asemănă cu ele, sau de altă ideie cu care s'au legat.

Bunioară, în unul din exemple luate mai sus: fluerul ciobanului, care a fost auzit cântând în escursia noastră la ţară, a fost rechemat în amintire de vederea unui fluer ciobănesc; puteà să fie rechemat în altceva care să-i semene, de un flaut sau de citirea despre vre-un alt instrument muzical ţărănesc. Celelalte amintiri din escursie au curs unele după altele, târâte de amintirea ciobănaşului fiindcă au fost *legate* cu dânsa.

Atâta se poate spune sigur.

Dar nu e adevărat că Napoleon ne aduce aminte de Cesar, şi piticul de uriaş, unul prin asemănare, altul prin contrast? Se poate. Dar după cum s'a observat din capul locului, despre acestea poate fi vorba când se va tratà despre legile şi condiţiile *reamintirii* sau *reproducerii* ideilor. Atunci vom

vedeà efectul asemănării asupra reproducerii şi întrucât se poate vorbi şi de reproducere prin contrast.

In rezumat dar: *asociaţii* prin *asemănare* şi *contrast* nu există. Există numai reproduceri prin asemănare. Aceasta e sigur. Cât despre reproduceri prin *contrast*, rămâne să se vadă la locul respectiv dacă există şi ce însemnează.

16. V. 929

IV. **Asociaţii simple.**— Când se asociază între ele reprezentări simple, avem asociaţii simple. Pe acestea le vom deosebi în două categorii, după cum se compun din elemente similare sau omogene, ori disimilare sau eterogene, adică după cum se compun din elemente datorite aceluiaş simţ sau la simţuri deosebite.

Exemple de asociaţii:

1. *Similare sau omogene*: câtevà acorduri sau sunete din o melodie ne aduc aminte de seria întreagă de acorduri şi de sunete ce compun melodia; deci avem o asociaţie de reprezentări auditive. In imaginea mintală a unui curcubeu, avem legătura de succesiune sau ordine a diferitelor culori, aşà că una din acestea trage după sine, în conştiinţă, pe celelalte; deci asociaţie de reprezentări vizuale. La danţ, în deprinderile tehnice manuale, avem o asociaţie de mişcări, astfel că una din ele, producându-se, provoacă venirea celorlalte. Această reproducere poate ajunge la repeziciunea unor *mişcări mecanice, instinctive;* atunci asociaţia s'a ridicat la cel mai înalt grad de intensitate.

In general, *acele elemente psihice se asociază între ele mai puţin, cari sunt mai nereproductibile, şi acelea mai puternic, cari sunt mai reproductibile.* Sunt rare persoanele, cari să poată legà mai multe date olfactice, gustative, tactile, aşà în cât una din ele să aducă după sine pe celelalte în conştiinţă, ex.: gustul unui

fel de bucate să aducă aminte gusturile celorlalte feluri ce s'au succedat la un banchet. *Una* din cauzele acestei inaptitudini relative este lipsa de repetări suficiente ale aceleiaşi succesiuni.

2. *Asociaţii disimilare sau eterogene*:

a) Asociaţii de reprezentări *vizuale* cu *auditive*: când văd o persoană cunoscută, mi-aduc aminte de vocea ei; sau, şi mai obişnuit, când îi aud voceă, îmi închipui îndată fizionomia sa.

Ex.: bate cineva la uşă, întrebăm: „cine e?" şi ni se răspunde „eu". Din acest *eu* n'am puteà şti *cine e*, dacă n'am recunoaşte vocea, care ne redeşteaptă în spirit, prin asociaţie, imaginea întreagă a celui ce voeşte să intre.

b) *Vizuale* cu *musculare*: Când învăţăm a scrie or a cântà la piano, uitându-ne pe caligrafie or pe note, facem nişte micşări privind anumite semne, prin urmare stabilim o asociaţie de prezentări vizuale cu prezentări musculare. Soldatul care, văzând tresa generalului, stă pe loc, fără să vreà şi fără să se gândească la asta, şi ridică mâna la chipiu, în mod *automatic*, face aceasta pe baza unei strânse asociaţii dintre anumite elemente vizuale şi musculare sau de mişcare.

c) *Vizuale* cu *gustative* şi *olfactice*: Când văd o floare, îmi închipui şi mirosul ei; când văd o lămâe, îmi aduc aminte de gustul ei. Şi vice-versa: mirosul unei flori cunoscute îmi deşteaptă în minte culoarea şi forma ei.

d) *Auditive cu musculare*: militarii, când fac diferite mişcări după comandă, stabilesc asociaţii între elemente auditive şi musculare. Acelaş lucru se vede şi la animale: dresarea lor la aceasta se reduce. Când

un cal dela cavalerie execută, după sunetul trâmbiței, figurile de manej, fără să mai fie condus de cavaler, aceasta se explică prin fixarea legăturei dintre sunet și mișcare, așà că cel dintâiu element trage pe al doilea după sine în mod mecanic. Multe anecdote comice populare, relative la urmările acestui fel de asociații, pot servi de ilustrație aici.

e) *Asemenea se pot găsi exemple de asociații între sensații audilive* cu *olfactice* și *gustative.*

V. **Asociații compuse.**— După cum se asociază între ele elemente psihice *simple*, tot așà se asociază între ele grupurile de elemente simple, formând asociații *compuse.* Astfel se asociază în minte obiectele ce compun mobilierul unei camere, în raporturile lor de spațiu, adică de poziție unele către altele, de depărtare, de direcție, de situație, așà în cât aducându-ne aminte de unul din ele, ne aducem aminte fără voe de celelalte, de întreaga înfățișare a camerei ; și așà mai departe. După cum se formează astfel de asociații prin contiguitate în spațiu, tot așà se formează asociații compuse prin contiguitate în timp, de ex. din faptele unui om, din evenimentele istorice, din timpurile anului, din scenele unei drame, etc.

VI. **Asociații de reprezentări și sentimente.**— Atât reprezentările simple cât și cele compuse se pot asocià cu sentimente de plăcere ori neplăcere, așà că, venindu-ne în minte acelea, să se producă în noi și cele din urmă. Culoarea neagră, întâlnindu-se adesea la doliu, s'a asociat cu durerea, ca un semn al acesteia, și ne aduce aminte de jaie, ne predispune către acest sentiment. Cea albă din contră. Cine a suferit neplăceri, izvorâte din orice alte cauze,

pe timpul când obișnuiă să-și împarfumeze hainele cu un parfum, bunăoară să zicem cu Ylang-Ylang, mirosul acestui parfum îi amintește suferințele și îi devine chiar antipatic.

Multe simpatii și antipatii provin și se explică prin această cauză. De ce ne place să revedem locurile pe unde am petrecut copilăria? De ce portretul unui amic mort ne emoționează? De ce un semn regăsit într'o carte ne pornește inima către melancolie sau bucurie? Cauza e că aceste lucruri s'au legat în spiritul nostru de niște *sentimente*, pe cari le reînviază trăgându-le după sine, pe temeiul acestei asociații. O casă, de o construcție neînsemnată, de un stil comun, pe lângă care unul trece indiferent, face să bată inima altuia, care o numește „casa părintească". Românul, când întâlnește, din întâmplare, în țări străine, portul național sau căciula unui „Curcan", tresare de surpriză plăcută. Elementele vizuale, ce alcătuesc înfățișarea lor, nu sunt libere și goale ca în mintea străinului, ci încărcate de *ecouri emoționale*, cari se redeșteaptă la reprezentarea lor.

Tot așà pentru elementele auditive. O melodie deșteaptă adesea plăceri sau neplăceri, nu numai direct prin calitățile ei muzicale, ci și indirect, din cauză că s'a asociat în experiența noastră cu aceste sentimente. Dacă auzim un cântec în momente de întristare, ori de câte ori se întâmplă să-l mai auzim, ne întristăm. Auzi o melodie cântată de un prieten iubit și se poate ca acea melodie să-ți devie dragă, nu pentru că e frumoasă în sine, ci pentru că-ți deșteaptă în minte chipul persoanei simpatice de care a fost cântată.

VII. **Asociaţii generice şi individuale.**— Asociaţiile variază de la om la om cu felul experienţei fiecăruia. Până unde se întinde asemănarea experienţelor, până acolo se întinde asemănarea felului de asociaţii.— Sunt experienţe limitate la vieaţa unui singur om, şi sunt altele cari privesc pe mai mulţi oameni la un loc, un popor întreg sau genul omenesc întreg. Astfel genul omenesc asociază, de veacuri, bunăoară, de culoarea albastră ideia cerului, de cea roşie ideia sângelui, de cea verde ideia pământului acoperit cu vegetale, iarbă, plante, arbori, păduri ; de negru, ideia nopţii, cu primejdiile urzite la întuneric ; de alb, ideia luminii, a zilei. Genul omenesc întreg asociază de cutare nuanţă de culoare şi lumină o anumită depărtare a lucrurilor. Asociază de vederea lacrimilor, durerea ; de vederea râsului, bucuria ; de anumite manifestări ale chipului, anumite stări sufleteşti.

Acestea, şi altele de acelaş fel, se pot numi asociaţii *generice*.

Cele mai variate sunt asociaţiile *individuale*, cari se schimbă dela om la om. In privinţa asta, mai nu găseşti doi oameni, chiar fraţi gemeni de ar fi, cari să aibă absolut acelaş fel de asociaţii. Se poate face o încercare. Să se pronunţe un cuvânt în faţa mai multor persoane şi să li se ceară a spune sau scrie fiecare ce ideie li s'a deşteptat în minte la auzirea lui. Mai fiecare va găsi în conştiinţa lui altceva legat cu ideia coprinsă în cuvântul pronunţat. Ca dovadă să noteze, bunăoară, cetitorul acestei pagini ce-i vine în minte, când aude cuvintele următoare: *cuţit*, *cerneală*, *slea*, *iarbă*, *muzău*, *pădure*, *felinar*, *Bolintineanu*, *perucă*, *revolver*, *Ardeal*, *fulger*. Şi să întrebe

şi pe cunoscuţii săi: la ce se gândesc, când aud aceleaşi cuvinte. Se va vedeà deosebirea asociaţiilor individuale, dela om la om.

VIII. **Asociaţii eliptice şi „contopiri" psihice.**— Uneori, din două sau mai multe elemente de asociaţie se întâmplă că unul se întunecă în conştiinţă, dispare, se uită. Un exemplu tipic avem în cazul avarului. Omul strânge bani de regulă pentru îmbunătăţirea traiului, sau pentru înlesnirea vieţii altora, etc., ideia banilor (a) se asociază de ideia unor stări de conştiinţă plăcute (b), în formula $a+b$. In unele spirite însă, cu timpul începe să se uite acest scop (b): îmbunătăţirea vieţii ; şi plăcerea, ce veneà din aşteptarea ei, se transferă asupra banilor, adică asupra mijlocului (a). Omul adună atunci bani pentru bani, fără să se mai gândească la scopul pentru care voià să-i întrebuinţeze. Transformă mijlocul în scop. Din formula $a+b$ dispare b, sau se indetifică cu a. Aceasta se cheamă *asociaţie eliptică.*

Alteori, diferite elemente psihice se combină împreună aşa, în cât par a da naştere unor fapte de conştiinţă ce nu se aseamănă cu nici unul din elementele asociate ; adică aceste elemente par *a se contopi* combinându-se în mod *chimic* şi producând, din contopirea lor, alte stări de conştiinţă nouă. Astfel pare a fi cazul în producerea *ideii de spaţiu.* După cum din combinarea oxigenului cu hidrogenul rezultă apa, care nu se aseamănă cu nici unul din elementele sale componente, tot aşà şi ideia de spaţiu ar rezultà din combinarea unor elemente psihice, cari nu se aseamănă de loc cu dânsa. In adevăr, stările de conştiinţă, din asociaţia cărora se naşte ideia de spaţiu, precum sensaţiile musculare, tactile, etc. ca orice fenomen psihic, nu au calitatea de a fi *estinse* în spaţiu ; aceasta ar fi un exemplu de o asociaţie asemănabilă cu o *combinare chimică de elemente psihice.*

La admiterea acestei proprietăţi a fenomenelor psihice recurge hipoteza empiristă pentru explicarea genesei ideii de spaţiu.

MEMORIA.

Spiritul are o proprietate, în virtutea căreia datele experienţei noastre *se păstrează* în noi, *se reproduc* în conştiinţă şi *se recunosc*, adică revin cu caracterul determinat al unor fapte de experienţă anterioară, iar nu de experienţă actuală. Această proprietate se numeşte *memorie* şi constă din trei acte deosebite, şi anume:

1. *Păstrarea.* 2. *Reproducerea* şi 3. *Recunoaşterea faptelor psihice.*

In ordinea expusă, un act presupune pe cel anterior sau pe cele anterioare, dar nu şi vice-versa. Aşà, reproducerea presupune păstrarea, şi recunoaşterea presupune păstrarea şi reproducerea; dar păstrarea poate să se facă fără ca, prin aceasta, să fie asigurate şi să-i urmeze şi celelalte două acte. Se pot păstrà fapte psihice, fără ca ele să se reproducă: rămân inconştiente; şi se pot păstrà şi reproduce, fără să fie recunoscute, adică fără să fie însoţite de conştiinţa clară că au mai fost odată în sufletul nostru. De această natură este bunăoară cazul unui poet englez **Wycherley,** (sec. 17-lea) care aveà o memorie foarte puternică, în ce priveşte păstrarea şi reproducerea, dar foarte slabă în ce priveşte al treilea act, *recunoaşterea.* Dacă citeà sau i se citeà d. e. o poezie, a doua zi se sculà cu mintea plină de imagini frumoase, care se coordonau, sub condeiul său, în forma unei poezii inspirate. Dar acea improvizare nu erà adesea decât tocmai poezia pe care o citise cu o zi mai înainte.

Scriitorul german Nietzsche, care ştiuse odată foarte bine

că hipoteza metempsihozei, eterna repetare a vieţei şi a tuturor lucrurilor, a fost emisă de Pitagora, mai târziu perdu cu desăvârşire din memorie faptul că o învăţase din istoria filozofiei şi credea că întâi lui i-a venit în minte această ideie.

1. **Condiţiile păstrării.** — *Diferenţele în aptitudinea memoriei.* — Păstrarea e determinată de mai multe condiţii. O condiţie prealabilă este felul de alcătuire nervoasă a fiecăruia, aceea ce numeşte **W. James** „coeficientul fiziologic de retenţiune". „Unele spirite sunt ca ceara: tot ce le atinge întâmplător, se sapă în ele şi nu se mai şterge; altele te fac să te gândeşti mai de grabă la gelatină, care tremură şi nu lasă urme întipărite pe dânsa" (1).

Deosebit de aceasta, alte condiţii sunt:

a) *Interesul* ce s'a pus pe un fapt în cunoaşterea lui; b) *Intensitatea* impresiei primite; c) *starea de libertate a spiritului* în momentul escitaţiei; d) *repetarea* faptului de experienţă; e) *legătura* în care stă el cu celalte date ale experienţei.

a) Cu cât ceva *ne-a interesat* mai mult, adică a fost în relaţie mai directă, clară şi neîndoioasă cu vieaţa cu fericirea sau soarta noastră, cu atât ni se imprimă mai mult în minte. Tot ce ne-a făcut sau ne a promis, prin existenţa sau acţiunea sa, o plăcere sau o durere mare, se ţine mult timp minte. Interesul se explică de multe ori prin specialitatea profesională a cuivă. **Mozart**, auzind în capela Sixtină numai de două ori un *Miserere*, l-a putut transcrie integral acasă din memorie.

b) Când ceva *izbeşte tare spiritul*, se sapă adânc în

1) Précis de Psychologie, chap. XVIII. p. 382.

el. Insă, pentru ca escitaţia să-şi producă efectul său puternic, se cere:

c) Ca spiritul să fie *liber* de orice alte preocupări mai interesante, cari ar împuţina forţa surprinderii.

d) Cu cât cevà *se repetă* mai des, cu atât se adânceşte mai mult în organizaţia noastră psiho-fizică şi să păstrează mai sigur. S'a stabilit aceasta experimental (**Ebbinghaus**). S'a combinat între ele silabe în şiruri de diferite lungimi, astfel însă ca să n'aibă nici un înţeles: apoi s'a încercat să se vadă în ce mod influenţează repetiţia asupra memorării lor şi s'a observat că: şirurile mai lungi trebuia să se repete de mai multe ori; dacă pentru un şir de 5 silabe fusese destul o repetiţie, pentru un şir de 10 nu ajungeau două repetiţii, şi pentru un şir de 40 n'ajungeau 4 repetiţii, ci mai multe. Pe lângă aceasta s'a mai observat că repetiţia *după pauze* întăreşte mai bine păstrarea *decât cea continuă, neîntreruptă*; apoi că şirurile mai lungi, deşi cer mai multe repeţiri, se ţin în urmă mai mult timp minte decât cele scurte; şi că uitarea se face la început mai repede; în fine că şirurile uitate se învaţă din nou mai cu uşurinţă decât la început sau decât alte şiruri cu totul noui.

e) O altă condiţie pentru păstrarea elementelor psihice e *relaţiunea logică* dintre ele. Cu cât cevà se înţelege mai bine, cu atât se păstrează mai mult, fără ca pentru aceasta să fie nevoe de atâtea repeţiri, ca în cazul când nu s'ar vedeà clar legătura logică dintre elementele ce-l compun.

Chiar şi numai simpla înmulţire a punctelor de legătură între un lucru şi alte date de experienţă ajută păstrarea lui în spirit; e ca şi cum s'ar ţese cu mai multe din firele ce alcătuesc urzeala de idei a momen-

tului sufletesc, sau ca şi cum s'ar prinde cu mai multe rădăcini în fiinţa sufletului. Mulţimea asociaţiilor unui fapt măreşte conservarea lui în minte. De aceea obiceiul unora de a face un nod la batistă, când vor să ţină minte cevà ; în chipul acesta asociază de nodul dela batistă ideia lucrului sau actului pe care voeşte să nu-l uite..

A şti să legi o cunoştinţă de cât se poate mai multe alte cunoştinţe variate, a stabili între ele o *corelaţie* este unul din mijloacele sigure de a întemeià reţinerea acelei cunoştinţe, precum şi a celor legate de dânsa, deci unul din mijloacele sigure de a desvoltà memoria (1).

Se înţelege că atunci când legătura între cunoştinţe nu este o simplă asociaţie fortuită sau arbitrară, ci e pătrunsă de o ideie logică dominantă, când sunt unite într'un sistem, trăinicia lor e şi mai mare. De aceea filozofia este studiul, care ajută mai temeinic la organizareà ideilor şi a inteligenţelor.

Cultivarea memoriei. S'a crezut că memoria ar fi o facultate a spiritului, care s'ar puteà *perfecţiona prin exerciţiu* aşà, încât să fie în stare a păstrà mai uşor şi mai sigur chiar alte elemente, cu totul deosebite de acelea asupra cărora a fost exercitată ; adică ea s'ar întări prin exerciţiu aşa cum se întăresc bunăoară muşchii, cari ajung a puteà să ridice în urmă şi alte greutăţi, cu totul deosebite de acelea asupra cărora s'au exercitat. Cu memoria însă nu stà lucrul tocmai aşà ; ea ţine minte numai *ceeace* s'a gravat în ea şi

1) Vezi **I. Găvănescul.** *Curs de Pedagogie.— Didactica.* Ediţia 1921, Bucureşti.— Steinberg. Cap. despre *Corelaţia Studiilor.*

poate păstrà mai uşor faptele cari cel puţin *se asemănă* cu cele existente dejà în spirit.

Memoria deci nu e o facultate generală, în înţelesul de mai sus: ea se *specializează* din cauze organice, şi din cauza educaţiei şi a exerciţiului.

a) Organizaţia simţurilor variază la diferiţi indivizi. Unul are s. e. mai perfecţionat organul auzului, altul pe al vederii ; primul va distinge mai uşor sunetele, calităţile lor, şi deci le va păstrà mai bine. Cel de al doilea va distinge şi va păstrà mai bine culorile, formele, raporturile dintre culori şi linii. Cel dintâiu va avea memoria specială a tonurilor, a elementelor auditive ; cel de al doilea, memoria specială a elementelor vizuale.

Amândoi, la un loc, alcătuesc tipul *memoriei* senzoriale, în care intră, pe lângă memoria *vizuală* şi *auditivă*, cea *motrice*, *tactilă*, *gustativă*, *olfactivă*.

Alăturea cu memoria sensorială, putem pune, ca tip deosebit, memoria *cogitaţională* sau propriu zis *intelectuală*, aceea care reţine mai ales ideile, judecăţile, rezultatul general al operaţiilor intelectuale, al raţionamentului, al cugetării, în afară de termenii formulării lor şi de cazurile concrete ale aplicării lor.

Deosebit şi în afară de memoria elementelor intelectuale, fie ele sensoriale ori cogitaţionale, mai este de notat, ca alt tip deosebit, *memoria afectivă*, care reţine emoţiile, durerile, bucuriile.

Astfel se specializează memoria după organizaţie care dă naştere la anumite aptitudini naturale pentru observarea şi conservarea unor fenomene determinate.

b) Afară de aceasta, *exerciţiul*, educaţiunea particulară influenţează asupra direcţiei ce va luà memoria, asupra lucrurilor ce vom memorà mai mult. Astfel se

explică memoria desvoltată ce prezintă specialiștii pentru lucrurile și fenomenele ce stau în relațiune cu profesiunea lor.

c) Pentru cultivarea memoriei, oricare ar fi coeficientul fiziologic individual de retențiune sau gradul de plasticitate cerebrală și orcare ar fi direcția profesională sau habituală în care s'ar exercità, are o însemnătate capitală regula și *metoda de lucru a inteligenței*. Cum s'a spus mai sus, mulțimea și felul legăturilor dintre idei și cunoștințe, dintre stările de conștiință în genere, condiționează în mod esențial gradul și durata lor de reținere în spirit.

Dar este de remarcat, în deosebi, că spiritul, care procedează *metodic* în observațiile, în cercetările, în studiile și însemnările sale, are în mână instrumentul cel mai perfecționat, spre a-și înmulți cu înlesnire cunoștințele în domeniile cele mai deosebite, și a le păstrà și memorà exact și îndelungat, fără a face confuzie între ele. Căci ceeace alcătuește adevărata bogăție a spiritului și-i dă putere de avânt în munca pentru căutarea adevărului și sorți de isbândă în vieață, nu este mulțimea incoherentă a cunoștințelor. Ingrămădirea haotică a unei întregi enciclopedii mai de grabă îngreuiază mintea, ca o povară ce o împiedică în mișcările ei firești, și-i sleește, fără folos, vigoarea rodnică, înlocuind-o cu slăbiciunea, îmbrăcată de paradă, a polimatiei sterile.

Mulțimea cunoștințelor trebue să fie cu ordine rânduită în minte, ca o armată bine organizată, așezată în linie de bătaie; fiecare categorie la locul ei, având conștiință de ființa grupului din care face parte direct, precum și de unitatea imediat superioară, cărei aparține, și așa mai departe în sus, din sferă în sferă con-

centrică, până la cea mai înaltă, care le cuprinde pe toate.

Aceasta este, de altfel, ordinea în care se găsesc dispuse cunoştinţele în orice ştiinţă organizată, fie ea o ştiinţă de clasificare, descriptivă, ori demonstrativă. O astfel de armată, oricât de numeroasă ar fi, se mişcă la comandă repede, ca un singur om. Şi spiritul care ar avea cunoştinţe astfel organizate, în clase de categorii bine ordonate şi lămurit subordonate şi supra-ordonate una alteia, se mişcă liber şi puternic în orice direcţie s'ar îndreptà pentru cuceriri intelectuale. Atunci mulţimea cunoştinţelor nu-l stânjeneşte, din potrivă, cu cât sunt mai multe şi mai variate, cu atât îi dau o forţă mai mare. Nu-l încurcă ; le stăpâneşte. In acest caz o mare memorie este însoţită şi de o mare inteligenţă.

Napoleon I, al cărui geniu strategic pare a se fi aplicat şi asupra propriului său spirit, pentru organizarea şi disciplinarea ideilor, a fost un adevărat maestru în arta de a lucra metodic pentru înmulţirea cunoştinţelor solide în toate direcţiile. „Diversele afaceri, spunea el, sunt rânduite în capul meu ca într'un scrin. Când vreau să întrerup o îndeletnicire, închiz sertarul ei şi deschiz pe al alteia. Ele nu se amestecă deloc una cu alta şi nici odată nu mă încurcă, nici nu mă obosesc.

d) La creşterea puterii de reţinere, în limitele, fireşte, ale plasticităţii cerebrale native, contribue nu puţin şi *regula de vieaţă*, alăturea cu metoda de lucru. Nu e fără interes pentru durata — şi poate chiar pentru calitatea — achiziţiilor mintale nici ora din zi a lucrului intelectual: dacă e noaptea or ziua, dimineaţa or după amiazi, în timpul mesei, or imediat după masă, sau după ce s'a făcut digestia. Şi nu e fără importanţă nici cât timp a ţinut încordarea lucrului până în momentul când căpătăm noua impresie de păstrat. De câte ori s'au văzut tineri lacomi de ştiinţă, citind şi mâncând tot-

odată, ori prelungind munca în silă, cu toată oboseala care-l constrângeà să citească de două trei ori o perioadă ce nu le ar fi înfățișat nici o greutate, după un repaus și o scurtă schimbare de ocupație! Studiul în timpul mesei împiedică digestia și nu dă nici rezultate intelectuale bune. Se strică rostul funcțional și al stomacului și al creerului; iar lucrul prelungit dincolo de limita elasicității vioae a minții slăbește apercepcea și retentivitatea. Și această slăbire, repetându-se, duce la surmenaj și neurastenie, cari fac pe om multă vreme impropriu de muncă normală și rodnică.

Păzirea regulelor de higienă, în deobște: îngrijirea de un aer curat în camera de lucru; îngrijirea de curățenia corpului prin băi dese; de mișcare suficientă și de somn regulat,— toate măsurile pentru păstrarea sănătății contribuesc la întreținerea și creșterea puterii de memorizare.

2. **Condițiile reproducerii.** — *a*) Reproducerea este condiționată și determinată în prima linie de *asociația* stărilor de conștiință. Când un element de asociație se prezintă în conștiință, întreg lanțul se reproduce.

b) *Ce face însă ca un element oarecare din lanț să revină în conștiință?* Răspundem: *asemănarea* lui cu un alt element psihic *prezentat* în experiența și intuiția actuală sau *reprezentat* în cursul curentului de idei. Elevii cari învață *papagalicește*, au nevoie să li se spună începutul, ca să-și aducă aminte lecția întreagă. Asemenea, auzind primele note ale unei melodii cunoscute, ne amintim șirul întreg de sunete ce compun cântecul. Dacă vedem în camera cuiva un tablou sau o mobilă, care se aseamănă cu cele văzute de noi în altă casă mai cunoscută, se reproduc în mintea noastră pe rând, diferitele părți ale acestei case. Factorul de prezentație actuală: începutul lecției, al melodiei,

tabloul sau mobila, fac să se renască în spirit urmele reprezentărilor similare şi acestea trag după sine pe celelalte reprezentări cu cari au fost legate.

Dar se poate întâmpla ca şi o *reprezentare* să deştepte pe alta, cu care se asemănă, şi aceasta din urmă să tragă după sine un lanţ întreg de idei 1).

Lanţul de asociaţie s'a format pe baza legii de *contiguitate*; reproducerea începutului lui se face pe baza legii de *similaritate*; a restului, pe baza legii de contiguitate.

De ce *Napoleon* ne aduce aminte de *Alexandru Machedon*, bunăoară? Fiindcă e ceva asemănător între amândoi: şi unul şi altul au fost *cuceritori* de ţări şi popoare. Calitatea aceasta comună face ca unul să deştepte în minte pe celalt, adică face ca o ideie, rechemată în spirit prin asemănarea ei cu alta actuală, să tragă după sine pe toate celelalte, cu cari s'a legat prin contiguitate şi cari, la un loc, alcătuesc personalitatea istorică a lui Napoleon: altă înfăţişare fizică, altă origine, altă educaţie, alte timpuri, alte ţări, alte moravuri, alte lupte, alte izbânzi, alte peripeţii, alt sfârşit — o mulţime de date caracteristice deosebite una de alta, mult mai numeroase decât notele comune.

Reproducerea „prin contrast", o iluzie. Cum se explică? — Ceeace e comun între cele două şiruri de fapte sufleteşti, din cari unul recheamă pe celalt în spirit, poate să fie în definitiv o singură notă asemuitoare, cum ar fi în exemplul de faţă însuşirea de *cuceritori* comună celor doi oameni mari. Restul poate să difere cu totul, să fie chiar însuşiri opuse. Aşa încât, comparând toate elementele constitutive ale celor

1) Vezi exemple la *Atenţiune*.

două lanţuri de stări sufleteşti, să găsim între ele un adevărat *contrast*. Dacă am îndreptà mintea mai mult asupra acestor deosebiri, şi dacă, dintr'o cauză oarecare, ne-am interesa mai mult de aceste deosebiri şi am fi aşà de concentraţi asupra lor, încât aproape să nu băgăm de seamă partea mică de asemănare care le-a adus în conştiinţă, atunci am fi conştienţi numai de *contrastul* dintre cele două şiruri de fenomene şi ni s'ar păreà că unul a rechemat în minte pe cellalt tocmai prin acest *contrast*.

Astfel s'a născut iluzia psihologică a acelor cari cred că există *redroduceri prin contrast*. Eroarea este şi mai evidentă atunci când se mai vorbeşte şi de „*asociaţii prin contrast*".

Reducând fenomenul la o schemă generală, iată cum se formulează procesul sufletesc în aceste ocaziuni. Să presupunem două lanţuri de stări sufleteşti:

Lanţul A=a+b+c+d+f şi
Lanţul B=g+m+r+s+d

Intre aceste două şiruri de idei — unul existând sub formă de reprezentaţii latente în memorie, cellalt dat în intuiţie actuală — negăsindu-se nici un element comun, ele nu se vor rechemà în conştiinţă de loc. Efectul legii similarităţii nu se va produce.

In loc de şirul B, să presupunem însă altele, alcătuite astfel:

C=a+b+c+d+n
D=a+b+c+s+n
E=a+b+r+s+n
F=a+m+r+s+n

In şirul C, elementele a+b+c+d, date în intuiţie, fiind identice sau asemenea cu cele patru elemente constitutive dela începutul lanţului A, le vor redeşteptà pe acestea, şi acestea vor trage după ele restul de idei cu cari s'a asociat în lanţul psihologic din care fac parte. Tot aşà se va întâmplà şi cu şirul D, E, F.

In şirul F este un singur element asemuit sau identic cu unul din elementele şirului A, anume *a*. Acest *a* din F va redeşteptà prin similaritate pe *a* din A; iar *a* din A, rechemat astfel în conştiinţă, va trage după sine pe toate elementele cu cari se găseşte legat prin experienţa anterioară, adică pe b+c+d+f.

Dacă *interesul şi preocuparea momentană* a spiritului nostru sunt îndreptate asupra *elementelor comune* din lanţul A, redeşteptat în conştiinţă, şi din lanţurile C, D, E, F, prezentate în intuiţia actuală (a, a+b, a+b+c, etc.) zicem că ne-am amintit de A prin *asemănarea* lui cu C (a+b+c+d) sau cu D (a+b+c), sau cu E (a+b), sau cu F (a).

Iar dacă interesul momentului sufletesc este îndreptat asupra elementelor *diferite* din cele două lanţuri de idei, se zice, din o greşità interpretare a fenomenului, că unul a amintit pe cellalt prin *contrast*; adică C ar fi rechemat pe A prin elementul *n*; D prin elementele s+n; E prin r+s+n; F prin m+r+s+n, elemente prin cari se deosebeşte fiecare din ele de A. Asupra părţii comune atunci nu mai suntem atenţi, fie că este mare ca în C, fie că este mică, aşa cum se găseşte în F, reprezentată numai prin un element *a*. Şi cu toate astea, redeşteptarea în minte a lui A s'a realizat *tocmai şi numai* prin acest element comun *a*.

De aci se vede că acelaş caz de experienţă poate

să fie, după împrejurări, când un exemplu de reproducere prin asemănare, când unul de reproducere prin contrast, după cum spiritul, condus de preocuparea și interesul momentului, e atent la partea de asemănare or la cea de deosebiri a celor două lanțuri.

De fapt însă și strict vorbind, mecanismul reproducerilor mintale nu se pune în mișcare decât în virtutea asemănării și a legăturii stărilor sufletești între ele, adică prin *similaritate* și *asociație*.

A vorbi de amnitiri prin *contrast* este impropriu și inexact, din punct de vedere științific.

Reproducerea mai e condiționată și de *energia organismului*, de starea de sănătate sau boală, de condițiile hranei, de vârstă, etc. Holland, coborându-se în minele din Harz, uită limba germană din cauza oboselii și a lipsei de nutriment ; o recapătă după repaus și nutriment. Frigurile, opiul, sentimentele puternice desvoltă mult reproducerea. Amintesc cazul femeei, care servise într'o familie evreiască și recită, fiind bolnavă de friguri, în toiul crizei, versete din talmud, pe cari, sănătoasă, nu le puteà reproduce și nu le înțelegeà.

3. **Recunoașterea** e condiționată de *localizarea în timp și în spațiu* a elementelor psihice. Recunoaștem un fapt că a mai fost odată în conștiință, dacă putem să determinăm *când și unde* am luat cunoștință de el. Când lipsește memoriei această determinare, ea se reduce la un suvenir vag, la o amintire nehotărâtă. Se poate ca reproducerea unor fenomene psihice să fie însoțită numai de conștiința generală a împrejurării că ele au mai fost odată în sufletul nostru ; această amin-

tire este însă numai *reminiscenţă*, mai mult sau mai puţin confuză.

Numai recunoaşterea dă memoriei caracterul ei propriu, conştient, şi o complectează.

Ca să se poată localizà fenomenele psihice în spaţiu, condiţia esenţială este asociaţia, şi în special cea prin contiguitate în spaţiu sau, mai general, prin simultaneitate. Ne întâlnim pe stradă cu o persoană care ne dă semne de cunoştinţă. Chipul ei nu ni se pare cu totul nou. Dar nu ştim cine e, când şi unde am cunoscut-o (*Reminiscenţa*). E destul adesea să ne spună numele. Numele ne aduce aminte, poate, că acea persoană ne-a fost recomandată de domnul cutare şi anume *unde*: în casa acestui domn; şi pentru ce ne dusesem acolo: ca să citim, să discutăm împreună părerile unui critic asupra cutărui poet.

Dar amintirea încă nu e complectă. *Când* s'a întâmplat oare aceasta? Ne trebue *localizarea în timp*. Pentru localizarea în timp se presupune fixarea în spiritul nostru a câtorva date cronologice mai însemnate corespunzând unor întîmplări mai principale din viaţa noastră; şi atunci în intervalul ce desparte aceste date, aşezăm, în mod aproximativ, celelalte evenimente mai puţin importante. In exemplul de mai sus, nu e nevoie să ştim exact ziua şi ora când am făcut cunoştinţa. E destul să putem determina, dacă a fost înainte sau după cutare întâmplare memorabilă pentru noi: era înainte ori după ce am absolvit liceul, sau universitatea, înainte sau după cutare examen; sau pe când făceam cutare lucrare, dela succesul căreia atîrna viitorul nostru, etc.

4. **Uitarea. Legea degenerării memoriei.**— In cazurile de alterare sau de degenerare a memoriei, s'a constatat că: acele fapte se uită mai întâiu care au fost câştigate mai târziu în desvoltarea noastră psihologică. Aceasta este legea *regresiunii* sau *reversiunii* 1). Cele cari se uită mai anevoie, mai la urmă, sunt faptele de experienţă mai veche, din copilărie şi tinereţe. Când stratele nervoase, cari conţin înregistrate faptele epocei mai din urmă ale vieţii, adică unei vârste mai înaintate, se alterează, degenerează, atunci reîncep a funcţionà stratele mai inferioare sau mai vechi, acelea cari conţin acumulate faptele unei vârste mai fragede. Acest sens psiho-fiziologic are zisa poporului că „bătrânii cad în vârsta copilăriei".

Dintre fenomenele intelectuale, afective şi voliţionale, acelea cari se pierd mai întâiu, în cazuri de slăbiciune a memoriei, sunt cele *intelectuale*; în al doilea rând, cele *afective*: şi apoi tocmai în al treilea cele *voliţionale*, actele.

Cauza e deosebirea în uşurinţa de modificare şi alterare a condiţiilor fiziologice corespunzătoare acestor diferite clase de fenomene. Aşà, substanţa nervoasă a scoarţei cerebrale şi cea albă, unde se păstrează achiziţiile intelectuale mai înalte,—ştiinţele, artele, cunoştinţele profesionale, limbile, — ca rezultat ultim, mai complect şi mai nestabil al evoluţiei biologice, a desvoltării fiziologice, etc., e supusă mai repede la alterări, decât baza anatomică a fenomenelor active fundamentale, a *cenesteziei*, anume: organele vitale, viscerele, oasele, muşchii. Acestea, ca elementele mai intime, mai vechi, mai simple ale

1) Ribot, Les maladies de la mémoire.

vieţii corporale, sunt mai stabile, mai permanente.

Condiţiile anatomice şi fiziologice ale actelor devenite *habituale* sunt asemenea mai anevoie de modificat, şi curentul degenerării le ajunge mai târziu, la urmă de tot. Lucrările manuale obişnuite se păstrează şi se repetă mecanic, inconştient, chiar când individul a devenit incapabil şi de gândire şi de emoţie. Aceasta ţine până ajunge boala să vatăme ganglionii cerebrali, bulbul rachidian şi măduva spinării.

Pierderea limbajului urmează aceeaşi ordine. Se uită mai întâiu cuvintele propriu zise, limbaju raţional, destinat a exprima fenomenele de cunoaştere ; al doilea frazele esclamative, interjecţiile, acea ce se numeşte „limba emoţională" (Max Mueller 1) ; în fine, mai rar, chiar mişcările expresive, gesturile.

Şi în pierderea limbajului raţional se observă o lege de trecere *dela mai nou şi mai complex la mai vechiu şi mai simplu.* Astfel se uită: mai întâiu numele proprii ; al doilea, substantivele comune ; şi al treilea, adjectivele şi verbele. Acestea din urmă, exprimând ceva mai general, se repetă mai des şi deci se păstrează mai bine ; din contră, particularul, exprimat mai ales în numele proprii, se întâlneşte relativ mai rar în experienţă.

Uitarea voluntară. — O condiţie a unei bune memorii este şi proprietatea de *a uita* neesenţialul spre a păstră, cu atât mai puternic, esenţialul. De aceea o înţeleaptă călăuzire a învăţăturii stăruesce din capul locului asupra cunoştinţelor esenţiale, asupra ideilor principale şi nu se încurcă în amănunţimi cari încarcă şi obosesc mintea.

---

1) Orientalist şi mitolog englez (1823—1900).

In acest caz fenomenul *uitării* este, s'ar putea zice, *intenţional*, şi procesul lui e datorit insistării voluntare asupra unor fapte de conştiinţă, pentru păstrarea lor în paguba altora, pe cari le dislochează, depărtându-le sistematic din sfera conştiinţei, înlocuindu-le treptat şi statornic. La această procedare recurge omul când vrea să uite un moment neplăcut al vieţii, or să desrădăcineze din spirit, să disasocieze anumite idei, preocupări, deprinderi rău făcătoare. Indreptarea atenţiei încordate în altă direcţie, prin studiu concentrat sau distracţie impresionantă, aduce adesea rezultate apreciabile de amnezie voită. Maxima ei conducătoare este: *Non multa, sed multum.*

Iluzii de memorie. — Memoria e supusă şi la *iluzii*. Uneori omul crede că a şi făcut un lucru ce aveà numai de gând să-l facă. Alteori crede că i s'a întâmplat în realitate, aceea ce numai a auzit, a cetit, a dorit sau a visat.

FANTAZIA ŞI IMAGINAŢIA

Ideile căpătate prin experienţă se reproduc ori în forma, în legătura şi relaţiile în cari au fost câştigate odată, şi atunci avem *memorie*; ori într'o formă, într'o ordine şi în raporturi schimbate. In cazul acesta schimbările se pot face sau în scopul şi cu intenţia de a găsi şi reprezenta relaţiile generale şi permanente dintre lucruri, legile naturei, *adevărul obiectiv*, şi atunci avem *operaţiile intelectuale* propriu zise sau cugetarea; ori independent de acest scop, pe baza unui sentiment, şi atunci avem *imaginaţia* şi *fantazia* în înţelesul larg al cuvântului.

1. **Fantazia.** — Cuvântul *fantazie* ne duce mintea

la combinări cari, de ordinar, sunt cu totul departe de a oglindi raporturile obiective ale lucrurilor din natură, la niște combinări capricioase, străine de ordinea firească a fenomenelor. O combinație *fantastică*, o ideie și o purtare *fantastică*, în genere toate acțiunile și manifestările cărora li se poate dà atributul de *fantastice*, par a aveà de comun aceasta: că se abat dela ordinea obișnuită a modului de a fi, de a funcționa și de a se manifesta al omului și facultăților lui.

Puterea modificătoare a fantaziei poate merge foarte departe: ea poate creià lucruri cari nu există, chiar lucruri ce nici *nu pot* există în natură; combinații, cari, în totalitatea lor, să înfrângă legile naturii, să contrazică experiența generală și constantă a genului omenesc. Astfel sunt s. e. creațiunile fantastice din basme, în cari se vorbește de cai cari nu numai că sboară, dar mănâncă jăratic, au darul vorbirii și chiar prezic viitorul; și de pietre ce cresc și se prefac în stânci; de perii ce cresc și se prefac în păduri; de oglinzi ce se întind și se prefac în ape, în mări și oceane.

La ce se reduce însă puterea de creație a fantaziei și cari sunt limitele ei? Fantazia cea mai bogată nu poate un lucru: nu poate închipui un *element* nou de experiență simplă, adică o *sensație* nouă, care să nu se fi experimentat înainte, să nu se fi dobândit înainte prin simțuri. Astfel un orb nu poate să-și închipuie deloc culorile, un surd sunetele; noi nu ne putem închipui cum ar fi sensațiile ființelor ce ar avea mai multe simțuri decât noi. In fond, imaginația cea mai puternică își reduce funcțiunea sa la combinarea în diferite feluri a materialurilor de idei câștigate prin

simţuri. In cea mai bizară creaţie a fantaziei nu găsim decât elemente de experienţă, altfel asociate între ele. In „calul ce mănâncă jăratic" ideia de „cal" şi cea de „mâncare" şi cea de „jăratic", cu toate elementele psihice simple sau sensaţiile şi percepţiile ce le compun, sunt luate din experienţă. Ce e nou, e legătura dintre ele, cari aici nu e numai nouă, dar e şi nenaturală; însă mai obişnuit e neverosimilă.

2. **Imaginaţia.** — Fantazia dă naştere şi la creaţii şi combinări ce stau în armonie cu legile naturei. Atunci productul spiritual, deşi nu-i o copie după ceva anume existent, e compus însă după analogia producţiilor naturale şi *ar putea* chiar să existe în natură. In acest caz avem *imaginaţia*, în înţelesul mai restrâns al cuvântului.

Termenul de *imaginaţie* se dă, prin urmare, funcţiunii de a combinà ideile astfel ca rezultatul lor să nu stea numaidecât în contrazicere cu legile naturale şi cu ordinea firească a lucrurilor, ci să stea chiar în acord cu acestea. Rezultatul final al combinării ideilor într'o operă de imaginţie anticipează câte odată natura lucrurilor, în orice caz n'o contrazice; poate să deà naştere unui produs ce n'a fost *până atunci* în concret *realizat* în natură, dar care ar putea să fie, e *posibil*, pe baza legilor naturii.

Felurile imaginaţiei. — 1. După cum termenul chiar ne arată, cea mai elementară manifestare a *imaginaţiei* e *imaginea*, reproducerea unui fapt ce a fost experimentat. Dar aici avem un punct de contact şi de confundare cu memoria; căci şi memoria repro-

duce experiențele trecute, și în ea revine imaginea lucrurilor înscrise în organismul psiho-fiziologic.

Ce deosebire e dar între imaginație și memorie?

Să presupunem că ne amintim de un om pe care l-am văzut. Dacă în amintire căutăm să reproducem trecutul cu intenția de a fi exacți, de a face o descriere fidelă a realității, atunci par'că ne-am încerca putința de *reținere* și de *reminiscență* ce alcătuește memoria, și facem deci un act și o probă de *memorie*.

Dacă încercăm însă reproducerea sub impresia unei *emoții*, unei plăceri care ne face să ne amintim, fie în totul, fie în parte, trecutul; și, sub vibrația sentimentului, se produc anumite părți din experiență și se provoacă, vrând nevrând, în cel ce ne ascultă, o impresie similară cu aceea ce simțiam atunci; în cazul acesta reproducerea emoționată a trecutului nu e simplă memorie, ci e act de *imaginație*. Am putea-o numi *imaginație memorială*. Reproducerea, deși poate fi exactă, nu se cere să fie complectă; și nici nu-i nevoie de aceasta, fiindcă se amintește și se reproduce numai ceeace stă *în acord* cu felul *emoției*; iar datele, ce nu întăresc și nici nu explică emoția, sunt eliminate în mod firesc: spiritul nu insistă asupra lor. Cu cât se adună detalii mai multe ce concordă cu interesul emoțional, cu atât se dă o dovadă nu numai de memorie ci și de *imaginație*.

Ancheta pe care a întreprins-o (în 1880) **Galton** pentru determinarea facultății de reprezentare vizuală sau a puterii de vizualizare, nu se raportează atât la studiul imaginației, cât mai mult la acela al memoriei imaginative. Se cerea diferitelor persoane să descrie din amintire sala de mâncare din o dimineață oarecare. Și tot de acest fel sunt și cazurile raportate de W. **James**. (op. cit. pag. 397 sq.). Unul cu vizualizare vie spune: „Percep deodată toate obiectele lămurit; dar când mă opresc cu atenție asupra unuia din ele, îl văd și mai

distinct. Imi amintesc mult mai bine culorile decât orice alt lucru. Dacă bunioară, aşi vei să-mi amintesc o farfurie pictată cu flori, aş putea să reproduc în desemn tonalităţile exacte. Etc.".

Altul, cu o vizualizare slabă, spune: „Despre masa mea de mâncare nu pot să spun exact ce văd la ea ; totul e vag. Mi-ar fi cu neputinţă să înnumăr scaunele ; ştiu numai doar din întâmplare că sunt zece. Nu zăresc nici un detaliu... Singura culoare ce mi-aş putea parcă închipui lămurit este a feţei de masă" ; Etc.

Deosebirea între memorie şi imaginaţie, în acest caz, e dar că, deşi ambele se asemănă în reproducerea unei experienţe trecute, găsim, în reproducerea *imaginativă*, emoţia în grad mai mare şi ca element determinant.

2. *Emoţia* este caracteristica esenţială a lucrărilor de imaginaţie în genere. Gradul cel mai de jos al imaginaţiei e acela ce constă în reproducerea emoţionantă a unor experienţe trecute, a unor detalii luate, cât se poate de exact, din trecutul nostru: *imaginaţia memorială*.

Un grad mai înalt e când se reproduce în minte, prin simpatie, şi se interpretează experienţele altui suflet, ideile şi sentimentele exprimate în semne sensibile. Interpretarea acestora pun în lucru un grad superior de imaginaţie cunoscută sub numele de imaginaţie *determinativă*, fiindcă la fiecare pas se *determină*, printr'o imagine concretă, vagul ce există în înţelesul general al unui simbol. Când citim o descripţie, o poezie, facem operaţie determinativă, întrucât substituim imediat fiecărui cuvânt imaginea lucrului real la care se raportă, aşă că par'că vedem cu ochii exact lucrurile în raporturile lor, treptat cu propăşirea descripţiei. Aceasta nu-i totdeauna lucru uşor şi adesea o mare parte din farmecul lecturii unei pagini literare bine scrise

se pierde din cauza unei imperfecte determinări imaginative a cititorului.

3. Pe când imaginţia cititorului e numai determinativă, imaginaţia celui ce a aruncat în lume combinările de imagini şi le-a fixat în cuvinte şi forme sensibile, imaginaţia artistului, e *combinativă-creatoare.*

Imaginaţia creatoare poate să fie de multe feluri, după scopul şi rezultatul la care tinde. Avem astfel o imaginaţie creatoare în poezie, în artă şi literatură; una în ştiinţă, una în viaţa practică: una în activitatea tehnică, în industrie, în arta războiului, etc. De ordinar se crede că numai în artă, în literatură şi poezie găsim terenul propriu imaginaţiei. Dar ce exemplu frumos de imaginaţie găsim în concepţiile ştiinţifice, în ipotezele grandioase ce au căutat să explice raporturile cele mai generale ale naturii! Copernic, Kepler, Newton, Galileu, au avut la dispoziţia lor un grad excepţional de putere combinativă, că să ajungă la închipuirea raporturilor posibile dintre lucruri, la crearea de hipoteze, şi apoi la teorii pozitive şi la verificarea lor pe baza experienţei şi a observaţiei. *Un strateg*, apoi, de câtă imaginaţie n'are nevoie, ca să-şi închipuiască posibilitatea diferitelor mişcări ale adversarului şi contramişcările armatei sale proprii, spre a pară o lovitură probabilă ori spre a atacà. Mai înainte de a se da lupta în realitate, se desfăşoară în mintea lui tot războiul, cu toate peripeţiile şi rezultatele lui. E posibil ca realitatea ce urmează acestui plan să nu corespundă combinărilor imaginaţiei, şi socotelile lui să fie zădărnicite de împrejurări neprevăzute. Nu e mai puţin adevărat, că în momentul când şi-a închipuit planul de luptă, când

a văzut mişcările trupelor şi succesiunea lor, a făcut o operaţie de cea mai vie imaginaţie combinativă. Găsim la strateg tot atâta imaginaţie ca şi la poetul ce cântă un război, pe care nu l-a văzut.

Imaginaţia creatoare, *constructivă* sau *combinativă*, poate fi de mai multe feluri:

a) *Ea poate fi practică*, în cazul când căutăm şi combinăm mijloacele necesare pentru realizarea unui scop practic.

Astfel e cazul inginerului care combină diferitele date şi elemente materiale pentru construirea ridicarea şi susţinerea unui pod peste un fluviu. Astfel e cazul strategului de care se vorbeşte mai sus; sau al omului de afaceri, bancherului negustorului, antreprenorului, etc.

b) *Artistică*, în cazul când, sub impresia unui sentiment sau cu scopul de a deştepta o emoţie, combinăm imaginile şi creăm caractere, raporturi între caractere, ne închipuim acţiuni, evenimente, scene, tablouri; creăm opere de artă, în genere.

c) *Ştiinţifică* sau *speculativă*, când spiritul combină cunoştinţele posedate, în scopul de a studià şi explicà fenomene noi, sau în scopul de a înţelege explicările propuse de alţii, de a reface în minte hipotezele sau teoriile oamenilor de ştiinţă, ale filosofilor. După cum, ca să înţelegi şi să guşti frumuseţile creaţiilor poeziei, trebue să pui în lucru imaginaţia determinativă, tot aşa ca să urmăreşti, ca să înţelegi teoriile sau hipotezele unui gânditor, trebue să faci uz de imaginaţia ta creatoare proprie.

Felul imaginaţiei constructive variază după natura ideilor câştigate şi după predispoziţiile organice ale

omului. Iar valoarea şi succesul ei atârnă de numărul şi calitatea acelor idei ; de conştiinţa scopului urmărit şi de energia sentimentului cu care se urmăreşte realizarea acelui scop. Fără materialul suficient, combinaţiile ies anemice ; fără unitatea clară a scopului, ies neorganizate ; şi fără impulsul sentimentului, spiritul n'are acea „răbdare" necesară în căutarea şi alegerea repetată a ideilor celor mai potrivite pentru scopul intenţionat.

Legea combinării ideilor în imaginaţie. — Pentru ca să se producă în spirit combinaţiile ideilor, trebuie să se îndeplinească anumite condiţii, aproape generale, în toate cazurile imaginaţiei combinative.

Ce face de se adună din diferite regiuni ale minţii anumite date, detalii, fapte, imagini? Şi ce le face de se leagă, se organizează într'un tot armonic şi sistematic? Indeplineşte oare aceasta omul în mod voluntar şi intenţionat? Ar fi o ideie greşită despre funcţiunea firească a sufletului, dacă ne-am închipui acest mecanism săvârşindu-se arbitrar în spirit. Totul se produce în mod spontan în natură şi noi căutăm să interpetăm natura prea unilateral, după analogia activităţii omeneşti deliberate.

Arhitectul procedează la executarea unui plan de construcţie şi adună materialul, apoi începe clădirea dintr'o anumită parte şi o continuă, până o ridică întreagă şi complectă, cu tot ce-i trebuie pentru realizarea scopului. Dacă întrebi: cum s'a realizat acea clădire? Ţi se răspunde că arhitectul a căutat să facă şi să împreune toate părţile, după un *anumit plan*, în mod *intenţional*, conştient. Şi aceasta ar fi, negreşit, un răspuns întemeiat. Dar greşeala începe din mo-

mentul, când ne încercăm a explică, după analogia activităţii omeneşti, şi producţiile spontane ale naturii, precum e limbajul, societatea, bunioară, sau chiar combinarea ideilor, de care e vorba în actul şi opera de imaginaţie.

Căci să ne întrebăm mai departe: cum s'a produs în mintea arhitectului planul acesta? Tot voinţa şi intenţia lui au adunat diferite idei, ce alcătuiau părţile planului? Dar atunci ar fi trebuit să aibă un alt plan, ca model, în minte, după care să-şi compună planul lui, oricât de original ar fi: şi aşà ar merge, din plan în plan, la infinit. Planul în mintea lui se formează însă în mod spontan; părţile lui constitutive au venit în mod firesc de s'au apropiat şi au alcătuit un tot.

In lucrarea combinatoare a imaginaţiei vedem astfel mai mult caracterul spontaneităţii involuntare, ne căutate, s'ar puteà zice inconştiente. De multe ori artistul, omul de ştiinţă, rămâne uimit de ideia ce-i vine în minte. Stă în faţa soluţiei, invenţiei, descoperirii sale ca înaintea unei *inspiraţii*. Ceeace nu exclude negreşit munca anterioară, studiul riguros de mai înainte; căci tocmai şi numai elementele posedate în spirit de observaţiile şi gândirile anterioare alcătuesc materialul orcării combinări noui. *Ex nihilo nihil fit.*

Dar ce le face pe ele să se adune, din toată întinderea conştiinţei, ba poate chiar din inconştient? Care-i forţa de atracţie a acestor elemente, cari le cheamă, le adună şi le uneşte într'un tot organic?

Am putea să relevăm *două condiţii* mai generale de funcţiune a imaginaţiei, în virtutea cărora elementele aleargă de se combină şi se unesc, întocmai

cum se unesc și se combină elementele constitutive ale *unui organism unitar.*

Căci de ce nu ne-am pune tot așa de bine întrebarea cu privire la creșterea *după un tip anumit* a ființelor organizate. Misterul nu e tot așa de mare? Nu-i oare extraordinar lucrul acesta că dintr'o ghindă, dintr'o sămânță pusă în niște condiții, după câtva timp iese, se desvoltă un arbore cu o *anumită formă*? De unde știu, și cum știu, elemente materiale, supte din pământ și din aer, să vină să se așeze după un anumit sistem, după un anumit plan de cristalizare și să deà un tot cu o formă hotărâtă și aproape prevăzută dinnainte? Misterul acesta ni se pare chiar mai mare decât acel al închegării diferitelor idei într'un tot armonic; și mai uimitor, fiindcă n'avem mijloace de a pătrunde înăuntrul combinărilor și mișcărilor de elemente materiale prin observația internă. Grație acestui mijloc, de care putem dispune în studiul vieții sufletești, putem observà condițiile combinării ideilor în imaginație.

1. Acea ce atrage elementele de cunoaștere și experiență și le unește într'un mod armonic, e mai întâiu *unitatea de sentiment, de simțire.* Emoția care s'a asociat în experiențele noastre anterioare, în diferite grade de nuanțe, cu atâtea și atâtea lucruri, acte, fenomene înscrise în sistemul nostru psiho-fiziologic și păstrate sub formă de modificări nervoase și de imagini corespunzătoare, acea emoție, când se produce din nou, le cheamă, le evoacă pe toate acele stări de conștiință, cu cari s'a asociat; și elementele psihice rechemate vin de se cristalizează într'un tot, în conformitate cu această emoție. Când un poet voește să descrie d. e. un sentiment elementar și general ca *frica*, trebue în momentul acela, să aibă, sub o formă oare care, acest sentiment; imaginația emoțională deșteaptă atunci, din experiențele lui, toate fenomenele cari s'au asociat cu frica, și poetul e în stare astfel

să concretizeze cauzele și *efectele* fricei în întâmplări ce în adevăr pot să înfioare.

Să se compare acest proces de combinare a spiritului, sub imperiul emoției, în opera creatoare, cu acel descris în creațiile *visului*. E în fond aceeași lege psihologică.

E de remarcat, și într'un caz și altul, lucrarea de *disociare*, presupusă în aceea de sinteză. Elementele ce se adună chemate de afinitatea sentimentului sau de unitatea scopului urmărit, se rup de fapt de alte combinări, se desfac din alte unități concrete empirice, în care se găsesc legate de împrejurările experienței. Să se revază, ca exemplu, cazul citat al visului fetiței, care, după ce a văzut munți înalți, și catedrala din Strassburg, a visat un vis alcătuit din elementele experiențelor variate, ce-i produsseră cam aceeași emoție.

Dacă în toate cazurile imaginației creatoare, cauza determinantă a combinației selective este sentimentul, acesta a variat, în nuanțele lui, după felul diferit al imaginației: în imaginația creatoare artistică este sentimentul estetic, sub diferitele lui forme: frumosul, în genere, cu toate variațiile lui; în imaginația creatoare practică, este sentimentul efectului în atingerea unui scop determinat: câștigul, triumful puterii, al binelui, etc.; în cea științifică sau filosofică este sentimetul intelectual al adevărului, interesul stabilirii unui raport evident între ideile noastre și fenomenele naturii.

2. A doua cauză e aceea ce s'ar putea numi *principiul corelației armonice a părților într'un tot*, în acord cu scopul lui final. Dacă se înjgheabă în minte o singură parte dintr'un tot, sentimentul totului, su-

gerat de acea parte și călăuzit de sentimentul finalității, face de se adună restul elementelor ce alcătuesc părțile constitutive și armonice ale acelui tot. **Cuvier** numai după un dinte de animal, a cărui speță dispăruse de mult de pe pământ, a putut să reconstituiască exact ființa întreagă. **Shakespeare** a scris drama „Iuliu Cesar" cu așa exactitate de intuiție istorică, încât istoricii vieței romane, cei mai specializați, n'au găsit, în liniamente generale, nimic de modificat în ce privește concepția fundamentală a epocei lui Cesar, ceeace-i mai grea de restabilit decât amănuntele. Și spiritul omului de știință și al poetului au lucrat, în cazurile acestea, pe baza principiului corelației armonice a părților unui tot organic. Puținele date, puse la dispoziția lor, au evocat altele în legătură armonică, și s'au organizat cu toate în o unitate sistematică.

Influența imaginației asupra voinței și corpului.—Imaginația are influență și asupra direcției voinței; dar aceia cari, în acțiunile lor, se conduc mai mult după închipuiri, nu după cunoștința exactă a realității, se numesc *fanlești*. Aceștia își creiază uneori, pe baza închipuirilor, o viață de fericire sau nefericire, fără nici o cauză obiectivă și fără nici un motiv real.

Fantazia are putere și asupra fizicului. Hipocondria și cazurile de boale imaginare se raportează la această cauză. Un exemplu tipic de influență a imaginației asupra fizicului avem în cazul lui **Flaubert,** care, descriind efectele otrăvirii cu arsenic, a unui personaj din romanul său (M-me **Bovary**), simțeà gustul otrăvirii în gură, și în urmă, câtva timp, a suferit de o grea indigestie din această pricină.

„Un om, zice **Shakespeare**, ar putea să ţină în mână un cărbune aprins şi, cu toate acestea, să-şi închipuie că ceeace ţine este rece, dacă în acelaş timp s'ar gândi la gheţurile Caucazului, ar puteà, fără să degere de frig, să se tăvălească în zăpadă, în Decembrie, gândindu-se la căldura unei veri imaginare" 1).

Se povesteşte despre scriitorul rus *Maxim Gorki*, că, fiind în închisoare, râdeà de nu mai puteà la închipuirea unor scene comice ale unei comedii vesele pe care o compuneà şi o scrià atunci. Gardianul, văzându-l că râde singur, fără nici o cauză vizibilă, erà convins că Gorki înnebunise.

S'a căutat să se pună în practivă, pentru folosul vieţii, această putere a închipuirii asupra stărilor sufletului şi corpului, observată în atâtea experimente. Dacă ideia poate să facă rău, poate să facă şi bine. Fă să creadă pe un bolnav că merge spre însănătoşire, că n'are nimic, „ridică-i moralul", cum se zice mai scurt, şi vei vedeà efecte netăgăduite în sensul ideii sugerate. *C'est la foi qui guérit*, ziceà **Charcot**, introducând astfel între aforismele ştiinţei medicale cuvântul Mântuitorului: *Credinţa ta te-a mântuit*. O ramură însemnată a medicinei moderne caută să se rezeme pe aceste principii, întrebuinţând sistematic *sugestia*, cu sau fără hipnotism, şi *persuasiunea* pentru vindecarea multor boale. Aceasta este *psiho-terapia*.

Nu numai sugestia venită din afară, dela altul, dar şi ceea care lucrează dinăuntru, *autosugestia*, ideia ce ne facem singuri de noi, despre puterile şi stările noastre, joacă rolul de forţă dinamică asupra organizaţiei noastre psihofizice, în bine sau rău. Ce *crezi* despre tine că eşti, aceea tinzi a deveni.

In definitiv, şi ideia sugerată de altul numai atunci îşi produce efectul, când ne-o însuşim, când o credem, când lucrează deci ca o autosugestie.

---

(1) Citat de *Guyau in Éducation et Hérédité*. Cap. I.

APERCEPŢIA.

Apercepţia este operaţia intelectuală, prin care se ia şi se asimilează noui fenomene psihice (prezentări sau reprezentări) în organismul existent în acel moment al sufletului. Această prindere şi asimilare o face coprinsul de idei câştigat până atunci prin experienţă, şi pe care îl vom numi scurt: „organul intelectual aperceptiv" sau numai *organul aperceiiv*.

Fenomenul apercepţiei se poate înţelege uşor prin analogia lui cu asimilaţia fiziologică. După cum fiecare parte anatonică, nervii, muşchii, oasele, extrag şi îşi asimilează din materiile nutritive aceea ce se potriveşte mai bine cu substanţa lor, tot astfel o escitaţie exterioară, o experienţă nouă, un fapt, o situaţie, o cugetare, se primeşte transformându-se după spiritul în care pătrunde.

Spiritul fiecărui om extrage şi reţine din escitaţiile mediului exterior aceea ce convine naturii şi puterii sale. Oamenii cu specialităţi şi preocupări intelectuale diferite, puşi în faţa aceleeaşi scene naturale, aceluiaş fenomen, vor remarca părţi diferite, după cari apoi vor caracteriza întreaga scenă, întregul fenomen. Astfel un *naturalist*, un *agronom* şi un *artist* vor nota cu totul alte caractere din acelaş peisaj natural, adică *îl vor apercepe* fiecare după spiritul său. Primul va vedea plantele cu ochiul omului de ştiinţă, căutând a le clasifica, a le determina locul ce ocupă în regnul vegetal, a constata varietăţile şi a le explica prin influenţa mediului, etc. Agronomul va observa natura pământului, aptitudinea lui pentru creşterea şi mulţirea unor anumite genuri de plante necesare la

hrana oamenilor sau animalelor, etc. Artistul va considera armonia formelor şi a culorilor. Acesta va căuta frumosul, pe când cel dintâiu, naturalistul, va căuta adevărul, iar agronomul utilul. Acelaş spectacol, trecând prin aceste trei spirite, va lăsa trei rezultate psihice deosebite, după natura ideilor ce posedă fiecare din ei, idei pe cari excitaţia actuală le deşteaptă şi cu cari se asimilează.

Omul extrage, prin urmare, din natură, aceea ce se încadrează mai bine cu spiritul şi interesele lui; vede şi apercepe lucrurile şi oamenii după organul său intelectual. „Nu ochiul vede, ci spiritul vede prin ochiu", şi adesea nu vede decât ideile sale proprii sau numai ceeace le corespunde. Uneori acest proces al apercepţiei dă naştere chiar la *iluzii* grosiere. Aşa *Don Quixotte*, având spiritul plin de idei relative la viaţa cavalerească, la luptele cu uriaşii şi monştrii, adesea credea că vede împrejurul său aceste lucruri; excitaţiile exterioare, trecând prin spiritul lui, se transformau în ideile şi imaginile de cari era preocupat: o simplă moară de vânt era luată drept un uriaş şi o turmă de oi drept o armată de spirite rele. El interpreta astfel escitaţiile conform organului său sufletesc.

Felul şi bogăţia cuprinsului de impresii, de percepţii şi de idei ale unui om, într'un moment dat, în faţa unei împrejurări a vieţii sau în faţa naturei, atârnă nu atât de *felul* şi *mulţimea escitaţiilor*, în împresurarea cărora se află, cât *de natura* şi *avuţia vieţii sale interne*, de mulţimea şi întinderea ideilor şi cunoştinţelor, de sistematizarea şi ordinea lor, cu un cuvânt: de *organismul aperceptiv*, câştigat prin studiu şi experienţă.

Instrucţiunea şi exerciţiul spiritului au în mare parte

de scop şi de efect a procura individului un organ intelectual de apercepţie ; căci ştiinţa dă formule, dă legi, prin care explică, se interpretează fenomenele din natură, legi şi formule, la cari se reduc cazurile particulare întâmpinate în experienţă. Aşà, *psihologia* pregăteşte spiritul să aperceapă o mulţime de întâmplări ale vieţii sufleteşti, multe simpatii şi antipatii, ca nişte cazuri particulare ale asociaţiei stărilor de conştiinţă ; *fizica* pregăteşte spiritul a vedea în fenomenele căderii corpurilor, în acela al curgerii râurilor, al greutăţii, al plutirii, etc., cazuri particulare ale legii gravitaţiei universale, introduse prin instrucţie în spirit ; amândouă servesc astfel de organ aperceptiv intelectual, prin care se iau şi se asimilează nişte fenomene din natură, ce rămân sau neobservate sau cu totul altfel interpretate, incomplect sau superficial şi falş *apercepute*, de către spiritele lipsite de cunoştinţa acelor legi.

CUGETAREA

OPERATIILE INTELECTUALE

Am văzut cum se produc elementele de cunoaştere, cum se leagă între ele, se păstrează şi se reproduc.

Am văzut cum combinaţiile lor, în cari ni le-au prezintat experienţa individuală întâmplătoare, sau generică permanentă, se schimbă de spiritul nostru spre a crea alte combinaţiuni noi, conforme cu legile naturei (prin *imaginaţie*) sau chiar contrare lor (prin *fanlazie*).

Să vedem mai departe ce lucrări îndeplineşte mintea asupra datelor experienţei, cum le preface, ca să ajungă la construirea clădirii reprezentative a lumii, la reproducerea raporturilor obiective ale fenomenelor naturei în raporturi subiective de idei, cum ajungem la găsirea *adevărului*.

Funcţiunea fundamentală a spiritului, care tinde la realizarea acestui scop, este *cugetarea*. Iar operaţiile mai principale de cari se serveşte cugetarea pentru stabilirea raporturilor adevărate între idei, în conformitate cu raporturile obiective permanente între lucruri şi fenomene, sau, mai scurt, pentru formularea legilor naturei, sunt: *găsirea de asemănări şi deosebiri* şi în special *judecata* şi *raţionamentul*.

Adevărul, pe care caută să-l stabilească astfel cugetarea, este o trebuinţă a vieţii noastre întregi. El serveşte a înţelege natura, fie numai pentru plăcerea de a o înţelege, şi atunci răspunde unei trebuinţe firesti a spiritului nostru, trebuinţei pur intelectuale, speculative sau filosofice. Adevărurile de acest fel sunt curat *teoretice*. Sau adevărul serveşte vieţei noastre materiale, morale, etc., şi atunci, după natura trebuinţelor pe cari le satisface, se numeşte *practic*. Şi într'un caz şi în altul adevărul are un rost biologic.

Găsirea de asemănări şi deosebiri.— Clasificarea. Abstracţia. Funcţiunea mai generală, elementară şi primitivă a inteligenţei, funcţiunea care condiţionează pe toate celelalte şi care serveşte de criteriu al inteligenţei ori unde s'ar afla şi în orice grad s'ar afla ea, e simpla găsire şi *constatare de asemănări şi deosebiri* între lucruri. Această elementară operaţie intelectuală pregăteşte şi face posibile pe altele mai com-

plicate. Găsirea şi stabilirea *gradului* de asemănare şi deosebire poate varia dela indentitatea perfectă până la opunere evidentă, trecând prin punctele intermediare de similitudine şi de contrast. Astfel că, pe baza acestor operaţii elementare, se pot face *clase* de obiecte din ce în ce mai mari.

Clasificarea însă presupune *analiza* şi *abstracţia*. Prin abstracţie şi analiză spiritul desface, descompune lucrurile din natură în proprietăţile ce le alcătuesc, şi izolează una sau mai multe din acestea, pe cari le consideră în parte, făcând „abstracţie" de celelalte. Ca să aleg la un loc obiectele *albe* şi să fac o categorie din ele, trebue să nu consider decât calitatea de *culoare*, şi să las la o parte pe cea de soliditate, duritate, greutate, gust etc. Asemenea când voiesc să pun de o parte lucrurile rotunde, sau pe cele cari servesc la un scop anumit. Intr'un caz, consider numai forma, în celalt numai scopul, făcând abstracţie de celelalte calităţi ale lucrurilor. Ca să formez, astfel, clasa *meselor*, nu voiu căuta să văz dacă obiectele sunt de lemn, de fier, or de marmură ; sau dacă au trei sau patru picioare ; or dacă sunt pătrate, dreptunghiulare or rotunde, etc. ; ci voi privi numai însuşirile necesare la realizarea *scopului* determinat pentru care se face o *masă* ; şi obiectele, cari le vor poseda, vor intra în această clasă.

In lucrarea *clasificării* distingem astfel ca operaţii mai mult sau mai puţin deosebite: *analisa*, *descompunerea*, *disasociarea*, *abstragerea*, precum şi aceea de *comparare*, pentru găsirea elementelor constitutive ale bazei clasificării, apoi fireşte opera constructivă de apropiere a acestor elemente într'un tot, *organizarea* clasificării.

Procesul de asimilare şi de integrare pe de o parte precum şi acela de diferenţiare, de discernământ, e o lucrare mintală şi cerebrală, care *cere timp*; ceeace *însemnează* că e aci o muncă, o greutate de învins.

Asta se dovedeşte experimental. Dacă se pune înaintea cuiva un număr oarecare de litere sau culori (dela 1-6) şi se cere să se determine, după un scurt timp de intuiţie, felul acestor litere sau culori, cu cât numărul obiectelor, culorilor, creşte (dela 1—6), creşte şi timpul ce pune mintea spre a le deosebi între ele, şi anume dela 3|10 până la 8|10 din secundă.

S'a căutat să se stabilească, prin observaţii făcute asupra mai multor persoane, cum variază proprietatea de a găsi asemănări şi deosebiri după vârstă şi sex. S'a constat că la vârsta de 6—7 ani creşte repede puterea de a găsi deosebiri şi că băeţii sunt superiori în ce priveşte constatarea de deosebiri şi asemănări, afară de stabilirea nuanţelor delicate ale culorilor, în cari fetele sunt superioare.

Trebue să repetăm şi aici o observaţie care s'a mai făcut în alt capitol, şi care este principală pentru înţelegerea naturei fenomenelor şi proceselor psihice.

Deosebirea generală dintre *datele elementare* de cunoaştere şi *operaţiile* intelectuale, nu trebue să ne-o închipuim aşa în suflet, ca şi cum întâiu ar veni în conştiinţă datele de cunoaştere, şi apoi ar începe operaţiile asupra lor.

Aceasta ar fi o concepţie mecanică, luată din analogia lucrărilor tehnice omeneşti. Când se construeşte o clădire, se adună întâiu material şi apoi se face operaţia necesară pentru realizarea unui plan arhitectonic. In mintea omenească raportul dintre datele şi operaţiile intelectuale e cu totul altul.

Producerea *datelor* elementare şi *operaţia* intelectuală asupra lor se face simultan, în grad deosebit de intensitate şi complexitate. Incât ceeace găsim mai departe sub forma de *comparaţii, judecăţi şi raţionamente*, găsim şi în fazele mai inferioare ale conştiinţei, însă mai puţin clar, mai puţin conştient şi mai simplu. In adevăr, operaţia elementară, ce am numit-o caracteristica esenţială, universală şi primitivă

a inteligenţii, adică *stabilirea de asemănări şi deosebiri* între lucruri şi fenomene, o găsim nu numai în scara operaţiilor intelectuale mai complicate de raţionament, ci şi în funcţiunea simplei percepţii. Când se percepe un obiect cu totalitatea proprietăţilor lui, şi se zice că obiectul acesta e o *pălărie*, se observă uşor că conştiinţa ca să ajungă la acest simplu rezultat al determinării obiectului, a făcut o *asemănare* între acest obiect şi rezultatele unei experienţe trecute.

Dar mai departe, când se zice că aceasta e *cutare* obiect (pălărie), se presupune stabilirea unor clase de obiecte în mintea noastră şi trecerea acelui obiect prin aceste categorii, spre a vedea în care poate să se aşeze. Deci se presupune o *clasificare*, altă operaţie întemeiată pe găsirea de asemănări, căci nu s'a putut să se facă clasificarea, decât punând obiectele ce se aseamănă la o parte şi eliminând pe cele ce nu se aseamănă.

Noţiunile. Formarea lor din punctul de vedere psihologic.— Când se notează însuşirile comune la mai multe lucruri sau fenomene şi se consideră în parte, izolate, se formează o *ideie* comună, generală: o „*noţiune*" sau un „*concept*".

Acestea se produc, din punctul de vedere psihologic, în modul următor. Fiind date mai multe lucruri de aceeaşi clasă, cari au, prin urmare, atât proprietăţi comune tuturor cât şi proprietăţi particulare fiecăruia se va întâmplà că: partea *comună* la toate obiectele, izbind de mai multe ori sensibilitatea noastră, se va săpà mai adânc în sistemul nostru psihofizic, şi deci se va păstra mai bine şi se va reproduce mai uşor. Iar partea caracteristică a fiecărui obiect, izbind numai câte odată simţurile noastre, va lăsà o urmă mai slabă, mai lesne de uitat. Şi astfel se va formà în noi, în mod inconştient şi cu încetul, o noţiune generală, care va cuprinde în sine aceeace este comun mai multor lucruri sau fenomene în general.

Acest rezultat psiho-fisiologic, câştigat din amestecul de imagini ale diferitelor lucruri sau fiinţe de

aceeaşi categorie, e un product nou sufletesc care poate să servească, mai departe, ca un *element mai complex*, asupra căruia se vor exercità operaţiunile mintale, spre a ajunge la rezultate mai complicate.

Conţinutul şi sfera noţiunii. Raportul dintre ele.— Noţiunile pot aveà diferite grade de abstracţie şi de generalizare. Bunăoară noţiunile *pom*, *arbore*, *plantă*, *fiinţă*, *lucru material*, *estins în spaţiu*, *ceva*, sunt într'o ordine ascendentă de abstracţie şi generalizare. Cel din urmă e cel mai abstract.

Conţinutul noţiunii, care e constituit din suma proprietăţilor sau a „notelor caracteristice" ce formează noţiunea, stă în *raport invers* cu *sfera*, adică cu numărul de lucruri la cari se raportează noţiunea. Să se compare sfera şi conţinutul noţiunilor *animal* şi *om*. După înţelesul obişnuit al lor, *animal* are în conţinut notele: „fiinţă cu motilitate proprie"; la *om* se mai adaugă, pentru complectarea cuprinsului, pe lângă proprietăţile animalului, şi aceea d'a fi *raţional*, deci: „fiinţă cu motilitate proprie şi raţională", sau mai pe scurt: „animal raţional". Prin urmare, conţinutul noţiunei *animal* e mai mic decât al noţiunii *om*. Dar să se înnumere fiinţele la cari convine denumirea, deci noţiunea, de animal, cu acelea la cari se poate estinde noţiunea de om; se va vedeà că sunt mult mai multe cele dintâi decât cele d'al doilea — adică sfera noţiunii *animal* e mai mare decât a noţiunii *om*.

Cu cât o noţiune are mai multe caractere în *sine*, cu atât coprinde mai puţine lucruri *sub sine*.

Semnul exterior al noţiunilor. Limbajul.— Noţiunile nu au reprezentant material în natură, ca senzaţiile, reprezentările şi percepţiile, cari se raportează la ceva particular şi determinat. *Omul abstract* nu se poate arătà trăind, mişcându-se, ci se poate arătà totdeauna numai indivizi anumiţi, cari, pe lângă notele *comune tuturor oamenilor*, mai prezintă altele particulare, *proprii numai lor*. Semnul exterior al coprinsului de idei ce formează noţiunea „om", este numai *cuvântul* „om", pronunţat sau scris. Se asociază astfel de un complex de reprezentări sau de o noţiune, o percepţie auditivă sau vizuală, adică nişte sunete, *cuvin-*

lele, sau niște semne, *literile*. Cu cât cugetarea crește, cu atât și limba se desvoltă, căci mulțimea noțiunilor cere înmulțirea semnelor exterioare sau a vorbelor cari să le reprezinte.

De aci nu urmează însă că nu poate există cugetare fără limbă. Surdo-muții, animalele, nu vorbesc ; și cu toate acestea nu se poate susținea că ele nu găsesc asemănări și deosebiri între lucruri și fenomene, că nu formează noțiuni, că nu caută a dà o explicare lucrurilor și fenomenelor, că nu cugetă, după gradul forțelor lor intelectuale.

Un surdo-mut cult **Ballard**, institutor în Washington, povestește în autobiografia sa despre mersul inteligenței sale din copilărie, fapte cari confirmă această independență relativă dintre limbă și cugetare.

„Am, spune el, o amintire vie de plăcerea ce simțeam la privirea diferitelor scene prin care treceam, observând fazele deosebite ale naturii, atât însuflețite cât și moarte, deși nu puteam începe vre-o convorbire, din cauza infirmității mele. In timpul acestor preumblări, cu doi sau cu trei ani înaintea inițiării mele în rudimentele limbei scrise, începui a-mi pune însu-mi întrebarea: *Cum s'a făcut lumea aceasta*? Când se prezintă spiritului meu această problemă, mă pusei a o medità mult timp. Curiositatea mea se deșteptă și relativ la chestiunea: care a fost originea vieții vegetative, precum și cauza existenței pământului, soarelui, lunei și stelelor... Vârsta mea erà atunci între opt și nouă ani" 1).

Această independență relativă nu se poate susținea însă, când este vorba de raportul dintre *limbaj* și gândire, înțelegându-se prin limbaj *orice fel de manifestări exterioare sau de semne destinate a simboliza niște stări sufletești*. Astfel cuvântul, gestul, dactilologia, scrierea hieroglifică sau fonetică sunt atâtea feluri deo-

1) Un extract din această curioasă și instructivă autobiografie se găsește la pag. 266—79, vol. 1, din opera *Principle of Psychology* (1899) a lui **William James**.

sebite de limbaj. Există deci o facultate generală de limbaj, care prezidă la toate aceste moduri de expresie şi care se poate defini: „facultatea de a stabili o relaţie constantă între o ideie şi un semn, fie aceasta un sunet, un gest, o figură sau un desemn de orice fel" (**Broca**). In acest sens, e adevărat a zice că şi animalele şi copiii şi surdo-muţii îşi au limbajul lor, adică sistemul lor de semne, prin cari îşi exprimă intenţionat ideile, dorinţele, sentimentele, în general slăbiciunile lor psihice.

Limbagiul este de mai multe feluri. Mai întâiu · *natural* şi *convenţional*.

Natural, e limbajul când starea sufletească găseşte, în semnul ce o exprimă, manifestarea sa spontană, necăutată, neînvăţată, impusă de chiar organizaţia animalului · astfel strigătul, plânsetul în durere, râsetul, gudurarea în bucurie, etc. Acest limbaj este de o asemănare constantă la aceeaş clasă de fiinţe, care se înţeleg între ele, fără a fi trăit dela început împreună.

In *limbajul convenţional* se alege intenţionat un semn care a simbolizat întâmplător o stare sufletească, şi se întrebuinţează regulat şi sistematic pentru exprimarea acelei stări. Bunioară, un copil sau un animal face o mişcare, scoate un sunet oarecare şi vede că acestei manifestări a urmat satisfacerea unei dorinţe. Acel sunet sau acea mişcare se repetă apoi dinadins, de câte ori copilul sau animalul voeşte să i se satisfacă aceeaşi dorinţă. Un papagal, văzând pe masă nuci, cari îi plăceau foarte mult, scoase un strigăt particular. Stăpânul îi dete să mănânce ; şi de atunci, papagalul, când voia să mănânce nuci, scoteà acelaş sunet, imitându-se pe sine însu-şi. Dar se imită şi semnul făcut de alt animal care a dobândit prin acel semn mulţumirea unei trebuinţe. Un animal, văzând pe altul că obţine dela stăpânul său de mâncare sau altă favoare, de câte ori se manifestă într'un chip anumit, va imita însuş intenţionat acea manifestare dacă doreşte să sibă şi el aceeaş favoare.

Manifestarea poate fi un gest, un ton, o articulaţie, etc., cari simbolizează sau exprimă fie stări psihice mai mult afective şi voliţionale, fie, în prima linie, fenomene intelectuale. De aici limbajul convenţional este sau *emoţional* sau *intelectual*.

Cel mai emoţionat se mai poate numi *imperativ*, întrucât starea subiectivă a individului se manifestă cu pretenţia

hotărâtă de a fi satisfăcută ; şi *indicativ*, întru cât se indică prin acele semne şi cauza stării sufleteşti ori mijlocul satisfacerii. Acest limbaj emoţional sau indicativ-imperativ îl vedem la copilul care întinde mâna spre a cere şi a lua un fruct, o jucărie, învaţă a dà din cap în semn de afirmare şi aprobare sau de negare şi respingere 1), asemenea şi la papagalul care-şi apleacă gâtul ca să fie scărpinat ; la câinele care atinge cu laba mâna stăpânului la masă, spre a-i cere mâncare, ori latră într'un mod particular, spre a-i cere ajutor pentru puii săi în pericol, etc.

Limbajul intelectual este şi el de mai multe feluri, după gradul de complexitate al fenomenului psihic de cunoştinţă pe care îl exprimă. Cel mai simplu şi mai elementar, găsit la copiii mici când încep să vorbească, precum şi la animale, este limbajul *denotativ*, care constă din un sistem de semne determinate pentru simbolizarea particulară a obiectelor, calităţilor sau actelor. Furnicile, albinele, păsările, mamiferele în genere posedă această facultate a comunicării precise de idei anumite. **Romanes** observă un câine care veni să deştepte în casă pe altul, atingându-i nasul într'un chip particular ; câinele deşteptat aleargă atunci îndată împreună cu tovarăşul său afară în curte, după un alt câine străin, despre trecerea căruia nu putea şti, la început, nimic prin sine însuşi. Un papagal botezase şi strigà pe vizitiu cu numele de: „La două ore şi jumătate" pentru că auzise adesea dela stăpânul său zicând vizitiului aceste vorbe cari pentru el constituiau un simplu semn *denotativ*.

Când se estinde semnul denotativ la alte obiecte persoane sau acte similare generalizându-l la o clasă întreagă avem limbajul *connotativ*. Un papagal văzând un câine şi auzindu-l lătrând imită lătratul lui şi întrebuinţă apoi acest sunet imitativ ca semn destinat a denotà la început numai acel câine ; dar după aceea, îl aplică pentru indicarea oricărui câine ; a unui *câine* în genere.

Limbajul connotativ devine *denominativ*, când estinderea numelui la o clasă întreagă se face pe baza unei comparaţii riguroase, sistematice, complecte pentru obiectele ce pot şi trebuie să primească cu drept cuvânt, logic, acea *denumire*. „Cel dintâiu cuvânt pe care copilul meu, spune **Romanes**, învăţase să-l pronunţe (după tată şi mamă), a fost *stea* („star" englezeşte). Puţin după aceea copilul estinse semnificarea lui la toate obiectele cu lumină strălucitoare, ca

1) **Romanes** spune că fiul său învăţase dela doică „a dà din cap pentru *nu*, a face semn de aprobare pentru *da* şi a-şi agità mâna pentru *adio*, la vârsta de opt luni şi jumătate, executând toate aceste gesturi indicative în mod corect şi potrivit". *L'évolution mentale chez l'homme*, p. 153.

lumânări, becuri de gaz, etc. Aici se află de sigur perceperea unei similitudini sau analogii, și cuvântul „stea" (*star*), după ce a fost la început denotativ, începeà să devină connotativ". Pentru spiritul astronomului, însă, această extensiune, făcută de copil, nu se bazează pe o asemănare de caractere esențiale. El, astronomul, nu dă numele de *stea* la orice corp strălucitor, nici măcar la toate corpurile cerești; deosibește riguros între adevărate stele și între planete, comete, etc.; și când aplică termenul „stea" cu preciziune la clasa corpurilor cerești scânteetoare, cu lumină proprie, întrebuințează limbajul *denominativ*.

Când acești termeni denominativi se leagă în propoziții exprimând judecăți connotând un cuvânt pe altul atunci avem limbajul *predicativ*.

Astfel — (simplificând clasificarea lui **Mivart** modificată de **Romanes** 1) — diferitele feluri de limbaj se pot reprezentă în schema următoare:

Limbajul

natural — *convențional*

emoțional, intelectual

denotativ, connotativ, denominativ și predicativ

Operația identificării în limbaj. — In întrebuințarea limbajului, în aplicarea cuvintelor la lucruri, mintea se servește de operația stabilirii de *asemănări și deosebiri*. Când în minte s'a format, orcât de vagă, ideia generală a unei categorii de obiecte, și i s'a dat simbolul exterior al unui nume, orice lucru nou, neobservat până atunci în particularitatea lui, dacă întrunește aceleași condiții, primește acelaș nume, în virtutea asemănării.

Aceasta s'a observat într'un caz nostim, citat de **Taine** 2). Unui copil i se spuneà, de câte ori vedeà o flacără ori focul: *Ça brule*; și el asociase astfel de impresia luminei eticheta *Ça brule*. Acelaș copil, din jocurile lui cu frații și părinții, asociase numele *cou-*

1) L'Évolution mentale chez l'homme, p. 8.
2) In opera sa *De l'Intelligence*.

cou de faptul ascunderii. Intr'o seară vede soarele apunând ; şi, arătându-l cu degetul, se întoarce către cei din jurul lui şi le spune: *Ça brule cou-cou* ! Identificarea în mintea lui e evidentă, pe deoparte între *soare* cu lumina şi flacăra, căreia îi ziceà „*Ça brule*" şi pe de altă parte între actul de *a apune* al soarelui şi actul *ascunderii* sau *coucou* ! Deci *soarele apune* — *Ça brule coucou* !

Judecata şi raţionamentul sunt operaţii intelectuale mai complicate, întemeiate însă tot pe găsirea de asemănări şi diferenţe, pe puterea identificării şi discernerii. In ele cugetarea se manifestă în grad mai înalt, operând, după nişte legi proprii, asupra materialului dat de experienţa sensibilă, pe care-l analizează, îl desface în părţile şi elementele constitutive şi pe acestea le compară, le apropie sau le dissociază, şi le combină din nou, spre a construi o lume de idei mai în acord cu lumea obiectivă. Legile cărora se supune cugetarea şi raţiunea în îndeplinirea acestor operaţii, sunt *legile logice*.

Judecata. — In afirmarea acestui raport între două idei, se face *o judecată*. Ex. „*zăpada e albă*" şi „*cerneala nu e albă*". Noţiunea sau ideia generală de *zăpadă* ne arată că se poate uni, iar că cea de *cerneală* nu, cu noţiunea sau ideia generală de *alb*. Exprimarea acestui raport de convenenţă or de neconvenenţă prin vorbire, constitue *propoziţia*, în care numele unei noţiuni e subiect, iar al celeilalte predicat. Dar judecata poate existà şi fără expresie verbală, ca la surdo-muţi.

Judecăţi analitice şi sintetice. — Uneori ceeace se afirmă despre subiect, adică predicatul, se găseşte ca un atribut constitutiv al noţiunii subiectului ; atunci

judecata se chiamă *analitică*. Se chiamă *sintetică*, dacă predicatul adaogă la subiect o noţiune nouă necoprinsă de mai înainte în noţiunea subiectului. In „zăpada e albă", am exprimat o judecată în care noţiunea *alb*, dela predicat, se cuprindeà de mai înainte în noţiunea *zăpadă* dela subiect. Când zic însă: „zăpada este apă solidificată sau cristalizată", spun prin noţiunea predicatului ceeace nu se înţelegeà dela sine, ca o parte cunoscută a noţiunii subiectului. Propoziţiile sintetice adaogă deci la cunoştinţele noastre, dar tind a deveni şi ele cu timpul analitice; căci experienţa, confirmând prin repetiţie raportul de convenienţă stabilit odată prin judecata sintetică, ajunge a face din acel raport o cunoştinţă sigură şi de domeniu comun, astfel că predicatul devine un atribut constitutiv al subiectului. Această transformare se surprinde în acţiune la unele judecăţi. Judecata, „aurul e fuzibil" cu totul sintetică odată, începe a deveni, în unele spirite, analitică, întocmai ca şi: „aurul e galben".

Ceeace se numeşte *definire* a unui lucru nu e decât exprimarea mai multor judecăţi, în cari se afirmă, prin proposiţii deosebite sau eliptice, toate atributele găsite în acel subiect. Definiţia arată, prin urmare, coprinsul clar al noţiunii.

Raţionamentul. Diferite feluri de raţionament. Când raportul dintre noţiuni nu se vede imediat, şi avem nevoe de a recurge la mijlocirea altor noţiuni, intermediare spre a-l găsi, facem o operaţie intelectuală mai complexă, un *raţionament*. Voim să vedem s. e. dacă A este sau nu D. Raportul de convenenţă sau neconvenenţă nu se vede îndată: recurgem atunci la mijlocul indirect. Găsim **A=B**, apoi **C=D** şi în fine

B=**C** ; deci **A**=**D**, după acelaş principiu care în matematici ne dă axioma: două cantităţi egale cu a treia sunt egale între ele.

Când relaţia dintre noţiunile extreme şi cele intermediare este clară, evidentă, facem un raţionament propriu zis: şi starea sufletească, ce se produce în noi e siguranţa, *certitudinea*. Uneori însă relaţia nu e evidentă în tot lanţul şi şovăe, măcar într'un loc; atunci avem *probabilitatea*, care poate să fie de mai multe grade: credinţă, bănuială sau conjectură, îndoială, nesiguranţă, etc.

Funcţiunea raţiunii, prin care se caută noţiuni intermediare, se numeşte *sagacitate*.

Avem *trei feluri de raţionamente*, toate bazate pe operaţia intelectuală a generalizării şi pe credinţa în *constanţa* şi *permanenţa legilor naturii*, adică pe credinţa că ceeace este în acest moment va fi totdeauna dându-se aceleaşi condiţii.

1. *Raţionamentul dela particular la particular*: Un copil se frige la foc; a doua zi evită focul bazat pe raţionamentul eşit din generalizarea faptului şi din credinţa în constanţa naturei. Se petrece atunci în spiritul lui cam următoarea operaţie intelectuală, deşi nu lămurit formulată: „Focul de eri m'a ars acest lucru e foc; ceeace s'a întâmplat eri, se va întâmplà şi azi, căci acelaşi lucru este acelaş lucru (principiul *identităţii*). Deci focul mă va arde şi astăzi".

2. *Raţionamentul dela particular la general*: Corpurile A, B, C se topesc; aceste corpuri sunt metale; deci metalele se topesc. Acest fel de raţionament se numeşte şi *inductiv*.

3. *Raţionamentul dela general la particular*: Toate metalele se topesc; corpul D este metal; deci D se

topeşte. Acest raţionament se numeşte *deductiv* şi se mai cunoaşte în logică sub numele de *silogism*.

Mecanismul psihologic al raţionamentului.— Raţionamentul nu se face în spiritul nostru numai în mod explicit şi conştient, după cum îl înfăţişează şi îl explică *Logica*, bunioară:

Toate metalele sunt fuzibile,
Aurul e metal,
Deci aurul e fuzibil.

Mai des se prezintă noţiunile în ordinea următoare: *Aurul — metal — fuzibil.*

Explicarea acestui proces spontan neintenţionat se bazează pe două legi, *legea asociaţiei* sau a *contiguităţii* şi aceea a reproducerii sau a *similarităţii*. Prin contiguitate s'a asociat, la celelalte note caracteristice care formează conţinutul noţiunei *metal*, şi nota *fuzibil*. Se prezintă după aceea înaintea noastră *aurul*; acesta, prin calităţile sale comune cu celelalte metale, deşteaptă în spirit, pe baza similarităţii, noţiunea „metal". Această noţiune vine cu întreaga excortă de atribute, cari o constituesc, plus acea de *fuzibilitate*. Noţiunea fuzibilităţii, sugerată astfel spiritului, se adaogă la ideia de aur, şi astfel se face sinteza „aurul este fuzibil", cam după norma următoare:

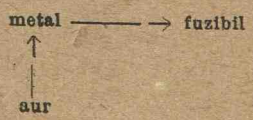

Influenţa sentimentului asupra inteligenţei. Erori de raţionament.— Dintre erorile de raţiona-

ment studiate de *Logică*, interesante pentru *Psihologie* sunt mai ales cele provenite din influenţa sentimentului asupra inteligenţei.

Deşi noţiunile pot aveà între ele o relaţie naturală de similaritate sau diferenţă, astfel încât spiritul, dacă ar fi liber, neinfluenţat de nimic, ar găsi un raport sigur şi clar, şi ar trage concluzii neîndoioase despre convenenţa ori neconvenenţa lor, totuşi această relaţie nu se vede şi nu se stabileşte, ba chiar se ocoleşte de spirit, când un sentiment puternic se opune.

Dacă s'a asociat cu ideia *a* un sentiment de ură or dispreţ, şi cu ideia *b* un sentiment de stimă şi de iubire, oricâtă asemănare ar existà în realitate între *a* şi *b*, inteligenţa noastră refuză a o constata şi a o stabili, din cauza antagonismului celor două sentimente opuse, cari fac să se respingă şi noţiunile corespunzătoare lor.

Muma asociază de ideia *fiului* său cele mai frumoase şi măgulitoare sentimente ; şi, ca orice suflet normal, de ideia *şarlatanului* şi *vicleanului* un sentiment de reprobare, de dispreţ, de indignare. De aceea chiar în faţa faptelor şi în contra probelor evidente, ea refuză a trage, bunioară, concluzia: „fiul meu e un şarlatan", pentrucă sentimentele ce însoţesc aceste două noţiuni: „fiul meu" şi „şarlatan" se ciocnesc, se resping, şi în respingerea lor reciprocă, trag după ele şi noţiunile respective.

Mai de grabă recurge omul atunci la subterfugii intelectuale înşelătoare, adesea mai mult pentru el decât pentru alţii. Spiritul se apără atunci de neîndeplinirea justă a sarcinei sale logice prin sofisme, pe cari le dă drept concluzii sigure. Aşà, muma, în exemplul de mai sus, or nu va vedeà, nu va voi să

vază și să crează faptele și probele ce dovedesc culpabilitatea fiului său. Ori, dacă le va recunoaște, va respinge concluzia naturală ca exagerată, ca falșă și sălbatică.

Astfel sentimentele or împiedică spiritul *de a vedeà* aceea ce nu servă la întărirea lor, or îl silesc să *prefacă* toate elementele nefavorabile, travestindu-le în aparența amăgitoare a unor elemente favorabile. Exemple de amândouă felurile se găsesc foarte multe în viața zilnică. Un superstițios, care nu pleacă nici odată marțea la drum, ține minte și povestește numai cazurile în cari i s'a întâmplat vreun neajuns în călătoriile începute marțea și le dà ca probă despre temeiul credinței sale ; dar nu vede și nu ține minte cazurile mai numeroase, în cari oamenii au călătorit marțea fără nici o întâmplare neplăcută. Tot așà cu superstiția numărului 13 la masă.

Dacă efectul așteptat nu se produce, superstițiosul nu se tulbură ; mai bine îl așteaptă pentru altă ocazie, decât să-și schimbe credința. Se întâmplă cuivà altfel de cum i se profetizase, s. e. bine în loc de rău? Nu face nimic: „a fost o încercare amăgitoare a norocului" ; sau ulciorul nu merge de multe ori la apă". Odată și odată tot o să i se întâmple ; ceeace firește nu e neprobabil ; și atunci, aceasta va fi o dovadă că el a avut dreptate 1).

Dacă două noțiuni omogene se resping din cauza sentimentelor contrare ce le însoțesc, adesea noțiuni *eterogene* se atrag și se identifică pentrucă sunt asociate cu sentimente de *acelaș fel*. Comparațiile între

1) Să se citească în *Misantropul* de **Moliére**, actul al II, scena V, un exemplu clasic de modul cum iubirea preface defectele în calități.

lucruri îşi găsesc, de cele mai multe ori, isvorul şi explicaţia în această cauză. Când zicem de un om că e „reptilă", „vulpe", „leu", „miel", o facem pentrucă sentimentul ce el deşteaptă în noi seamănă cu cel deşteptat de numitele animale. In spiritul popular, la noi, ideia de Român nu se ciocneşte aşà de puternic şi cu atâta repulsiune cu ideia de Rus, cum se face cu acea de Evreu sau de Turc, pentrucă sentimentul religios, asociat de cele două dintâiu, fiind mai acelaş, le apropie, cu toate că ele sunt eterogene din celelalte puncte de vedere.

Adevărata sănătate mintală şi energie intelectuală constă în a găsi asemănări şi deosebiri între noţiuni şi a stabili raporturile naturale dintre ele, fără a ţine în seamă solicitările înşelătoare ale sentimentelor ; şi adevăratul echilibru sufletesc îl găsim acolo, unde sentimentul urmează raţionamentului, estinzându-se, fără multă întârziere, dela o noţiune dată la alta care se aseamănă cu prima. In astfel de suflete bine organizate, dacă noţiunea a este însoţită de sentimentul s, şi se află că noţiunea **b** este egală cu **a**, atunci **s** trece şi asupra lui **b**.

Se poate întâmplà însă ca şi sentimentul să aibă dreptate, în contra declaraţiilor hotărâte şi clare ale raţiunii. In cazul acesta desigur raţiunea n'a avut la îndemână toate elementele necesare pentru judecarea desăvârşită, exactă a împrejurării ; şi din lipsa datelor suficiente şi positive, **a** tras concluzii greşite. Iar sentimentul, trezit de indicaţii greu de formulat, pe cari experienţa vieţii le-a grămădit în treacăt, lăsând urme ce nu se percep deslusit fiecare în parte, dar se rezumă în o impresie dominantă, poate servi uneori de călăuză justă, cu toate că nu putem traduce în limbagiul

raţiunii consideraţiile lui, date sub formă de îndemn şi de cerinţă hotărâtă şi imperioasă.

Consideraţiile lui neexprimate se găsesc atunci poate sub formă inconştientă. Declaraţiile lui, nemotivate formal, dar adeverite în urmă de experienţă, zicem că au fost un *presentiment*.

Acelaş rol de călăuză mută, care arată calea fără explicaţii teoretice, îl joacă în viaţă şi *instinctul*, uneori chiar alăturea cu concluziile formale ale raţionamentului.

Influenţa profesiei asupra modului de a judeca.— Interesant, din punct de vedere psihologic, ar fi a se studià variaţia modului de a raţionà la diferite inteligenţe după *deprinderea* câştigată în urma unei *profesiuni*. Modul de a căutà premise sau baze de judecăţi şi raţionamente şi de a operà cu ele se deosibeşte vădit dela un profesionist ce s'a ocupat cu matematicile, la altul ce s'a ocupat cu filozofia sau istoria, ori cu dreptul. Un spirit ce raţionează în mod *matematic*, după deprinderea câştigată din pricina acestei ştiinţe, caută datele fixe, precise, neschimbătoare şi nefluctuante, spre a stabili raporturi şi a deduce adevăruri. De aceea se întâmplă adesea că spririele matematice, pe cât sunt de sigure în stabilirea de raporturi fixe între cantităţile invariabile, pe atât sunt dispuse a se înşelà, când operează cu noţiuni extrase din observaţia lucrurilor şi fiinţelor concrete, pentrucă aceste noţiuni pot varià cu numărul observaţiunilor, cu înmulţirea experienţelor, sunt schimbătoare — mai ales când se raporta la lumea fenomenelor morale, sociale şi economice.

Inteligenţa *advocatului* tinde a căpătà o deprin-

dere particulară ciudată în modul de a raționà. Pe când mintea omului de știință caută să tragă concluzii din niște premise *date*, advocatul răstoarnă ordinea: pune înainte concluzia și caută, în vederea ei, premisele și datele. Mintea *istoricului* se deprinde a căutà origina lucrurilor și desvoltarea lor și nu se mărginește a privi un fenomen numai în felul de a fi în momentul actual, ci îl urmărește în trecut, în fazele ce a străbătut, până să ajungă la forma actuală. Iar mintea obișnuită cu problemele *filozofice* caută să pue evenimentele, fenomenele, acțiunile în raport cu chestiile mari de origină și de scop al vieții sau al lumii, spre a le înțelege și a le da o rațiune de a fi.

Iată, din puține exemple, în câte feluri se grupează în minte ideile, după dispozițiile mintale firești și după exercițiul obișniut al inteligenței, sub formă de judecăți și de raționamente.

TEORIA CUNOAȘTERII

Scopul inteligenței și rolul ei în viață este de a cunoaște lumea, atât pe cea materială cât și pe cea sufletească; a oglindi, într'un sistem de idei, raporturile obiective ale lucrurilor și fenomenelor, așa cum se află ele în sistemul obiectiv al realității; a *înțelege* și *explicà* ce se găsește și se petrece în lume; a căuta și formula *adevărul*.

Cum își îndeplinește inteligența scopul și la ce rezultat ajunge?

De două mijloace fundamentale se servește spiritu în funcțiunea cunoașterii: de *percepția sensibilă* și de

elaborarea superioară a judecăţii şi raţionamentului sau de *gândire*, de *cugetare*.

Amândouă mijloacele se ajută şi se complectează unul pe altul. Numai percepţia sensibilă duce la rezultate, cari nu mulţumesc cerinţele minţii ; datele ei sunt numai începutul răspunsului şi alcătuiesc numai materialul din care trebue să se elaboreze răspunsul la întrebările despre lume.

Deosebit de aceasta, s'a văzut că simţurile se pot înşela, sunt supuse la atâtea iluzii. Ele ne dau uneori despre lume informaţii ce ne duc în eroare: ne prezintă s. e. cerul deasupra capetelor noastre ca o boltă ce-şi lasă marginele rotunde jos pe pământ, la orizont ; ne arată corpurile cereşti în raporturi cari nu corespund realităţii: soarele mai mic decât luna şi mai mare decât toate stelele cerului, şi toate corpurile cereşti mai mici decât pământul, împrejurul căreia se învârtesc, ca împrejurul unui centru al universului.

Operaţiile complexe ale gândirii, raţiunea, verificând mai cu deamănuntul şi confruntând datele experienţei, a obţinut alt rezultat ca mod de reprezentare a cosmosului. Ştiinţa nu mai descrie pământul ca centrul lumii, stând nemişcat pe loc, iar corpurile cereşti învârtindu-se împrejurul lui, aşa cum ne spun simţurile, ci îl aşează la locul lui, modest între alte corpuri cereşti, numite planete, cari alcătuesc împreună cu el un „sistem" ce gravitează şi se mişcă împrejurul soarelui.

Tabloul ce ne descrie cugetarea despre cer este cu totul altul decât cel zugrăvit cu datele simţurilor.

Şi cunoştinţa obţinută prin simţuri o numim o *iluzie* ; iar pe cea datorită gândirii, ştiinţei, o numim cunoştinţa *adevărală*.

S'ar părea deci că singurul mijloc temeinic de cunoaştere rămâne raţiunea. Totuşi, nici raţiunea, singură, nu poate îndeplini în mod desăvârşit scopul inteligenţei. Ii trebue informaţiile numeroase ale experienţei sensibile. Opera ei este de control şi confruntare, de armonizare, sintetizare şi complectare, de judecată şi de hotărîre asupra mărturiilor depuse de diferite şi repetate intuiţii şi percepţii. Dacă intuiţia singură fără cugetare este oarbă, cugetarea singură fără intuiţie e goală (**Kant**).

Formele intuiţiei şi ale cugetării. — Ca să ne dăm mai bine seama de cum îşi îndeplineşte inteligenţa scopul cunoaşterii şi de rezultatul funcţiunii ei, trebue să observăm că, atât intuiţia în *perceperea* fenomenelor, cât şi cugetarea în *priceperea* şi *explicarea* lor prezintă anumite moduri de activitate, numite *forme* (sau categorii). Fenomenele, în actul cunoaşterii se supun acestora aşa de absolut şi de universal, încât modalităţile intuiţiei şi ale cugetării se înfăţişează în adevăr ca nişte „forme" în cari se toarnă realitatea întreagă.

Acestea sunt *timpul* şi *spaţiul* pentru intuiţie, *cauzalitatea* şi *finalitatea* pentru cugetare.

Timpul şi spaţiul.— *Timpul* este forma în care ne sunt date *toate* fenomenele vieţii sufleteşti, şi deci toate fenomenele lumii întregi, întrucât acestea sunt sau devin elemente de conştiinţă în actul cunoaşterii. Una din condiţiile conştiinţei fiind *schimbarea*, originea *ideii de timp* se găseşte în chiar natura ultimă a vieţii sufleteşti. Când se perindă stările sufleteşti una după alta, urmele lăsate în memorie în trecerea lor-

dau conştiinţei impresia timpului, din care treptat se elaborează ideia timpului. Pentru realizarea acesteia trebue revenirea relativ periodică în conştiinţa a unor stări sufleteşti, cum sunt bunioară impresiile repetate periodic ale diferitelor momente din zi: dimineaţa, nameaza, seara; sau ale anului: primăvara, vara, toamna, iarna; şi altele.

Diferitele impresii, peripeţii de experienţă, cari au ocupat conştiinţa dela o stare sufletească până la revenirea ei periodică, alcătuesc materialul psihic, care umple linia timpului, şi măsoară durata. Această măsură este psihologiceşte foarte variabilă şi subiectivă; atârnă de mulţimea stărilor sufleteşti perindate dela un punct cronometric la altul. Sub stăpânirea unor emoţii puternice, timpul trece foarte încet sau foarte repede, după cum acelea sunt sau nu plăcute. Şi într'un caz şi altul însă, pentru amintirea noastră ulterioară, linia timpului pare foarte lungă. Zilele copilăriei ni se păreau aşa de lungi! Atâtea impresii noui le umpleau cu intensitatea lor vie.

Spaţiul nu este o formă aşa de universală pentru stările de conştiinţă. Experienţele tactile, musculare, vizuale, iau forma spaţialităţii; nu tot aşa cele auditive şi olfactive, bunioară. Acestea nu ni se prezintă în spaţiu, nici ca fiind unele lângă altele, în diferitele raporturi ale dimensiunilor spaţiale: mai sus, mai jos; mai departe în fund, mai aproape în faţă.

In privinţa *originei ideii de spaţiu*, s'a arătat cum şi cât se datoreşte aceasta percepţiei tactile şi musculare 1).

Două consideraţii îngreuiază priceperea modului

1) Vezi pag. 89.

cum ideia de spaţiu s'ar câştiga numai prin experienţa sensibilă.

1. Senzaţiile, ca elemente psihice lipsite de însuşirile spaţialităţii, cum pot da naştere spaţiului? S'a recurs pentru înlăturarea acestei dificultăţi, la hipoteza asociaţiei *chimice*, numită şi *sinteză creatoare* 1).

2. Repeziciunea relativă, cu care fiinţele isbutesc să se orienteze în proprietăţile spaţiului, pare, apoi, a exclude ipoteza dobândirii ideii de spaţiu numai prin experienţa individuală. Animalele, păsările, cum se nasc, percep exact direcţiile, raporturile de poziţie, de distanţă între lucruri. Puiul, abia eşit din ou, urmăreşte şi înnemereşte cu ciocul musculiţe din sbor. Omului îi trebue mai mult imp ca să se adapteze la diferitele proprietăţi ale spaţiului. Dar totuşi nu aşa de mult, cât s'ar cere, dacă totul ar atârna de experienţa lui individuală.

De aci alte două propuneri de explicare a originei ideii de spaţiu.

a) Spaţiul ar fi o formă *înnăscută* a organizaţiei noastre psiho-fizice (**Kant**). Ea n'ar veni din experienţă, ci din însuşi spiritul nostru. E forma şi condiţia orcărei experienţe sensibile.

De aceea am putea face abstracţie de toate datele empirice obţinute prin simţuri, am putea să ne închipuim că nu există culori, că nu există lucruri, că nu există lumea întreagă. Dar că nu există spaţiul, nu putem să ne închipuim. Ceva gol, un gol nemărginit, extins până la infinit rămâne în locul universului, suprimat prin închipuire. Aceasta e forma de spaţiu a spiritului, forma goală, care aşteaptă să se

1) Vezi pag. 132.

toarne ceva în ea prin experienţă ; formă înnăscută, nu venită din experienţă.

Din cauza că nu e datorită experienţei, ea nu poate fi supusă nici la schimbările şi nesiguranţele la cari sunt expuse celelalte idei dobândite pe această cale. Ce clădeşte experienţa, tot experienţa poate dărâma ; ea infirmă sau confirmă, după numărul şi felul datelor empirice. Dar fiindcă ideia de spaţiu nu ni-o dă experienţa, de aceea toate cunoştinţele bazete pe ea şi pe proprietăţile spaţiului sunt absolut sigure, necontrazise nici-odată de nici o experienţă prezentă sau viitoare. Astfel sunt cunoştinţele matematice, teoremele geometriei.

Aceasta este ipoteza *nativistă*.

b) Altă ipoteză, recunoscând că în adevăr numai experienţa individuală nu poate explica şi repeziciunea şi siguranţa dobândirii ideii de spaţiu, şi că pare a fi ceva înăscut, din care iea fiinţă ideia de spaţiu, împacă ambele concepţii, şi pe cea nativistă şi pe cea empirică, recurgând la experienţa *geniului* omenesc şi la *dispoziţiile* creditare organice, înnăscute în constituţia psiho-fiziologică a individului, în urma acelei experienţe seculare strămoşeşti. (**Herbert Spencer**). Dacă individul capătă aşa de repede şi de sigur ideia de spaţiu şi de proprietăţile lui, aceasta s'ar explica prin împrejurarea că în organismul lui psiho-fiziologic s'ar fi moştenit anume *predispoziţii*, datorite experieţei ancestrale, şi aceste predispoziţii organice ajută experienţa individului, care singură ar fi insuficientă pentru a se orienta aşa de curând şi de precis în spaţiu.

La unele fiinţe aceste predispoziţii sunt mai desăvârşit organizate, vin formate gata, ca un instinct

sau ca un simţ nou. La om, ele au nevoie să fie stimulate prin contactul mai repetat cu lucrurile, cu lumea din afară, ca să se deştepte şi să funcţioneze perfect. E cam tot aceea ce se observă şi la facultatea limbagiului. Omul nu se naşte cu un limbagiu format gata pentru funcţionare ; ci numai cu nişte *predispoziţii* organice, cari au nevoie de exerciţiu spre a fi puse în stare de a funcţiona, conform naturei lor virtuale.

Formele cugetării. Cauzalitatea şi finalitatea. Intrebarea cea mai obicinuită, ce-şi pune inteligenţa şi la care se sileşte să caute răspuns, ca să-şi îndeplinească funcţiunea sa de a *înţelege*, este: *pentru ce*?

Inţelesul întrebărei însă nu e totdeauna acelaş. Uneori întrebăm *pentru ce*? ca să aflăm *scopul* unui lucru, unei acţiuni, unui fenomen sau unei funcţiuni.

Pentru ce îşi face omul locuinţă? *Ca să* aibă unde se adăposti.

Pentru ce s'a oprit trenul în cutare staţie? *Ca* să ia locomotiva apă.

Pentru ce se contractează inima? *Ca să* împingă sângele la plămâni.

Pentru ce vine sângele la plămâni? *Ca să* se oxigeneze. Ş. a.

Alte ori întrebăm: *pentru ce*? cu intenţia de a ni se spune *cauza* ; şi, în cazul acesta, forma întrebării mai potrivită cu înţelesul ei, mai este şi *cum*? *Pentru ce* se oxigenează sângele în plămâni? poate să însemneze şi: în ce *scop*? aşteptându-se ca răspuns, bunioară: ca să devină iarăşi propriu pentru nutrirea corpului mai departe ; dar poate să însemneze şi: *cum se îndeplineşte* oxigenarea sângelui în plămâni? cercetându-se adică atunci *cauza* firească a schimbării

sângelui din vânos în arterial, fenomenele ce se petrec în plămâni pentru ajungerea la acel rezultat.

Acelaş înţeles îl au întrebările: *pentru ce* vara e mai cald şi zilele sunt mai mari decât iarna? *Pentru ce* ne iubim patria? *Pentru ce* plutesc vapoarele pe mare? Aceste întrebări cer *cauza* fenomenului. Şi, când se cere o explicaţie cauzală, formularea întrebării se dă mai bine prin *cum*: *Cum* se asociază stările de conştiinţă? *Cum* fulgeră? *Cum* se reproduc ideile? ş. a.

Când întrebăm de scopul lucrurilor sau al fenomenelor, preocuparea spiritului se numeşte *teleologică* şi se naşte din trebuinţa înăscută a *finalităţii*, una din formele cugetării.

Sub prisma teleologică a privit poate omul lumea mai demult decât sub aceea a cauzalităţii. Mai înainte de a se întreba *cum* fulgeră? *cum* tună? s'a întrebat *pentru ce*? Şi a dat un răspuns, luat din cunoaşterea de sine, atribuind puterilor, cari tunau şi fulgerau, o intenţie, un scop. Astfel s'a născut *antropomorfismul*.

Şi lumii întregi, cu toate lucrurile şi întâmplările din ea, omului i-a atribuit un scop. Soarele şi luna şi toate stelele sunt pe cer *ca să* lumineze pământul pentru interesele omului. Plantele, animalele, sunt pe pământ *ca să* servească omului la diferite trebuinţe ale vieţii şi ale întreţinerii lui.

Natural, nici trebuinţa pur *cauzală* n'a lipsit din manifestările cele mai dintâi ale inteligenţei. Când omul atribuia tunetul şi fulgerul unor puteri supranaturale, el credea că a găsit o explicaţie *cauzală* fenomenului ce-l uimea.

Preocuparea *teleologică* sau *finalistă* este cea practică, dictată de voinţă şi de sentiment, susţinută de trebuinţele multiple ale vieţii, dela cele fizice până la

cele morale şi ideale. Ea ne face să ne punem întrebări despre scopul vieţii, despre scopul lumii, etc.

Preocuparea *cauzală* este cea *teoretică*, pur intelectuală, şi se referă numai la obiectivitatea naturei lucrurilor.

In definitiv, şi o preocupare şi alta stă în faţa aceleiaşi ordini obiective de fenomene independente de voinţa noastră. Numai punctul de vedere se schimbă dela una la cealaltă. In considerarea cauzală se priveşte lanţul fenomenelor naturale, aşà cum ne sunt date în legăturile lor statornice, neschimbătoare: a+b+c+d... Fenomenul *a*, care precede în mod permanent pe *b*, se zice că este cauza lui *b*; iar *b*, care urmează tot aşà în mod statornic după *a*, se numeşte *efect*. La rândul său *b*, pentru aceleaşi cuvinte, este cauza lui *c*, iar *c* efectul lui *b*; şi aşa mai departe.

Aceeaş înlănţuire de *cauze şi efecte* se preface din punctul de vedere practic sau teleologic, în lanţ de *mijloace* şi *scopuri*. Ca să produci pe *b*, dacă ai nevoie de el, recurgi la *a* cauza lui. Atunci *b* din efect, s'a transformat în *scop*; iar *a*, din cauză, în *mijloc*.

Rolul inteligenţei se îndeplineşte atunci, când isbuteşte să găsească unui fenomen din natură (b) adevărata lui cauză, adică alt fenomen din natură (a), cu care stă în legătură indisolubilă, aşà că dându-se unul (a), urmează inevitabil celalt (b), în aceleaşi împrejurări. Când se dă *a* şi nu urmează *b*, atunci inteligenţa caută *cauza* neurmării în prezenţa perturbătoare a altor fenomene interpuse între *a* şi *b*. Aşà că principiul cauzalităţii rămâne neclintit. Tot ce se întâmplă, trebue să aibă o cauză, fie că o cunoaştem ori nu: legea cauzalităţii universale. Când o cunoaştem,

zicem că putem să *explicăm* fenomenul, că i-am găsit *legea* şi că îl *înţelegem*.

Şi tot atunci putem să şi utilizăm natura pentru folosul nostru, prefăcând cauza în mijloc şi efectul în scop sau „supunându-ne legilor naturei". *Naturam non vincimus, nisi parendo.* (**Bacon**). Căci atâta putem, cât ştim: sau după formula lui **Aug. Comte**: *Savoir, c'est pouvoir.*

Astfel sufletul, până şi în cele mai înalte manifestări ale lui, se găseşte funcţionând în plin, din toate facultăţile lui. Inţelegerea lumii, opera inteligenţii, este pas cu pas urmată de folosinţa ei practică, cerută de voinţă. Şi simţirea, tonul afectiv al sentimentului, răsună continuu, ca un acord al vieţii sufleteşti în mişcare. Dacă mulţumirea ne umple sufletul, când marile cerinţe ale mai-binelui, formulate de voinţă, se îndeplinesc în orice act de cucerire şi de stăpânire a naturei, ea nu lipseşte nici atunci când spiritul, în activitatea lui pur teoretică, a smuls necunoscutului o taină, a îmbogăţit ştiinţa omenească cu un adevăr. Căci, după spusa cunoscutului vers al poetului: *Felix qui rerum potuit cognoscere causas*!

Dacă, după întrebarea: *cum* cunoaştem lumea? ne punem pe aceea: *câl ştim*? răspunsul îl culegem din atâtea observaţii incidentale şi ocazionale, precum şi din consideraţiile făcute asupra acestei chestii mai înainte, cu prilejul percepţiei sensibile 1).

Ceeace cunoaştem despre lume nu este însăşi lumea, aşà cum s'o fi aflând în ea însăşi, ci numai raportul ei faţă cu noi, rezultatul atingerii ei cu organizaţia noastră subiectivă, adică sensaţiile şi stările noastre su-

1) Vezi pag. 112, 113, 114 115. 116.

fleteşti. Ce este lumea *în sine*, ce sunt lucrurile *în sine*, nu ştim şi nici nu putem şti, căci nu putem ieşi din noi din organizaţia noastră, din simţurile noastre, şi din *formele* intuiţiei şi cugetării noastre, ca să le privim *în ele însele*, independent de raportul lor către noi. Aceasta este absolut imposibil.

Dacă însă nu putem cunoaşte lumea, aşa cum este *în ea însăşi*, de un lucru suntem tot aşà de siguri ca şi de conştiinţa noastră: anume că *lumea există*, în afară şi independent de noi.

Stările noastre sufleteşti nu sunt un produs *numai* al conştiinţei noastre, ci un produs a doi factori, puşi în contact: organizaţia noastră psiho-fizică şi modul de a fi al lumii din afară. Fără unul din aceşti doi factori nu s'ar puteà explicà natura fenomenelor sufleteşti ; cevà mai mult, ele nici n'ar puteà exista. *Cogito ergo sum* al lui **Descartes**—înţelegându-se prin *cogito* în genere funcţiunea *conştiinţei întregi*—afirmă implicit şi existenţa unei lumi obiective ; deci în concluzia complectă a lui *cogito* nu se cuprinde numai *ergo, sum*, ci şi *ergo est*.

PARTEA A TREIA

SENTIMENTELE

In loc de definiţii.— In clasa fenomenelor psihice, numite *sentimente*, intră toate stările sufleteşti ce conţin grade şi nuanţe de *plăcere*, *durere*, *mulţumire*, *nemulţumire*.

Sentimentul ca element primar şi simplu al sufletului, nu se poate defini. Tot ce ne rămâne de făcut, în această privinţă, e să arătăm împrejurările în cari se produce sentimentul, ori cari îl însoţesc sau îl urmează, ca rezultat şi efect.

Astfel definiţia lui **Spinoza** „*Laetitia est hominis transitio a minore ad majorem perfectionem*" — e o descriere a împrejurărilor în care se produce bucuria.

Plăcerea se poate zice că este acea stare sufletească, pe care omul *tinde* a o căutà, a o păstrà şi mări—definiţie dată cu privire la stările de voinţă corespunzătoare şi însoţitoare. Sau: este acea stare psihică ce desvoltă energia, forţa de espansiune a fiinţei noastre psiho-fizice. In adevăr, plăcerea e în-

soţită şi urmată de o sporire a vitalităţii: se poate considerà ca semnul şi efectul acesteia. De aceea se numeşte stare *stenică* (**Kant**).

Durerea este starea sufletească contrară: aceea pe care omul *tinde* a o micşora, alungà, evità şi care deprimă vitalitatea, scade energia psiho-fizică; e deci *astenică*.

Plăcerea şi durerea. Cauzele lor.— Orice sentiment am considerà de bucurie, întristare, mândrie, entusiasm, frică, curaj, speranţă, curiozitate, aşteptare, răbdare, etc., toate au sau o nuanţă de durere sau una de plăcere; astfel că toate sentimentele se pot împărţi în două categorii: *plăcere* şi *durere*.

Plăcerea ar fi ecoul creşterii, iar durerea al scăderii vitalităţii.

Cari sunt cauzele acestor stări?

Din mai multe isvoare primordiale se nasc plăcerile şi durerile:

1. *Din mişcările spontane.*— Le găsim mai întâi ca *produs al activităţii spontane*. Sistemul muscular e astfel, alcătuit, că elaborează mişcarea, nu numai în urma unei excitaţii, dar şi dela sine. In acest din urmă caz, mişcarea e un produs al unui excedent de vitalitate. Excedentul se traduce, în partea conştiinţei, printr o cerere de activitate. Când această cerere se îndeplineşte, faptul de conştiinţă ce se naşte, e plăcerea; când nu se îndeplineşte, este un sentiment de jenă, de nelinişte, de nemulţumire.

2. *Din exerciţiul organelor.*— Al doilea izvor, ce stă în mai apropiată legătură cu izvorul activităţii spontane, e trebuinţa de exerciţiu a diferitelor funcţiuni ale vieţii. Orice funcţiune normală a diferitelor

organe trupeşti, este un izvor de plăcere. Aceasta le aplică atât la simţurile speciale, precum şi la sistemul muscular. Ochiul, urechea, organele, în genere, au nevoie de a se exercita; lipsa de exerciţiu e o cauză de nemulţumire. Şederea mult timp în întuneric e nesuferită, fiindcă nu se dă posibilitatea unui exerciţiu normal organului vederii. Tot aşà pentru auz: o prelungită tăcere absolută devine, în cele din urmă penibilă.

Cele spuse pentru simţuri, se aplică şi la celelalte forţe sau facultăţi sufleteşti: a gândi, raţiona, închipui, a simpatiza, a lucrà,—deşi aplicarea lor e mai puţin vizibilă aici.

3. *Elementul afectiv în sensaţiile speciale.*—Să distingem însă acele plăceri, curat şi simplu ale *exerciţiului*, de plăcerea ce produc direct *sensaţiile speciale.*

In această privinţă sunt grade. Astfel sensaţiile de gust, de miros, au evident un element afectiv mai izbitor (amar, dulce, miros plăcut, etc.,) decât cele vizuale sau auditive, culorile şi sunetele.

Totuşi, este neîndoios că *sunetele* prin ele însele produc plăcere. Armonia sonurilor e datorità modului cum sunetele au *afectat* organizaţia noastră. Şi nu e greu de indicat existenţa părţii afective şi în sensaţiile *vizuale*; culorile plac prin ele însele; lumina însăşi este o cauză de plăcere. Aceleaşi scene sau vederi de cinematograf plac mai mult când sunt colorate (*Kinemacolor*). Probabil, excitaţiile culorilor şi ale luminei produc plăcere din cauza unui stimulent organic, din cauza desvoltării, într'un grad mai mare, a sentimentului vitalităţii. Astfel se explică de ce unele culori

se numesc calmante şi altele iritante. Albastrul linişteşte, roşul din contră excită 1).

4. *Elementul afectiv în sensaţiile organice.*—Insă izvorul cel mai primitiv şi fundamental al vieţii afective îl găsim în plăcerile sau neplăcerile *sensaţiilor organice* propriu zise. Acestea sunt de două feluri: unele periodice, (somnul, foamea, setea), altele accidentale: sentimentele de oboseală sau stimulare musculară ori nervoasă, precum şi cele ce se raportă la sistemul de organe al funcţiunii de circulaţie, de nutriţie, de respiraţie; de asemenea sensaţiile de căldură şi de frig, şi cele numite de **Bain** „alimentare", şi cari se produc din contactul alimentelor cu organele interne, cu stomacul, intestinele. (Bunioară desgustul).

Iată dar cel puţin *patru* izvoare sau *cauze* de stări afective, datorite organizaţiei şi funcţiunilor cu cari vine organismul în viaţă.

Un *al cincilea* izvor ar fi *reprezentările, ideile* şi combinările lor; dar aceasta formează o cauză mai depărtată, derivată.

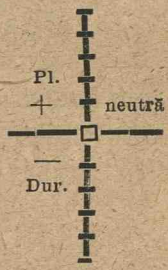

Plăceri şi dureri pozitive şi negative. — Plăcerile şi durerile s'au împărţit în două categorii: pozitive şi negative.

Prin plăcere pozitivă s'ar înţelege o creştere de energie şi vitalitate; prin plăceri negative, o scădere de durere, un minus de suferinţă. Durerea pozitivă ar fi un plus de durere, adăugat la starea actuală a conştiinţei; o durere negativă un minus de plăcere.

---

1) Să se vază amănunte mai departe, la cap. *Sentimentele corespunzătoare sensaţiilor.*

De notat e efectul deosebit al acestor stări afective asupra funcţiunilor sufleteşti.

Aplicaţii la educaţie. Plăcerea desvoltă funcţiile mintale şi trupeşti ; de aici aplicaţii cu privire la educaţia omului. Ce mijloc de stimulare mintală e plăcerea ! Ea rezultă din înţelegerea lucrurilor şi cauza atenţiei se reduce la interesul întreţinut de plăcere.

In educaţia morală sistemul hedonic al plăcerii, se întemeiază pe încurajare, laudă, îndemnul recompensei ; iar cel penal pe pedepse, teroare, durere. Unul stimulează, altul deprimă. Unul face oameni liberi, dispuşi a săvârşi binele cu plăcere, în mod firesc şi dezinteresat ; altul face naturi de sclavi, îndeplinindu-şi datorile numai de frică.

In educaţia fizică, superioritatea jocurilor libere, a sportului stă tocmai în împrejurarea că jocul degajează mai multă plăcere, care-i căldura, soarele intern ce face să crească fiinţa sufletească.

CLASIFICAREA SENTIMENTELOR.

a) *din punct de vedere biologic*, b) *după durată şi intensitate*, c) *după elementul corespunzător de cunoaştere*, d) *după instincte*, e) *din punct de vedere evoluţionist*.

Clasificarea sentimentelor e una din chestiile mai grele ale ştiinţei psihologice. S'au făcut multe încercări, enumărate de **A. Bain** în „*Emoţiile şi voinţa*", şi de **Ribot** în opera sa asupra *Emoţiilor*, Cap. X. E greu a ne opri în mod definitiv la vre-una din ele, căci toate au un punct de vedere ce se poate susţinea ; fiecare în parte, însă, nu cuprinde *toate* fenomenele sau le coprinde în mod nejustificat.

a) *Din punct de vedere biologic.*—Am văzut prima clasificare a stărilor afective: acelea cari corespund

unei creşteri de energie (plăcerea) şi, dimpotrivă, stări ce corespund unei scăderi (durerea).

Această clasificare s'a făcut din punct de vedere *biologic*. Viaţa e luată de criteriu: durerea corespunde unei adaptări imperfecte, sau unei relative lipse de adaptare; plăcerea din contră.

Sunt însă multe alte puncte de vedere, din cari se împart fenomenele acestea sufleteşti.

b) *Din punctul de vedere al duratei şi intensităţii: dispoziţii, afecte şi pasiuni.*—Aceste categorii emoţionale ar corespunde deosebitelor stări afective; însă diferenţa între ele nu e în definitiv bazată pe *coprinsul afectiv* propriu zis, ci mai mult pe *gradul de intensitate şi durată.*

Dispoziţia sufletească, bună sau rea (veselă, irascibilă, timidă), ar fi acea stare durabilă, aproape permanentă ce s'ar confunda cu însăşi *temperamentul*, însă cu intensitate mai slabă. Un om cu temperament vesel şi cu dispoziţii corespunzătoare nu e acel ce isbucneşte, câte odată, la ocazii, în hohot de râs, ci acel ce e gata a reacţiona *de regulă* în mod vesel, râzător, la escitaţiile şi întâmplările vieţei.

Când se întâmplă cuiva însă o fericire, orice dispoziţie sufletească obişnuită ar avea, *se bucură*, starea afectivă de bucurie, venind ocazional, din o cauză accidentală, se deosebeşte şi în durată şi în intensitate de simpla dispoziţie, care atârnă de cauze mai adânci, organice, în tot cazul mai durabile. Aceeaş deosebire între *timiditate*, ca dispoziţie habituală a sufletului, şi *frică* produsă într'o împrejurare anumită; între *irascibilitate* şi natura supărăcioasă de o parte şi *mânie* accidentală şi trecătoare de alta. In cazul din urmă avem *afectul* sau *emoţia* propriu zisă.

Emoţia s'ar deosebi dar de dispoziţie prin aceea că e mai puternică şi nu se estinde asupra unei perioade aşa de mari din vieaţă ca dispoziţia.

Pasiunea s'ar asemăna cu dispoziţia prin durată şi cu afectul prin intensitate ; ea e un sentiment *puternic* şi *durabil* ; astfel ura, iubirea, răzbunarea, recunoştiinţa.

c) Impărţireasentimentelor după factorul intelectual însoţitor.

Se mai pot clasifica sentimentele după factorul intelectual ce le însoţeşte, anume sentimente ce se produc cu ocazia unei sensaţii, unei percepţii sau cu ocazia unei reperzentări, unei imagini sau combinări de reprezentări.

Cu privire la această clasificare, e necesar să accentuăm *independenţa* sentimentelor faţă de factorul intelectual însoţitor. Observăm că, chiar din punct de vedere fiziologic, e o separaţie în ce priveşte localizarea funcţiunilor emoţionale şi a celor de cunoaştere. Dacă se taie substanţa cenuşie a măduvei spinării, partea corpului, cârmuită de acea parte din sistemul nervos, nu mai are nici o sensibilitate *afectivă*: poate fi lovită, înţepată, *durerea* nu se mai produce, deşi omul are *cunoştinţă* de escitaţie.

Totuşi clasificarea sentimentelor după elementul intelectual corespunzător se poate susţine pe faptul că fenomenele afective şi cele intelectuale se află în raport de coexistenţă, ca toate cele trei funcţiuni psihice de altminteri. Un sentiment corespunde totdeauna unui fenomen de cunoaştere, dela simpla distingere elementară până la operaţiile intelectuale înalte.

SENTIMENTE CORESPUNZATOARE SENSATIILOR

După gradul de reproductibilitate al sensaţiei corespunzătoare, sentimentele ce corespund sensaţiilor, se pot împărţi în trei clase.

In prima clasă ar intrà cele organice, cele de temperatură şi cele gustative şi olfactice ; în a *doua*, cele tactile şi musculare ; în a *treia*, cele auditive şi vizuale.

Iar sentimentele ce corespund ideilor şi combinărilor intelectuale mai înalte, adică *sentimentele superioare*, se împart în *estetice*, *morale*, *religioase*, *intelectuale*.

Prima categorie, inferioară, de sentimente în sensaţii. Cele mai inferioare, anume cele organice şi calorice, se reîmprospătează foarte rar şi greu în spiritul nostru, ca reprezintări, din cauză că elementul condiţional corespunzător, sensaţiile respective, de care acelea se asociază, sunt puţin reproductibile. Buna stare organică ce rezultă din o hrană îndestulătoare, din o bună şi uşoară digestie, din o circulaţie vie şi regulată, din respirarea liberă a unui aer curat, din întreaga armonie de sensaţii organice plăcute, eşite din funcţiunea normală a tuturor organelor vieţii vegetative ale unui corp sănătos, ceeace se numeşte, cu un cuvânt *cenestezie*, este o stare care place şi în experienţa noastră proprie şi în contemplarea altora, dar care *nu se memorează* uşor.

Asemenea, deşi pe o treaptă ceva mai sus, sensaţiile calorice ; un grad potrivit de căldură sau de răcoare, un adăpost umbros în toiul căldurilor de vară, etc.

Sensaţiile *gustative* au o mare importanţă din punctul de vedere afectiv sau emoţional. Termenii de *dulce* şi *amar*, destinaţi în special pentru sensaţiile gustative, sunt aşa de întrebuinţaţi în vorbire, încât servesc de calificativ la o mulţime de alte escitaţii. *Dulce* e şi o culoare, o voace, un ton, un timbru, un zâmbet ; *amar* e şi un surâs, o gândire. Cu alte cuvinte, partea afectivă, venită dela impresiile gustative, a mişcat aşa sufletul, încât s'a *resfrânt*, rădiind asupra da-

telor altor simţuri şi calificându-le, după cum se apropie de starea afectivă corespunzătoare unei sensaţii ; gustative. Chiar termenul de *gust*, în artă, în literatură, e luat dela acest simţ.

Gustul e supus la foarte mari variaţii, nu numai în ce priveşte gradul de sensibilitate, ci şi în ce priveşte obiectele ce afectează sensibilitatea gustativă. Aci e justificată maxima „gustul nu se discută". Aceste deosebiri sunt explicabile ; *a*) prin diferite *idiosincrasii*, particularităţi ale organismului fiecărui individ, şi *b*) prin deprindere. Ca exemple caracteristice, în această privinţă, găsim gustul unor sălbateci din Oceania pentru furnici, al Chinezilor pentru cuiburi de rândunele, al Cafrilor pentru carnea ajunsă în stare de putrefacţie. Cafrii din Natal găsesc în aceste alimente o plăcere extraordinară. Termenul de *ubomi*, dat acestei plăceri, înseamnă *extremă fericire*. Ei recomandau misionarilor din Europa, cari voiau să traducă în limba cafră cărţile sfinte, termenul de *ubomi*, ca expresiune potrivită pentru „fericirea eternă cerească".

Elementele olfactice pot avea asemenea direct o calitate afectivă determinată. Astfel: mirosul florilor, al verdeţii câmpului, al fânului, aromelor. Acele arome, ce răspândesc popoarele orientului în camere, sunt pentru sensibilitatea lor nişte escitaţii plăcute, estetice, ca şi parfumurile la naţiunile Europei. S'ar putea închipui astfel melodii şi armonii de mirosuri pentru cei ce au simţul olfactic rafinat, după cum **Mantegazza** vorbeşte de simfonii gustative. Insă această sensibilitate estetică nu merge paralel cu cea perceptivă. Indienii din Peru, cari disting mirosul particular al diferitelor naţiuni (**Humboldt**), sunt indiferenţi pentru partea afectivă ; numai inteligenţa lor este în joc. Asemenea câinii, deşi posedă într'un grad miraculos de mare facultatea perceptivă a mirosurilor, n'au sensibilitatea estetică a lor: rămân nepăsători într'un mediu infect. Unele popoare sunt, din contră, foarte sensibile pentru această parte afectivă. Arabii din Hedjas nu merg şi nu intră în oraşe, pentru că mirosul li se pare nesuferit.

Sentimentele sensaţiilor tactile şi muşculare. Tactul e simţul cel mai primitiv, şi **Al. Bain** pare a avea dreptate când derivă din plăcerile tactile cea mai adâncă şi veche plăcere simpatică, iubirea dintre copii şi mumă. Se observă că emoţiile de simpatie, de înclinaţie, dau naştere unei tendinţe de a face să le urmeze o sensaţie tactilă, mângâierea, sărutatul.

Plăcerile tactile se produc în mai multe împrejurări: astfel: când atingem uşor un corp neted, fie solid şi unit ca marmura sau moale şi divizat ca velura, mătasea ; ori când umblăm cu un corp elastic. Femeile din orient, în lungile

lor zile de neactivitate, se amuzează plimbând în gură *mastic*, pentru escitarea nervilor tactului. Pentru acelaş scop se răsuceşte în mâini corpuri mici şi rotunde sau cilindrice, ex. mătănii, creioane.

O sensaţie tactilă destul de curioasă e aceea a *gâdilatului*, care e cu atât mai puternică, cu cât contactul e mai uşor; când se continuă mai mult timp, devine penibil.

Nici sensibilitatea afectivă a tactului nu merge paralel cu cea intelectuală, de discernământ. Aşa, unii sălbatici, după cum s'a arătat mai înainte, au tactul foarte rafinat, ca facultate de cunoaştere; dar nu se pot compara în sensibilitate estetică cu Romanii, cari petreceau zile întregi plimbând în mâini sfere de fildeş, sau cu rafinaţii Europei de azi.

Decât simţurile expuse până aci, mult mai important, prin contigentul şi valoarea elementelor afective, e *simţul muscular*. Funcţionarea lui produce plăcere, când forţa consumată prin mişcare nu întrece rezerva de energie acumulată. Dacă există un prisos de energie şi nu se face exerciţiu muscular, se naşte o jenă organică, o trebuinţă de mişcare.

După cum mişcările sunt *încete* sau *repezi*, variază şi sentimentul ce le însoţeşte. Mişcările încete sunt însoţite de un sentiment de linişte, şi corespund unei scăderi de energie, unei deprimări psihice. Ele comunică ritmul lor funcţiunilor organice, ceeace poate aduce lenevire, chiar somnolenţă. Din contră, o mişcare repede a unui singur organ, provoacă o escitaţie în tot organismul şi corespunde unei sporiri de vitalitate. La un convoiu funebru, un marş repede ar fi ceva nepotrivit, pe când mişcarea înceată cadrează bine cu sentimentul de întristare. Mişcările repezi pot provocà ceia ce **Bain** numeşte „beţie mecanică".

Alt sentiment e acel provocat de mişcările ce cresc şi descresc gradat, şi cel provenit din *pierderea subită a punctului de razim*. Contracţia involuntară ce facem, în cazul din urmă, activează circulaţia cere-

brală şi poate produce ameţeală. Astfel de sensaţii are cineva, când corabia ce-l poartă se ridică şi se lasă repede pe valurile mării, sau când se dă în leagăn ori în dulap (scrânciob). Dacă sunt prea puternice, ele produc neplăceri, ca „răul de mare".

Cauza ultimă a acestor efecte se reduce la *gravitaţie*, cu care ne găsim în luptă continuă. O mică perdere de echilibru, şi corpul nostru plăteşte scump lipsa de atenţie către această lege. De aceea, capitulaţia materiei în genere faţă cu ea ne deşteaptă compătimirea, prin simpatie. Corpurile ce se mişcă în linie descendentă inspiră melancolie; frunzele ce cad, provoacă întristarea poetului; ele par victime ale gravităţiei. Din contră, mişcările ascendente inspiră admiraţia: edificiile înalte, turnurile, coloanele, piramidele ne plac; ele ni se înfăţişează ca învingătoare ale acelei forţe.

Plăcerile *plimbării*, *înnotatului*, *danţului*, ale *exerciţiilor gimnastice*, *călăriei*, etc., se datoresc elementului afectiv ce însoţeşte funcţiunea sistemului muscular.

Sentimentele corespunzătoare sensaţiilor auditive şi vizuale, sau sentimentele estetice simple.— Elementele afective în *sensaţiile auditive* se împart în muzicale şi nemuzicale sau sgomote.

Chiar *sgomotele*, în anumite condiţii plac: anume când au numai un grad de forţă suficient spre a pune în mişcare organul auzului; căci funcţiunea unui organ produce plăcere, când fondul său de energie, acumulată prin hrană, îşi descarcă prisosul său—lege biologică, cunoscută încă de **Aristotel**. Sgomotul produs după o tăcere îndelungată în singurătate; flueratul unei locomotive, lătratul unui câine, poate fi

chiar plăcut; asemenea urmărirea unui sgomot ce *descreşte*: tropotul unui cal, duduitul unui tren ce se depărtează de orizont.

Asociaţia însă contribue foarte mult a transformà un sgomot în escitaţie plăcută. Ca probă avem cazurile în cari acelaş sgomot poate deveni plăcut sau neplăcut, după ideile ce deşteaptă prin asociaţie. Aşà, s'ar puteà scrie o întreagă epopee asupra diferitelor emoţii ce naşte sunetul clopotului în sufletul unui elev intern. Altfel par'că sună, când sună deşteptarea; altfel când anunţă masa ori recreaţia; şi altfel când sună intrarea în clasă; şi aci, fireşte, atâtea nuanţe, după cum elevul este silitor şi a învăţat lecţia, ori e leneş şi se teme că va fi întrebat.

La *sunetele muzicale* s'a distins: timbrul, înălţimea, intensitatea, durata.

După cum un sunet se află în scară mai sus sau mai jos, are o nuanţă afectivă deosebită. Sunetele înalte au un ton de veselie, de bună dispoziţie; cele joase: de seriozitate, de demnitate. Cele intermediare corespund stării sufleteşti de linişte, de echilibru sufletesc.

Timbrul instrumentelor poate da naştere la diferite emoţii, după raportul în care se află armonicele cu tonul fundamental. Un ton fundamental fără energie şi nişte armonice nu tocmai înalte dau un timbru ce insuflă dispoziţii sufleteşti serioase, şi grave: aşa este tonul orgei, care tocmai de aceia se întrebuinţează în muzica religioasă. Dacă însă armonicele sunt mai înalte, timbrul rezultat din contopirea lor cu tonul fundamental dă sufletului o dispoziţie de veselie, de pasiune.

Durata este de asemenea un element modificator al sentimentului produs de un sunet muzical. Sunetul

prelungit are în genere o nuanță de melancolie sau energie pasională ; cel repede, una de veselie ușoară. In producțiile muzicale de jale ale poporului se aud acele note lungi de par'că nu se mai sfârșesc. Asemenea *ritmul* repede corespunde cu veselia, ritmul încet cu melancolia.

Și la sensațiile auditive găsim *variații în gradul de sensibilitate estetică* la oameni. Gradul cel mai mare îl au componiștii, după ei executorii, apoi diletanții. Aceleași variații se pot observà la diferitele straturi sociale, popoare și rase. *Arabul*, care tresaltă de o delicioasă escitație entusiastă la sunetul monotonului *rebeb* cu două coarde, nu distinge în muzica unui Rosini decât o neplăcută și nesuferită înșirare de sgomote. Dacă sensibilitatea acustică este inferioară în perceperea *delicateții* raporturilor sonore, *intensitatea* ei este adesea într'un grad foarte mare. Populațiile *Niam Niam* din Africa centrală, antropofage și foarte mâncăcioase, uită și să bea și să mănânce de îndată ce aud muzica lor, și ar cântà atunci fără sfârșit. Sunetul *tamtamului* aduce pe *Negri din Gabon* într'o stare aproape epileptică. Un șeik din Africa centrală, auzind executându-se de o muzică de cutie *Ranz des vaches*, acea veche și simplă melodie națională a păstorilor alpini din Elveția, își acoperi fața cu mâinile și ascultà în tăcere, adânc mișcat 1).

Sentimentele corespunzătoare sensațiilor vizuale.— *Lumina și culoarea* sunt direct însoțite de un element emoținal. *Lumina*, prin ea însăși, este cauză de impresii plăcute. Explicarea acestui fenomen se caută

1) Vezi **Letourneau** „*La Sociologie d'après l'ethnographie*", pag. 98.

adânc în condițiile vieții, care pentru multe ființe sunt astfel, că razele luminoase ajută funcțiunile lor vitale: respirația, digestia, etc. La acestă cauză biologică generală se adaogă alta psihologică: *asociația*. Noaptea e mediul celor mai neplăcute întâmplări; întunericul ascunde în el pericol; astfel se asociază de obscuritate starea de suflet a fricii.

Lumina în *reflexie* și în *refracție* e însoțită de impresii afective particulare. Strălucirea unui metal prețios se produce prin reflexia luminei; ea place atât sălbaticilor, cari au mare atracție pentru obiectele lucioase, cât și animalelor. Refracția face ca lumina să se descompună în culorile spectrului solar sau curcubeului.

Difeirtele culori produc asupra noastră impresii particulare. **Goethe** a studiat efectele lor privind natura, mai cu seamă în timpul iernii, prin sticle *colorate*, și a găsit că unele culori au un efect escitant, altele calmant. A împărțit astfel spectrul solar în două clase: una a *culorilor escitante* și alta a *culorilor calmante*. Pe întâia a numit-o superioară, pe a doua inferioară, Cea superioară, în care intră culorile numite de pictori *calde*, cuprinde: *roșul*, *portocaliul*, *galbenul*; în cea calmantă intră culorile numite de pictori *reci*, și anume *albastrul*, *indigo* și *violetul*. S'a lăsat la o parte *verdele*, care ocupă un loc intermediar în gama emoțiilor deșteptate de culorile spectrale. Verdele nu se poate numi nici escitant, nici calmant, el are o nuanță neutră.

Gustul culorilor nu e acelaș la diferitele popoare și straturi sociale, la toate vârstele și la cele două sexe. Europa de azi pare a avea mai puțină dragoste pentru culori decât înainte. Nu e mult de când se vedeau la bărbați fracuri

roşii, albastre, ciorapi colorați; acestea ar părea astăzi bizare.

Culorile îşi schimbă efectul după cum cade asupra lor o cantitate mai mare sau mai mică de lumină. Aşa roşul transformat în roz e mai puţin escitant şi are un ton de veselie: violetul deschis, *lila*, produce o întristare dulce, o melancolie uşoară, nu gravă şi profundă ca cel închis; asemenea galbeniu, când e deschis, are un efect de linişte, ca lumina lunei.

Se întâmplă contrariul, când culoarea trece în un grad mai mare de saturaţie.

D) IMPARTIREA SENTIMENTELOR IN EGOISTE SI ALTRUISTE.

Stările afective se mai pot privi şi clasifică din punctul de vedere al *instinctului*, din contrarierea or satisfacerea căruia rezultă sentimentul. Astfel s'au împărţit sentimentele în *egoiste* şi *altruiste*, după cum cauzele ce le produc, satisfac ori contrariază pornirea conservării eului personal sau a eului altuia. Această pornire din urmă se manifestă mai întâiu în familie, în sentimentul sexual şi în acela al paternităţii.

Sentimentele egoiste

Acestea se împart în două clase, după cele două moduri de manifestare ale *instinctului de conservare individuală*, care se manifestă:

a) în tendinţe relative la conservarea şi desvoltarea fiinţei *materiale* a individului;

b) în tendinţe relative la conservarea şi afirmarea fiinţei *ideale sau morale* a lui.

Ființa ideală sau morală constă în ideia altuia sau a noastră proprie despre noi ; se formează din modul cum se oglindește personalitatea noastră în spiritul nostru sau al altuia. De aici diferitele sentimente relative la *onoarea* sau la ființa noastră morală.

a) **Frica, speranța,** ș. a. — Funcțiunile activității, prin care individul ințește la nutriție și la apărarea sa în contra pericolelor, dau naștere la sentimente diferite, după felul și gradul satisfacerii lor.

Și mai întâiu chiar numai *activitatea*, funcțiunea singură, produce, prin exercițiul său, sentimente ce par a se referi la un instinct, la *instinctul activității*. Când acesta e satisfăcut, se produce *plăcerea* numită a *muncii*, a lucrului. Dacă e neglijat, se produce *urâtul*, *plictiseala*. Dacă se uzează și se forțează prea mult, avem încordarea, cu sentimentul penibil al forțelor întinse peste măsură.

De acestea se apropie și *sentimentul așteptării*, *căutării și surprinderii*. In primele două se desfășoară o muncă fără rezultatul văzut imediat, și sentimentul e cu atât mai penibil cu cât acest rezultat se realizează mai târziu și ne interesează mai mult. In surprindere avem cazul contrar: un rezultat neașteptat, neprecedat de o muncă, de o pregătire, de o gândire ; și e plăcut sau neplăcut, după cum ne folosește or ne vatămă.

Când un eveniment vătămător *se așteaptă* să se întâmple cu o probabilitate oarecare, se naște *frica*. Dacă în loc de probabilitate, este siguranță se produce *desperarea* și *resemnarea*.

Speranța se produce, când lucrul, fenomenul așteptat e binefăcător. Dacă și aici, în loc de probabilitate avem siguranță, atunci se naște *bucuria*, *transportul*.

Frica este un efect cu forță deprimată, astenică ; *speranța* forță escitantă, stenică. Frica scade energia fizică și intelectuală a omului. *Groaza*, un grad mai mare de frică, se exprimă prin o complectă împietrire, înmărmurire ; spi-

ritul ca şi corpul rămâne în nemişcare, în neputinţă de a funcţiona în scopul conservării.

Speranţa, din contră, are asupra corpului şi spiritului nostru un efect înălţător, escitant; ajută şi desvoltă funcţiunile vitale. Ea, ca dispoziţie sufletească, e semnul unei vieţi normale şi sănătoase; înseamnă posibilitatea de a concepe scopuri noui şi mijloace pentru realizarea lor.

Starea contrară, ca dispoziţie habituală, este *blazarea*. Blazare însemnează neputinţa de a-şi pune cineva scopuri în vieaţă, de a se interesa la realizarea unui plan, de a căuta şi a aplica mijloacele necesare la îndeplinirea unor aspiraţii. Ea se reduce la neputinţa de a spera, şi are ca deviză: „Toate sunt deşertăciuni". —

b) **Sentimentul personalităţii, umilinţa, invidia şi emulaţia. Onoarea.**—Din activitatea relativă la conservarea şi desvoltarea *fiinţei noastre morale sau ideale* avem: 1) sentimentul ce însoţeşte oglindirea „eului" în spiritul nostru chiar, şi 2) în spiritul altuia.

1. Omul se compară singur, dintr'un punct de vedere sau altul ce i se pare lui important, cu celelalte persoane, şi îşi determină astfel valoarea sa relativă.

Dacă această comparaţie cade în favoarea sa, se produce *sentimentul plăcut al eului* sau al *personalităţii* sale crescute. Dacă rezultatul comparaţiei e nefavorabil, se produce sentimentul *umilinţei*, al deprimării personale.

In primul caz, se naşte adesea şi un sentiment de *milă*, de *generozitate*, o înclinaţie către persoana care ne-a ocazionat, prin inferioritatea sa, sentimentul de satisfacere a personalităţii noastre. Dar uneori, după temperamentul şi educaţia omului, sentimentul superiorităţii se manifestă prin maltratarea celor inferiori şi învinşi, şi atunci poartă numele de *orgoliu, mândrie*.

In cel ce se simte întrecut se naşte, de asemenea,

faţă de cel ce îl întrece după temperament şi educaţie, sau *invidia* sau *emulaţia*.

In invidie omul urăşte pe cel superior şi caută a face să dispară distanţa supărătoare şi umilitoare prin înjosirea, prin degradarea, ba chiar prin suprimarea aceluia. De aici: *calomnia*, *bârfirea*, cari tind a scoborî şi a înegri imaginea unui om, pentru a-l aduce la nivelul calomniatorului şi încă mai jos, dacă se poate.

In emulaţie omul admiră pe cel superior, iubeşte ce e bun şi distins în el şi caută a face să dispară deosebirea dintre sine şi emulul său, silindu-se a-l ajunge şi, de se poate, chiar a-l întrece.

Invidia face rău şi invidiosului şi celorlalţi oameni; este un sentiment viţios, patologic, desvoltă bila, îmbolnăveşte şi întunecă sufletul. Emulaţia, din contră, desvoltă puterile prin dorinţa de a ajunge mai sus.

Uneori recunoaşterea superiorităţii altuia şi supunerea la dânsa se face fără durere: anume atunci, când aceleaşi scopuri comune se urmăresc şi se pot realizà prin mijlocirea şi conducerea unei capacităţi necontestate, şi mai ales când dela o conducere şi acţiune greşită atârnă viaţa sau moartea tuturor; atunci toţi fac apel la capacitataa recunoscută a celui mai valoros şi îi proclamă bucuros superioritatea. Un frumos exemplu a dat în privinţa aceasta Franţa, în marele răsboiu mondial (1915-1918) chemând cele mai însemnate valori politice şi militare — Poincaré, Briand, Clemenceau, Joffre, Foch — la locul indicat de interesul public şi dând fiecăruia rolul cerut de condiţiile victoriei. Ţările unde instinctul conservării nu poate stăpâni, nici în clipele grave, glasul invidiei şi al presumţiilor egoiste, sunt condamnate la slăbiciune, la inferioritate faţă cu alte popoare, la mizerie şi chiar la peire.

2. Reprezentarea *eului* nostru în mintea altora e însoțită de un calificativ, care exprimă valoarea noastră în ochii acelora, precum: *onorat*, *venerat*, *prețuit*, ori *disprețuit*, *nesocotit*. Aceasta constitue onoarea, adică stimarea noastră de către alții. Conștiința că este obiectul de stimă și respect pentru alții, deșteaptă în om sentimente plăcute; dureroase în cazul contrar.

Iubirea de *onoare*, de demnitate, sau *onorabilitatea* este acea dispoziție față de semenii noștri, care ne face să căutăm stima celor demni, capabili și buni, a *celor aleși*, nu a tuturor. *Modestia* demnă este semnul exterior al acestor dispoziții.

Mândria sau *îngâmfarea* renunță la aprobarea altora; se mulțumește numai cu aprobarea sa proprie, punându-se pe sine ca normă și criteriu superior deasupra tuturor, fără discuție.

Aroganța refuză a da onoarea cuvenită celor ce o merită și poate merge de mână tocmai cu *servilismul*. Servil e acela care dă semne de stimă și de onoarea altuia, numai fiindcă acesta este *puternic*, nu pentrucă este și *demn de onorat*.

Umilul are despre faptele și producțiile sale o idee mai puțin favorabilă, față cu misiunea, cu datoria lui.

Suficientul crede în valoarea sa nediscutabilă și se confundă cu *vanitosul* care profesează pentru sine însu-și o mare admirație, deci așteaptă admirația și dela ceilalți: nu numai dela cei buni și aleși, ci dela toți, fără deosebire, fără alegere. Orice semn de onoare, din partea oricui, adus în public măgulește *vanitatea*.

Când o *persoană* anumită este *voluntar* cauza unui rău material sau moral, se naște în om *necazul*, supărarea, furia; și din contră *recunoștința*, când acea persoană e cauza unui bine. Dacă aceste efecte se repetă și devin deprinderi, se naște *ura* sau *iubirea*.

Aici găsim în joc *instinctul răsplătirii*, care te face să întorci binele cu bine, răul cu rău. Când *răzbunarea* se satisface, se potolește și furia; ba adesea se

produce chiar un sentiment de milă pentru inimic ; de aici *căinţa* pentru răzbunare.

Răzbunarea nu e legitimă şi justificabilă, decât dacă isbeşte în răul moral, dacă se ridică în contra acelui fel de conduită, care, de s'ar generaliza, ar aduce rău pentru întreaga societate. Dar pentru aceste cazuri intervine mai totdeauna justiţia publică: şi statul, societatea organizată, judecă şi pedepseşte în locul individului, conform intereselor generale. In celelalte împrejurări mai puţin importante, a întoarce, numai decât şi fără folos social, răul cu rău, e a înăspri şi slăbi relaţiile dintre oameni. *Iertarea* şi *generozitatea* sunt atunci răspunsul cel mai eficace şi mai nobil, căci ele au ca efect psihologic de a împăca spiritele şi a deşteptă în cel greşit căinţa.

Sentimente altruiste. Simpatia.

Instinctul de conservare a speciei dă naştere la sentimente *altruiste*, privitoare la viaţa unei *alte* persoane, nu a noastră. El cade adesea în conflict cu cellalt instinct, al conservării individuale ; şi instinctul care iese triumfător din această luptă, nu e totdeauna cel din urmă. Adesea instinctul de conservare individuală nu este numai contrazis, dar şi învins de forţa tendinţelor ce au de scop conservarea şi fericirea genului sau speţei din care individul face parte. Omul săvârşeşte atunci acţiuni, cari îl pot duce chiar la peirea sa personală ; dar faptele lui de jertfă folosesc altora. Şi numai omul se poartă astfel, ci şi alte fiinţe, ba mai toate fiinţele. Rândunelele îşi expun viaţa, aruncându-se prin flacările unei case incendiate spre a-şi scăpă puii, ca şi muma ce se topeşte de durere la căpătâiul copilului său bolnav, şi uneori moare din cauza morţii lui. Şi câte cazuri nu se citează, în care oamenii şi alte fiinţe şi-au răpus viaţa, îngrijind sau apărând un seamăn al lor.

Prin urmare sentimentul simpatic se produce în noi, când *ne închipuim* starea altor persoane. Prin facultatea *simpaliei reproducem* în sufletul noastru stările sufleteşti ale *altora*, fie bucuriile, fie întristările lor, întrucât existenţa lor se poate cunoaşte după manifestările lor exterioare ; şi *compălimim* cu ei, când ei pătimesc: ne „*combucurăm*" cu ei, când ei se bucură 1).

Gradul de simpatie variază:

a) După gradul de asemănare şi de apropiere sau afinitate în constituţia psiho-fizică a fiinţelor ; căci aceasta determină *gradul* şi *posibilitatea înţelegerii* între ele. Pentru ca cineva să oglindească starea sufletească a altuia, trebuie mai întâiu să poată *şti ce* se petrece în acesta, *să-l înţeleagă*.

b) După mulţimea şi varietatea experienţelor noastre personale, după intensitatea memorării şi uşurinţa reproducerii lor.

Simpatia, ca opusă *antipatei*, mai are şi alt înţeles, pe care trebue să-l deosebim de cel arătat mai sus. Astfel se mai înţelege prin simpatie ori antipatie, acele sentimente de atracţie ori repulsie ce ne inspiră ceva, de multe ori dela prima vedere, deci fără să fi avut ocazia de a cunoaşte prin experienţa noastră determinată, dacă acea persoană ori acel lucru este sau poate fi o cauză de fericire ori de nefericire pentru noi. Aceasta se explică pe baza *asociaţiilor inconştiente* ce s'au stabilit de mai înainte între cutare chip sau înfăţişare exterioară şi cutare sentiment favorabil ori nefavorabil. E destul să găsim în înfăţişarea cuiva unele trăsături asemănătoare cu acelea din chipul unei persoane

1) Limba nu are termen propriu pentru acest al doilea act sufletesc ; reproducerea în noi a durerii altora e mai deasă şi mai fidelă ; a bucuriei lor, mai rară şi mai puţin curată. Numai la intimitatea sinceră şi la fiinţe de un caracter adevărat nobil, se găseşte această ultimă proprietate.

ce ne-a făcut odinioară un rău, pentru ca înfățișarea ei să ne inspire dela început o antipatie, care poate fi de altminteri nejustificată.

Asociația poate fi chiar organică, *moștenită* 1).

X 23.X.929.

E) SENTIMENTELE PRIMITIVE, SIMPLE.

Sentimentele se mai pot considerà și deosebi și din punctul de vedere al *primitivității lor în viața sufletească* sau din acela al *evoluției psihice*. S'a căutat să se determine sentimentele cari par a fi cele mai primitive și cari s'ar fi ivit mai de timpuriu în conștiința individului sau în viața speței. S'a găsit că sentimentele numite *primare*, spre deosebire de cele *derivate*, crescute din ele, ar fi: frica, mânia, simpatia, sentimentul personalității sau al eului, și sentimentul iubirii propriu zise, sexuale.

Frica se manifestă înaintea altor sentimente la copil. **Darwin** o constată după 2 luni. Alții și mai de timpuriu.

Supărarea, *mânia*, vin după frică (în a doua și a patra lună).

Dragostea, *simpatia*, *afecția* chiar pela a 2-a lună după unii, după alții dela a 10-a. In orice caz, înainte de un an copilul înțelege afecția și o exprimă prin surâs binevoitor.

Aceste trei sentimente, *frica*, *mânia*, *afecția*, se consideră în adevăr ca cele mai primitive, și se constată și la animale. Celelalte două, *personalitatea* și *iubirea* par a fi mai specific omenești, și relativ ulterioare.

Restul sentimentelor intră în categoria sentimentelor *derivate*, ce au apărut mai târziu.

---

1) Să se vadă mai departe. *Instinctele*

Să notăm câtevà observaţii privitoare la două din sentimentele primare.

Frica.—Frica, după cum s'a mai spus mai sus 1) e o emoţie ce se naşte cu ocazia reprezentării unui rău posibil. In definiţie poate intrà şi expresia ei: acea atitudine pe care o ia organismul în faţa unui pericol. Ea se exprimă prin paloare, tremurarea muşchilor superficiali şi fixitatea corpului. De ordinar energia se concentrează în atenţie îndreptată asupra obiectului ameninţător, atenţia exprimată prin fixitatea privirii, dusă până la fascinaţie. Unele animale rămân pe loc, încremenite, când văd fiara ce le ameninţă existenţa; şi, ca fermecate, aşteaptă moartea, fără să încerce a înlăturà pericolul.

Frica se naşte, uneori, nu din reprezentarea unui rău posibil, ci ca efect al unei condiţii fiziologice. Dacă se produc concomitantele fiziologice ale fricei pe cale curat fizică, se naşte şi frica, fără motive psihologice conştiente. Astfel, palpitaţia, provenită din indigestie, inspiră o stare de nelinişte pentru explicarea căreia sufletul aleargă la închipuiri de rele posibile. Presimţiri, temeri nejustificate, vin adesea din o simplă indigestie, ceeace în timpul somnului se transformă în combinări negre de idei, în coşmare. Ipohondria e în cea mai mare parte un rezultat a unor deranjări organice.

Frica are un indoit izvor genetic: ereditatea (frică instinctivă) şi experienţa. Şoarecii se tem de pisică din instinct; copiii, de animale, asemenea; însă de foc din experienţă.

---

1) Vezi *Sentimentele egoiste*, provenite din instinctul de conservare individuală.

Se poate zice că sentimentul fricii se desvoltă invers proporţional cu înmulţirea cunoştinţelor. Teama de necunoscut scade cu cât superstiţiile sunt înlăturate prin ştiinţă. De aceea are dreptate poetul când zice: *felix qui rerum potuit cognoscere causas.*

Temerea nu se naşte numai când e vorba de interesul conservării individului, ci uneori când e interesul conservării unei idei în joc, unei credinţe. Tot ce poate ameninţa ideia, resfrânge în inima omului nelinişte. Şi la aceasta găseşte cultura remediul: *fais ce que doit, advienne que pourra*: sau *bene agere et laetari.*

Incă un refugiu a luat conştiinţa omului spre a se lecui radical de orice înclinaţie către sentimentul penibil şi umilitor al fricii: *a-şi desvolta sentimentul personalităţii.* Cine ajunge la independenţa sufletească, consideră vieaţa ca având-o în mână sa şi nu se teme de accidente, de moarte. Aceasta era starea Dacilor cari ziceau că se tem numai de cer să nu cadă pe ei.

Deci cultura, ştiinţa, pe deoparte, adâncimea filozofică a valorii vieţii pe dealta, pot la un loc nu numai să împuţineze cauzele de frică, de tortură a conştiinţei omeneşti, dar chiar să desfiinţeze din rădăcină aceste cauze şi să facă pe om independent. Stoicii în antichitate făceau aceasta prin desvoltarea voinţei, nu prin grămădirea cunoştinţelor.

Rostul biologic al fricii. S'ar puteà zice că frica e un semn de avertizare în contra pericolului, în interesul conservării vieţii. Cine nu ar cunoaşte frica, s'ar expune mai repede la distrugere. Ar fi aşà, dacă manifestarea fricii n'ar fi adesea tocmai contrară conservării. Frica paralizează, pune tocmai în neputinţă de luptă şi de apărare. E un sentiment absurd, o greşală a naturii, şi natura caută să-l şteargă din creaţia sa, suprimând pe fricoşi. *Audaces fortuna juvat.* Oamenii fricoşi, popoarele fricoase, sunt prada celor curagioase.

Mânia.— *Sentimentul mâniei iese din pornirea combativităţii, un auxiliar al instinctului de conservare, şi se produce când personalitatea e atinsă de un pericol real şi actualizat*, nu numai reprezentat în imaginaţie.

Aci stă una din deosebirile dintre frică şi mânie. Afară de asta, frica nu conţine de cât durere, element

deprimant. *Mânia, revolta, are şi ceva stenic în sine; neplăcerea e temperată de un isvor de mulţumire de sine, care iese din încordarea forţelor active.* In momentul mâniei, corpul ia înfăţişarea încordată a acnunii combative. Muşchii feţei se contractează, mâţiile se ridică în scop de atac. Respiraţia şi circulaţia se accelerează: gura e strânsă, semn al hotărârii şi energiei. Figura oamenilor de natură combativă, ce au stat cu lumea în luptă dârjă şi îndelungată, poartă întipărită această expresie permanentă.

FACTORII DIN CARE ISVORESTE SENTIMENTUL.

Factorul ereditar sau instinctiv şi cel experimental.

Elementele constitutive şi genetice ale sentimentului sunt de două feluri: unele *instinctive sau înnăscute* şi altele *datorite experienţei*.

1. *Factorul instinctiv* al sentimentului e alcătuit:

a) din elementul psihic corespunzător corelatului fiziologic ce constitue substratul său material, sau *expresia* emoţiei: şi

b) din elementul psihic emoţional legat, în mod organic, de o intuiţie dela prima ei prezentare.

a) Emoţiile stau în legătură organică cu o modificare particulară a organismului nostru, a părţii motrice, a părţii organice vitale propriu zise; unda nervoasă se revarsă dela centrul cerebro-spinal asupra

centrelor simpatice ce alcătuesc vieaţa vegetativă. E o corelaţie prestabilită între cutare alterare a sistemului vaso-motor şi visceral, de o parte, şi existenţa unei stări afective de alta. Dacă vine unul din aceste elemente, urmează celelalte. Aşà că elementul afectiv, legat de cel material care-i serveşte de condiţie fiziologică, poate fi considerat ca factorul înăscut şi instinctiv în alcătuirea sentimentului.

b) Alt factor înăscut este elementul afectiv produs cu ocazia unei prezentaţii sensoriale, sau, în termeni fiziologici, produs odată cu modificările organice corespunzătoare unei anumite sensaţii sau percepţii. Nu e vorba aci de asociaţia stabilită prin experienţă, ci de cea stabilită prin organizaţia sufletească, prin origină nativă.

Există oare şi astfel de prestabiliri psihice? Există *sentimente instinctive*, cari să aibă aerul unor stări de conştiinţă moştenite? Sunt fapte de experienţă ce par a nu se puteà explicà decât prin această ipoteză. Nu mai vorbim de elementele afective asociate, prin însăşi organizaţia nativă, de anumite feluri de sensaţii, după cum s'a arătat mai sus, la cap. „Despre *isvoarele plăcerii*" şi la *sentimentele corespunzătoare sensaţiilor* 1). Dar sunt şi mai complicate. Copilul mic, ce n'a ajuns a stabili asociaţii prin experienţă, simte dela început dela primul percept, o stare de mulţumire, când zăreşte figura omului şi de spaimă, când zăreşte figura unui animal. Aceasta se produce tot aşa ca frica şoarecelui, când vede pentru prima oară o pisică, deşi el însuşi n'a experimentat nici un rău dela ea. E deci,

1) Vezi pag. 201 şi pag. 204 sq.

pare-se, o asociaţie ancestrală între cutare percept şi anumite emoţii.

II. *Factorul experimental.*— Cum creşte *prin experienţă* elementul afectiv?

1. Această experienţă se rapoartă mai întâiu la *modificarea şi desvoltarea primului factor înnăscut*, anume a *expresiei*. E o lege psiho-biologică de mare însemnătate, că putem, lucrând în mod intenţionat asupra manifestărilor sensibile, să modificăm sentimentul, desvoltându-l sau reducându-l. *Educaţia* are în adevăr acest rol şi efect. Temperarea manifestării vizibile a deosebitelor emoţii influenţează, câte puţin, dar sigur, la temperarea însuşi a sentimentului. Reţinerea unei manifestări de sentiment e un început de comprimare a sentimentului, deci de restrângere a lui.

Pe această lege se întemeiază *importanţa raportului de politeţă între oameni*. Temperarea manifestărilor unor sentimente antisociale, face să se ascundă, să se deprime şi să se atrofieze dispoziţia sufletească corespunzătoare. De asemenea o înfăţişare şi o manifestare a unui sentiment, chiar dacă nu există, de bunăvoinţă, afabilitate, stimă, respect, a unui om faţă de ceilalţi, are de efect reproducerea mai întâiu palidă a acestui sentiment, care, dacă se repetă, e posibil să prindă rădăcini. Pe această lege psiho-biologică se întemeiază, poate, insistenţa ce pun ordinele religioase pe cultul exterior, căci acest cult poate naşte în multe suflete chiar sentimentul corespunzător.

S'au făcut *experienţe cu hipnotizaţii*: li s'a dat o atitudine de mânie, revoltă, rugăciune, şi s'a văzut imediat producându-se sentimentul corespunzător acelei atitudini; apoi, odată cu acel sentiment, veneau şi celelalte manifestări secundare, modul de a se comportà, în toate detaliile lui particulare. Un gest deci sugerează, chiar celui ce-l face, sentimentul corespunzător.

Sunt interesante, în această privință, constatările a doi buni observatori psihologi făcute asupra lor înșile.

„Am observat adesea, zice **Burke,** că imitând înfățișarea și gesturile persoanelor mâniate, blajine, speriate, îndrăsnețe, ajungeam fără voie să-mi îndreptez spiritul în direcția sentimentului a cărei expresie mă încercam s'o reproduc ; ceva mai mult, sunt convins că e foarte greu să eviți acest rezultat, chiar atunci când te-ai sili să desparți sentimentul de gesturile cari îi corespund". Iar **Fechner,** spune: „Când merg în urma unei persoane pe care n'o cunosc și imitez cât pot mai exact atitudinea și umbletul ei, obțin cea mai curioasă impresie de simțirea ce trebue să aibă însăși acea persoană".

După cum manifestările de politeță au ca efect, în cele mai multe cazuri, producerea sentimentelor sociale și a dispozițiilor sufletești inter-umare: tot așa și manifestarea sentimentelor contrare produce dispoziții sufletești de sentimente antisociale. **James Sully** are dreptate când spune că expresia mâniei, des repetată de un copil, întărește dispozițiile organismului de a reacționa în acest fel mai repede și la cea dintâi ocazie: descărcarea aproape a oricărei alte ondulații emoționale se face pe acel drum obișnuit și bătătorit.

Ca *aplicație pentru fericirea vieței* s'ar putea încerca să se vadă dacă luând o înfățișare veselă, zâmbitoare, nu se insenineazā sufletul propriu. Ar sta atunci aproape în puterea noastră să dăm sufletului cu voință și prin repetare, deprinderea și înfățișarea veseliei. Zâmbetul se resfrânge asupra sufletului și-l face să vază vieța sub prizma unei bune dispoziții de fericire.

2. Al doilea fel de progres prin experiență e când

se asociază, în mod empiric, un sentiment cu un percept sau cu o prezentaţie imediată.

Exemple sunt toate experienţele ce se câştigă relativ la proprietăţile fenomenelor sau lucrurilor lumii sensibile.

3. In fine, o cauză importantă de progres sufletesc în direcţia emoţională stă în reproducerea şi combinarea reprezentărilor însoţite de anumite sentimente şi în *estinderea* sentimentelor, legate cu ele, dela o ideie la alta. Se asociază, prin experienţă, o prezentare cu un sentiment. E natural să ne aşteptăm că, în cazul când prezentarea va deveni reprezentare, sentimentul asociat să revie în conştiinţă. Şi când acea reprezentare se leagă cu alta, să se lege şi sentimentul ei de acea ideie nouă.

Estinderea sau *iradiarea* sentimentului dela o ideie la alta se face pe două căi: 1) prin *asemănare*: persoanele cari seamănă cu amicii noştri, ne sunt simpatice ; 2) prin *contiguitate* sau asociaţie: prietenii amicilor noştri ne atrag, casa părintească ne place.

REAMINTIREA SENTIMENTELOR SAU MEMORIA AFECTIVA.

Se pot reaminti emoţiile? Partea afectivă, de plăcere ori durere, câştigată de experienţele noastre, se poate redeşteptà, ca şi cauzele lor în reprezentările intelectuale? Ne putem reprezentà un fruct, o portocală, în forma, culoarea lui ; ne aducem aminte că e plăcut. Dar putem să reînviem în conştiinţa noastră, sub forma actuală vie, experienţa de plăcere, tonalitatea emoţională ce am avut-o la gustarea portocalei?

Aceasta e problema formulată general şi studiată statistic de **Ribot**. S'au pus întrebări persoanelor de diferite vârste şi s'a cerut răspuns în privinţa aceasta: dacă îşi pot reaminti, şi până la ce grad şi în ce condiţii, plăcerea ori neplăcerea, emoţiile marcante din viaţă, dar în aşa fel ca să le resimtă din nou, să aibă din nou acea emoţie cu particularitatea ei specială.

Se găsesc două categorii mai principale de oameni, din acest punct de vedere.

1. Acei ce-şi amintesc precis de *împrejurările* când au avut vre-o emoţie (frică, extaz, durere, disperare, îndoială, etc.); şi că în acele împrejurări au avut acel sentiment; dar *nu mai resimt* acea emoţie în amintire. Aceştia ar formà categoria *intelectualilor*.

2. Categoria acelora ce, reamintindu-şi împrejurările, se transpun din nou în situaţia sufletească întreagă, retrăesc încă odată momentul şi în partea lui emoţională. Aceştia sunt *emoţionalii*, de regulă artişti.

Poetul **S. Prudhomme**, dacă întrerupeà o poezie ce o scrià sub impresia unui sentiment puternic, puteà după ani de întrerupere, să se transpună întocmai în aceiaşi situaţie emoţională şi să continue poezia

Un caz interesant e şi acel povestit de **Littré** despre el însuşi. Când aveà 10 ani, îi moare o soră, la care ţineà foarte mult. Durerea a fost intensă; partea afectivă însă s'a atenuat cu timpul, reamintirea veneà fără tonalitate emoţională. Dar de odată, târziu în urmă, îi revine amintirea cu aceiaşi tonalitate emoţională ca în momentul perderii. Erà o renaştere a unei stări sufleteşti complecte, cu întreaga melodie răsunătoare a emoţiei, ce nu se mai aude în sufletul intelectualilor.

Mai putem cità şi cazuri de adevărate *halucinaţii afective*, adică de stări de durere ori plăcere, născute în lipsa cauzei reale sau numai în supoziţia ei. Astfel, unul ce s'ar atinge de un cuţit sau de o sabie fără ă se taie, şi ar aveà impresia întreagă a tăierii, ar aveà

o halucinaţie afectivă. In scenele groaznice ale deraierii unui tren la Bârnova (în apropiere de Iaşi). unele persoane, cărora nu li se întâmplase nimic, simţeau totuşi dureri imaginare, ca şi cum ar fi fost sdrobite.

FIZIOLOGIA SENTIMENTELOR.

Chestia corelatului fiziologic al sentimentelor se prezintă în două înţelesuri:

1. In înţeles de determinare a *centrului nervos*, unde se elaborează sentimentele ; 2) în accepţia mai largă: determinarea modificărilor fiziologice, de orice natură, produse cu ocazia unei emoţii ; *arălarea corespondentului fiziologic întreg*: nervos, vascular, visceral, etc,

Am văzut cum mânia, frica, sunt însoţite de o schimbare anumită în funcţiunile fiziologice, atât în ce priveşte încordarea nervoasă, cât şi în ce priveşte circulaţia, respiraţia, etc. Intristarea, frica, bucuria, mânia, nerăbdarea, au de corespondent fiziologic modificări musculare şi vaso-motoare determinate cari alcătuesc natura lor fiziologică.

Intristarea d. ex. corespunde unei *slăbiri a inervaţiei* şi unei relaxări, paralizări a sistemului muscular voluntar. Omul trist are în general o atitudine deprimată, apăsată par'că de greutatea durerii. Circulaţia este mai înceată ; înfăţişarea obosită, palidă ; funcţiile cerebrale, lente, fără energie. Aceasta corespunde unei *contracţiri a sistemului vaso-muscular*. Volumul vaselor sanguine e redus prin contracţia musculară, pe când sistemul muscular e relaxat, în toate sentimentele astenice.

La *sentimentele stenice* (bucuria, mânia), se constată din contră: o creştere în *contractarea muşchilor voluntari*; de aici încordarea ţeapănă, poziţia dârjă de atac; şi, în acelaş timp, o *relaxare a sistemului vasomotor*: din această cauză, vasele sanguine îşi măresc calibrul şi o cantitate mai mare de sânge ajunge la creer şi în toate părţile sistemului vieţei de relaţie.

Acestea sunt cele două elemente ale naturii fiziologice a sentimentelor. Din acestea Dr. **Lange** din Copenhaga, pune mai mare importanţă pe *contracţia sistemului vasomotor*, considerând-o ca mai primitivă şi fundamentală. El caută a intemeia aceasta prin experienţele familiare. Dacă se apasă carotidele, omul simte ameţeală, slăbire, deprimare, pe care o îndepărtează încetând apăsarea şi dând drumul sângelui la creer. Dacă se apasă aorta mai mult timp şi tare, se întâmplă scăderea vitalităţii în partea inferioară a corpului, care cade în paralizie şi nesimţire. Chestia e de interes mai mult fiziologic.

Producerea pe cale fizică a sentimentelor.— Ştiindu-se că sentimentul fricii, bunioară, e alcătuit fiziologiceşte din relaxarea sistemului muscular voluntar şi contracţia sistemului vaso-motor, nu s'ar putea trage concluzia că, dacă s'ar provocà, în mod artificial, aceste modificări fiziologice determinate, prin o substanţă oarecare, am produce sentimentul fricii?

Exemple luate din experienţă par a justificà această aşteptare. Cel puţin din punct de vedere practic, lucrurile se înfăţişează astfel, *ca şi cum* s'ar puteà produce pe *cale fizică* anumite sentimente. Câteva pahare de vin se zice că „dau curaj" şi „veselie", măcar pentru un moment. Anglo-Saxonii obişnuiau, înainte de răsboiu, să mănânce o ciupercă, *agaric*, care îi făceà mai combativi. Probabil că ciuperca aceea

aveà proprietăţi de a provocà o creştere a inervaţiei voluntare şi o relaxare a sistemului vaso-motor, cu coordonarea muşchilor corespondenţi mâniei. Haşişul, de asemenea, ar aveà proprietăţi de a da sentimente de furie, îndrăsneală, curaj.

Pe de altă parte, se ştie că sunt alte mijloace fizice ce se întrebuinţează spre a temperà anumite emoţii, ba chiar spre a face pe om impropriu de emoţie. Astfel *duşurile reci* produc o modificare fiziologică contrară mâniei; *bromura de potasiu* împiedică modificarea de relaxare ori contracţie a sistemului vaso-motor, şi deci, opreşte producerea unei emoţii.

Tot aşa se explică şi împrejurarea că modificările patologice ale sistemului vaso-motor, provenite din deosebite cauze ereditare şi experimentale, aduc cu sine stări sufleteşti, neexplicabile prin nici o experienţă a vieţii. Veselia *fără motiv* se datoreşte unei alterări fiziologice a sistemului vaso-motor, fie din dispoziţii ereditare, fie din influenţe fizice. Tot aşa şi întristările, ce se zic *fără cauze*, *melancolia*, şi cari duc—când sunt permanente—la demenţă. Acestea toate sunt fapte de observaţie şi de experienţă, şi tind a duce la concluzia că se pot produce şi modificà, temperà şi înlăturà sentimentele pe cale fiziologică.

Inţelesul strict ştiinţific al acestei concluzii este, însă, numai atât: corespunzător şi paralel cu anumite modificări introduse în organism se trezesc în conştiinţă anumite stări emoţionale. Aceste stări emoţionale sunt aşà de strâns legate cu acele modificări organice determinate, că de câte ori se produc unele, din orice cauză, se produc şi celelalte, în gradul şi intensitatea corespunzătoare. Se naşte în conştiinţă emoţia, fie pe cale de amintire, fie din cauze actuale date în

intuiţie? In acelaş timp, despre partea materială organică, se produc modificările corespunzătoare, cari însoţesc în afară starea sufletească internă, ca umbra ei inevitabilă. Şi din contră: se produce, din o cauză oarecare, o modificare materială fiziologică anumită? In acelaş timp se naşte în conştiinţă starea sufletească legată cu dânsa în mod organic, nativ.

S'ar putea zice că aceste două serii de fenomene, seria internă psihică şi cea externă fizică, alcătuesc o singură serie, văzută din două părţi opuse, din năuntru şi din afară. Văzută din năuntru, e seria psihologică. Văzută din afară e seria fiziologică. Dacă s'ar cunoaşte perfect de bine corespondenţa paralelismului lor în fiecare punct, în fiecare moment, s'ar puteà induce dela una la cealaltă. Simţind în conştiinţă o emoţie, am şti ce mofidicări organice se pot observà în corp; şi văzând din afară nişte stări fiziologice, anumite modificări materiale în corp, am şti ce se petrece în acel moment în suflet.

S'ar puteà luà astfel una din serii drept semnul existenţei celeilalte.

Intâlnim o fiară sălbatică, ne e frică şi fugim; ne insultă un vrăşmaş, ne mâniem şi lovim. Aceste fapte se pot expune şi în ordinea aceasta, pornind dela seria internă la cea externă, şi în ordinea propusă de **William James**[1]), dacă ne închipuim că privim mai întâi seria externă şi după ea interpretăm pe cea internă, adică: întâlnim fiara şi fugim, deci ne e frică; sau ne e frică, de oarece fugim—inducând dela manifestarea vizibilă starea sufletească invizibilă.

1) *La theorie de l'émotion*, (în „Bibliothèque de philosophie contemporaine"), pag. 60. ş. u.

Cauza producerii uneia din serii, însă, în orice punct al ei, nu trebue numai decât căutată *în cealaltă serie*. Corespondenţa lor persistă şi în hipoteza că *seria fenomenelor psihice e cauzată numai de fenomene psihice, şi seria fenomenelor fizice numai de fenomene fizice*.

In definitiv, ceeace ne spune experienţa şi observaţia, este numai faptul acelei corespondenţe între schimbările fizice şi psihice.

E deci hazardat şi impropriu a ne exprimà astfel, ca şi cum modificările organice ar fi *cauza* modificărilor psihice, ca atunci când zicem că unele *produc* pe celelalte. Iar a zice că modificările materiale sunt *însuşi* fenomenul psihic pe care îl însoţesc, că alterările organice constate cu prilejul unei emoţii sunt *însăşi acea emoţie*, căreia îi corespund, este a vorbi mai mult decât impropriu, este a formulà un non-sens. Eroarea este totuşi explicabilă psihologiceşte prin imprejurarea că paralelismul fenomenelor psihice şi fizice este aşa de constant, încât spiritul e ispitit a lua pe unul drept celalt. Acestei ilùzii se datoreşte teoria lui **Lange** şi **James**, cari reduc nu numai cauza fenomenului psihic emoţional la anumite stări fiziologice, dar *însuşi* fenomenul emoţiei îl reduc la acestea.

Expresia emoţiilor.

Expresia emoţiilor derivă din legătura firească dintre sentimente şi anumite stări organice. Această corelaţie înăscută, determinată de constituţia intimă a omului, se arată în felurite schimbări fiziologice, anume: în mişcări dependente de muşchii involuntari şi în acea categorie de schimbări, despre care a fost, în parte, vorba mai sus, adică: modificările ce se produc în diferitele organe intime ale vieţii vegetative şi în unele glandule.

I. *Muşchii voluntari ce slujesc la expresia emoţii-*

lor.— Cei mai însemnaţi muşchi voluntari ce servesc la expresia emoţiilor, sunt *muşchii feţii*, dispuşi împrejurul ochilor, gurii şi nasului. Aceştia sunt cei mai mobili şi trădează emoţiile prin diferite combinaţii de contractare şi relaxare. Apoi organul vocal, *glasul*, cu timbrul şi intonaţiile lui, cu tot coloritul de tonalitate emoţională, e unul din semnele sigure şi foarte importante ale emoţiilor.

Altă parte din organism ce iar serveşte, prin mişcările sale, la expresie, e *diafragma*. Contracţiile acestui muşchiu provoacă puternicele expansiuni ale râsului vesel, sgomotos, precum şi inspiraţiile mai adânci ale plânsului, ale melancoliei, în mişcările ce alcătuesc suspinul.

II. *Organele ce se impresionează în momentul emoţiei* sunt:

1. *Glandele lacrimale.* In timpul unei mari dureri, aceste glande, escitate de curentul nervos, secretează lichidul sărat şi amar, ca starea sufletească de mâhnire, lacrima, într'un mod cu totul involuntar—cu toate că la marii artişti şi artiste aceasta a ajuns un act aproape voluntar.

2. *Organele digestive.* Emoţiile vesele, stimulante, activează digestia şi chiar asimilarea, căci, „cel mai bun tonic e bucuria". Din contră, în stările deprimante, funcţiile digestive sunt în scădere ; de aici „slăbiciunea" în mâhnirile mari.

3. *Pielea.* Glandele sudoripare funcţionează în mod deosebit în momentul emoţiilor. Frica dă sudori reci, etc.

4. *Inima, plămânii.*

In special plămânul, după descripţia lui **Charles Bell**, e un organ ce ia parte foarte mare şi complicată în exprimarea

emoţiilor. Se poate găsi descipţia funcţiunii acestui aparat, reprodusă după Bell, în partea I-a a scrierii lui **Al. Bain** „*Simţurile şi Inteligenţa*".

III. *A treia categorie* de modificări trupeşti în momentul emoţiei, categorie foarte importantă şi pusă în evidenţă prin studiile mai recente de fiziologie psihologică, sunt modificările în sistemul vaso-motor cari constau în mişcările muşchilor răspândiţi în învălişul vaselor sanguine. Despre aceasta s'a vorbit mai mult la cap. *Fiziologia sentimentelor.*

Condensând datele tabloului sinoptic datorit lui **Mantegazza,** iată, bunioară, elementele expresiunii *dureroase*:

Contracţiuni musculare: ale feţei, trunchiului, membrelor, ridicării părului.

Paralizii: tremurături ale unor muşchi ai feţei, ale membrelor.

Turburări respiratoare şi vocale: suspensiunea respiraţiei, expiraţia prelungită, suspinul, plânsul, căscatul, vaetele, strigătele.

Turburări de secreţie şi digestie: lacrămi, perderea involuntară a salivei, evacuarea involuntară a urinei, vărsături, diaree, sudori.

Darwin 1) pune trei principii, pe baza cărora s'ar fi îndeplinind mişcările de exprimare a emoţiilor:

1. Expresia emoţiei ar fi constând în mişcări sau modificări organice, de orice fel, cari folosesc individului, din vre-un punct de vedere, în momentul emoţiei, sau au folosit vre-odată şi au devenit reflexe.

Când vezi ceva neplăcut, oribil, închizi ochii, întorci capul. Asta este expresia sentimentului de neplăcere sau desgust, alcătuită din mişcări menite a

1) In opera sa *l'Expression des émotions chez l'homme et es animaux;* trad. din englezeşte.

face să înceteze vederea spectacolului ; deci mişcări *utile*. Mai târziu, în alte împrejurări, e destul să ţi se prezinte o propunere, pe care să fii nevoit a o respinge energic, or să ţi se descrie o scenă îngrozitoare, pentru ca, involuntar şi fără necesitate, deci automatic, să întorci capul şi să închizi ochii.

Această explicare a mişcărilor expresive e numită de Darwin: *principiul asociaţiei deprinderilor utile.*

2. Când se produce o emoţie contrară celei experimentate şi exprimate astfel, atunci şi mişcările pentru exprimarea ei sunt contrare aceleia. Dacă ţi se face o propunere acceptabilă, avantajoasă, pe care vrei să arăţi că o primeşti bucuros, deschizi ochii dând din cap, ca şi cum ai dori s'o vezi în realitate acolea înaintea ta. Mişcarea opusă celeia din cazul presupus mai sus. Pisica, ameninţată de câine, iea mişcările ce i-ar fi prielenice pentru apărare sau atac: îşi înclină spinarea turtindu-se la pământ, îşi tuleşte urechile, coada o lasă în jos şi bate cu ea şoldurile de-o parte şi de alta, părul i se sbârleşte, îşi arată colţii. Când e mângâiată de stăpân, atitudinea e contrară: spinarea se ridică bombată în sus, coada se înalţă perpendiculară, urechile stau drepte, părul nu se sbârleşte, deşi, prin bombardarea spinării, pare a se ridica puţin.

Aceste mişcări se reduc la *principiul „antitezei"*.

3. Al treilea principiu este al *asociaţiei directe.* El explică toate mişcările de expresie, cari nu cad în nici una din categoriile de mai sus, şi se datoresc numai constituţiei însăşi a sistemului nervos. O durere mare albeşte părul ; frica provoacă tremurături. Manifestrăile aceastea se compun din acte cari nu prezintă nici o utilitate.

Mişcările produse mai cu seamă de muşchii figurei alcătuiesc în special *mimica*. Ele sunt instructive şi însemnate: 1) fiindcă muşchii faciali, aşezaţi la suprafaţa oaselor, dau ochiului putinţa să observe cele mai simple manifestări ale lor ; şi 2) fiindcă rădăcinile acestor muşchi se găsesc chiar în creer, deci mai aproape de centrele unde se elaborează fenomenele de conştiinţă cari se exprimă prin ele.

Când anumite stări de conştiinţă străbat sufletul mai des şi deci expresia lor trece mai de multe ori pe figura omului, mişcările muşchilor faciali lasă urme durabile şi dau chipului o înfăţişare relativ statornică. *Fizionomia* arată astfel de regulă felul sentimentelor habituale şi nu fără temeiu s'a luat descifrarea ei ca punct de plecare în studiarea caracterului. Când la acestea se mai adaogă şi aspectul general datorit conformaţiei mai radicale a părţii osoase, precum şi forma şi dispoziţia nativă a organelor simţurilor, corelaţia între arătările chipului şi felul sufletului stă pe o temelie şi mai largă şi sigură. Criminalii, dezechilibraţii, anarhiştii, caracterele anormale, oamenii lipsiţi de simpatie omenească, lipsiţi de simţul moral, prezintă mai totdeauna anomalii în figura lor: asimetrii în umerii obrajilor, de ordinar prognaţi, şi în ochi, în conformaţia gurei, a urechilor mari pleoştite, a nasului strâmb, etc.

SENTIMENTELE SUPERIOARE

Sentimentul moral.

Natura sentimentului moral.— Sentimentul moral este un sentiment *de simpatie* întins asupra cât se

poate mai multor ființe. Prin el se oglindesc în noi stările de bucurie or de mâhnire, de plăcere or durere, nu ale unei singure ființe sau ale unui grup restrâns, ci ale societății întregi, ale patriei, neamului sau omenirii. Astfel încât *tot ce produce* sau *tinde a produce* o bună stare, o *fericire generală*, deșteaptă și în noi plăcere ; din contră, se naște în noi un sentiment de durere, de câte ori vedem sau ne închipuim că ceva produce ori tinde a produce pentru societate o scădere de fericire, o sporire de durere. Deci, sentimentul moral se deșteaptă în noi la realizarea, la vederea ori la ideia *binelui* și *dreptului*.

Sentimentul moral se manifestă ca *aprobare* sau *reprobare* a lucrurilor, evenimentelor, persoanelor, acțiunilor, intențiilor, după cum acelea au tendința de a produce un bine sau un rău pentru omenire, pentru totalitatea ființelor simțitoare și raționale. In cazul întâiu, după dictarea lui, lucrurile își atrag epitetul de bune, *drepte* ; în cazul al doilea de rele, *nedrepte*.

Când voința și acțiunile omului corespund acestui scop, adică tind la fericirea generală, se naște în el un sentiment de satisfacere: plăcerea înaltă a datoriei împlinite, a *cugetului împăcat* ; în cazul contrar, se naște *mustrarea cugetului*, starea penibilă a *remușcării*, însoțită de sentimentul rușinii și căinței, și de dorința de a repară răul sau de a-l espia prin pedeapsă. De asemenea, când voința și acțiunile altora stau în armonie cu scopul moral, se naște în noi, pe lângă sentimentul de aprobare, o tendință către răsplătire cu laudă și recompensă față de acele persoane ; în caz contrar, pe lângă sentimentul de dezaprobare, o tendință către răsplătirea prin dezaprobare sau pedeapsă.

Sentimentul moral, care se naşte astfel la realizarea, la vederea sau închipuirea fericirii generale, s'a desvoltat în omenire treptat, şi nici în individ nu se găseşte dela început sub o formă desăvârşită şi cu siguranţa de funcţiune a unui instinct. Omul se naşte numai cu *germenul* lui, cu natura *simpatică*.

Genesa sentimentului moral.— Isvorul din care decurge şi se desvoltă sentimentul moral este *simpatia*, acest ecou emoţional al *instinctului* înnăscut pentru conservarea *speţei*.

Influenţele şi împrejurările, prin cari se desvoltă sentimentul moral din simpatie, le găsim în familie, în societate, în stat. In familie, în afară de raportul dintre soţi, omul se găseşte sub trei feluri de raporturi:

1) un raport de superior către inferior: al tatălui către copii;

2) un raport de inferior către superior: al fiului către părinţi; şi

3) un raport de egal către egal: al fraţilor între ei.

Acestea sunt, de altminteri, toate raporturile imaginabile, în cari un om poate stà faţă cu altul în lume.

Din fiecare decurge o adaptare psihică, sub forma unui sentiment simpatic.

In *primul raport*, omul, ca părinte, învaţă sentimentul dezinteresării, al grijilor generoase şi altruiste, al jertfei personale.

In *al doilea*, se învaţă sentimentul respectului, al pietăţii şi al recunoştinţei.

Părintele, în funcţiunea şi rolul său special, dă ajutoare şi îngrijiri fără a aşteptà şi a sperà o întoarcere. Se jertfeşte. Nu împrumută; dăruеşte. Nu face bi-

nele pe baza reciprocităţii, nu porneşte dela maxima economică comercială: *do ut des*.

Copilul, la rândul său, neputincios, slab şi sărac, primeşte darul, fără a se gândi atunci că e obligat să-l întoarcă. Singurul răspuns la binefacerile primite stă numai în sufletul său, în sentimentul de iubire, de recunoştinţă.

In *al treilea raport*, dela egal către egal, se învaţă sentimentul şi deprinderea reciprocităţii, a dreptăţii. Fraţii îşi fac între ei şi aşteaptă unii dela alţii servicii.

Aceste diferite forme ale sentimentului moral se nasc în mod natural, *neintenţional*, într'o familie normal organizată.

Dar simpatia se educă şi iea o direcţie determinată şi prin influenţele *intenţionale* ale familiei, şi anume prin pedeapsă şi recompensă, laudă şi critică, aprobare şi reprobare. Astfel, se laudă acţiunile cari convin binelui şi interesului general; se desaprobă acelea cari, dictate de egoism, fie reflectat, fie nereflectat, tind a contrazice interesele sociale şi naţionale. Copilul asociază în spiritul său de cele dintâi acţiuni un sentiment de plăcere, care-l face a înclină către realizarea şi repetarea lor: iar de acţiunile opuse, asociază un sentiment de neplăcere, care-l hotărăşte a le evità, spre a evità şi pedeapsa.

Puterea de influenţă a laudei şi a desaprobării se explică şi prin *simpatie* şi prin *egoism*.

Pe calea *simpatică*. Individul, lăudat sau desaprobat, vede în laudă şi desaprobare manifestarea unei stări dufleteşti plăcute sau neplăcute, aflătoare în sufletul celui care laudă sau desaprobă. Prin simpatie, îşi oglindeşte în suflet starea psihică a semenului său. Aşa că lauda, fiind semnul unei stări de satisfacere în cel care laudă, va produce *prin simpatie* o stare de satisfacere şi în cel lăudat. Desaprobarea,

din contră, din aceleaşi cauze va produce o stare de nemulţumire în cel desaprobat.

Pe cale *egoistică*. Aprobarea şi desaprobarea sunt semnele exterioare ale opiniei altora despre valoarea noastră personală. Instinctul de conservare ideală se simte, în laudă, confirmat şi înălţat ; în dezaprobare, din contră, atins, deprimat. De aci urmează în cazul întâi o plăcere, în cazul al doilea o durere.

Dacă se însemnează plăcerile şi durerile, produse de laudă şi reprobare, atât pe calea simpatică cât şi pe calea egoistă, se vede ce mare înrâurire poate avea intensitatea lor asupra determinării balanţei psihice şi în special asupra direcţiilor de mişcare ale voinţei.

b) *In societate*. Aceste influenţe, prin aprobări şi reprobări, se exercită nu numai în familie, dar şi în societate ; ba încă aici pe o scară mai întinsă. Ca şi familia, societatea aprobă, prin aceea ce se numeşte *opinia publică*, actele ce i se par că tind a-i fi folositoare, dezaprobă pe cele ce au tendinţa de a-i vătămà interesele. Cu timpul, acestea capătă o forţă repulsivă, cele dintâiu o forţă atractivă.

Un sentiment puternic, care pare supra-natural pentru că e aproape irezistibil, dar e foarte explicabil şi natural, ne abate dela răul indicat de familie şi societate şi ne atrage spre binele obştesc. O mulţumire sufletească ne mângâe, când am reuşit a fugi de cel dintâiu—de rău—sau a face pe cel de al doilea—binele. Prin urmare, *conştiinţa*, în amebele ei funcţiuni de *prevenire* şi *răsplătire*, începe.

c) *In stat* se continuă mai departe, cu mijloace şi mai puternice, formarea sentimentului de respect pentru dreptate, pentru binele justificat al altora, al tuturor, prin pedepse fixate de *lege* şi aplicate de forţa publică în contra celor ce calcă prescripţiile interesului şi binelui general.

Astfel creşte şi se desvoltă sentimentul moral cu caracterul său *autoritativ*, împrumutat dela tonul de comandă al legii paterne, civile sau sociale ; astfel începe a răsunà în om acel *trebue categoric*, pe care-l pronunţă totdeauna un scop înalt şi ideal unui mijloc indispensabil. Astfel îşi iea sentimentul moral forma de *imperativ categoric* în dictarea cerinţelor sale.

Sentimentul moral se întoarce asupra şi în contra omului, când acesta i-a călcat cerinţele ; şi îl sileşte să se ridice şi să desaprobe pe ceilalţi semeni ai lui, când aceştia nu respectă regulele ce condiţionează viaţa şi fericirea socială. Şi după cum omul, mustrat de conştiinţă, doreşte pentru alinarea sufletului o pedeapsă, pe care şi-o dă uneori singur ; tot aşa, când ceilalţi membri din societate se abat dela legile dreptăţii şi umanităţii, simte în el puternica tendinţă şi impulsie de a răspunde răului cu răsplătire penală.

Aceasta se manifestă prin dezaprobarea, în diferite grade de revoltă şi de asprime ; se manifestă prin căutarea mijloacelor legale de pedepsire a vinovatului,

Din cele expuse mai sus, s'a văzut că sentimentul moral este supus unei evoluţii, unei desvoltări datorite influenţelor educative. El nu apare format gata, dela naştere. Dacă lipsesc condiţiile de desvoltare, rămâne într'o fază inferioară, aceea de simpatie mărginită la un cerc restrâns de fiinţe.

Dacă omul nu ar creşte şi nu ar trăi în societate, unde găseşte în mod natural condiţii proprii pentru desvoltarea simpatiei, atunci şi germenul înăscut al sentimentului moral s'ar atrofià prin lipsa de exerciţiu întocmai cum s'ar atrofià dispoziţia pentru vorbire în aceleaşi împrejurări. Omul nu se naşte, în această privinţă, decât cu *predispoziţii* către moralitate, precum

se naşte cu predispoziţii către vorbire. Aceste predispoziţii trebuiesc cultivate, întărite, spre a ajunge în stare de funcţii organice ; şi precum sunt oameni, cari născuţi cu defecte de vorbire, ajung, prin exerciţiu sistematic şi metodic, dacă nu tocmai Demonsteni, în orce caz capabili de vorbire cu şir şi rost ; tot aşa se poate să se înlăture, printr'o educaţie îngrijită, oarecari defectuozităţi morale, şi să se facă dintr'un om cu dispoziţii rele, cel puţin un om de omenie, dacă nu un erou moral.

Dispoziţiile înăscute pe deoparte, *educaţia şi influenţa mediului*, pe dealta, *condiţionează gradul de desvoltare al conştiinţei morale.* „Prin exerciţiu devenim mai buni" (**Democrit**).

Naţionalism, şovinism şi cosmopolitism.—Astăzi naţiunile, luând chiar ca criteriu de apreciere morală interesele lor proprii, pot cădeà de acord asupra valorii adevărate şi universale a lucrurilor. S'ar păreà că numai punându-ne din punct de vedere al intereselor omenirii întregi, putem judecà valoarea morală obiectivă, binele şi răul moral. Se înţelege, e indiscutabil, că numai ce foloseşte sau tinde a folosi omenirii întregi, e bun şi drept. Dar este o armonie între interesul *bine înţeles* al unei naţiuni şi fericirea omenirii întregi.

Omenirea se compune din popoare şi fericirea ei nu este altceva decât sinteza stărilor sufleteşti de mulţumire ale tuturor popoarelor. Starea de mulţumire a unui popor se naşte din libera desvoltare a firii lui particulare, în stat etnic de sine stătător, întrucât aceasta nu împietează asupra liberei desvoltări a firii

altui popor, care *este sau poate fi alcătuit în stat etnic de sine stătător.*

Românii au fost alcătuiţi în stat etnic de sine stătător, mai întâiu în vechiul regat român ; iar toţi ceilalţi Români de sub stăpânirile străine ale ţărilor vecine au putut alcătui, unindu-se cu matca regatului, un singur stat naţional de sine stătător, în anul 1919, după marele războiu mondial.

Asemenea *Polonezii*, împărţiţi la multe puteri străine, au putut alcătui un stat etnic independent, cum au mai fost în trecut ; şi alte *popoare slave* din fosta monarchie Autro-Ungară, au putut forma state neatârnate, sau mări, prin alipire, statele de aceiaşi origine deja existente. Evreii, în situaţia lor actuală de împrăştiere în toată lumea, *nu pot* constitui un stat etnic, deci păstrarea şi încă desvoltarea particularităţilor lor naţionale e o întreprindere nejustificată, plină de contradicţii teoretice şi de grele complicaţii practice ; *asimilarea desăvârşită* cu mediul social local, e singura soluţie, în astfel de condiţii. Au însă tot dreptul să lupte spre a se aduna la un loc, în o ţară a lor, şi a înfiinţa acolo un stat evreesc deosebit, de sine stătător, ca să-şi poată afirma, în liberă desvoltare etnică, viaţa lor naţională particulară. Acestea şi sunt aspiraţiile, demne de tot respectul, ale *Sionismului* evreu.

Respectarea fiinţei etnice a mai multor naţionalităţi în unul şi acelaş stat, duce la principiul federativ, care are la baza sa existenţa de fapt sau virtuală a mai multor state etnice unite în simbioza liberă a unui supra-stat autonom. Astfel e cazul Elveţiei şi ar putea fi al confederaţiei balcanice şi chiar al unei mari confederaţii de state relativ mici, ieşite din desmembrarea Austro-Ungariei, şi unite cu România şi cu toate statele balcanice.

Orice asuprire exercitată asupra vieţii unui popor este o atingere adusă omenirii, o scădere a fericirii ei totale, o nedreptate. De aceea *şovinismul* este imoral.

Dar în acelaş timp şovinismul, care nesocoteşte drepturile omenirii, nu realizează nici binele naţiunii proprii. In orbirea sa pătimaşă, el nu vede că dă de râpă naţiunea sa proprie. Căci orcât s'ar păreà că planurile lui egoiste merg deocamdată spre izbândă, isbânda lui vremelnică este o iluzie, care ascunde o apropiată cădere sigură. (Austria şi Ungaria). Nedrep-

tatea nu dăinueşte mult timp în lume. Din însuşi organismul moral firesc al omenirii se ridică treptat energiile de reacţionare în contra actelor de nedreptate ce tind a se aşezà în sistem permanent de acţiune. Cu cât impilarea se înteţeşte, cu atât elasticitatea dreptăţii eterne se ridică mai puternc, ca să asvârle din sfera vieţii istorice forţele rătăcite ale tiraniei. Miopia asupritorului nu vede că apasă asupra rezortului ursit a-l aruncà în aer, orcât ar fi el de mare şi de temut. Apăsarea lui înlăturată, echilibrul se restabileşte în sensul liberei desvoltări a popoarelor, care aduce la adevărata armonie trainică a fericirii universale.

Ca să realizezi acest ultim scop, nu e nevoie, nici nu e posibil, să te dai de campion al omenirii întregi. Fericirea omenirii întregi n'o poţi realizà, decât realizând fericirea popoarelor. Şi ca să faci toate popoarele fericite, ţi-ar trebui geniul nemărginit care să înţeleagă firea intimă a fiecăruia, ţi-ar trebui energia neînchipuită ca să lupţi în fiecare din ele pentru idealul vieţei lor drepte, şi timpul nemăsurat al mai multor existenţe individuale, ca să îndeplineşti, pentru fiecare din ele măcar *ceva* în direcţia desvoltării lor fireşti. *Cosmopolitismul*, ca principiu de acţiune, este o utopie.

Fiecare om îşi va îndeplini mai sigur şi mai lămurit datoria sa către omenire, luptând pentru idealul naţiunii sale, pentru libera ei desvoltare etnică.

Naţionalismul este cea mai înţeleaptă călăuză pentru acel ce voeşte să meargă la ţinta supremă a binelui moral, a dreptăţii şi fericirii universale. Faţă de el, şovinismul este oprimejdie, c osmopolitismul o amăgire.

Sancţiunea morală.— Ce urmează pentru om din

călcarea sau îndeplinirea cerințelor formulate de sentimentul moral?

Intrebarea aceasta face parte din alta mai generală: care este *sancțiunea* actelor noastre?

Prin *sancțiune* se înțelege, în genere, durerea sau plăcerea ce urmează unei fapte

Se disting astfel două feluri de sancțiuni, după elementele psihice componente: sancțiunea *penală*, constând din durere (pedeapsă), și sancțiunea *hedonică*, constând din plăcere (recompensă).

Iar după isvorul din care vine durerea și plăcerea, sau pedeapsa și recompensa, găsim: 1) sancțiunea dictată de *voința omului*; și 2) sancțiunea care vine chiar dela *natură*, decurgând inevitabil din legile ei. Prin urmare: o sancțiune *umană* și alta *naturală*.

Cea *umană* este *legală* sau *civilă*, când vine dela *stat*, în baza și în urmarea unei *legi* determinate; și *socială*, când vine dela *societate*, exprimându-se prin opinia publică și bazându-se pe credințe, obiceiuri tradiții.

Și sancțiunea naturală e de două feluri: *fizică* și *morală*, după cum pedeapsa și recompensa vine în urma călcării sau respectării legilor fizice sau fiziologice, ori a legii morale.

Sancțiunea morală propriu zisă, de care e vorba în special aci, decurge, ca și cea fizică, din năuntrul naturei noastre. Ea constă, despre partea hedonică, din plăcerile *conștiinței împăcate*, când omul știe și poate zice că și-a făcut datoria, că s'a supus legii morale; iar despre partea penală, constă din durerea *mustrării de cugeț*, când omul știe că a făcut ceva oprit de legea morală.

Intensitatea plăcerilor și durerilor morale stă în

raport direct cu gradul de desvoltare al sentimentului moral.

Comparată această sancțiune cu toate celelate, vedem că e singura care se poate acordà cu *autonomia și demnitatea omului*. Pe când celelalte decurg din afară, ca sprijin al unei legi date de alte voințe streine individului, sancțiunea morală urmează ca sprijin al unei legi, pe care și-o dă omul singur, prin adesiunea sa conștientă și rațională la imperativul categoric al moralei suverane.

Când sentimentul moral este desvoltat, și prin urmare sancțiunea morală funcționează normal și puternic, faptele omului se pun în mod spontan și liber în armonie cu interesele sociale ; așà încât celelalte sancțiuni, cari au și trebue să aibă de scop a ajunge în definitiv la acelaș rezultat, adică a armonizà interesele individului cu ale societății, devin în cele din urmă superflue. ,,Nu de frică ci din datorie trebue să se ferească omul de rău" (**Democrit**).

Când, din contră, sentimentul moral este puțin desvoltat, atunci rolul celorlalte sancțiuni este de o însemnătate morală practică mai evidentă. Insă, în acest caz, independența morală a individului este cu atât mai redusă, cu cât se simte mai mare nevoe de ajutorul exterior al sancțiunilor civile sau sociale, folositoare societății.

Cel mai puternic și mai neadormit supraveghetor al sancțiunilor omului, călăuza cea mai sigură este astfel sentimentul moral. ,,Căci este clar că acela care numai prin lege e împiedicat de a face răul, tot face răul în ascuns ; pe când nu e probabil că acela care din convingere își îndeplinește datoria, să săvârșească cevà rău, fie în public, fie în ascuns" (**Democrit**).

Conştiinţa povăţueşte, înainte de a se face acţiunea: îndeamnă sau interzice; apoi judecă şi pedepseşte, când consiliile ei se dispreţuesc şi nu se ascultă. Mustrările şi mângâerile ei se simt cu atât mai adânc şi mai viu, cu cât natura morală a cuivà e mai delicată şi mai înaltă. Durerile şi plăcerile conştiinţei sunt proporţionale astfel, nu atât cu calitatea rea sau bună a faptelor, cât mai ales cu calitatea superioară a caracterului moral.

Judecata şi răsplata morală nu se pot evita, după cum nu poate fugi omul de sine însuşi.

Poţi să te sustragi, sau să crezi că te vei putea sustrage, dela aplicarea celorlalte sancţiuni: nu vei scăpa însă niciodată de ochiul şi de pedeapsa conştiinţei, când aceasta există şi nu e pervertită. S'au văzut cazuri de oameni, cari, deşi au scăpat de pedeapsa statului sau a societăţii, deşi erau siguri că nu sunt şi nu vor fi descoperiţi, au fost siliţi de forţa aproape supranaturală a sentimentului moral, de mustrarea cugetului, să vină singuri înaintea justiţiei şi să denunţe faptele lor, ca şi cum ar fi fost ale altora şi să se acuze, ca şi cum n'ar fi chiar ei vinovaţii.

Omul care, sigur fiind de impunitate din partea statului, a societăţii şi a lui Dumnezeu, ar sta la îndoială, dacă trebue sau nu să se poarte onest, corect, leal, într'o împrejurare dată, acela trebue considerat dela început ca o fiinţă inferioară moralicește şi degradată, în măsura în care ar fi pornit să transforme îndoiala sufletească în fapt real. Lui îi lipseşte rezortul moral; şi, orb cum este în domeniul ideilor despre bine şi nobil, nu va putea fi condus decât de mobilul fricei, de călăuza celorlalte principii sau legi şi sancţiuni-heteronome. Nu va merge de sine, ci va fi împins; binele nu-l va face de voie, ca o fiinţă liberă, ci silit, ca o fiinţă sclavă unor pasiuni şi principii inferioare de acţiune. Natura lui este incomplectă, viţios organizată; sufere, aşa cum se află, de un defect de constituţie psihică pe care o îngrijită educaţie ar fi în stare să-l evite, sau cel puţin să-i micşoreze forţa. Chiar în cazul, când se poartă drept şi meritoriu, nu simte întreaga recompensă a unui suflet în adevăr drept şi onest. Satisfacţia lui este mai mult negativă; e liniştit c'a scăpat de controlul legii, de critica gurilor rele, de pedeapsa lui Dumnezeu. Dar, în această stare sufletească, nu vedem plăcerea pozitivă,

adesea foarte intensă, a conştiinţei care se extaziază la contemplarea tainică a unei acţiuni meritorii, liber executate; din contră, o părere de rău se amestecă într'însa; părerea de rău, că fără acele stavile exterioare, el şi-ar fi îndeplinit o poftă, la satisfacerea căreia îl împingeau impulsiile lui egoiste, ce au crescut ca nişte bălării parazitare şi veninoase pe substanţa sufletului său, şi s'au desvoltat prin exerciţiu, din cauză că au fost îngăduite, ascultate şi satisfăcute.

Cel ce greşeşte cu siguranţă că nu va fi pedepsit de nimeni, nici chiar de conştiinţa sa, este pe panta cea mai repede a degenerării şi distrugerii sale, ca fiinţă socială. Alunecă în prăpastie, orbit de o iluzie. Căci în realitate, natura lui este pedepsită chiar din momentul primei lui abateri dela drept şi onest: se perverteşte; răul devine treptat fire; şi, prin deprindere, caracterul deviază, decade.

Cel ce face acte bune, conformându-se conştiinţei sale juste, fără să se gândească şi să se aştepte la recompense; cel ce merge neclintit pe calea ideală a dreptăţii şi umanităţii, şi crede în izbânda finală a binelui, chiar dacă n'ar vedea toată viaţa acest sfârşit; acela e călăuzit de un sentiment moral, care face din moralitate o religie. Fiinţa lui îşi găseşte reazămul vieţei în legile ce cârmuesc lumea morală, ca nişte puteri supraomeneşti şi eterne. Increderea în ordinea şi armonia morală universală, chiar când învederarea acestora trece peste mijloacele perceptibilităţii, ridică sentimentul moral la înălţimea sentimentului religios.

SENTIMENTUL RELIGIOS

Esenţa sentimentului religios constă din două elemente principale:

1. *Conștiința slăbiciunii și a nimicniciei noastre* față cu o putere supra-omenească și eternă, de care atârnăm noi, ființe microscopice și de o zi.

2. *Increderea* în dispozițiile bune ce are pentru noi acea putere stăpânitoare.

Considerând istoria și origina religiilor, găsim două trebuințe sufletești, cari au făcut pe om să recurgă la închipuirea unor forțe vii supranaturale, unor divinități cârmuitoare ale lumii:

1. Necesitatea de a-și *explica* natura și fenomenele ei.

2. Necesitatea de a *supune* și *utiliza* acele fenomene pentru interesele și dorințele lui.

In primul caz, se *explică* lucrurile, atribuindu-se voinței și intenției unui spirit; în al doilea, se utilizează puterea lui, se recurge la atotputernicia lui spre a determină înlăturarea fenomenelor neplăcute sau producerea celor dorite, când nici unele nici altele nu stau în puterea omului, precum: boalele, schimbările meteorologice, cosmice, întâmplările viitorului ș. a.

Fiind date condițiile *naturale permanente*, în cari se produce sentimentul religios, se poate zice că acesta e un fenomen sufletesc esențial, *inseparabil de existența și situația omului în natură.*

Dar dacă sentimentul religios nu piere; dacă i se poate aplica și lui aforisma *nihil interit*, tot atât de adevărat este însă că el se schimbă treptat cu desvoltarea inteligenței și a culturii în genere, și că i se poate aplică, tot atât de bine, cealaltă parte a cugetării citate: *omnia mutantur.*

Modificările lui atârnă de ideia ce-și face omul despre forța supra-omenească, în dependența căreia

se simte; atârnă de felul şi natura determinată a puterii, pe care o recunoaşte ca supremă în lume.

In formele superioare ale religiei, cum este creştinismul sau cum se găseşte în concepţiile spiritelor filosofice, puterea supra-omenească, ce cârmueşte lumea, e închipuită ca spirit infinit, etern, atotputernic, care se află pretutindeni, vecinic de faţă, vecinic viu, activ, conştient, în orce clipă şi în orce loc. El este viaţa şi sufletul lumii. Vieţele şi sufletele omeneşti sunt din el şi în el. Şi fiindcă el este spirit, spiritul nostru se poate pune în relaţie directă cu el. Sentimentul intim al acestei legături dintre cugetul nostru şi divinitate este esenţa religiosităţii.

„Sentimentul religios poate fi numit, cum spune Höffding, *un senliment al vieţii cosmice*. In adevăr după cum sentimentul vieţii noastre organice ne dă acea dispoziţie fundamentală, care corespunde în noi funcţionării organismului nostru, tot astfel sentimentul religios exprimă modul cum viaţa noastră afectivă e determinată de cursul evoluţiei universale". 1)

Intr'un sens mai general, termenii religiozitate, cult, se estind la orce sistem de gândiri şi tendinţe, cari se consideră de om ca fiind mai presus de orce alt lucru în vieaţă. Astfel se zice de unul că are religia libertăţii, de altul că are cultul ştiinţei sau al binelui, al frumosului, al dreptăţii, al datoriei, al patriei.

SENTIMENTELE ESTETICE

Lucrurile din natură ne plac şi ne atrag din două cauze:

1. Pentrucă sunt favorabile intereselor noastre ma-

1) Op. cit. p. 837.

teriale, sunt folositoare ; de ex.: apa, fructele, aerul, pânea, etc. In cazul contrar ne displac şi ne respingem.

2. Independent de folosul ce ne-ar aduce, deci în mod *imediat* şi *dezinteresat*, precum: un răsărit ori apus de soare, luna pe un cer senin, conturul unor munţi înalţi la orizont, cântecul privighetorii. In cazul acesta, sentimentele se numesc *estetice*, iar lucrurile şi fenomenele ce le produc, se numesc în general *frumoase*. După împrejurări, uneori fenomenele estetice se numesc *sublime*, sau *graţioase*. Alteori ele constau într'un efect de înveselire manifestată prin râs, şi se numesc *comice*.

Toate aceste fenomene şi diferitele lor nunaţe le studiază în special ştiinţa *Esteticei*, arătând condiţiile în cari se deşteaptă în noi.

Sentimentele estetice însoţesc cu deosebire percepţiile şi reprezentările vizuale şi auditive precum şi combinările lor. Iar lucrurile mai capabile de a le deşteptă în noi sunt producţiile naturii organice şi ale unor activităţi omeneşti, anume ale *artelor frumoase*, precum: *poezia*, *muzica*, *pictura*, *sculptura*, *arhitectura*. Primele două arte prezintă escitaţiile sau elementele lor sub formă de *succesiune* în *timp*, celelalte trei sub formă de *simultaneitate*, sau *estensiune în spaţiu*. Ele se deosibesc de artele industriale sau *utile* prin faptul că acestea au ca ţintă efectuarea mijloacelor de satisfacere a trebuinţelor născute din instinctul de conservare şi de bunăstare a vieţii.

Ca să producă efecte estetice, lucrurile trebue să îndeplinească anumite condiţii de *formă*, de *cuprins* şi de *asociaţie*.

a) *Condiţiile formale* sunt: simetria, proporţia, ritmul, unitatea în varietate, adevărul, etc., toate cerute

de niște trebuințe ale organizației noastre psiho-fizice. Așà, *simetria*, în privința aranjării părților în linie orizontală, *proporția*, pentru liniile verticale, se bazează amândouă pe cerințele simțului organic de echilibru al corpului ; de asemenea *ritmul* e bazat pe cerințele unui simț organic, și necesitatea lui decurge din natura mișcării periodice, ritmice, a funcțiunilor noastre vitale, precum bătăile inimei, pulsația, respirația. Când se iuțește sau se încetinează ritmul acestor funcțiuni, se presupune o modificare corespunzătoare în suflet, provocată bunioară de emoții. El crește sau scade proporțional cu vitalitatea. De aceea și în arte (în poezie, în muzică) un ritm vioiu, repede, sau domol, încet, pornește din sentimente deosebite și provoacă sentimente estetice corespunzătoare în ascultători.

Condițiile formale se mai numesc și *factori direcți* în producerea emoțiilor estetice.

b) *Coprinsul* sau ideia lucrului o ra operii de artă impresionează și mai tare. Condițiile formale pot fi îndeplinite, fără ca obiectul să placă, dacă îi lipsește coprinsul, adică viața internă, *expresia*. O figură, orcât de regulate ar fi trăsăturile ei, ne lasă reci, dacă nu ne manifestă nimic din viața intimă. Din contră, ne mișcă în mod plăcut, dacă exprimă un fond sufletesc, mai ales dacă exprimă ce are sufletul mai demn, mai înalt: pornirile simpatice, iubirea, sentimentele morale.

De aceea omul este cel mai superior obiect al artei.

Celelalte ființe și lucruri din natură primesc în mare parte valoarea estetică, întrucât sunt considrate ca *simbolul* unei stări din sufletul omenesc. Astfel vorbim de stejarul ,,falnic și mândru'', pentrucă statura lui dreaptă ne amintește atitudinea omului energic,

care nu se pleacă în faţa adversităţilor vieţii. El simbolizează în ochii noştri energia. Asemenea vorbim de salcia „plângătoare", care îşi pleacă jalnic ramurile către pământ, pentrucă umilita ei închinare pare a însemnà slăbiciunea sufletească a unui om, a cărui inimă, frântă de durere, dă întregei fiinţe înfăţişarea deprimării. Salcia simbolizează, astfel, durerea, melancolia, şi se găseşte la locul ei pe morminte, în cimitire.

c) *Asociaţia* contribue mult la valoarea estetică a lucrurilor. Multe lucruri şi fiinţe ne impresionează fiindcă vedem în ele încorporate oarecum emoţiile noastre, durerile sau fericirile trecute, adică fiindcă s'au legat de ele cevà din amintirile vieţii noastre. Astfel sunt locurile unde am trăit, persoanele cu cari ne-am petrecut copilăria şi tinereţea. O floare uscată, presată între filele unei cărţi, când dăm din întâmplare de ea, răsfoind cartea, câte idei şi emoţii deşteaptă în suflet, ca ecou al momentelor dispărute, pe cari le reînviază, fiindcă s'a legat de ele, din clipa când am aşezat-o acolo, la o anumită pagină din carte.

x 7.1. - 78.1.929

Sublimul. — Starea sufletească din momentul când admirăm o statuă, o floare, în liniile ei elegante, graţioase şi zicem că e frumoasă, e o stare de contemplaţie liniştită, senină, admirativă, care se deosebeşte de starea sufletească ce avem, când privim cerul într'o noapte înstelată şi admirăm măreţia extraordinară a naturii, a forţei universale transformate în atâtea forme răspândite în spaţiul infinit ; sau când, de pe malul mării, ne uităm în depărtări neţărmurite ; când imensitatea mişcătoare a valurilor urlă agitată de o furie îngrozitoare. Atunci admiraţia noastră e nuanţată de un element de teamă, de umilinţă şi

de grijă. Atitudinea sufletească e aceea din fața extraordinarului, neașteptatului, neînțelesului, și o exprimăm zicând că spectacolul ce o produce, e *măreț*, *sublim*.

In sentimentul sublimului, al mărețului, se poate distinge astfel un element de nelinişte amestecat cu plăcere, pe când în sentimentul frumosului plăcerea pare a fi mai curată. Neliniștea, jena, umilința, elementul relàtiv dureros din *sublim* se explică prin faptul că acel spectacol covârșitor nu-l putem coprinde cu mijloacele mărginite ale percepției noastre sensibile, cum e infinitul cerului înstelat ; sau prin faptul că fenomenul contemplat e susceptibil de a fi considerat ca o cauză de distrugere posibilă a existenței noastre. Asta se constată mai evident în fața priveliştii înspăimântătoare a arderii unui oraș, unei păduri în flăcări sau a unei vijelii groaznice pe mare. Cevà din fiorul instinctului de conservare amenințat aruncă în conștiința noastră un element de spaimă, care amestecat cu sentimentul de admirație, de mirare, de plăcere, dă ca rezultat final, mărețul, sublimul.

Comicul.— Ce împrejurări provoacă râsul?

Nu e vorba de cauzele fizice, cum e gâdilatul, sau de râsul provocat uneori de o bună stare fiziologică, etc., ci de râsul provenit din cauze psihice, și anume în special din acelea cari alcătuesc comicul, ridiculul.

Problema aceasta psihologică a fost de mult atacată. Soluția ei nu este ușoară.

De ordinar comicul pare a decurge dintr'un *contrast*. Un tânăr „ferchef", gătit la modă, tocmai când trece fudul prin fața unei societăți, alunecă și cade. Un ginere, care erà aşteptat pe peronul gării de multă

lume adunată să-l primească, se coboară din vagon îmbrăcat în haine negre, dar încălţat numai în ciorapi albi. In timpul călătoriei adormise în tren şi un farsor îi aruncase ghetele pe fereastră. Un bătrân galant se aplecă să ridice de jos batista unei doamne, şi nu mai poate să se ridice singur în sus cu batista. Un clown se opinteşte din toate puterile să sară peste un obstacol, şi, când ajunge în goana mare în dreptul obstacolului, deodată se opreşte liniştit şi trece alături, având aerul unui om care se plimbă, indiferent. Condiţia contrastului, spre a produce râsul, în aceste împrejurări, este ca întâmplarea neaşteptată să nu fie un accident nenorocit.

Când se fac preparative grozave în contra unei primejdii, care se dovedeşte în urmă că erà închipuită sau de o însemnătate disproporţional de mică, ne vine să râdem.

Asemenea când vedem un luptător straşnic stând nepăsător şi neclintit la silinţele de a-l trânti ale altui luptător inferior, care se svârcoleşte şi se sbuciumă şi asudă în zadar, şi pe care voinicul adversar îl aruncă la pământ cu o simplă scuturătură de umăr. Râsul creşte cu cât se repetă de mai multe ori, una după alta, aceiaşi scenă.

Când unor pregătiri şi încordări excepţional de mari urmează acte sau rezultate neînsemnate, iar ne vine să râdem. *Parturiunt montes*; *nascetur ridiculus mus*. Tartarin, vestitul şi hasliul „*lueur des lions*" înarmat până în dinţi, împuşcă în cele din urmă un leu orb domesticit.

Asemenea când o putere, în adevăr mare, e zădărnicită în efectele ei de împrejurări cu totul neînsemnate, dar greu sau imposibil de înlăturat. O simplă

muscă încăpățânată, care vine mereu de se așează pe nasul unui orator serios, și-l silește să facă repetate mișcări involuntare și inutile spre a o goni, poate stârni râsul asistenților.

In toate aceste cazuri vedem un fel de contrast : contrast între ce vrea cineva să fie, să facă, etc. și ce este, ce face, în realitate ; contrast între două situații cari nu se potrivesc, dar vin împreună ; contrast între ceva mare ce se așteaptă și ce se întâmplă de fapt.

Acest contrast se poate reduce adesea la deosebirea între manifestarea veritabilă a vieții și una care se aseamănă cu dânsa, dar e pur mecanică sau devenită mecanică, fără atributul biologic al finalității, și care apare deci fără necesitate și fără scop, ba uneori alăturea sau chiar în contra scopului 1). Jocul păpușilor e cazul tipic pentru exemplificarea acestei cauzalități a comicului. Tot aici intră „ticurile", cuvintele fără trebuință, intercalate în vorbire ; cazurile de distracție ; unele gesturi obișnuite, săvârșite fără loc și fără rost.

SENTIMENTUL INTELECTUAL AL ADEVARULUI

Sentimentele intelectuale, cari însoțesc căutarea adevărului, sunt plăcute sau neplăcute, după cum funcțiunea inteligenței se apropie ori se depărtează de scopul ei, după cum se crede că adevărul se atinge ori nu. Când fenomene izolate se recunosc ca niște cazuri particulare ale unei legi generale, când adică ele

1) Teză desvoltată de **Henry Bergson**, în *Le Rire* (Bibliothèque de philosophie contemporaine).

se explică, spiritul şi-a îndeplinit menirea, omul simte mulţumire, o plăcere „pur intelectuală". E natural deci ca sentimentele intelectuale să fie mai puternice şi mai variate la spiritele culte. Acestea posedă mai multe principii generale, la cari reduc fenomenele particulare, prin cari adică le *apercep*. Neputinţa de a pricepe, de a reduce fenomenele particulare la o regulă generală bine cunoscută—când aceasta se simte ca o trebuinţă — e o cauză de neplăcere, de durere „intelectuală".

Prin „sentiment al adevărului" (*presentiment*) se înţelege uneori o bănuială, lipsită de sprijinul argumentării şi motivării despre ce este sau va fi. Aceste supoziţii trebuesc supuse la proba observaţiei directe, spre a deveni din bănueli, convingeri. Ele nu trebue să determine necondiţionat opinia noastră despre lucruri şi oameni şi încă mai-puţin să conducă activitatea.

Surpriza, mirarea, curiozitatea. — *Impulsiile activităţii intelectuale*, cari duc la plăcerea de a cunoaşte, le găsim sub forma de *surpriză*, *mirare* şi *curiozitate*.

In surpriză spiritul nostru se izbeşte de ceva neaşteptat, pentru care atenţia nu erà pregătită; şi atunci mişcarea de adaptare a organului aperceptiv pentru prinderea excitaţiilor neaşteptate produce o emoţie.

Emoţia e şi mai accentuată când în surpriză e şi *mirarea*: când adică acel lucru sau fenomen mai are şi proprietatea de a fi cevà rar, neobişnuit, neînţeles, miraculos. In cazul acesta putem distinge două împrejurări:

1. Dacă mirarea nu e prea mare, dacă nu e prea accentuat elementul miraculosului — se naşte trebuinţa de a înţelege. Spiritul simte o lacună, cauză de

neplăcere, care trebue înlăturată prin complectarea cunoştinţei. Deci mirarea poate, în adevăr, să fie considerată ca începutul filosofiei.

2. Insă câte odată elementul miraculosului e aşa de mare şi de puternic, încât copleşeşte sufletul şi aproape face să se uite posibilitatea şi necesitatea cercetării.

Ba se simte chiar o plăcere în a lua miraculosul ca atare. „*Credo quia absurdum*".

Curiozitatea e de asemenea un impuls universal către cercetare. Adesea curiozitatea e aşa de puternică încât, pentru trebuinţa de a aflà, se uită interesul personal al conservării.

O formă superioară a impulsului de a cunoaşte este trebuinţa de a explicà, *trebuinţa cauzalităţii* şi a *finalităţii*. Pentru ce este cutare lucru? Cum se explică? La ce serveşte în lume? Iată întrebări ce şi le pune chiar mintea copiilor, la tot pasul.

Plăcerea căutării adevărului. — Poate că plăcerea adevărată nu e chiar în *cunoaşterea* şi *posedarea* adevărului, cât în *căutarea lui*. Se pare că afirmaţia lui **Lessing** că dacă i s'ar da de a gata adevărul ultim, după care spiritul omenesc umblă de veacuri, ar preferi plăcerea de a-l căuta, e întemeiată pe un adevăr psihologic. Astfel şi vânătorul nu vrea vânatul d'a gata, ci vânătoarea.

PARTEA A PATRA

VOINȚA

Voinţa cuprinde în sine toate fenomenele psihice, caracterizabile prin tendinţa către acţiune, către mişcare, având un fond comun de apetivitate, precum sunt impulsiile, aşà zisele instincte, inclinaţiile, poftele, dorinţele, etc.

Voinţa este partea *practică* a conştiinţei, reprezentând mişcarea nervoasă dela centru spre periferie, activitatea sau reacţiunea dela subiect la obiect, la lumea exterioară, pe care caută s'o modifice, adaptând-o trebuinţelor, utilizând-o pentru vieaţă. Ea porneşte dintr'un sentiment; plăcerea dă naştere tendinţei de a obţine cauza acestui sentiment favorabil; neplăcerea, din contră, provoacă tendinţa de a înlătura cauza sentimentului. Aceasta este legea generală a determinării voinţei.

Voinţa este însoţită totdeauna şi de un element de cunoştinţă: prezentaţie sau idee.

Voliţiile se împart, după factorul intelectual însoţitor, care măsoară şi gradul de complexitate al funcţiunii lor:

1) în *prezentative*, însoţind sensaţii, percepţii; şi

2) în *reprezentative şi cogitaţionale*. Aceasta din urmă, însoţind idei şi cugetări, constituesc voinţa propriu zisă, sau în sens restrâns.

Elementele voinţei

Fenomenul complect de voinţă se compune din următoarele elemente:

1. Intenţia de a face o acţiune, reprezentarea în minte a unui scop, pe care voim să-l realizăm. Elementul *intelectual*.

2. O îmboldire, o cerere psiho-fiziologică de a realizà acea ideie, acel scop pus în minte. Acesta e elementul de nuanţă *afectivă*, prezentat de ordinar sub formă de *dorinţă*.

3. Numai cu atât, am fi încă în afară din terenul propriu al fenomenului *voluntar*; căci ceeace caracterizează actul ca *voluntar* e elementul *activ*, acea propensie, acea pornire ce tinde să se transforme în *mişcare*, spre a *actualiza* intenţia, scopul dorit. Mişcarea, motilitatea, e caracteristica *particulară* a fenomenului voluntar ori activ. Despre partea fiziologică, centrele ce funcţionează mai intens în momentul voinţei, sunt centrele motoare.

Elementul activ este invederat mai ales în formele inferioare de voinţă, în actele *reflexe*, *spontane*, *instinctive*. In toate avem mişcări simple sau complexe, provocate fie de o excitaţie externă (la actele instinctive), fie de o modificare internă (la actele spontane) şi desfăşurate de aparatul organismului moştenit.

In actele de voinţă mai complexă s'ar părea că factorul motor se află numai în cazuri de activitate musculară vizibilă. El există însă şi când activitatea nu-i aşà vizibilă; atunci este *latent*. Când omul gândeşte, voeşte să deslege o chestie, meditează o problemă, concepe un plan, atunci pune în funcţie factorul motor

al încordării cerebrale nervoase. In lupta intelectuală a *atenţiei*, în acea selecţie ce se face între deosebite idei pentru alcătuirea unui plan, în lepădarea unora din ele, în căutarea altora, în ţinerea şi fixarea unui grup de idei sub lumina conştiinţei, găsim o ocupaţie dintre cele mai obositoare ; de multe ori mai obositoare chiar decât munca fizică. Şi, în această muncă de încordare, funcţionează incontestabil centrele motoare.

Dar cazul tipic al voinţei este, fără îndoială, acela al activităţii *vizibile*, al manifestării în afară prin contracţii musculare. Aici avem cazul cel mai elementar şi mai tipic: funcţia centrului motor ce se descarcă prin firele emergente, motoare, asupra muşchilor, pe cari îi contractează şi determină manifestarea exterioară vizibilă.

Se vede, din cele de până aci, cari vor fi chestiile de căpetenie în studiul voinţei.

Se va cercetà:

A) Cum se alcătuieşte şi cum creşte voinţa din punctul de vedere al manifestării în afară, al descărcării motoare, *al motilităţii*.

Aci vom avea de considerat: 1. Elementul motilităţii *înnăscute*, datorite organizaţiei fizice sau psihofiziologice moştenite, aşà cum se manifestà în trei feluri de acte: *reflexe*, *spontane* şi *instinctive*. Pe canalele acestora se descarcà primele porniri, primele impulsii. 2. Elementul motilităţii *câştigate* prin experienţà, şi condiţiile desvoltării lui.

B) A doua parte importantà a studiului voinţei va cercetà: cum se alcătueşte şi cum se creşte voinţa despre partea *sentimentului* şi a *inteligenţei*.

A) ELEMENTUL MOTOR AL VOINTII

1. Factorul înnăscut al activităţii.

Vom studià mai întâiu acele mişcări ale organismului cari sunt provocate şi determinate, în mod organic, de însăşi alcătuirea primitivă a corpului, cu ocazia unor excitări interne sau externe, ca nişte descărcări automatice ale corpului, făcute fără intenţie clară.

Originea motilităţii. — E importantă constatarea că organismul, după cum elaborează, în anumite condiţii, sunete, culori, lumină, etc., tot aşà produce şi *mişcarea*, în virtutea unei proprietăţi particulare a materiei *organizate*.

Mişcarea o produc corpurile însufleţite în virtutea la două elemente organice: muşchii şi nervul. Insă pentru mişcare, ca atare, numai muşchiul e esenţial şi indispensabil. Muşchii au o constituţie particulară ce-i fac capabili de *contractilitate*; şi *aci* avem originea mişcării. *Contracţia* se săvârşeşte în urmą acţiunii unor stimuli de diferite naturi, precum: curentul *nervos* şi *stimulii fizici* (o atingere mecanică, înţeparea, acţiunea himică, electrică). Pe lângă aceştia ar mai fi stimulul mintal, psihic; dar, în definitiv, acesta se reduce tot la un stimul nervos, fiindcă curentul nervos pornit din centrul nervos, unde s'a elaborat ideia mişcării, ajunge la locul special din corp, căruia gândul căută să-i deà ordinul de a se mişca, şi provoacă contracţia, în contact cu muşchii.

Cum însă acea mişcare nervoasă ştie să meargă drept la muşchiul special, spre a provoca contracţia?

De ce nu se rătăcește s. e. dela brațul drept la piciorul stâng? Se întâmplă negreșit și aceasta câte o dată, însă numai în cazuri patologice, de *ataxie locomotrice*. Dar tocmai aceste cazuri excepționale pun în evidență pe cel normal, care ar trebui mai de grabă să ne facă să ne mirăm. Aici avem o dovadă mai mult despre chibzuita și predestinata organizație teleologică a corpurilor și ființelor vii, organizație alcătuită din capul locului în vederea îndeplinirii unor anumite scopuri. Sunt drumuri mai dinainte bătute și stabilite între părțile corpului. Așà că, grație acestei organizații *prestabilite*, se săvârșesc toate mișcările complicate, pe cari individul, singur prin el, nu le-ar putea învăță numai din experiența vieții proprii.

•

Să ne închipuim o legătură de fire, bunioară firele ce duc lumina electrică în oraș. Dela mișcarea ce se face în centrul, pleacă un curent ce se împarte pe drumuri prestabilite prin instalație materială determinată și ajunge la diferite puncte. A fost deajuns impulsia dela centru și a plecat curentul pe căile știute, și din care nu poate eși. Tot astfel și în organismul nostru: sunt căi prestabilite prin însăși organizația noastră. Cu deosebirea, firește, că într'un organizm viu aceste căi ale curentului nervos se pot schimba în diferite feluri, se pot complica, după interesele dominante ale vieții.

Actele spontene și reflexe

Corpul produce, dar, mișcarea prin mijlocirea mușchilor. Forma cea mai primitivă e, însă, mișcarea ce nu e datorită provocării unui stimul din afară, ci elaborării interne libere a corpului, Acestea sunt mișcările *spontane*.

Excedentul de forță nervoasă, acumulată în organism prin hrană, cere și tinde a cheltui, a se descărca: aceasta se efectuiază prin contracții musculare pro-

vocate de un curent nervos centrifugal, venit pe nervii motori; de aici acele mişcări fără scop premeditat, pornite din trebuinţa de a consumà un prisos de energie nerviasă, şi cari se observă: în pornirea neastâmpărată a copiilor şi animalelor mici către mişcare; în actul deşteptării, al deschiderii ochilor, ridicării pleoapelor, dimineaţa, fără îmboldire exterioară; precum şi în tendinţa generală spre mişcare, după un îndelungat repaus şi în urma unei bune nutriţii; apoi în mişcările individului din perioada *foetală* (**Al. Bain**).

Cum se produce în adevăr *prima* mişcare embrionară? Că nu e pricinuită de o escitaţie primită asupra corpului, s'a învederat prin observaţie minuţioasă făcută asupra puiului, încă în ou, şi care începe a se mişca din a cinciea zi, deci din o impulsie internă.

Afară de aceste acte spontane, organismul produce nişte mişcări *adaptate scopului conservării*, dar neînvăţate prin experienţa individuală. Automatul organele execută în mod fatal, dându-se structura lui, în contact cu o escitaţie anumită. Acestea sunt cuprinse în categoria actelor *reflexe* şi *instinctive*.

Actele reflexe nu se învaţă; sunt inconştiente, automatice; dar se produc în scopul conservării. Şi centrul nervos, unde se elaborează mişcarea, poate fi sau măduva spinării, care-i eminamente centru de mişcări reflexe, sau măduva prelungită sau alte părţi din encefal, sau tuberculii cuadrigeeni, sau în fine chiar cerebelul.

Deosebit de aceste diferite puncte din sistemul *nervos central*, coprinse în axa cerebro-spinală, mai găsim altele, în *marele simpatic*, numite centre simpatice sau ganglioni simpatici. Acestea sunt mişcările

reflexe ce alcătuesc funcțiunile organelor vieții vegetative (inima, plămânii, intestinele, stomacul).

Știm că în orice act reflex trebue să fie un escitant, care să atingă capătul nervului ce duce impresia la un centru, și că în urmă se produce reacția. In reflexul funcțiunilor organice excitantul este: în inimă prezența sângelui, în stomac și intestine prezența alimentelor; etc. Acest excitant atinge capătul nervilor simpatici, cari duc impresia dela centru, se produce mișcarea inimii, intestinelor, stomacului sau contracția din glandele ce secretează sucurile necesare vieții: sucul gastric și intestinal.

Ca exemplu de mișcare reflexă mai putem luà mișcările *irisului*; de asemenea clipirea, iăcrămarea, provocate fie de excitația luminii, fie de aceea a unor corpuri străine în atingere cu organul vederii.

Mișcările armonice, mersul, înotatul, etc. Avem însă altă categorie de mișcări, tot neînvățate și tot predestinate de însăși structura organismului, dar mai complicate, combinate și armonice: ritmul mersului, înnotatului (atribuite de fiziologi mai mult cerebelului). *Se pare* că mersul și înotatul se învață; dar învățatul acestor mișcări combinate ar fi imposibil dacă n'ar aduce organismul cu el, dela naștere, o alcătuire care să permită o mișcare armonică a diferiților mușchi și a diferitelor membre, în direcția unității generale de plan pe care o dă *scopul* mișcării. Mai întâiu e ușor de observat în ce privește mersul, că membrele, chiar înainte de a începe copilul să meargă, au o dispoziție *de mișcare alternantă*. Cele patru membre, superioare și inferioare (sau anterioare și posterioare) au, prin organizație o dispoziție ce face ca, îndată ce se mișcă unul, celelalte să fie dispuse pentru o mișcare succesivă sau alternantă.

Cine învaţă schimbarea picioarelor? Oamenii, când merg, îşi alternează în mod inevitabil şi fatal mâinele şi picioarele. E o analogie între această alternare a membrelor omului cu aceea a membrelor animalelor. Braţul drept sau stâng se schimbă în mod regulat cu schimbarea piciorului drept sau stâng. Această dispoziţie e dată de organism, e structura însăşi a automatului corporal: dându-se numai escitaţia gândului de a merge, şi atingându-se rezortul nervos unde e centralizată mişcarea, acest centru dă naştere unui curent ce se radiază pe mai multe căi prealabil stabilite şi legate între ele. Pe acea combinaţie motoare, înscrisă în organism, se întemeiază mersul, înotatul şi orice altă mişcare combinată.

Corelaţia stabilită, tot prin organism, a diferitelor mişcări ale centrelor musculare merge şi mai departe. E greu a se constată o mişcare izolată. O mişcare a unui muşchiu atrage după sine o corelativă mişcare a altor muşchi din organism. E un sistem întreg de mişcări, ce alcătueşte armonia motrice a unui gest.

INSTINCTELE

De ordinar, când se vorbeşte de instincte, gândul nostru se duce mai întâi la animale. Deosebirea obişnuită ce se face între om şi celelalte animale este că omul e o fiinţă raţională, iar animalul un automat, mânat de instincte. E adevărat că, din punctul de vedere al raţiunii, omul se ridică mult deasupra celorlalte animale; dar e inexact să se creadă că omul nu e călăuzit, ca şi celelalte animele, de instincte.

Ce sunt instinctele?. — Instinctele se pot defini *acte reflexe însoţite de conştiinţă*. Această definiţie e întemeiată pe faptul că instinctele sunt acte determinate de însă-şi constituţia organică înăscută. Ele se săvârşesc în urma unei *escitaţii*, ca şi actele reflexe; însă escitaţia lor e de natură *psihologică*, pe când la actele reflexe eră de natură *fiziologică*.

Escitaţia psihologică poate fi sau o *emoţie* sau, mai de ordinar, o *senzaţie* sau *percepţie*. Astfel că instinctele se pot numi şi *voliţii sensoriale*.

Precizarea deosebirii dintre actele „reflaxe" şi „instinctive"

Acţiunile sensoriale determinate de sensaţii, fiind provocate de escitaţii periferice externe, se consideră în genere ca involuntare şi se numesc de unii când *reflexe*, când *instinctive*. Aşa de ex., când cineva atinge un corp care arde şi retrage imediat (mâna), zice c'a făcut mişcarea „involuntar", în mod „instinctiv" sau „reflex". Dar absolut *involuntar*, în sensul larg al cuvântului, sunt numai acele mişcări cari nu sunt precedate de fenomenul psihic al *sensaţiei* — despre partea intelectuală şi de *sentiment* — despre partea afectivă ; şi cari sunt datorite numai organizaţiei şi funcţiunii mecanice proprii corpului ; aşa sunt mişcările vieţii vegetative, fenomenele fiziologice, precum şi mişcările inimii, ale stomacului, contractarea irisului sub efectul luminei. Acestea se pot numi corect şi acte sau mişcări *reflexe*, adică mişcări ce urmează unor escitaţii fără un corelat (element corespunzător) psihic. Organismul răspunde singur la o acţiune venită din afară pe nervii aferenţi sensibili, prin o reacţie imediată, transmisă pe nervii aferenţi sau motori.

In mişcările impulsiilor sensoriale se coprinde însă, pe lângă acest fenomen fizic, încă unul *psihic*, de care acelea sunt însoţite, ca în cazul când retragem mâna în urma unor sensaţii de arsură provenită din contactul unui corp aprins. Şi aci mişcarea e *imediată*, ca la cea reflexă, dar se deosebişte de aceasta prin faptul că e însoţită de fenomene psihice conştiente atât cogniţionale (prezentaţii) cât şi afective (în cazul acesta, durere). Acestea se pot numi corect *mişcări sau acte instinctive*, cari nu trebue deci să se confunde cu cele reflexe şi absolut involuntare, deşi au, de altmintrelea, ca acestea, proprietatea comună de a urma *imediat* unei escitaţii fără reflexie, adică fără intermediarea unor operaţii intelectuale. Aşa că, dacă se numesc şi ele *involuntare*, acestea insemnează că sunt numai relativ *involuntare*, adică involuntare în sensul restrâns al cuvântului, cu alte cuvinte că nu sunt voliţiuni reprezentative sau cogitaţionale sau *deliberate*.

Rolul biologic şi mecanismul psihologic al instinctelor. — Instinctele nu au, prin urmare, nimic misterios. Caracterul lor particular şi care a pus în mirare

pe unii, e că ele sunt mişcări *adaptate foarte bine la îndeplinirea unui scop, fără ca nici ele să fi fost învăţate*, nici *acel scop să fie cunoscut clar de individ*. Scopul e *conservarea individului*, către care tind de altmintrelea şi acţiunile voluntare superioare, cele deliberate, cu deosebirea că la acestea scopul e mai mult sau mai puţin conştient. Cele instinctive, din contră, sunt reacţiuni pornite din deprinderi organice, pe cari individul le găseşte dela naştere, formate gata în natura sa. Dacă o pisică e bolnavă, merge pe câmpie, şi îşi caută buruiana de leac. De unde ştie dânsa aceasta? Puii de găină, când aud strigătul unei pasări răpitoare sau un semnal particular al cloştei, se tupilesc, se ascund. Cine i-a învăţat? Şoarecele cât de mic când vede o pisică, fuge; şi pisica, oricât de mică, aleargă după el. Se zice atunci că aceste animale ascultă vocea instinctului.

Ce găsim în aceste acte de instinct, din punct de vedere *psihologic*? Un sentiment de frică sau de plăcere şi un element de cunoştiinţă, o prezentaţie. Aceşti doi factori formează starea de conştiinţă care determină tupilarea, fuga sau alergarea animalelor. De o senzaţie auditivă, vizuală, etc., s'a asociat, din tată în fiu, un sentiment şi o mişcare. Această asociaţie, desvoltată şi perfecţionată treptat în decursul multor generaţii, s'a transmis individului prin moştenire.

Indivizii, cari n'au moştenit particularitatea aceasta folositoare în lupta pentru exsitenţă, au pierit. Cei cari au rămas şi s'au perpetuat, au datorit izbânda lor instrucţiilor primite prin ereditate, odată cu viaţa, în organismul lor, relativ la diferitele proprietăţi ale lucrurilor înconjurătoare. Astfel, din mulţimea de fi-

inte, ce „au bătut la porţile vieţii", natura a ales pe cele mai bine înarmate pentru lupta vieţii (*Selecţie naturală*). Şi una din aceste arme este, pentru fiinţele mai inferioare *instinctul*; pentru om, mai mult, *intelectul*.

Instinctele la om. — Dar şi omul are instincte, ba încă destul de multe.

Să începem cu cele mai *elementare*, manifestate la copil.

Actul sugerii. In acest act se găseşte o combinaţie de mişcări ale gurii, provocate de senzaţia tactilă a contactului buzelor cu organul alăptării. Toate mişcările, făcute în vederea sugerii, sunt o coordonare foarte adaptată la această intenţie. Coordonarea e predestinată pentru organism.

Apucarea şi strângerea. — Copilul, de ordinar, când atinge un lucru, îl apucă şi-l strânge.

Surâsul, act reflex conştient, ce se naşte când impresii plăcute sensoriale, de vedere, tact, gust, se produc asupra copilului.

Intoarcerea capului dela escilaţiile rău făcătoare.

Vocalizarea, mai ales acele sunete făcute de copii sub formă de cântec fără melodie, acel gângurit drăgălaş, când sunt liberi, sănătoşi, lăsaţi în voia fantaziei lor.

Deosebit de aceasta, găsim şi *Instincte mai complicare*.

Instinctul imitaţiei, prin care se explică foarte multe acte, nu numai din viaţa copilului, ci şi din aceea a omului matur. Poate nici-o fiinţă nu e aşà de pornită a reproduce mişcările, gesturile, modul de a fi al fiinţelor de primprejur, ca copiii. De aceea, când vrei să

dai omului o normă de acţiune, cel mai bun mijloc e să-i dai un exemplu concret.

Combativitatea, pornirea către dominaţie, instinctul de aş-i arăta superioritatea şi puterea de stăpânire asupra altora. O formă mai pronunţată a emulaţiei.

Un instinct, ce pare a fi eminamente omenesc, *instinctul ferocităţii*—care, negreşit, nu face cinste neamului omenesc şi e combătut de toată evoluţia conştientă a omului — cere a vedeà provocându-se, chiar fără interes personal, durerea în semenii noştri, sub o formă sau alta. Limba românească, şi nici altă limbă neolatină, nu are un termen special pentru exprimarea acestei porniri ; numai în limba germană găsim cuvântul „*Schadenfreude*", care însemnează plăcerea de a face durere, numai pentru a face durere. Sub forma cea mai anodină, „*Schadenfreude*" se vede în farsele ce-şi fac copiii unii altora, în tachinări, păcăleli.

Instinctul simpatiei, din contră, cere să se îndepărteze durerea din suf'etul semenilor şi să se producă, în locul ei, o stare de mulţumire. Iată două instincte cari se contrazic.

Alt instinct, foarte important, este acela al *răsplătirii*, ai compensăriii, care constă în a întoarce binele cu bine şi răul cu rău. Din ele ies, prin evoluţie, principiul dreptăţii. Intoarcerea binelui cu bine se accentuiază din ce în ce mai mu't în evo'uţia naturei omeneşti ; iar întoarcerea răului cu rău a fost reprimată şi de moralişti şi de profeţi şi de educatori şi de legiuitori, de toţi cari au căutat să influenţeze natura omenească ; toţi au căutat să înlocuiască răsbunarea personală cu *justiţia socială*.

Alte porniri instinctive: frica de *întuneric*, de *sin-*

gurălale, de *înălţimi extraordinare*; apoi *instinctul proprietăţii*, care se manifestă la copii de îndată ce poate face deosebiri între „eu" şi „non eu"; *instinctul curiozităţii*, care se găseşte şi la celelalte animale.

Adesea curiozitatea, ca pornire, se pune în conflict şi luptă cu frica de necunoscut, de supranatural, cu instinctul de conservare în general. Din acest conflict între instincte rezultă câte odată situaţii comice sau tragice.

De asemenea, se poate nota instinctul *jocului* şi al *festivităţii*, (ceremonialul, pompa), o pornire universală în natura omenească; şi încă două, ce par contrarii: al *sociabilităţii* şi al *timidităţii*.

Se mai poate aminti instinctul *misteriosului*, al *lăinuirii*, din care se nasc, în definitiv, unele practice religioase. In fine, *pudoarea*, o podoabă a firii omeneşti; şi *iubirea*.

Iată dar o mulţime de instincte, din al căror rezort, sădit în natura omenească, rezultă multiplicitatea actelor omeneşti. Din combinarea lor variată, în diferite proporţii, se nasc *particularităţile individuale*; căci pornirile nu se găsesc toate la toţi oamenii, nici în acelaş grad, nici funcţionând cu aceeaşi putere.

Spre a cuprinde mai uşor varietatea atâtor instincte s'ar puteà grupà în categorii, după caracterele lor asemănătoare.

1. O primă categorie ar coprinde instinctele cari se aseamănă între ele prin caracterele lor de *reflexivitate*: actul sugerii, apucării şi strângerii, al întoarcerii capu'ui.

2. O altă grupare ar alcătui acelea cari se aseamănă între ele prin caracterul lor de spontanietate rezultând dintr'un excedent de vitalitate: vocalizarea co-

pilului, surâsul, jocul, festivitatea sau nevoia de spectacol, de pompă, de paradă ; curiozitatea ; imitaţia.

3. O a treia categorie de acte instinctive ar fi acelea cari se raportează la instinctul mai general de *conservarea individuală*, precum: combativitatea, ferocitatea, instinctul proprietăţii, al timiditătii, al misterului, frica de întuneric şi de singurătate.

4. In fine, o apatra grupă de acte instinctive ar constitui acelea cari decurg din instinctul de *consevare a speţei*: simpatia, sociabilitatea, pudoarea, onoarea, iubirea.

Automatismul instinctelor.— Instinctele le-am numit *reflexe conştiente*. Despre partea psihologică, orce instinct e compus din o parte de *cunoaştere*, ce poate fi sensaţia ; din un element *afectiv*, ce poate fi o stare de mulţumire or nemulţumire: frica, plăcerea ; şi în fine din un act propriu, o contracţie musculară, o pornire. Aceste elemente se descarcă toate la primul contact cu realitatea, şi uniform la toţi indivizii de aceeaşi speţă.

Un naturalist a făcut următoarea observaţie. El ţineà într'o colivie un puiu de uliu ; şi, pe când hrăneà din mână, în apropiere de colivie, un puiu de curcă, uliul din colivie scoate ţipătul lui particular. Puiul de curcă, deşi nu experimentase nici un rău din partea uliului, a lăsat mâncarea şi s'a pitulat într'un colţ al casei, de frică. La al doilea strigăt, spaima puiului de curcă fu aşà de mare, că a fugit pe fereastră şi s'a ascuns într'un colţ de curte. Dela *prima* escitaţie, s'a provocat o serie întreagă de stări sufleteşti şi de mişcări la indivizi lipsiţi de experienţă prealabilă.

Insă, pentru ca actul instinctiv să se producă, trebuie organsimului o *anumită* escitaţie de natură psihologică.

Romanes 1) citează o experienţă făcută de o societate de învăţaţi. S'a crescut, într'o cameră aşternută cu covoare, nişte pui de găină. Deşi puii au obiceiul de a scurmà pământul, chiar fără necesitate, aceşti pui nu răcăiau covoarele. Le trebuià picioarelor lor altă escitaţie de nuanţă tactilă. Indată ce au dat de o grămăjoară de nisip, pusă înadins în calea lor, au şi început a scurmà. Aceasta eră escitantul ce le trebuià.

Impărţirea instinctelor după scop şi după escitaţie. — Instinctele se pot împărţi după scopul lor şi după felul escitaţii ce dă naştere actului. Şi anume, după *scop*: în instincte cu scopul conservării *individuale* şi instincte cu scopul conservării *speţei*.

După *escitaţie*: în prezentative şi reprezentative. Adică ori excitaţia e o sensaţie (cauză actuală, prezentaţie), ori în locul senzaţiei e ideia, imaginea ei. Astfel ar fi, când un animal răpitor ar vedea prada ce vrea s'o atace şi ar ataca-o; sau când, fiindu-i foame, ar avea imaginea ei în minte, şi ar plecà în căutarea ei.

Originea instinctelor.— Chestiunea originii instinctului e foarte controversată; psihologii şi naturaliştii au căutat de mult o explicare a acestor acte miraculoase.

O explicare este aceea care a redus instinctele la *acte reflexe-primitive*. După această teorie, individul din naştere ar fi avut o organizaţie aşà, încât, la o es-

1) Psiholog englez, din şcoala evoluţionistă, care şi-a rezumat rezultatele cercetărilor sale în câteva scrieri, dintre cari notez *L'evolution mentale chez lex animaux*.

citaţie determinantă din afară, a fost nevoit fatal să facă o mişcare neintenţionată şi inconştientă, deci absolut *reflexă* ; în urmă unele, cel puţin, din acele acte ar fi devenit conştiente (*reflexe conştiente*). E posibil ca pentru unele din instincte explicarea să fie potrivită ; dar pentru altele nu ; aşà, nu se poate explicà în modul acesta instinctul complicat al migraţiei păsărilor. E inconceptibil ca lanţul întreg de acte ale călătoriilor depărtate să se fi desfăşurat în mod absolut reflex, fără nici un element de conştiinţă, fără nici un fel de spirit de orientare, fără nici o senzaţie, ci în mod absolut automatic şi mort, ca mişcările unei maşini. E prea complex şi prea ideal acest instinct, ca să fie datorit numai unui automatism orb şi cu totul mecanic ; şi tot aşà şi alte instincte complicate, precum acela al albinelor de a-şi face celule.

Altă explicare propusă este că actele acestea, devenite azi automatice, au fost productul unei evoluţii *a inteligenţei*, şi că s'au desvoltat şi complicat treptat, din generaţie în generaţie, ca o adaptare înceată a inteligenţei la condiţiile vieţei, şi *au devenit* automatice numai după ce s'au organizat în sistemul nervos şi muscular şi după ce s'au moştenit. Această explicare pare mai probabilă. Cu toate acestea, e greu să se admită, pentru toate cazurile de instincte, origina intelectuală. Să luăm, bunioară, cazul larvelor unor insecte, *friganele*. Larva friganelor trăeşte în apă şi îşi construeşte acolo nişte tuburi plutitoare, nu la suprafaţă, ci în mijlocul apei. Măestria architectonică, cu care lucrează aceste larve, e extraordinară şi absolut nepotrivită cu treapta lor zoologică, dacă ar fi s'o atribuim inteligenţei. Îşi fac tubul din fel de fel de materiale, îl cumpănesc astfel, ca nici să cadă la fund, nici să

se sue în sus, la suprafaţă. Dacă această operaţie s'ar datori *inteligenţei* „friganelor", ar trebui să atribuim unei larve de insectă mai tot atâta dibăcie artistică şi geniu arhitectonic, cât unui arhitect. Este greu să să credem că actele acelea sunt alese cu intenţie şi cu calcul.

După altă ipoteză, e posibil ca acel lanţ sistematic de fapte să rezulte dintr'o organizaţie particulară a organismului, datorită *întâmplării* şi păstrată în urmă de natură ca o proprietate folositoare vieţii. Aceasta este ipoteza „variaţiilor întâmplătoare" sau spontane.

In mod întâmplător se naşte o variaţie de fiinţe, cu o organizaţie şi nişte aptitudini nouă, ce nu se găsesc poate nici la genitori, nici la antecedenţii mai depărtaţi. Dacă acele particularităţi organice sunt folositoare vieţii, variaţia întâmplătoare rămâne în vieaţă şi se perpetuează mai departe, pe baza principiului *selecţiei naturale*. Din contra. dacă acele particularităţi sunt nefavorabile vieţii, natural că indivizii ce le posedă dispar, şi cu ei şi speţa lor, alcătuită din acele variaţii întâmplătoare nefavorabile.

Negreşit că această explicare are mult adevăr, atât pentru instinctele animalelor cât şi pentru deosebirile individuale găsite în genul omenesc. Nu se pot explica toate apucăturile, toate particularităţile de caracter şi inteligenţă, numai prin moştenire ci trebue să adăugăm la această explicare şi principiul „variaţiilor întâmplătoare", datorite unui concurs de împrejurări neprevăzute şi nedeterminabile, cari au provocat la naşterea individului acea particularitate, acea varietate specială (**Weismann**).

Totuşi ar fi neştiinţific a admite exclu iv această

explicare pentru *toate* cazurile. Să luăm cazul următor, (observaţia lui **Knight**). Becaţele într'o vreme nu erau deloc fricoase. Ceva mai mult: dacă se descărcà o puşcă în apropiere, scoteau un ţipăt, care le trădà prezenţa şi nu fugeau, aşà că puteau fi omorâte cu înlesnire. După destule experienţe păgubitoare au învăţat însă a se feri de pericol; azi nu mai scot ţipătul: ci sboară departe; şi astă atitudine nouă a fost câştigată în timp de 60 ani şi a devenit manifestarea unei experienţe moştenite.

Variaţia instinctelor.— Aceleaşi principii, cari explica formarea instinctelor, explică şi *variarea* lor. Aşà, s'a observat cazuri de modificare a instinctelor prin exerciţiu în mod aproape extraordinar: bunicară cazul omidei, care ţese un fel de pânză necesară crisalidei. Dacă se pune omida în o cutie căptuşită cu pânză, nu mai are nevoe de ţesut şi nici *nu mai ţese*: aşà că, dacă s'ar creşte mai multe generaţii în acelaş mediu, poate că s'ar desvăţà de a mai ţese pânza necesară crisalidei. Iată o modificare ce pare a fi datorită *experienţei*. Tot aşa e modificarea instinctelor la albine, cari au deprinderea de a-şi construi celulele în o *direcţie anumită*: de sus în jos. Dacă se pune vre-un obstacol în calea lor, albinele îşi schimbă direcţia, şi s'apucă să construiască de jos în sus sau şi orizontal; şi dacă li se pun piedici la mijlocul drumului, ştiu să le abată, să facă unghiuri şi să clădească mai departe; ceeace nu se datoreşte *instinctului*, ci unei adaptări câştigate *atunci*, experimental. Dacă s'ar continua aceleaşi condiţii, ar fi de admis că albinele şi-ar schimba instinctul şi ar construi de jos în sus sau orizontal.

Cel mai extraordinar caz de modificare de instinct e unul ce s'ar părea de necrezut, dacă n'ar fi comunicat de mai mulţi observatori serioşi. O pisică avea 5 pui ; 3 din ei murind, i-s'au înlocuit cu 3 *şoareci* ; şi murind şi ceilalţi pui de pisică i s'au înlocuit asemenea puii tot cu şoareci ; şi s'au văzut astfel o pisică alăptând şoareci, în loc să-i mănânce.

Cazul e citat de **Romanes** în *Evoluţia mintală la animale* p. 217 şi extras de ei din *La Nature*, tom. 20 p. 77, după relatarea unui observator recunoscut ca serios, *Marmoduke Maxwell*.

Aceste cazuri de modificare de instincte ne duc la concluzia că instinctele nu sunt *immutabile*.

II. Factorul empiric al activităţii.

Voinţa se alcătuieşte şi se desvoltă în partea ei pur activă, şi din acte învăţate din experienţă individuală, alăturea cu cele dictate şi determinate de organizaţia înăscută.

Mai întâi, chiar actele spontanee şi instinctive dau ocazie la aceasta. Ceeace s'a săvârşit odată involuntar, neintenţionat, se poate repeta în urmă cu voinţă şi intenţie. Atunci ne servim de *amintirea* actului, aşa cum l'am săvârşit înainte. Actul, rămas în mintea noastră sub forma de *reprezentare*, se poate reproduce în mişcări corespunzătoare. Ba ceva mai mult: reprezentarea unei mişcări are tendinţa de a da naşrere mişcării închipuite. Atunci avem *acţiune ideo-moloare*. Din mulţimea actelor săvârşite întâmplător, neintenţionat, în mod instinctiv sau spontan, omul alege în urmă pe cele cari i-au adus o mulţumire, şi le repetă din memorie, şi le combină între ele după trebuinţă.

Acţiunea *ideo-moloare*, aşa de importantă pentru înţelegerea elementului empiric al voinţei, se poate

constata experimental, într'un caz foarte simplu şi uşor de încercat. Dacă ţinem vertical şi în echilibru un fir de aţă, de care se atârnă o mică greutate, şi ne *închipuim* numai că aşa oscilează, bunioară dela stânga spre dreapta, vom observa în adevăr, că, după câtva timp, se produce această mişcare. Mişcarea am produs-o chiar noi, fără să vrem şi fără să ştim, adică a produs-o aparatul nostru motor, care s'a adaptat ideii noastre de mişcare. Astfel se explică desigur şi fenomenul, în aparenţă aşa de extraordinar, al „meselor jucătoare", şi, probabil, acele aruncări nebuneşti în prăpastie, provenite din *ideia căderii*.

IMITATIA

Un izvor însemnat de reprezentări motoare şi deci de acte învăţate este *imitaţia*. Un act de imitaţie e acela ce se face cu ocazia prezentării sau, mai caracteristic, a *reprezentării* unei acţiuni săvârşite de altă persoană. Perceperea sau închipuirea acţiunii altuia dă naştere unei acţiuni similare din partea privitorului. Un exemplu tipic de act datorit imitaţiei e cel observat la privitorul unui joc de biliard... Adesea privitorul face mişcările jucătorului, fără să-şi dea seama, prin un fel de simpatie motoare. Tot aşa, unii asistenţi la o descripţie vie repetă mişcările buzelor şi chiar ale mâinilor povestitorului.

E interesant a se nota cam de când încep copiii a face mişcări curat imitative, din *aminlirea* actelor altuia, pentrucă de aici se poate data epoca de când încep a funcţiona reprezentările ca factor însoţitor al activităţii, deci primele manifestări de voinţă

reprezentativă sau *propriu zisă*. De aceea s'a pus multă atenţie, ca să se precizeze începutul şi felul acestor mişcări curat imitative. Rezultatul observaţiilor a variat negreşit şi dela copil la copil ; însă o medie oarecare se poate stabili. Preyer notează că cel dintâi act, pe care l-a văzut imitându-se pela a 15-a săptămână a vieţii copiluluj, a fost actul de a mişca buzele, *luguindu-le*.

E de observat că mişcările *imitate* se deosibesc în precizie de mişcările făcute spontan. Aceeaşi mişcare făcută de copil din propria lui impulsie, se săvârşeşte mai repede şi mai corect, decât dacă e luată după un model şi reprodusă.

In a 58-a zi, s'a constatat încercarea de a imita sunetele „bună ziua" ; după câteva ascultări cu atenţie ale acestor sunete, copilul făcu o sforţare uriaşă, roşindu-se tot, şi isbucni în cele din urmă, un strigăt de *buuu*... îndelungat. Tocmai cam pe pela *a 10-a lună* a vieţii începe imitarea actelor ceva mai grele. *In a 11-a lună* un copil a reuşit să imiteze actul de a ameninţa cu degetul. O fetiţă, la vârsta de 13 luni, a imitat mişcările *actului de a coase*. Pe la a 18-a lună se vede începutul unei imitaţii *de cânlec*, deosebit de acele cântece improvizate de copil, cari, fără a fi muzicale, sunt de o armonie îngerească, atunci când, jucându-se cu mănunţele, cu picioarele, îşi gângureşte singur doina sufletului său nevinovat.

Mai târziu, cam pe la a 29-a lună, copilul poate să imiteze lucruri şi mai grele d. ex. mişcările şi sgomotele făcute de unele animale domestice, de câine, etc. Incepe asemenea a imita, cu mişcările lui stângace, dar adorabile, actul de a stinge un chibrit sau o lumânare. Sunt interesanţi mai târziu, când se în-

cearcă a produce mişcări, al căror rezultat e pentru ei o taină, ceva transcendental, de ex., mişcările necesare spre a face să sune o trâmbiţă, un corn de vânătoare. Observaţia directă şi reînoită a acelor mişcări echivalează cu farmecul unei descoperiri, pentru vârsta lui.

E de notat însă, că multe din actele imitate de copii sunt reproduse fără priceperea înţelesului lor, precum în cazul când imitează pe cei mai mari în actul *de a celi*, ţinând de multe ori cartea sau jurnalul de-a'ndoaselea şi murmurând ceva. Când încep să vorbească, imitează şi ei vorbe; mai târziu imitează propoziţii întregi al căror înţeles nu-l prind.

Caracteristica mai specială şi proprie a actelor de imitaţie constând, din punct de vedere psihologic, din o *reprezentare a actului şi din o pornire reprezentativă*, aceasta înseamnă că stratul cenuşiu cortical a şi început să funcţioneze, căci acolo e centrul de funcţiune al actelor intelectuale mai înalte, cum sunt reprezentările.

SUGESTIA.

Un alt isvor de acte învăţate din experienţă sunt cele datorite *sugestiei* dela oameni şi dela mediu.

Ce se înţelege prin sugestie?

Când se produce un fenomen sufletesc de acţiune, provocat de o idee ori chiar de o impresie vagă ce pătrunde pe nesimţite, sau năvăleşte deodată în conştiinţă şi devine tiranul, oarecum, al vieţei sufleteşti, zicem că avem a face cu un caz de *sugestie*.

In această indicare intră câteva caracteristice indispensabile pentru determinarea noţiunii *sugestie*.

1. Prima caracteristică e constituită din invazia bruscă, nepregătită, venită—nu se ştie, de multe ori cum—în conştiinţă, a unei idei, ori a unei sensaţii simple, a unui element psihic nedeterminat, neanalizat.

2. A doua caracteristică este, că această imagine, ideie ori impresie stăpâneşte sufletul, are putere monoideistă, elimineazā mijloacele de control ale celorlalte fenomene sufleteşti.

3. A treia caracteristică importantă: conştinţa, astfel determinată de un fenomen ce invadează brusc şi care o stăpâneşte, se manifestă prin acţiune, mişcare. Ideia, imaginea, impresia produce o reacţiune, care constă în o mişcare involuntară, ori într'una voluntară, dar obicinuită.

Aceste caracteristice se găsesc în definiţiile date de diferiţi psihologi termenului *sugestie*. *Baldwin*, în interesanta sa scriere „*Desvoltarea mintală la copii şi în rasa omenească*", insistă asupra caracteristicei dinamice sau de mişcare şi numeşte conştiinţa în momentul sugestiei o *conştiinţă reactivă*. **Wundt** insistă asupra caracteristicei, de *monoideism* şi determină conştiinţa, în momentul sugestiei, ca o *conştiinţă îngustată*.

Diferite feluri de sugestii. — După natura elementului psihic ce invadează o conştiinţă, putem determina *mai multe categorii de sugestii*. Dacă o *ideie* determină mişcarea, pune în activitate sistemul motor şi dă naştere unei acţiuni, numim *sugestia ideo-moloare*. Dacă e o *sensaţie*, o impresie, o numim *sugestie sensorio moloare*. Dacă este un element subconştient, care nu a pătruns clar în lumina conştiinţei, putem numi *sugestia subconştientă*; sau, în sfârşit chiar *fiziologică*, anume când factorul determinant este *inconştenl*.

Sá luăm exemple de fiecare din aceste categorii de sugestii.

Sugestie ideo-motoare. — Exemplele *sugestiei ideo-motoare* le vom găsi mai ales în categoria actelor de *imitaţie.* Imitaţia propriu zisă nu începe aşa curând în viaţa copilului ; începe numai de când spiritul păstrează o impresie sub formă de ideie sau de imagine.

Un exemplu de imitaţie propriu zisă avem atunci, când copilul, văzându-ne că facem o acţiune, se încearcă şi el să facă, *în repetate rânduri.* Ne vede d. ex. că luăm un clopoţel şi sunăm ; ia şi el clopoţelul şi sună ; dar nu chiar şi numai în acel moment, ci mai târziu, a doua, a treia zi.

Tot în categoria sugestiilor ideo-motoare intră actele inspirate din vorbirea altuia, din lectură, spectacole, opere de artă.

Sugestie sensorio-motoare. — O sensaţie tactică, ori auditivă, vizuală, sau de orice natură, este în stare a produce un act, o schimbare în modul de a fi al organismului. Ca exemplu, este cazul copiilor cari se deprind *să doarmă în cântecele* doicei. Când mama ori doica începe să cânte cântecul obicinuit de somn, copilului i se împăenjenesc ochii şi adoarme, uneori chiar dacă nu e timpul obişnuit pentru somn. Tot acì pot intrà sugerările de sentimente, gânduri, acte şi gesturi provocate de o *atitudine* anumită a corpului sau de o *expresie* a feţii, luată dinadins ori de nevoe.

Deci mai toate actele, din primele luni ale vieţii, sunt numai *aparent* imitative ; ele pot fi explicabile şi pe altă cale, pe calea de activitate spontană, reflexă, instinctivă ; se pot explica prin coincidenţa între actul făcut de copil şi între alte acte, ce le fac oameni mari ; sau, în orice caz, prin influenţa unei impresii actuale fugitive, ca la sugestia *sensorială.*

Sugestii subconștienie. — Uneori aceste sensații sunt slabe, *subconștienie*, ca în următorul caz. O copiliță se obișnuise să adoarmă sugând din biberon: o sugestie sensorială, clar conștientă. Sugestia subconștientă începeà după ce copiliţa adormea; atunci mișcările de sugere, încetau, deși biberonul rămânea între buze; și dacă se întâmplà o escitaţie, un sgomot, o lumină mai vie în cameră, copiliţa începeà din nou să sugă, fără să deà alt semn că s'a deșteptat; și, imediat după aceasta, adormeà din nou și destul de adânc.

Cum se explică aceasta? Excitaţia externă, sgomotul, lumina, orice ar fi fost, punea în mișcare sistemul nervos cerebral care dădea o viaţă mai vie sufletului, se producea astfel o stare de sub conștienţă mai luminată, care deștepta perceptibilitatea generală a copiliţei, deci și perceptibilitatea buzelor; contactul dintre biberon și buze, devenind relativ mai conștient, provoca din nou mișcările obicinuite ale sugerii. Aceste mișcări obicinuite ale sugerii, prin sugestia deprinderii câștigate de mai înainte, deveneau, la rândul lor, iar o cauză de adormire din nou, căci copiliţa era deprinsă să adoarmă sugând. Iată un cerc de cauze subconștiente, cari se succed unele după altele; o perceptibilitate subconștientă a buzelor provoacă sugerea; actul sugerii provoacă, prin sugestie sub conștientă, adormirea.

In categoria sugestiilor subconștiente intră și unele vise cari sunt de multe ori productul psihic datorit sugestiei *unor stări organice subconștienie*, modului de a fi al diferitelor organe, precum și al organelor vieţii vegetative, al plămânilor, stomacului, modului de a fi al circulaţiei, al nutriţiei, etc., cari sugerează sufletului imagini, idei și acte corespunzătoare, în somn.

Dar de câte ori nu se întâmplă că omul se pomenește, chiar *în timpul vegherei*, cântând un cântec fără să-și deà seama cum i-a venit cântecul acela?

De ce numai decât cântecul acela și nu altul! Pot să fie multe cauze. Intre acestea, de cele mai multe ori e o *sugestie*, anume cea inconștientă: orică cineva a trecut pe stradă cântând acel cântec, fără să băgăm bine de seamă; orică s'a făcut de cineva în jurul nostru o mișcare ritmică ce corespondeà cu ritmul cântecului, și aceasta a sugerat melodia—presupunând negreșit că o cunoaștem. Se zice că un glumeț, care, fără să știe, făceà un exeperiment psihologic, se distrà în Paris mergând și fredonând în treacăt, pela vitrinele atelierelor unde lucrau lucrătoare, câte o arie. Când se întorceà, tot atelierul cântà melodia sugerată de el.

Alt exemplu. O fetiță a visat că umblă și că umblă mult, așà de mult că nu mai poate de osteneală și că în definitiv cade frântă de oboseală, în imposibilitate de a mai face vre-o mișcare. Când s'a deșteptat, erà paralizată. Tot o sugestie subconștientă. [Féré].

Sugestia fizică. — Sugestia se poate produce și din cauze *curat fiziologice, fizice.* Unele persoane nu pot adormi decât așezate în o anumită atitudine. O copiliță (observată de **Baldwin**), ca să adoarmă, trebuia să fie așezată cu fața în jos și bătută ușor pe spate; și atunci adormea oriunde ar fi fost, în pat, sau în brațele tatălui ori doicei.

Iată în definitiv trei categorii de sugestii: sugestii prin idei, sugestii prin sensații conștiente, sugestii prin impresii vagi, subconștiente și, în sfârșit, chiar curat fiziologice.

Ceea ce se chiamă atmosfera ambiantă sufletească, influențele mediului fizic sau moral, se reduc, în cea mai mare parte, la aceste feluri de sugestii:

unele prin idei ; altele prin sensaţii de vedere, auz ; altele prin impresii nehotărâte, şi acestea sunt cele mai multe.

COMBINĂRILE MOTOARE ŞI DISOCIAREA LOR. INHIBIŢIA

Mişcările astfel câştigate fie prin acte spontane şi reflexe, fie prin acte de imitaţie sau de experienţe proprie, alcătuesc materialul motor, de care ne servim în săvârşirea de acte mai complicate şi nouă.

După cum spiritul are facultatea de a combina ideile în vederea scopului de a oglindi adevărul sau frumosul, în raţionament şi imaginaţie, tot aşa poate *combina* între ele *prezentările mişcărilor* în vederea realizării unui scop practic, prin compunerea, mai întâiu mintală, a actului corespunzător.

Astfel sunt combinările motoare, pe cari le închipueşte şi le execută, bunăoară, prestidigitatorul, pianistul, jonglerul, călăreţul, etc.

Ca să putem săvârşi acte nouă, compuse anume pentru un scop determinat, trebue însă neapărat să facem, pe o scară mai întinsă, ceeace era necesar şi la combinarea ideilor în raţionament [1], *să alegem elementele*, luptând cu asociaţiile lor anterioare, să păstrăm şi să unim numai pe cele trebuincioase. In această selecţie de idei şi de acte, *oprind* intrarea elementelor nechemate, facem *inhibiţie*.

Inhibiţia e deci operaţia ce tinde a desface o asociaţie anterioară, inutilă pentru un caz nou, şi a elimina mişcările concomitente, superflue în o anumită

1) Vezi exemple la *Atenţie*.

împrejurare. Mişcările inutile ce făcea **Demostene** la începutul carierii, când vorbea ; în genere obiceiul universal al copiilor de a scoate limba când scriu ; ş. a., se opresc, se înlătură, se suprimă prin repetata lor inhibiţie sistematică.

O comparaţie spre a lămuri efectul *inhibiţiei*.

„Să se ia un baston de fier moale şi să se magnetizeze cu un curent electric, care să-l înconjoare de jur împrejur: bastonul va atrage atunci o altă bucată de fier. Dacă însă facem să treacă încă un curent electric de o intensitate suficientă printr'un al doilea fier, care să înconjoare bastonul în sens contrar cu cel dintâiu, bastonul nu mai atrage fierul. Cum se întrerupe acest al doilea curent, atracţia iar se îndeplineşte. Aici atragerea fierului reprezintă mişcarea musculară în momentul *vrerii* ; neatragerea, repausul muscular în momentul *nevoirii*“ 1).

HABITUDINEA ŞI INCLINAŢIILE

Mişcările repetate dau naştere la acel rezultat psihofiziologic numit *habitudine* sau *deprindere*, obiceiu. Habitudinile sunt acţiuni familiare disproporţionat de complexe faţă cu escitaţia ce le provoacă. Astfel e mersul, umbletul, un act complicat, câştigat prin un exerciţiu, la început destul de anevoios, şi care, la urmă se desfăşoară în toată complexitatea lui, numai la simpla escitaţie a unei sensaţii tactile ori motoare ce servă de punct de trecere dela o serie de contracţii musculare la alta. Actul de habitudine, cu toată alcătuirea lui complicată, are aparenţele

1) Preyer. *Sufletul copilului*. pag. 127.

unui act reflex. De aceea s'a numit act „reflex secundar". El e cu atât mai perfect, cu cât s'a repetat mai des în acelaş sens: atunci se săvârşeşte mai repede şi mai uniform, în urma unei obişnuite escitaţii slabe.

Astfel se naşte în organism un fel de *inclinaţie* către săvârşirea actului deprins.

Inclinaţiunile sunt de două feluri: *înăscute* şi *câştigate*.

Inclinaţiile înăscute sunt predispoziţiile isvorâte din firea cu care se naşte individul. Ele fac să ne placă, dela început, îndeletnicirea cu unele lucruri mai mult decât cu altele. Astfel de ex. unul se naşte cu o structură nervoasă care îi permite a percepe şi distinge, mai bine decât altul, nuanţele tonurilor. Aceasta îl face a simţi plăcerea în auzirea şi producerea combinaţiilor sonore, în constatarea raporturilor lor; şi despre el se zice că „are aplicare pentru muzică". **Mozart**, în vârstă de 8 ani, compune şase sonete, la zece ani, o operă bufă; **Haydn**, la treisprezece ani, o leturghie; **Rossini** la şaisprezece ani, o simfonie; etc. Alţii se nasc cu o structură delicată a simţului vederii, le place să privească şi să alcătuiască felurite combinări de linii, forme, culori; ei vor simţi aplicare în exercitarea acestui impuls organic, şi despre ei se va zice că au dispoziţie către artele plastice. Pictorul **Cimabue**, fiind copil, îşi umplea cărţile, pe care le studia în silă, cu figuri de cai şi de oameni. **Giotto**, păstor în copilăria sa, desemna pe nisip fel de fel de obiecte.

Ceeace se face din pornire naturală, se face cu drag; şi ce se face cu drag, se face adesea cu spor

şi cu succes. Şi astfel se explică *talentele* particulare pentru diferite ocupaţii.

Inclinaţii câştigate se numesc cele isvorâte din deprindere, din *exerciţiu*. Explicarea fiziologică a formării lor este simplă. Orice acţiune lasă în organism o urmă, care, crescând prin repetarea acţiunii, dă naştere unei dispoziţii organice. Inclinaţia câştigată cere a fi satisfăcută, şi produce plăcere când se satisface.

Se vede de aici cât e adevărat că obiceiul devine o a doua natură. Ne putem deprinde chiar cu lucruri ce, la început, ne-au fost neplăcute. Multe din plăcerile activităţilor profesionale, mulţumirile muncii cerute de diferite cariere, decurg din această sorginte. Este dar de cea mai mare importanţă a ne gândi, în faţa oricărei acţiuni ce facem pentru prima oară, dacă ar fi folositor şi demn să se transforme în obiceiu ; şi când nu va fi, s'o evităm dela început. *Principiis obsta.*

Odată câştigat, actul *reflex secundar* fixat în organism, e greu să-l desfaci şi să schimbi curentele nervoase motoare, dându-le o altă combinaţie. De aceea habitudinile împiedică nouile formaţii, şi le împiedică cu atât mai mult, cu cât stau mai direct în conflict unele cu altele. De aici importanţa biologică a deprinderilor şi valoarea lor etică şi pedagogică.

Dacă este adevărat că deprinderile câştigate modifică natura individului, aşa încât alcătuesc aproape a o doua natură, e de o însemnătate hotărâtoare pentru viaţă a şti ce deprinderi trebue să câştigăm noi înşine, sau trebue să facem pe alţii să câştige. Preocuparea aceasta se aplică la toate ordinile de

activităţi şi de manifestări sufleteşti. Căci nu se câştigă habitudini numai de asociaţii între sensaţii auditive, vizuale, musculare ; ci şi habitudini intelectuale, emoţionale, voliţionale, cari se fixează prin exerciţii, prin experienţă.

Astfel se dezvoltă în noi un mod de a gândi, un mod de a voi, chiar întru câtva deosebit de cel înăscut şi primitiv. Astfel creşte în noi o fiinţă nouă, o natură *secundară*, datorită influenţei exerciţiului, deprinderii şi care poate să stea în acord sau în conflict cu cea primară, instinctivă. De aci cauze de fericire sau nefericire, de armonie sau discordanţă intimă. E un mare noroc pentru om, când educaţia poate să clădească opera sa ideală, fără a-i contrazice şi apăsa prea mult pornirile individuale înăscute ; când, din contră, se ajută de ele şi se întemeiază pe ele.

B) ELEMENTUL AFECTIV IN VOINŢA

Dorinţa, Poftele şi Trebuinţele. — Intr'un act de voinţă complect intră şi impulsia către acţiune, provocată de reprezentarea unui fenomen considerat ca plăcut şi pe care dorim şi credem să-l obţinem prin mijlocirea unor mişcări ce, din cauza aceasta, se şi deşcarcă din organismul nostru psiho-fiziologic. Elementul *dorinţei* intră, prin urmare, ca element activ în constituirea voinţei.

Dacă analizăm momentul sufletesc întreg în fenomenul dorinţei, găsim cele trei elemente principale, ca în toate momentele psihice: elementul intelectual, emoţional şi motor.

a) *Factorul intelectual* e *reprezentarea mintală a lucrului*, a fenomenului ori a rezultatului plăcut, care a satisfăcut sau ar putea să satisfacă niște trebuințe psihofizice.

In aceasta se și deosebesc dorințele de *trebuințe*. Pe când sentimentul de jenă al trebuinței poate fi vag, nehotărât, cerând imperios o satisfacere, fără să indice precis *mijlocul* alinării, — poftele și dorințele sunt totdeauna determinate, conțin un element de cunoaștere mai clar. Când zicem „mi-e foame", exprimăm doar o stare organică, o cerere a organismului, o trebuință, fără a specifica modalitatea satisfacerii ei. Când zicem însă „aș mânca fragi cu zahăr", exprimăm o poftă, în care se arată anume cauza determinată ce va trebui să potolească cererea organică. Nu putem pofti decât ceva cunoscut: *ignoli nulla cupido.*

Comparat cu animalul, omul are mai multe pofte, din cauza superiorității lui spirituale. In aceasta stă și cauza unei vieți relativ mai turburate la om de cât la animale. Poftele se întăresc și stăpânesc voința cu atât mai mult, cu cât se satisfac mai des. Ele se pot tempera mai ușor, evitând de a veni în contact cu obiectele ce escită pofta, cu alte cuvinte evitând „ispita", bazată pe puternicile impulsii senzoriale, și îndreptând mintea asupra altor obiecte; dar mai ales, căutând dela început a nu înmulți, fără necesitate, modalitățile de satisfacere a trebuințelor.

Mai trebue să adăogăm că dorințele nu se nasc numai din reprezentarea unor lucruri cunoscute din experiența noastră ca plăcute, — acesta e isvorul primitiv al dorinței; ci din combinarea ideilor, din sugestii individuale, din lecturi, din cunoașterea ex-

perienţei altora, etc. Cu cât cunoştinţele se înmulţesc, creşte şi posibilitatea naşterii unui mare număr de dorinţe.

b) *Factorul emoţional* al dorinţei e plăcerea şi durerea.

Faptul că *dorim* un lucru, implică conştiinţa că *nu-l avem încă*, deci un element de lipsă, de durere; plăcerea isvorăşte din conştiinţa posibilităţii de a dobândi lucrul dorit. Tăria dorinţelor atârnă de însăşi tăria elementului emoţional.

c) *Factorul motor*. Inchipuindu-ne lucrul plăcut pe care-l dorim, se naşte ideia actelor necesare pentru obţinerea lui, şi această ideie de mişcare predispune organismul către acţiunea cerută, şi produce trebuinţa (ne-astâmpărul) de a savârşi actul necesar dorinţei.

Se deosibesc două categorii de dorinţe.

1. Dorinţe alcătuite din acest întreg aparat de elemente psihice, deci însoţite de conştiinţa posibilităţii realizării lor, anume: un scop clar, elementul emoţional de plăcere şi nerăbdare, şi elementul motor de tendinţă pentru realizarea scopului dând împreună conştiinţa complexă a putinţei de realizare a dorinţei.

Şi atunci avem dorinţa ca *motiv de acţiune*.

2. Dorinţele în cari lipseşte conştiinţa putinţei de realizare; şi atunci ne aflăm în regiunea visurilor, a dezideratelor, a utopiilor, în imperiul acelor *pia desideria*, ce le vedem irealizabile, le dorim în mod vag, fără caracterul motivităţii ce duce la acţiune.

C) ELEMENTUL INTELECTUAL IN VOINȚĂ

Dacă privim numai *elementul* intelectual al voinței, constatăm că formele superioare ale momentului voluntar încep de când impulsiile active, cu aparatul lor motor, însoțesc nu o percepție actuală, *ci o idee*.

Voința, în înțelesul restrâns al cuvântului, tocmai asta înseamnă: *totalitatea voliţiilor reprezentative şi cogitaţionale*, derivate în ultima analiză tot din cele prezentative, baza experiențelor individuale. Deosebirea naturală dintre voliţiunile prezentative și reprezentative, stă numai în *gradul* de energie al manifestărilor lor, iar nicidecum în natura acestora. Să se compare intensitatea sentimentului și tendinței către activitate, când un șarpe ni se dă în prezentație și când ni se dă numai în ideie. In ambele cazuri ni se produce un sentiment de neplăcere, de frică și repulsie, și o tendință de a fugi; dar pe când, în cazul din urmă, manifestarea se reduce poate cel mult la întoarcerea capului, în primul caz se traduce prin o adevărată fugă.

Dezvoltarea voinței.—Educația și întărirea voinței constă tocmai în dezvoltarea impulselor și tendințelor *reprezentative*, astfel încât acestea să egaleze, să contrabalanseze și chiar să întreacă pe cele prezentative. A dezvolta voința înseamnă a o face să se conducă după arătările raționamentului și judecății chiar dacă pornirile născute din îndemnul diferitelor sensații, chiar dacă înclinațiile și trebuințele ar împinge sufletul să lucreze altfel.

Procesul de fortificare a voliţiilor reprezentative se observă și la celelalte animale capabile de repre-

zentări şi de memorie. Un cățel, singur în cameră, vede o bucată de carne ; şi din îndemnul sensațiilor de miros, culoare, etc., care deşteaptă în el pofta, se repede şi o mănâncă. Stăpânul îl surprinde şi-l bate. Dacă se repetă această scenă, câinele învață a asocia, prin contiguitate, de luarea bucății de carne ideia durerii. Indată ce se fixează această legătură în minte se produce mai târziu în animal o luptă

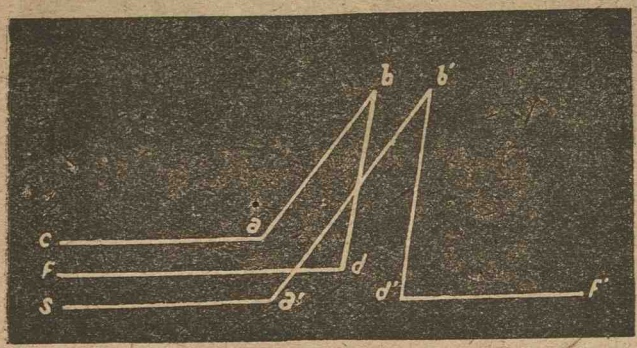

Fig. A.

internă între elementele prezentative, — sentimentele şi tendințe născute la *vederea cărnii* — şi elementele reprezentative, — cortegiul de sentimente neplăcute şi tendința de fugă la *amintirea stăpânului* cu biciul în mână,

Ne putem reprezenta acest proces în mod grafic. (*Fig. A*). Carnea *C*, lucrând ca excitație (*a*), provoacă în animal, sensațiile de miros, da văz, reprezentațiile de gust, etc. etc., însemnate toate prin *b*, care deşteaptă elementele afective şi tentințele voliționale corespunzătoare, plăcerea, pofta, etc. Acestea deslănțuesc în mecanismul organismului forțele active, îndreptate în afară, *d*, ca tendință de reacție în contra

escitaţiei *a*, şi actul urmează: carnea este prinsă şi îmbucată, *d*, *f*, în acel moment soseşte altă escitaţie, *a'*, stăpânul cu biciul (S), constituit asemenea din un grup de prezentaţii

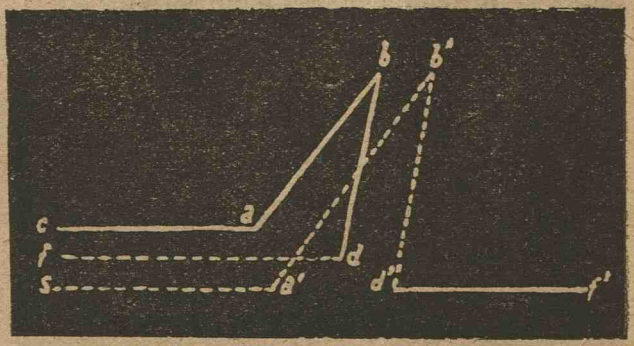

Fig. B.

asociate, şi însemnate prin *b'*. Stăpânul provoacă în animal durerea, bătându-l. Acest sentiment desleagă funcţia altor muschi, corespunzând altor tendinţe, care are de scop a fugi de durere *d'*, *f'*.

Să presupunem că această experinţă, singură sau repetată a reuşit a împiedica pe câne să mai înhaţe carnea neacoperită şi nepăzită, chiar fiind înfometat. Insemnând prin linii punctate datele psihice în reprezentare, *Figura A* devine *Figura B*.

Deşi avem stările prezentative *a*, *b*, *d*, datorite lui *C*, care e de faţă, acestora nu le urmează actul ultim legat de ele, d,*f*. Acest act se produce numai ca închipuire, ca un *pium desiderium* ce rămâne doară reprezentat în minte, nu realizat. In locul lui se naşte însă actul *d'*, *f'*, opus celui dintâiu, şi care stă în legătură organică nu cu stări prezentative, ci cu reprezentările a', *b'*, *c'*, datorite stăpânului *S*, care nu e de faţă, ci e numai închipuit.

Lupta se dă între stările prezentative şi reprezentative. Victoria unora sau altora arată de ce parte este tăria. Când înving cerinţele sensoriale, se zice că animalul este neîncercat, imprudent, încă slab;

când învinge îndemnul ideilor, se zice că e prevăzător, experimentat, stăpân pe sine. Dacă primele constituesc „ispita", cursa, cele de al doilea formează *voinţa proprie*, dictată de un interes mai durabil, de un calcul mai circumspect, de *înţelepciune*. In primul caz animalul trăeşte numai în prezent, în al doilea se estinde şi în viitor ; în primul, e sclavul momentului, al impresiilor nestatornice ; în al doilea, e stăpân pe sine, emancipat de sub influenţa oarbă a tentaţiilor actuale ; lucrează conform raţiunii, e *liber*.

Numai acţiunile acestea premeditate, reflectate, intenţionate, se şi numesc mai propriu *acte voluntare*, eşite din adevărata voinţă, din voinţa superioară, caracterul distinctiv al fiinţei ajunse pe o treaptă mai înaltă de desvoltare psihică ; pe când celelalte acte, izvorâte cu ocazia unei sensaţii sau prezentaţi, se numesc *relativ involuntare*.

Un om se zice cu *voinţă tare* (şi „liberă"), când, neturburat de îndemnurile schimbătoare şi trecătoare ale momentului, urmăreşte neclintit un plan de activitate, ale cărui rezultate nu se obţin şi nu se văd poate imediat.

Voinţa superioară. —Ceeace constitue un pas mai departe în desvoltarea voinţei, este: *organizarea unitară, sistematizarea ideilor şi sentimentelor relative la aceeaşi ţintă, la acelaş plan.* Negreşit, înmulţirea cunoştinţelor, a motivelor de activitate, este o condiţie a desvoltării voinţei ; însă faza în adevăr superioară a voinţei se realizează numai când aceste cunoştinţe (şi sentimentele corespunzătoare) sunt polarizate către o ţintă unitară, când sunt legate într'un tot organic. Atunci avem ca motiv superior, puternic de acţiune, nu numai o ideie sau chiar mai multe,

izolate, ci un *sistem întreg* de gândiri şi de sentimente, ţesute între ele, aşa că alcătuesc un organism sufletesc solid cristalizat, pe principiul *unui scop final*. Acest scop poate fi orice ocupaţie ce absoarbe o mare parte din vieaţa unui om: ştiinţa, ambiţia, arta, gloria, câştigul, puterea, patria, naţiunea; toate acestea pot să atragă în jurul lor, ca centru, şi să organizeze o mulţime de idei şi de sentimente relative la aceiaşi ţintă.

Astfel se nasc scopurile permanente, de diferite ordine de idei, din cari unele, poate, chiar nerealizabile într'o sigură vieaţă omenească. Atunci mai multe vieţi de oameni se acordă într'un tot unitar de voinţe ce lucrează în aceeaş direcţie, către acelaş scop final, pus ca ideal superior, pentru care se clădeşte necontenit, grămădindu-se acte şi sisteme de acte. Astfel *aspiraţiile mari naţionale* concentrează împrejurul lor, ca ideal comun, voinţele şi vieţile adevăraţilor patrioţi dintr'o întreagă generaţie, ba şi din mai multe generaţii succesive, alcătuind voinţa istorică a unui popor.

Atârnă de împrejurări native ori educative alegerea acestor scopuri, în vederea cărora se organizează voinţe individuale. Cele tari şi sigure pe ele sunt voinţele astfel organizate pe baza unui principiu trainic, comparate cu vieţele şi voinţele ce se risipesc zi cu zi, fără scop mai durabil, voinţe „amorfe" psihologiceşte şi anarhice, supuse la amăgirea inspiraţiilor momentane, legate de perindarea schimbătoare a împrejurărilor, fără ţintă pe marea întinsă a posibilităţilor omeneşti, fără o busolă, fără o stea fixă, fără o cârmă în sbuciumarea încâlcită a valurilor şi a vânturilor!

DETERMINAREA VOINTEI, CAUZALITATEA IN DOMENIUL VIETII PRACTICE.

Deliberarea. Sensul psihologic al „Voinţei libere". — Numai când acţiunea nu urmează imediat escitaţiei, aproape ca o mişcare reflexă, poate spiritul, în intervalul dintre una şi alta, să cântărească urmările diferitelor reacţiuni, consultând depozitul experienţelor sale anterioare relative la legătura cauzală dintre fenomene. Atunci *deliberează*. Şi numai în „deliberare" se pot compară diferitele răspunsuri închipuite ca mai adaptate la împrejurări, şi se face o *alegere*, se încheagă o *hotărâre*, care va fi expresia cu atât mai proprie a tendinţelor adevărate ale individului, cu cât se va constitui din sinteza unui cuprins mai bogat de fapte sufleteşti ; căci atunci *decizia* va reprezantà ecoul adânc al *sufletului întreg*, va însemnà delegaţia unei mai largi majorităţi de fenomene psihice, luând direcţia indicată de rezultanta forţelor sufleteşti întregi şi constitutive ale individului. In conştiinţa ce avem de concentrarea sufletească ce însoţeşte luarea hotărârii, ne simţim *liberi*, considerăm acţiunea corespunzătoare ca în adevăr *a noastră* şi ne recunoaştem *responsabili de ea*.

Acesta e singurul înţeles raţional şi ştiinţific ce se poate dà „voinţei libere". Voinţa se numeşte *liberă*, nu pentru că nu e determinată de numic, după cum susţine teoria *indeterminismului* sau a *liberului arbitru absolut*, ci după *felul motivelor* ce o determină. Şi un om se zice *liber* nu pentrucă, pus în absolut aceleaşi împrejurări interne şi externe, ar fi în stare să se hotărască şi să lucreze când într'un fel, când într'al-

tul, neinfluenţat de nimic, de nici un motiv (după cum îşi închipuie iarăşi *indeterminismul*)—căci astfel de oameni nici nu există ; — ci pentrucă (şi atunci când), *lucrează conform holărârii sale interne*, nesilit de o cauză externă, fie aceea una fizică sau o altă voinţă străină.

Determinarea voinţei. Conflictul între motive

In toate cazurile voinţa e *determinală* de plăcere sau durere, oferite ori numai promise, fie de o cauză actuală, fie de una viitoare găsită prin reflexie. Sentimentul libertăţii isvorăşte de acolo că noi, intern, ne simţim că urmăm hotărârilor *noastre* proprii, că ne plecăm după preferinţele *n o a s t r e* actuale. Mâine poimâine, schimbându-se dispoziţiile sau împrejurările externe, ne simţim înclinaţi către alte motive pe cari le alegem conform nouei situaţii. Această schimbare de asemenea sugerează sentimentul libertăţii noastre.

Forţa sau *valoarea motivelor* atârnă totdeauna de *cantitatea de plăcere* sau *de durere* ce ele aduc ori promit individului, după experienţele acestuia sau după dispoziţiile lui organice particulare. Consideraţii de sănătate, de avuţie şi de glorie, de onoare şi putere, de demnitate şi poziţie socială, de simpatie sau dreptate, de frumos sau adevăr, etc., în scurt: consideraţii referitoare direct sau indirect la conservarea personală sau la cea socială, la conservarea materială sau ideală, răsar pe rând ori se ridică mai multe aproape în acelaş timp, se compară, se ating, se ciocnesc în lupta sufletească. Şi după calculul consecinţelor bune şi rele ale fiecăruia din aceste motive, precum şi după caracterul individului, învinge în delibe-

rare când unul, când altul, și face să se încline balanța psihică într'o direcție sau alta. Uneori lupta nu se face numai între elementele psihice *conștiente*, ci între acestea și tendințele răsărite brusc și violent din adâncimile obscure ale *inconștientului*, cari ne fac atunci impresia unei năvăliri amețitoare de forțe străine ce ne tulbură echilibrul sufletesc, amenință și ne răpesc libertatea.

Determinismul. *Legea cauzalității aplicată la acțiunile omenești.*—In toate acestea împrejurări, acțiunea individului se naște nu *din nimic*, ci se raportează la o cauză determinată, mai mult sau mai puțin complexă. Prin urmare, numai teoria *determinismului*, cari reduce hotărârile și acțiunile la niște cauze anumite, se bazează pe fapte de observație și pe adevărata natură a sufletului.

Determinismul susține că omul este influențabil, că nici o acțiune nu se face fără motive suficiente, fără cauze determinate ; și că omul, în absolut aceleași condiții subiective și obiective, nu este în stare să ieа decât una și aceeași hotărâre, să facă decât una și aceiași acțiune. Faptele lui ar putea fi prevăzute și calculate. Dacă s'ar cunoaște bine caracterul unui om, s'ar putea spune de mai înainte, cu siguranță, ce hotărâre va luà, ce va face în niște împrejurări date.

Determinismul este dar o aplicație la natura omenească a *legii cauzalității universale*, care zice: *fie care fenomen, fiecare schimbare, își are cauza sa ; aceleași cauze, în aceleași împrejurări, produc aceleași efecte.*

De acest adevăr nu se mai îndoește nimeni, când

este vorba despre fenomenele lumii fizice. Raportul cauzal este susţinut asemenea, cu probe din ce în ce mai numeroase şi mai temeinice, şi în ce priveşte fenomenele psihice. Şi aci fiecare fenomen îşi are cauza sa constantă ; şi aci, aceleaşi cauze produc, în aceleaşi împrejurări, aceleaşi efecte. Prin urmare, şi aci se pot prevedeà fenomenele, ca în lumea fizică.

Dacă se va pune înaintea noastră o cantitate de iarbă de puşcă uscată şi ni se va prezentà un chibrit aprins ca să-l apropiem de dânsa, ştim de mai înainte ce se va întâmplà. Prevedem efectul, întemeiaţi pe stabilitatea s au constanţa legilor naturii. De asemenea, dându-se un om cu temperament violent, liber şi puternic (un *Achile* s. e.), ştim sigur, că în cazul când i s'ar aduce vre-o insultă, isbucnirea reacţiei lui răzbunătoare va fi tot aşà de inevitabilă, ca şi explozia ierbei de puşcă, la contactul flacării unui chibrit.

S'ar puteà întâmplà, negreşit, ca în unele cazuri prevederea noastră să nu se realizeze ; ca omul nostru violent să rămână într'o linişte aparentă, în faţa unui atac supărător. Dar această greşeală ni se poate întămpla şi în judecăţile privitoare la lumea fizică. Şi prevederea noastră despre explozia erbei de puşcă poate să nu se realizeze. De ce n'a urmat atunci efectul aşteptat? E de vină inconstanţa legilor naturei? Nu ; ci ignoranţa noastră despre împrejurările în care se găsea pusă cauza. Intr'un caz s. e. nu ştiam că iarba a fost umedă ; în celălalt, că poate omul era preocupat de o durere, de un sentiment mai puternic şi mai serios decât acela al insultei prezente ; sau că făceà poate planul şi medità ocazia cum şi când să isbească pe adversar mai grozav ; ca să-l nimicească ;

sau erà altă cauză în joc, pe care noi n'o cunoaştem.

Pe observarea faptelor şi *pe credinţa în această ege a cauzalităţii universale*, aplicată la om, se *bazează posibilitatea relaţiilor dintre oameni*. Aceste relaţii n'ar fi cu putinţă, dacă oamenii n'ar şti, cam la ce fel de acte se pot aştepta dela semenii lor. Fără astfel de presupuneri, întemeiate pe cunoaşterea caracterului individual, nu s'ar putea face deosibirea dintre un amic, dela care *de regulă* ne aşteptăm la bine, şi un vrăşmaş dela care ne aşteptăm la contrar. Promisiile date n'ar lega pe oameni şi n'ar face să se nască aşteptări. Legile, cu ameninţările şi sancţiunile lor, şi toate instituţiile sociale, menite a preveni sau îndreptà răul, n'ar aveà nici un sens, fără credinţa că voinţa omului e determinabilă, influenţabilă, modificabilă. Omul se încrede însă, de fapt, în statornicia relativă a caracterului semenilor, aşà încât uneori e în stare să prezică şi gândurile şi vorbele şi manifestările altuia, pe care îl cunoaşte de aproape şi pe care şi-l închipuie în nişte împrejurări anumite.

Determinismul şi responsabilitatea. — *Numai* teoria *determinismului poate servi ca bază pentru susţinerea şi întemeierea responsabilităţii.* Omul lucrând totdeauna conform unor motive, când aceste motive se schimbă, sau când intervin, pe lângă cele anterioare, altele nouă, atunci şi hotărârea şi acţiunea omului se schimbă. Durerea, nemulţumirea sau contrariile lor, fiind motive de acţiune, ele determină şi deci pot modificà linia de conduită a unui om. Prin urmare, pedeapsa poate jucà un rol, are influenţă asupra activităţii omeneşti ; poate să abată de la nişte

acţiuni şi să îndrepteze către altele. Dacă pedeapsa îşi are astfel raţiunea de a fi, şi responsabilitatea este justificată.

Dar dacă lucrează omul *determinat*; dacă actele lui sunt urmări inevitabile ale unor cauze antecedente, aşa că se pot prevedea ca fenomenele fizice, *mai lucrează el liber*? Actele decurg atunci, pare-se, din condiţiile şi cauzele determinate cari le forţează; sunt un product fatal al acestora, numai sunt rezultatul unei alegeri, unui gest de voinţă liberă; omul nu mai e stăpânul lor. Mai este el dar responsabil, dacă lucrează astfel împins, silit de nişte cauze?

In această argumentaţie sunt mai multe confuzii, pe cari trebue să le înlăturăm. Desigur omul e responsabil numai când lucrează *liber*; dar, prin cuvântul *liber* se înţelege oare nedeterminat, *necauzat*, fără *motive*? Nu; ci *liber* înseamnă, numai: *conform voinţei individului*. Adică zicem: că a lucrat cineva *liber*, când constatăm că a lucrat conform voinţei sale, iar *nu silit de altcineva* din afară. Insă, încă odată, a lucra conform voinţei sale nu înseamnă că voinţa se determină *fără nici o cauză*.

Astfel de cazuri nu există în mod absolut în natură. Chiar alienatul nu lucrează fără motive, nu se manifestă fără cauze. Şi dacă alienatul totuşi nu e responsabil moralicește, cauza e că pedepsirea lui e lipsită de una din raţiunile cele mai însemnate ale pedepsei: *corectarea celorlalţi membri din societate*. In starea adesea haotică a spiritului alienat, pedeapsa nu duce sigur nici la corectarea lui proprie.

In cazurile normale, omul este neresponsabil numai când *n'a lucrat cu voinţă*, sau a lucrat *în contra voinţei*, silit de o forţă exterioară; bunioară: când mâna lui a lovit fiind împinsă de altă mână străină. Şi forţarea poate veni nu numai pe cale fizică — împingere, piedică — dar şi pe cale psihologică — ameninţare, ademeniri, etc. In toate celelalte cazuri, când omul lucrează conform hotărârii sale, lucrează liber şi e responsabil.

A lucra *liber* mai înseamnă psihologiceşte, după cum s'a observat mai sus, şi a lucra *conform unor*

motive venile din reflexie, din judecată și raționament, iar nu din impulsii sensoriale ori percepționale, adică nu din porniri născute cu ocazia unei sensații sau unei percepții. Cu alte cuvinte: posibilitatea de a lucrà conform rațiunii, iar nu împins de impulsiile schimbătoare ale momentului — iată o altă semnificare plauzibilă a cuvântului liber.

In această facultate stă, ce e drept, superioritatea omului asupra celorlalte animale, și superioritatea maturității asupra copilăriei și tinereții. Dar ea nu exclude, ci implică determinarea prin motive; deci confirmă aplicabilitatea cauzalității la voință. Prin faptul că omul lucrează conform unei reflecții mai mult sau mai puțin prelungite și complicate; prin faptul că el *poate suspenda hotărârea și acțiunea*, până va cântări bine consecințele mișcărilor sale, eficacitatea mijloacelor și importanța țintei, el devine, ce e drept, liber, în comparație cu celelalte animale, cari sunt jucăriile și sclavele momentului, ale impulsiilor nemeditate, dar nu se sustrage dela *legea generală a voinței*: *de a evita durerea*, de a *căuta maximumul plăcerii*; numai doar mijloacele, prin care caută să îndeplinească această tendință universală a ființelor organizate, sunt mai apte, mai proprii, mai înalte, mai adaptate scopului.

Mobilurile acțiunilor omenești. Egoismul și altruismul. — Unii susțin că isvorul tuturor acțiunilor este interesul personal. Omul n'ar fi căutând decât binele său, fericirea sa propie. Mobilul acțiunilor lui ar fi iubirea de sine. Ca să-l decidem la acțiune, ar fi trebuind să-i demonstrăm că aceasta este

în interesul său propiu, că din acele fapte decurge un folos şi pentru el.

Această este concepţiunea *egoistă* a voinţei, **punând iubirea de sine şi interesul personal, deci egoismul, ca isvor al tuturor acţiunilor, chiar al celor morale.**

Intemeietorul acestei concepţii este filosoful englez **Hobbes.** Dar cel care a pus-o în circulaţie într'un cerc mai întins şi a propagat-o cu mult spirit, aplicând-o la multe cazuri din vieaţă şi mai la toate manifestările omului, este scriitorul **La Rochefoucauld.** El exagerează formula şi o duce până la paradox, căutând a găsi chiar în acţiunile cele mai generoase, în amiciţie, în jertfa eriocă, în devotamentul şi abnegaţia iubirii părinteşti, fondul ascuns al interesului, al iubirei de sine. Dacă omul, împins de milă, face bine unui sărac, **La Rochefoucauld** vede în aceasta sau numai tendinţele cari îl importunează, sau numai dorinţa de a se arătà milostiv şi bun, deci gândul de a câştigà reputaţie şi nume bun în ochii semenilor săi ; sau altă intenţie ce se poate reduce tot la profitul personal. Tot aşà când o mumă se jertfeşte pentru fiul său, când un erou îşi dă vieaţa pentru ţară. Iubirea de sine, amorul propiu, ambiţia, setea de glorie, interesul personal, sub toate formele lui variate, acestea ar fi rezorturile faptelor chiar celor mai înalte, şi, în aparenţă, mai generoase şi mai desinteresate.

Acest mod de a vedea a satisfăcut multe spirite, cari, din temperament sau din experienţă, aveau neîncredere în natura dezinteresată a omului. Cazuri izolate, care confirmă

această teorie, s'au dat ca exemplu şi ca probe despre adevărul ei, uitându-se sau omiţându-se celelalte cazuri cari ar fi contrazis-o. Alţii au fost seduşi şi fermecaţi prin simplitatea cu care se prezintă o teorie, ce crede că poate să explice *toate* manifestările omului *printr'un singur principiu*, „egoismul".

In natura omenească, însă, nu se află numai tendinţa de conservare proprie şi de căutare a fericirii individuale: ci, pe lângă aceasta, se mai află, tot atât de primitivă, tot atât de fundamentală şi de înăscută, o altă tendinţă, aceea *de conservare a altuia* şi de căutare a fericirii *altuia*, deci o tendinţă *altruistă*. Această tendinţă la început s'a manifestat cu un cerc de fiinţe mai restrâns, faţă numai cu familia, apoi cu tribul, etc. Dar, treptat, ea a crescut în om, prin adaptarea lui la condiţiile naturale de vieaţă socială, s'a desvoltat, s'a transmis prin ereditate, într'un grad tot mai mare, şi va creşte necontenit pe viitor.

Dacă tendinţa conservării individuale, cu manifestările ei pur egoiste, se datoreşte instinctului de conservare individuală, cealaltă tendinţă cu manifestările ei pur altruiste, se datoreşte şi ea tot unui *instinct* prin urmare tot unei porniri înăscute, anume *instinctului de conservare a speţei*.

Amândouă instinctele sunt deopotrivă de primitive înăscute. Ele sunt rădăcinile cele mai adânci ale tuturor pornirilor şi acţiunilor noastre. Din satisfacerea sau contrariarea lor isvorăsc plăcerile şi durerile. Din instinctul social, sorgintea oricărei asociaţii oameneşti durabile, decurg acţiunile numite *dezinteresate*. In virtutea acestei părţi din natura noastră, ne bucurăm la vederea fericirii altora, ne întristăm la ideia că altul suferă. Din această parte *altruistă* a naturei omeneşti s'a desvoltat conştiinţa morală ; prin ea ieşim din izo-

larea individualităţii egoiste şi ne simţim legaţi cu lumea, cu un *tot* căruia îi datorim existenţa şi din a cărui vieaţă ne împărtăşim, cum se împărtăşeşte o celulă din vieaţa întregului organism.

Acţiuni interesale şi acţiuni dezinteresale. — Ca să determinăm caracterul unei acţiuni şi să ştim exact, dacă este egoistă, interesată ori altruistă, dezinteresată, trebue să analizăm întreg momentul sufletesc, şi despre partea emoţională, şi despre cea intelectuală.

Dacă se consideră actele omeneşti numai despre partea afectivă, şi se omite cea intelectuală, ajungem la concluzia eronată: că *toate* actele omului sunt *egoiste, interesate.*

Interesat psihologiceşte înseamnă acela ce se interesează de ceva, adică lucrează cu *interes.* Din punct de vedere moral, *interesat* înseamnă egoist, **deci** un om sau un caracter, ce preferă binele său propriu, binelui altuia; un om, care se gândeşte în totdeauna mai întâiu la sine; aşa dar care lucrează nu numai **cu** interes, ci **din** interes.

Fără îndoială, ca să căutăm a face un act oarecare, trebue ca acel act *să ne intereseze,* trebue să ne producă o plăcere pozitivă, sau să facă a încetà o durere, deci să aibă ca punct de plecare *un sentiment.* Toate actele noastre conştiente pornesc dintr'un sentiment.

Dar în acte mai avem de constatat ceva afară de sentimentul din care pornesc, mai avem de considerat *partea intelectuală* a actului: ideia ce însoţeşte acel sentiment.

Despre partea *intelectuală,* însă, acţiunile se deosibesc în două clase mari: 1) acelea cari au de scop intenţionat realizarea *binelui nostru propriu,* şi 2) acelea în cari se găseşte intenţia conştientă de a rea-

lizà *un bine pentru altul*. In cazul întâiu persoana *la care ne gândim*, când facem acţiunea, suntem *chiar noi*; în cazul al doilea, este o altă fiinţă; deci primele acţiuni se pot numi, după cuprinsul reprezentării corespunzătoare, *egoiste*, pentrucă în minte avem pe *ego* al nostru. Acţiunile de a doua categorie se pot numi *altruiste*, pentrucă coprinsul reprezentativ, corespunzător sentimentului ce determină acţiunea, este un *alter*.

De altfel, atât acţiunile privitoare la binele nostru propriu, cum şi cele privitoare la binele altuia, trebue negreşit, spre a se produce, să pornească *dintr'un sentiment*, să ne intereseze. Dacă sănătatea, reputaţia, fericirea unui amic ne lasă indiferenţi; dacă ideia durerii altuia nu produce în noi nici o turburare, ci ne lasă reci, atunci rămânem în neacţiune, nu facem nic o mişcare spre a-l ajută. Tot aşà rămânem în inerţie, când ideia binelui nostru fizic sau moral, când reprezentarea sănătăţii, onoarei, fericirii noastre proprii, nu fac să se naşcă în noi un sentiment puternic de plăcere şi nu provoacă în noi o durere la închipuirea posibilităţii de a le pierde. In ambele cazuri, lipsind sentimentul, lipseşte şi acţiunea.

Nu numai că acţiunile omeneşti nu sunt toate interesate, dar se poate susţine că în majoritate ele sunt sau dezinteresate, sau, dacă nu precis *dezinteresate*, în orice caz însă **nu** *interesate* ci, mai just, *neutre* sau *indiferente*, din punct de vedere *moral*. Astfel sunt mai toate acţiunile, cari nu se raportează, în mod clar şi intenţionat, la binele nostru sau al altor persoane. Numai când sfera *eului* nostru vine în conflict

neîndoios cu sfera interesului altor ființe sau a intereselor sociale, și numai când noi suntem puși în alternativa de a alege *una* din cele două sfere, neglijând pe cealaltă, în mod conștient, numai atunci avem în adevăr o acțiune caracterizată ca *egoistă* sau *altruistă*, după direcția în care înclină și se manifestă voința noastră. Actele pornite din impulse senzoriale sau percepționale, adică prezentative, iar nu reprezentative, nu sunt în fond nici egoiste, nici altruiste.

Toate acțiunile indiferente pot deveni însă ori egoiste, ori altruiste, de îndată ce se săvârșesc cu privire conștientă la *eul* nostru, pus în *opunere evidentă* cu *eul* altor ființe, sau viceversa. In copilărie, când personalitatea nu e desvoltată, când cunoașterea de oameni, de trebuințele și durerile lor nu e câștigată, e inexact, în orice caz nesigur, a zice că se fac acțiuni egoiste, cu toată aparența înșelătoare. Numai după constatarea *intenției*, a coprinsului intelectual ce însoțește o acțiune; numai după determinarea părței obiective în deosebire de cea sentimentală, subiectivă, putem clasà acțiunile în grupa celor egioste sau celor altruiste.

PASIUNILE ȘI PATIMILE.

Patimile sunt pofte și dorințe violente și durabile, cari stăpânesc tiranic sufletul, ridică omului putința de a se determinà după motive raționale, nimicesc libertatea de a alege. Ele se nasc din căutarea și satisfacerea repetată și necumpătată a inclinațiilor naturale sau câștigate, a poftelor și dorințelor, cari devin

astfel dominante şi târăsc *orbeşle* voinţa şi activitatea individului într'o direcţie.

Patimile trebuesc deosebite de sentimente sau de porniri puternice şi durabile, cari îşi găsesc *justificarea* în raţiune, iar izvorul atât în temperament şi caracter, cât şi în reflexie, în deliberaţie, şi cărora li se potriveşte mai bine terminul de *pasiuni*.

Patimele se deosibesc de pasiuni nu numai în gradul lor de intensitate, ci şi în faptul că acestea din urmă păstrează, chiar în faza cea mai înflăcărată, libertatea luminii conducătoare a inteligenţei, care le arată calea scopului, marginile primejdioase ale abuzului, semnele de prevestire ale peirii. Patima e oarbă ; ea suflă şi stinge, ca o vijelie internă, farul intelectului, sau îl târăşte *după sine*, fără să cate îndărăt, fără să-l lase a-i lua înainte 1).

Pasiunile sunt nobile sau josnice, după cum obiectul lor este din acelea care tind la conservarea individului şi a societăţii: precum pasiunea ştiinţii, a artei, a gloriei, a libertăţii, a onoarei, etc. ; ori la

---

1) Limba românească a făcut întru câtva diferenţiare de înţeles în întrebuinţarea termenilor *patimă* şi *pasiune*. Se obişnueşte mai des a zice „*patima*" *jocului de cărţi*, „*patima*" *beţiei*, „*patima*" *furatului*, şi „*pasiunea*" *frumosului*, „*pasiunea libertăţei*", decât *patima frumosului*, *a libertăţii şi pasiunea beţiei*, *a furatului*, etc. Asemenea, altceva se exprimă prin cuvintele *vorbeşte cu patimă*, şi prin cuvintele *vorbeşte cu pasiune*.

Cuvântul *pasionat* nu implică numai decât nuanţa de blam sau *dislogistică* ce se găseşte în *pătimaş* ; un epitet ce se dă atât omului bolnav de corp, cât şi celui bolnav cu sufletul, în care raţiunea zace în lanţurile poftelor şi pornirilor tiranice. Pentru preciziunea limbajului ştiinţific, e bine a respecta această specializare de semnificaţie indicată de uzul comun.

distrugerea lor, precum pasiunea invidiei, intrigii, răzbunării, etc.

Dar patimele, oricare ar fi obiectul lor, au de caracter general specific că întunecă raţiunea, *iau mijlocul drept scop*, caută şi susţin mijlocul, chiar când acesta *nu mai corespunde scopului natural* şi când nu-l mai poate realizà, ba chiar când lucrează *în contra* lui ; iar „pătimaşul" sau „împătimatul" nu vede nimic din toate aceste urmări ; sau, dacă le vede, ori le tăgăduеşte, ori le justifică, ori se declară incapabil de a lucrà altfel. De aceia se zice că e orbit şi sclav ; şi de aceea patima se aseamănă cu nebunia şi se numeşte o boală.

Caracterele *patimei* se pot învedera în exemplul *avariţiei*. Strângerea banilor are ca scop raţional posibilitatea unui trai mai bun, mai liniştit şi mai comod. Avarul iea însă *mijlocul* — strângerea banilor — drept *scop* ; şi adună bani numai pentru plăcerea de a adunà bani. Viaţa lui nu devine, cu chipul acesta, nici mai liniştită, nici mai uşoară. Ca şi săracul, sgârcitul e lipsit adesea chiar de cele necesare existenţei ; rabdă de foame, de frig, renunţă la satisfacerea trebuinţelor. Astfel, împătimat după *mijloc*, lucrează în *contra scopului*.

Cu oarecari schimbări — „mutatis mutandis", — se poate vedeà aproape acelaş rezultat final şi la celelalte patimi, după gradul de tărie al acestora.

După obiectul lor, pasiunile şi patimele se împart în *individuale* sau *idiopatice*, relative la *eul* nostru ; în *sociale* sau *altruistice*, relative la alte persoane ; şi în *intelectuale*, relative la *idei*.

Prima categorie se împarte:

a) In pasiuni sau patimi relative la *conservarea eului nostru fizic*. Acestea, începând dela cele mai de jos, mai animalice, provocate de cerințele funcțiunilor înăscute ale organismului, sunt (considerând mai ales nuanța lor de degenerare în *patimă*): *lăcomia* 1), isvorâtă din necesitatea hrănirii ; *beția*, din a băuturii ; *violența*, *lenea* și *patima jocurilor de noroc*, din necesitatea mișcării, a repaosului și a recreărei, *lașitatea* și *temeritatea* din instinctul de apărare și conservare ; *avariția*, din impulsul către proprietate, și ca mijloc mai sigur pentru întâmpinarea trebuințelor, pentru înlesnirea vieții, etc.

A doua categorie are ca tip iubirea sau ura exagerată, neraţională a oamenilor pentru o persoană sau pentru un grup de persoane ; ex.: iubirea nechibzuită de fii („slăbiciunea" care răsfață sau alintă), de familie (nepotismul), de patrie (șovinismul). Aceasta din urmă, în forma de *pasiune* nu de *patimă*, se chiamă *patriotizm*. Și celelalte au o nuanță caracteristică în forma lor de pasiune, deosebită de cea de patimă.

In a treia categorie găsim: patima studiului, adevărului, frumosului, a religiei, care degenerează în *fanatism*. Să se facă deosibire și aci, între iubirea *rațională* de adevăr sau *pasiunea* unui om de știință ex. *Darwin*), și *patima* veracității. Impătimatul spune adevărul, chiar atunci când vatămă, nu numai lui, dar

1) Ar putea servi ca un bun exercițiu psihologic căutarea caracterelor patimei în *lăcomie*, *beție*, etc., după norma analizei ce s'a făcut *avariției*, precum și descrierea și caracterizarea acestor stări sufletești în forma lor mai temperată și lucidă de *pasiune*.

şi altora. Astfel ar fi medicul, care ar spune bolnavului gradul de gravitate al boalei, din „respectul adevărului". Cu aceasta nu se atinge, din contră, se înlătură scopul veritătii: binele, folosul general 1).

Patimele, ca atari, nu sunt conduse de raţiune, ca mijloace alese pentru realizarea idealului moral, care este fericirea universală. Tot ce funcţionează în sensul acestui ideal, e bun şi drept; e degenerat şi absurd tot ce lucrează în contra lui. De aceea, numai sentimentele şi tendinţele binefăcătoare societăţii, omenirii întregi, adică cele *morale*, nu pot decădeà în categoria patimelor, deşi pot deveni *pasiuni*; căci ele sunt expresia celei mai înalte, mai raţionale şi mai armonioase

1) Un tip de *împătimat* după căutarea adevărului, după studiu, este Ungurul *Mentelli*, filosof, filolog, matematic. Trăind la Paris într'o cocioabă infectă, care i se dedese de milă, Mentelli tăiase din budgetul său tot ce nu era absolut necesar pentru vieaţă. Cheltuelile lui, *exceptând cumpărarea de cărţi*, se ridicau la 15 centime pe zi, din care *cinci* pentru hrană şi zece pentru *iluminat*, căci el lucra *douăzeci de ore pe zi*, întrerupându-se numai o singură zi pe săptămână, când trebuia să dea o lecţie de matematică din venitul căreia îşi reînoia proviziile pentru traiu. Apa pe care şi-o aducea singur; cartofii pe care îi cocea la lampă; uleiul pentru alimentarea acesteia; pâine neagră soldăţească: asta era tot de ce avea el nevoie. Noaptea dormea într'o cutie, în care ziua îşi vâra picioarele învelite în lână sau fân. Un fotoliu vechiu, o masă, un ibric, o oală de tinichea, o bucată de cositor îndoită fără meşteşug şi servind ca lampă, compuneau tot restul mobilierului. *Mentelli* suprimase cheltuiala spălatului, suprimând albiturile. Era murdar, ca un călugăr italian. O bluză de soldat cumpărată dela cazarmă şi pe care n'o părăsea niciodată, pantaloni de pânză, o caschetă de piele şi nişte colosali papuci de lemn (*sabots*) îi compuneà tot costumul. La 1748 ghiulelele aliaţilor, căzând în jurul chiţuniei unde locuia, nu-l turburară de loc. — „Ce am eu cu ghiulelele şi ghiulelele cu mine? răspunse el persoanei care-l sfătuia să se depărteze; lasă-le să cază şi lasă-mă în pace". *Mentelli n'a lăsat nici o lucrare, nici o urmă după lungile lui cercetări"*. (**Letourneau**). *Physiologie des passions*, p. 70).

adaptări a individului la legile ce cârmuesc natura lui de ființă simțitoare și socială.

Efectele pasiunii și patimei asupra sufletului sunt demne de notat. Ele dictează judecății și rațiunii, silesc spiritul să caute argumente pentru justificarea lor; atenția devine improprie pentru tot ce nu stă în legătură cu ele. Apercepția și imaginația văd toate în sensul lor. Starea pasională și mai ales cea „pătimașă" devine astfel un izvor de iluzii și de halucinații. După gradul ei de tărie, se apropie mai mult sau mai puțin de manie, de ideia fixă. Patima, în special, se poate compară cu o boală.

Ca *mijloc preventiv* în contra pasiunilor și patimilor este evitarea cauzelor lor genetice.

Ca *remediu*: să se îndrepteze atenția și activitatea spiritului în altă direcție; să se reflecteze asupra originii patimelor și asupra consecințelor lor pentru noi și pentru ceilalți oameni; să se pună mândria în învingerea lor; să se schimbe mediul fizic și, pe cât se poate, mai ales cel social.

DESPRE CARACTER ȘI TEMPERAMENT.

1. **Caracterul** este forma unei individualități sufletești, care se distinge prin modul relativ constant de a răspunde activ la excitațiile lumii exterioare, deci prin modul de a se determină, de a voi; este deprinderea voinței de a funcționă după o normă condiționată și imprimată parte de factorul înnăscut al înclinațiilor organice, parte de factorul influențelor edu-

cative venite dela mediul fizic şi moral, parte chiar de voinţa raţională a individului.

Impărţirea caracterelor.—*Caracterele se împart*, după laturea psihică eşită mai în evidenţă sau după facultatea predominantă, în caractere *active, emoţionale şi intelectuale.*

Caracterele *active*, întreprinzătoare, în continuă mişcare, aventuroase chiar, iau decizii repezi şi caută a le transformà îndată în acte. Marii generali, oamenii de stat şi cuceritorii se disting prin acest caracter.

Emoţionalii se consumă în contemplarea pasivă a stărilor lor sufleteşti de mulţumire dau durere, vecinic se plâng sau tresaltă de bucurie, se complac în închipuirea fericirilor viitoare aşteptate din întreprinderi ce au de gând a săvârşi, dar pe care nu le vor începe poate de loc ; se tem şi vorbesc cutremurându-se de apropierea unor evenimente, pentru întâmpinarea şi evitarea cărora însă nu fac nici o mişcare.

Intelectualii analizează într'una şi caută a înţelege, a-şi explicà întâmplările prin care trec. Timpul şi energia consumată în reflexii e perdută însă pentru acţiune. Până să-şi dea seama de cauza unui eveniment, de felul cum îl impresionează, de urmările urmărilor eşite din faptele cerute atunci imperios de împrejurări, oportunitatea şi eficacitatea actului dispare.

Predominarea necondiţionată a oricărei facultăţi rupe echilibrul ce caracterizează un suflet normal şi bine cumpănit, şi împedică adaptarea mai complectă şi sănătoasă la condiţiile vieţii. Dacă emoţionalii şi intelectualii păcătuesc prin o apatie relativă, activii

nechibziuţi pot cădeä în aventuri absurde, ridicule şi periculoase, în „donchişonade".

Caractercie se mai pot împărţi şi denumi după *felul ideilor, sentimentelor* şi *voliţiilor* sau *manifestărilor predominante.*

a) Aşà, după *felul ideilor* ce deşteaptă de regulă în ei sentimentele cu porniri către acţiune, oamenii se impart mai întâiu în *caractere egoiste* şi *altruiste*, **Ceeace** *interesează* pe egoist, *obiectul* la care se *gândeşte*, care deşteaptă în el sentimente şi al cărui bine *îl voeşte* cu intenţie şi conştiinţă, este chiar *el, ego*, sau *eul său*, în opunere cu orice altă fiinţă sau lucru din natură. Fiinţa *lui* şi binele *lui* le are în *minte*, în idee, când lucrează, nu ale altora. Altruistul, din contră: *obiectul care* „îl interesează", la care se *gândeşte*, al cărui bine îl *voeşte*, nu este *eul său*, ci al *altor fiinţe.*

Obiectul la care se gândeşte cineva sau mai general, *ideia* ce desleagă sentimentul şi acţiunea, decide de felul naturii şi de denumirea caracterului... Unul se numeşte „om de cuvânt", când *ideia* „de a nu se ţine de vorbă" este la el însoţită de o nemulţumire mult mai intensă, decât satisfacţia eventuală ce ar izvorî din neţinerea de cuvânt. Altul se zice „vanitos", când *ideia* că „este lăudat sau blamat de lume" produce în sufletul lui o plăcere sau durere mult mai adâncă, decât ideia ce are singur despre valoarea sa reală. „Invidiosul simte durere la *ideia* că „altul e fericit"; „calomniatorul", o plăcere *a şti* că meritele reale ale cuivà se vor întunecà de bărfelile ce se vor răspândi în contra lui", şi aşa mai departe.

b) *După felul sentimentelor*, adică după cum predomină cele plăcute sau neplăcute, găsim caractere vesele, radioase şi optimiste ; sau moroase, triste şi pesimiste.

é) Asemenea după felul *voliţiei* sau *reacţiei* se disting caractere apatice, indolente ; sau mai domoale, flegmatice ; sau violente, iuţi ; sau în fine energice, — după cum manifestarea activă se face cu greu şi puţin, sau încet şi durabil, sau repede şi trecător, sau puternic şi durabil.

2. **Originea caracterului ; temperamentul şi educaţia.**—Individul se naşte cu o *dispoziţie* mai mult sau mai puţin puternică de a primi anumite impresii dela excitaţiile exterioare şi de a reacţionà într'un mod anumit în contra lor. Aceasta însemnează că izvorul cel mai adânc, şi condiţia fundamentală a caracterului este organizaţia particulară a individului, *temperamentul*. Aşa, predispoziţia către veselie sau întristare e condiţionată de felul de constituire şi de funcţionare al organelor vieţii vegetative, din care iese fondul afectiv al cenesteziei. *Felul iritabilităţii*, predispoziţia către o reacţie greoaie şi domoală, sau grabnică şi trecătoare, ori durabilă şi intensă, atârnă de natura anatomică şi fiziologică a centrelor nervoase, care le face a răspunde mai repede sau mai încet, mai scurt sau mai lung la excitaţiile exterioare.

Din acest ultim punct de vedere, s'au distins, de mult *patru temperamente*, (explicate fiziologic în mod deosebit de **Gallenus. Haller, Kant, Wundt,** etc.), şi anume: *flegmaticul*, cu reacţia înceată şi slabă ; *sanguinul*, cu reacţia repede şi slabă ; *melancolicul*,

cu reacţia înceată şi puternică ; *cholericul*, cu reacţia repede şi puternică.

Pe lângă fondul organic înnăscut al temperamentului, ceeace decide asupra caracterului este *educaţia*, adică influenţele intenţionate şi consecvente precum şi cele întâmplătoare şi capricioase ale mediului social. Acestea contribuesc a determinà în individ o modalitate particulară de reacţie, ca mijloc de adaptare la condiţiile sociale de existenţă.

Caracterul este, prin urmare, rezultanta celor doi factori: intern sau ereditar şi extern sau educativ, a căror cantitate de influenţă specială, variabilă dela individ la individ, se amestecă în proporţii nedeterminabile. Factorul educativ poate pleca şi din voinţa proprie a individului, când acesta îşi pune înainte un mod de a fi, de a voi şi a lucrà, un ideal de care tinde a se apropià, luptând adesea cu impulsiile caracterului ereditar 1).

4. **Caracterul moral**.—Din punctul de vedere moral caracterul este deprinderea voinţei de a se hotărî în conformitate cu principiile legii morale, este consecinţa în acţiune după norma dictată de conştiinţă şi de raţiune.

In această privinţă există un caracter bun, unul rău şi altul schimbător. Primul se numeşte *virtute*, al doilea *viţiu*, al treilea *capriciu*. Adeseori, când se zice de cinevà că „n'are caracter", se înţelege că nu-l are pe cel bun ; în realitate însă el tot are unul din celelalte

1) Să se vază studiul meu: „Ereditatea ca element al tragicului" publicat în *Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi* No. 5, anul 1890.

două caractere: anume, sau deprinderea de a se determină şi a lucrà în opunere cu regulele dreptăţii şi binelui general, cu alte cuvinte cristalizarea voinţei după tiparul răului; sau lipsa de consecvenţă, de energie internă, de statornicie într'un principiu determinat de activitate, fie bun, fie rău. Prin excluderea acestora din categoria caracterelor, limba exprimă repudiarea lor de conştiinţă morală, care le despreţüeşte şi le respinge pentru urmările lor antisociale.

Virtutea este o calitate a personalităţii cuiva, a voinţei lui. Ea face din un om un izvor permanent de bine pentru societate, căci este *deprinderea* bunelor acţiuni, este fapta lăudabilă intrată în obiceiul voinţei, este binele devenit fire, habitudine (*habilus*), adică principiu constant de acţiune.

După direcţia şi felul acţiunilor, în cari s'a căpătat deprinderea de a lucrà conform principiului moral, iea şi virtutea unui nume special: *cumpătare, prudenţă, curaj, dreptate, veracitate, devotament, umanitate, patriotism.*

Omul care şi-ar exercità şi deprinde voinţa a se determină şi manifestà totdeauna în sensul idealului moral şi anume în *toate* sferele de acţiuni omeneşti, ar posedà toate virtuţiile, ar fi moraliceşte *perfect.* Perfecţia e o ţintă de care lumea tinde a se apropià şi de care omul se şi apropie mai mult, au mai puţin, după numărul virtuţiilor ce a reuşit a-şi împlântà.

Cu cât deprinderea bună s'a înrădăcinat prin exerciţiu mai adânc, încât efectuarea acţiunii corespunzătoare se face relativ fără luptă, fără greutate; cu cât faptele lăudabile decurg mai liber din fiinţa noastră şi simţim o pornire mai vie, o plăcere mai curată la să-

vârşirea lor ; cu atât acel *habitus* al firii merită mai mult, mai adevărat şi mai deplin numele de *virtute*.

Dar pe de altă parte, cu cât o categorie de acte, pe cale de a deveni virtute, sunt mai grele pentru media membrilor din societate, cu atât *meritul* săvârşirii lor este mai mare.

Astfel virtutea se câştigă prin voinţă, prin exerciţiu şi educaţie. Omul nu se naşte cu ea. La naştere aduce numai o predispoziţie, o inclinaţie, care poate rămânea nedesvoltată, se poate atrofià, ba se poate chiar perverti prin o educaţie neglijentă sau rea.

Cele zise despre virtute se potrivesc şi despre *viţiu*, cu schimbările necesare — *mutatis mutandis*.

EREDITATEA.

Prin *ereditate* omul, şi fiinţele organice în genere, moştenesc şi reprodue în fiinţa lor, în tot sau în parte, modul de a fi al antecedenţilor. Antecedenţii aparţineau, însă, unei clase anumite de fiinţe organizate: erau, bunioară, mai întâiu de toate *oameni*, şi anume de o *rasă* determinată, făcând parte dintr'un *popor* oarecare, fiind membri ai unei *familii*. Şi genul omenesc, şi rasa, şi poporul, şi familia, au caractere speciale, cari fac să se deosebească genul omenesc de alte fiinţe animalice, o rasă umană de altă rasă umană, un popor de alt popor, o familie de altă familie. Toate aceste caractere se găsesc întrunite şi concentrate într'un om, care, deosebit de dânsele, mai are un caracter particular, *individual*, ce-l face să se deose-

bească de mulţi oameni din aceeaşi rasă, din acelaş popor, din aceeaşi familie.

Toate aceste caractere se moştenesc în grad diferit de siguranţă şi exactitate, descrescând dela caracterul cel mai general omenesc până la cel individual.

Caracterul cel mai general, care face ca toţi oamenii să se asemene şi să formeze genul omenesc, constă din acele condiţii şi moduri de a fi, cari sunt inerente oamenilor. Aşà, afară de monştri, fie fizici or intelectuali, este imposibil ca în aceste fiinţe determinate, cărora le dăm numele de *oameni*, să nu se ivească mai curând sau mai târziu, în ordinea desvoltării lor firești, cele trei facultăţi; inteligenţă, sentiment şi voinţă. Aceasta din punct de vedere psihologic. Iar, din cel fiziologic, e imposibil să nu existe s. e. cele trei feluri de sisteme nervoase: periferic, cerebro-spinal şi marele simpatic. Individul, în desvoltarea lui dela naştere până în epoca complectă a maturităţii, reproduce şi repetă formele prin care a trecut genul omenesc, dela origine până la desvoltarea lui actuală.

Cercul de caractere, de calităţi şi condiţii fiziologice imediat mai puţin generale, este acela ce constituie *caracterul rasei*. orice om se naşte făcând parte în mod fatal din o rasă omenească, cum e bunioară *ginţea*. Dintr'o repede privire aruncată asupra celor trei *ginţi* ce-şi împart istoria omenirii şi a civilizaţiei, se poate zice că cea latină e în particular remarcabilă prin o motilitate intelectuală variată, veşnic în cercetare, în neastâmpăr şi prin o luminoasă limpezime a cugetării, iar rasa anglo-saxonă prin predominarea alte

facultăţi, prin energia voinţei disciplinate, persistenţa în hotărîri şi activitate. Dacă s'ar căuta o caracteristică şi rasei slave, poate că s'ar găsi la ea mai mult un fel de misticism sentimental.

Toate aceste particularităţi sufleteşti sunt neapărat condiţionate de un mod de a fi al sistemului nervos, care se transmite prin ereditate la fiecare exemplar individual al rasei.

Stratul de caractere, imediat deasupra caracterului de rasă, e *caracterul etnic*. Orice om se naşte făcând parte nu numai din o rasă, ci şi din o naţiune, dintr'un *popor*. Caracterul *etnic* se moşteneşte ca şi al rasei. Negreşit, poate că acest caracter e relativ mai puţin stabil, mai puţin imutabil decât caracterul rasei e al rasei ; totuşi are incontestabil mare persistenţă în firea individului. Cunoaştem caracteristice de popoare făcute de istoricii vechi, şi cari până astăzi se găsesc adevărate, întru cât acele popoare mai există. Astfel, **Tacit** şi alţi istorici latini caracterizau popoarele din Galia ca fiind agere la minte, dar uşuratice ; cu mare dispoziţie către limbuţie şi lesne increzătoare în vorbe, stăpânite de un spirit combativ, care le împinge la lupte, dar şi la fanfaronade ; schimbătoare, doritoare de lucruri nouă şi deci în perpetuă evoluţie. Caracteristica se potriveşte, în parte, până şi astăzi, poporului francez, altoit din substanţa sufletească etnică a Galilor 1).

Poporul grec şi-a chimbat multe din manifestaţiile şi înfăţişările exterioare ale Grecilor antici, se deosibeşte mult de ei în port, limbă şi colosal în religie ;

1) Ribot. *Hérédité psychologique*.

totuşi, predispoziţiile vechilor Greci, locvacitatea şi dialectica diabolică, cu care ştiu a face din negru alb prin o elocvenţă meşteşugită — acestea se găsesc tot aşà de bine la grecul modern ca şi la cel antic, cu deosebire că problemele şi chestiile, cu cari se ocupau cei vechi, fermecaţi de frumos şi adevăr, sunt saŭ au fost înlocuite în epoca bizantină, bunioară, cu chestii minuţioase, meschine ; şi toată isteţimea şi agerimea de logică şi de cuvânt a fost cheltuită în frământări neînsemnate ; tehnica intelectuală însă a rămas aceeaşi.

Trecând dela aceste popoare la altele, pe cari le putem observà şi la noi mai de aproape, vedem cum îşi păstrează caracterul istoric, aproape neatins, *poporul evreu* cu calităţile şi defectele lui morale şi fizice.

Este dar un caracter etnic ce se moşteneşte.

Alt caracter care vine imediat după cel etnic—mai variabil pentru că e mai nou — e cel *familial*. Ereditatea s'a studiat cu deosebire asupra acestui caracter.

Caracterul familial se transmite atât fiziceşte cât şi psihologiceşte. Copiii moştenesc în substanţa nervoasă modificată, pe care le-a transmis-o părinţii, predispoziţii latente, în care stă înscrisă posibilitatea formelor de viaţă, aşa cum a fost trăită de părinţi ori de moşi şi strămoşi mai îndepărtaţi. Atârnă de multe împrejurări variate, de influenţele neţărmuite ale mediului, ca să se hotărască în definitiv, care din acele vieţi posibile, înscrise latent în sistemul nervos, are să reapară, are să învieze şi să trăiască în individul nou născut. Va fi modul de viaţă al tatălui, al mamei, al moşului, strămoşului? Al căruia dintre ascendenţi? Combinaţii neprevăzute de cauze şi influenţe

vor lucrà la evocarea şi alcătuirea firii individuale şi vor determinà caracterul.

Mai toate calităţile şi particularităţile familiei se pot moşteni. Astfel se moşteneşte înălţimea taliei ; se moştenesc trăsăturile feţei, particularităţile fiziognomice anumite, culoarea ochilor, tăetura anumită a formei nasului şi proporţia lui. Istoricii şi cunoscătorii de tipuri omeneşti pot determinà pe membrii familiei lor regale după forma nasului.

După cum se moştenesc aceste particularităţi exterioare, vizibile, se moştenesc altele mai puţin isbitoare, cum ar fi de ex. *longevitatea*. Pare că d'asupra unei familii ar planà o fatalitate, o Nemesis inexorabilă, care scrie numărul aproximativ de ani ce va trăi fiecare membru. In această privinţă se cunoaşte cazul tipic al ilustrului **Turgot**. Fiindcă ştia că ascendenţii lui n'au trecut mult peste 59 de ani, şi că de regulă cam până la această vârstă hotărăşte soarta termenul de vieaţă al familiei lui, **Turgot**, ca om prevăzător, îndată ce s'a apropiat de termenul fatal, a început să-şi reguleze trebile, să-şi pună în ordine socotelile şi să se pregătească de moarte. Mult n'a aşteptat. Ca şi cum ar fi un destin ce nu uită nimic din ce trebue să se întâmple, curând după 50 ani **Turgot** a încetat din vieaţă.

E natural să admitem că, după cum se moştenesc particularităţile fizice, exterioare, predispoziţiile de longevitate, de fecunditate, de boală ; după cum se moşteneşte structura intimă nervoasă, cantitatea şi distribuţia vaselor sanguine, cantitatea şi structura mai intimă a muşchilor, neapărat se va moşteni şi ceeace se numeşte, cu un singur cuvânt *suflet*. Atât

în părţile lui bune, cât şi în cele rele, omul vine cu un caracter, cu însuşiri, cu dispoziţii şi aspiraţii anumite în lume.

Acestea sunt predeterminate de organizaţia transmisă de progenitori.

Individualitatea omenească.—Să mai adăogăm la această caracteristică, moştenită dela familie, nuanţele infinit de multe, cari alcătuesc *individualitatea* fiecăruia, şi vom avea structura complectă psihofiziologică, cu care se naşte un om. Peste caracterul general omenesc se altoeşte astfel, spre a-l diferenţia, caracterul rasei ; peste acesta, caracterul etnic ; pe acesta, al familiei ; şi, ca ultimă notă de diferenţiare, vin de se adaugă acele proprietăţi şi particularităţi fiziologice şi psihologice cari alcătuesc *individualitatea* şi cari fac pe fiu să se deosibească măcar cât de puţin — în modul lui de a simţi, de a vedeà lumea, de a gândi şi voi.— chiar de ascendenţii şi de colateralii săi, nu numai de *toţi ceilalţi semeni.*

Cărei cauze se datoresc aceste particularităţi? La ce se datoreşte individualitatea intimă şi intraductibilă pentru alt om? Numai influenţa mediului şi a educaţiei nu explică deosebirile individuale. Mai de grabă se poate recurge la ipoteza, care admite *hazardul.* Din ce întâmplări, din ce concurs de cauze şi împrejurări — nu se poate şti — progenitorii dau naştere unor copii, cari nu sunt deloc copia absolut fidelă a lor, ci se deosibesc prin atâtea şi atâtea calităţi, prin o alcătuire psihologică cu totul nouă, într'o privinţă, în univers.

Suntem obişnuiţi a întrebuinţà termenul de *semeni.* Zicem că toţi oamenii sunt *semeni.* E adevărat, şi am

văzut că sunt caractere omenești comune, cari ne fac să ne asemănăm unii cu alții ; dar trebue de remarcat un lucru: nu suntem numai *semeni*, ci și *diferiți* ; fiecare își are *individualitatea* sa, impenetrabilă pentru altă ființă, în ce are el mai particular și propriu. Aceeași vorbă, aceeași scenă, aceeași excitație din afară nu produc în doi oameni absolut aceeași tonalitate emoțională, nici absolut aceeași pornire la acțiune 1).

Personalitatea umană.—Este o nuanță pronunțată de înțeles între *individualitate* și *personalitate* sau *persoană*. „Individualitatea ca noțiune, coprinde mai puține note, constitutive, de cât personalitatea ; de aceea se estinde mai departe, coprinde mai multe subiecte în sfera sa. Orice individ, ca unitate psihică, alcătuită din elementele sufletești particulare firii și ființii lui, este în acest înțeles general psihologic, o individualitate. Ca să devină „personalitate". ca să fie o „persoană", mai trebuesc alte elemente de conștiință, un sentiment mai mult sau mai puțin desvoltat al *eului* său, o conștiință a firii sale, a modului său de a fi, a raporturilor sale cu sferele superioare ale vieții, o conștiință a rostului său în lume și a valorii sale relative ca om în fața problemelor ideale.

Personalitatea umană e un concept mai complex, în care intră și preocupări etice de directive ale vieții. La realizarea ei mai deplină contribue, pe lângă evoluția firească a naturei umane, acea acțiune conștientă și intenționată a voinței, care apropie, prin educație, pe om de ideal.

Responsabilitatea și educabilitatea omului în fața eredității. — In fața *eredității* se ivesc două mari probleme de interes mai mult practic sau de morală filosofică :

1. Dacă omul se naște cu un anumit mod de a gândi, de a simți, de a voi, care îi face să vază lumea într'un anumit fel și să se hotărască și să se manifesteze asemenea, cum rămâne cu chestia morală a responsabilității față de actele lui? Este omul responsabil de el însuși? S'a făcut el pe el? Nu. Omul a venit pe lume fără voia lui. Poate că nici n'ar

1) Se poate învederà aceasta cu cele cunoscute până acum din capitolele anterioare, privitoare la *inteligență, sentimente și voință.*

fi dorit să vină. Venit, așà cum a venit, el a rămas așa cum combinațiile de cauze, independente de voința lui, l'au aruncat în existență. Produs al fatalității, fiecare se va manifestà așà cum e firea lui în lume. Ca orice verigă a lanțului cauzalității, din efect va deveni, la rândul său, cauză. Cum nu se poate condamnà tigrul că e tigru, focul că arde, apa că curge, tot așà e absurd să condamni pe cineva că este cum este, căci el n'a voit să fie cum este. Și din firea lui decurg acțiunile lui în mod fatal.

2. A doua problemă: Cum rămâne cu influența pe care școala și educația se crede că au asupra omenirii? Se poate și întrucât se poate, să se influențeze dezvoltarea firească a omului?

Să reflectăm puțin asupra acestor probleme importante.

1. Se împacă, întâiu, responsabilitatea cu ereditatea? Să vedem.

De ce întrebăm, dacă e cineva responsabil de faptele sale? Ca să știm de avem drept a-l pedepsi, când acele fapte ar fi rele, adică vătămătoare societății. Dar pedeapsa nu se dà ca răzbunare, ci în scopul de *a îndreptà* pe vinovat și de a *împiedicà pe alții* de a face ca el. Dacà acesta e scopul pedepsei, atunci ceeace ne trebue să știm este: pedeapsa poate aveà asupra omului în genere, vre-un efect? In cazul afirmativ, el e responsabil de actele sale. Căci, în definitiv e absolut indiferent din punct de vedere practic, de unde și cum a căpătat un individ o anumită organizație și o anumită fire. Fie că a moștenit-o, ori că a câștigat-o prin experiența vieții, fie că și-a dat-o însuși ori că i-a venit dela hazard, noi îl considerăm ca un factor activ, ca o cauzà efectivà în organismul social; și, după cum e cauza bunà sau rea, îi aplicăm sancțiunea. Și numai dacà aceastà sancțiune s'ar dovedi că nu e efectivà, când s'ar dovedi că și pedeapsa și lauda sunt fără înrâurire, atunci n'ar mai aveà sens responsabilitatea omului și sancțiunea n'ar mai aveà rost. Sancțiunea e legată de eficacitatea pedepsei; responsabilitatea e legată de posibilitatea sancțiunii.

Problema e rău pusà, când în fața faptului eredității, ne întrebăm: dacà mai e omul responsabil; căci responsabilitatea nu e condiționatà de răspunsul ce-l vom dà cu privire la teoria eredității, ci de putința influențării omului prin durere și plăcere.

II. E un adevăr sigur că omul e influențabil prin durere și plăcere. Acestea ne ajutà a deslegà și chestia: dacà omul e *educabil*. Intrebarea noastră erà: Putem oare speià ca natura, transmisà prin ereditate, să se modifice în o direcție anumità, după un plan ce-l avem în minte?

In darea răspunsului, e nevoie să se știe despre *ce calități*

şi proprietăţi este vorba să se modifice şi *cât timp* se acordă educatorului ori educaţiei pentru modificarea lor?

In mod general şi abstract, proprietăţile câştigate de individ prin experienţa individului, ori de familie, sau chiar de popor şi rasă, şi transmise prin ereditate, se pot modifică în aceleaşi condiţii de *timp şi influenţă*, în cari au fost câştigate.

Proprietăţile transmise din tată în fiu, cum au fost dobândite? In cea mai mare parte prin exerciţiu. Ceeace *exerciţiul*, ceeace adaptarea la mediu a câştigat, se poate distruge prin cauza contrară: *neexerciţiul*. Cauza care a dat naştere *varietăţii speciilor*, se găseşte în aplicarea legii biologice a *uzului* şi a *neuzului*. Prin exerciţiu, prin uzul cerut de condiţiile speciale de vieaţă ale unui animal, se desvoltă anumite organe şi aptitudini funcţionale mai mult decât la alte animale, cari nu trăesc în aceleaşi condiţii. Această desvoltare produce o diferenţă de formă şi de organizare, de proprietăţi şi funcţiuni. Lipsa de uz şi de exerciţiu face, din contra, ca unele organe să scază, să se atrofieze şi să dispară şi astfel se produce iarăşi o variaţie morfologică.

Avem atunci la îndemână cheia şi mijlocul fundamental al infuenţei şi modificării omului. Educatorul, întemeiat pe această lege biologică a uzului şi neuzului, care pune educaţiei baza ei adevărat ştiinţifică, va căutà să desvolte pe om şi să-l modifice în direcţia ce va voi, dându-i ocazie să-şi exercite facultăţile şi proprietăţile, pe care voeşte a le desvoltà: împiedicând, din contra, de a se exercità acele înclinări şi proprietăţi cari îl jenează în drumul spre idealul ce urmăreşte educaţia.

PARTEA A CINCEA

CHESTIUNI FINALE

După ce am studiat chestiile mai importante din domeniul psihologiei, putem să ne dăm seama mai ușor și de însemnătatea acestei științe și de diferitele moduri de a studia fenomenele sufletești, precum și de alte probleme principale, în legătură cu acestea.

IMPORTANTA ȘI UTILITATEA PSIHOLOGIEI

Folosul practic al psihologiei. — Psihologia ne pune în poziție de a cunoaște, în firea lui intimă, pe cel mai superior și mai complex produs al naturii, pe om. Ne desvălește mecanismul secret al emoțiilor și pasiunilor omenești, al dorințelor și pornirilor, al cugetării, începând dela cele mai simple acte de cunoștință până la cele mai înalte și mai complicate operaţii intelectuale. Prin această cunoaștere despre noi înșine, psihologia desvoltă și mărește sentimentul personalității.

O deosebire însemnată dintre om şi celelalte animale, şi dintre omul cult şi cel incult, sau dintre omul matur şi copil, stă chiar în această *cunoştinţă de sine*. Incultul este supus sentimentelor, poftelor şi pasiunilor, fără să-şi dea seamă de modul cum acestea s'au produs, de cauza lor ; omul cult pătrunde legile la cari se supun stările sufleteşti, şi, înţelegând geneza lor, poate adesea *să le influenţeze, să le modifice*, slăbindu-le sau întărindu-le cu intenţie, după cum îi dictează interesul sau cugetul.

Cunoaşterea psihologiei ne dă putinţa *de a influenţa* nu numai asupra noastră, ci şi *asupra altora*. Atât profesorul, cât şi magistratul, medicul cât şi preotul, oratorul şi scriitorul, poetul, romancierul, ziaristul, etc. toţi au nevoie să cunoască legile fenomenelor psihice.

Profesorul voeşte a formà sufletul, a-l educà. Cum va puteà realiza aceasta fără a-l cunoaşte. Magistratul trebue să înţeleagă şi să aprecieze mobilele şi motivele, greutatea şi importanţa circumstanţelor, să restabilească şi să cântărească forţele determinante ale voinţei. N'au nevoe pentru aceasta să fie orientaţi în principiile generale ale funcţiunilor psihice?

Medicul inteligent nu vindecă numai cu medicamente, ci se ajută şi cu mijloace psihice, deşteptând speranţa, influenţând prin suflet asupra corpului.

Preotul, pătruns de misiuneasa, aspiră la cârmuirea sufletelor, la îndreptarea inimilor.

Poetul, romancierul, nu se îndeletnicesc cu analiza şi descrierea caracterelor, pasiunilor, manifestărilor omeneşti? Şi oratorul, care caută prin cuvintele sale a convinge pe auditori şi a-i hotârî la acţiune în sen-

sul dorinţelor sale, cum ar isbuti el, dacă nu s'ar servi de mijloace pe cari psihologia le cunoaşte că sunt luate din modul de a procedà al inteligenţei, din modul de a deşteptà cutare emoţie, de a determinà la cutare manifestare? Cum ar isbuti el, dacă nu s'ar servi de influenţa sentimentelor asupra raţiunii?

Dar în fine orice om, în relaţiile sale cu semenii, are aface cu suflete, cu cari trebue să ştie cum să se poarte, nu atât spre a le utilizà pentru interesele şi scopurile sale personale — căci demnitatea şi respectul fiinţei umane nu permite a întrebuinţà pe om ca pe un istrument al egoismului nostru — ci spre a şti cum să nu producă dureri nefolositoare şi cum să echilibreze balanţa justiţiei nepărtinitoare.

Răspuns la obiecţiuni aduse în contra utilităţii practice a psihologiei.

Cunoştinţele psihologice nu se extrag numaidecât din o *carte de ştiinţă*, şi numai *din carte*, ci se câştigă mai adesea direct din observaţie şi experienţă, din natură, de unde şi cărţile au cules datele şi au extras legile ce conţin. ***Shakespeare***, ***Molière***, au fost mari psihologi, nu pentrucă au învăţat psihologia din un tratat special, ci pentrucă au ştiut să observe pe oameni, să interpreteze manifestările lor, să pătrunză cauzele determinărilor lor şi să ajungă la legile fenomenelor sufleteşti.

Incontestabil că din scrierile marilor poeţi s'ar puteà învăţà aproape tot aşà de mult despre natura sufletului, ca şi dintr'o lucrare specială de psihologie.

Dacă însă aceste consideraţii se pun înainte ca obiecţii în contra utilităţii psihologiei, li se exagerează însemnătatea şi face necesară amintirea unui punct de deosebire între artă şi ştiinţă, în ce priveşte modul lor de a reprezintà natura.

Pe când în operile poetului, legile funcţiilor sufleteşti sunt conţinute sub formă latentă şi trebuiesc căutate şi extrase din cazurile concrete şi individuale puse în scenă, şi apoi

formulate şi sistematizate: în opera omului de ştiinţă această operaţie e făcută gata, găsim fenomenele psihice descrise, clasate, explicate şi reduse la cauzele lor, găsim legile lor formulate gata şi expuse într'o legătură sistematică. Astfel că, deşi studiul ştiinţei psihologice nu ne dispensează de observaţie şi experienţă pentru cunoaşterea naturii omeneşti, el ne ajută, orientându-ne asupra faptelor de observat şi asupra importanţei şi însemnării lor.

Dacă s'ar obiectà că, învăţând psihologia sistematică, nu ajungem a cunoaşte oamenii; că nu putem spune, de exemplu, dela prima dată, când vedem o persoană, cu ce fel de caracter avem aface, la ce ne putem aşteptà dela el; şi dacă s'ar conchide de aci că studiul acestei ştiinţe este nefosolitor în vieaţă, că numai îndelungul contact cu semenii ne înlesneşte cunoştinţa lor utilizabilă în practica de toate zilele,— răspunsul n'ar fi greu de dat.

Obiecţia ar răsturnà, fără să bage de seamă şi fără să voiască, utilitatea şi importanţa *ştiinţei teoretice în genere*. Fără a vorbi de matematici, chiar ştiinţele naturale teoretice ar trebui respinse, ca nefolositoare. In adevăr, oriţâtă zoologie generală ar şti cineva, tot n'ar fi în stare să cunoască aşa de bine, ca un geambaş: care cal e mai bun pentru curse, care pentru călărie, sau pentru trăsură, care pentru şes, care pentru munte; după ce se cunosc bine defectele sau calităţile lui foarte importante pentru utilizarea practică. Tot aşa un politician, un **Bismarck**, poate cunoaşte mai bine, din practică, în mod empiric, *oamenii*, aflând deprinderile şi dispoziţiile lor, interpretând prin analogie noile cunoştinţe. Dar, deşi *va cunoaşte oamenii*, el nu va *înţelege omul*, numai cu atât. Ca şi geambaşul de cai, el nu va fi în stare *să explice* faptele ob-

la cercetările psihologice şi să împrumute rezultatele lor. Căci d. e. în chestia libertăţii şi responsabilităţii, cum se va decide când şi până unde omul este responsabil de faptele lui, dacă nu se va înţelege mai întâi ce este voinţa, ce va să zică voinţă liberă, când şi întrucât este omul liber? Chestii studiate cu deamănuntul în psihologie, la partea desinată *voinţei*. De asemenea, când e vorba a se şti în ce constă fericirea individuală sau universală, ţinta impusă acţiunilor noastre de legea morală, psihologia lămureşte sensul, coprinsul cuvântului fericire, arătând că este un excedent de plăcere asupra durerii ; şi tot ea ne spune ce este o plăcere, o durere ; cum se produc aceste fapte sufleteşti, de câte feluri sunt şi cum se deosebesc în grad.

3. *Estetica* ne vorbeşte despre frumos, despre sublim, despre comic, tragic. Psihologia explorează acest domeniu, analizând sentimentul frumosului, al sublimului, etc., arătând în ce constau, cum se produc, prin ce se deosebesc de alte sentimente. Şi astfel, când estetica va studia mai de aproape aceste sentimente, va trebui să recurgă la ajutorul analizei psihologice şi să împrumute dela psihologie rezultatele obţinute de această ştiinţă.

4. Cu *economia politică* psihologia stă de asemenea în relaţie. Economia politică tratează despre valoarea, preţul diferitelor lucruri, noţiuni ce se lămuresc de psihologie. Ea arată ce condiţii trebue să îndeplinească în genere un lucru, spre a merită să aibă valoare, preţ, şi să fie numit folositor ; şi constată că acea condiţie e să producă o plăcere, să convină trebuinţelor noastre, să răspundă la cerinţele organi-

servate, pentru că nu va ajunge la raţiunea lor de a fi ; îi va lipsi tocmai ce e mai esenţial şi mai greu de câştigat, *principiile*, *legile generale*. Zoologul şi psihologul, bazaţi pe cunoştinţele lor generale, vor avea nevoie de o experienţă mult mai puţină decât cea întrebuinţată de geambaş şi de politician, pentru a obţine cunoştinţele detaliate, particulare, ale acestora. Şi atunci ei vor poseda aceste cunoştinţe înjghebate într'un cadru sistematic, iar nu fără legături între ele, nu anarhice, sporadice şi fragmentare, nu ca un material brut şi amorf.

Utilitatea teoretică a psihologiei sau raportul ei cu celelalte ştiinţe noologice. — Psihologia mai are importanţă şi pentru că ne ajută la înţelegerea celorlalte ştiinţe noologice.

1. *Logica* ne dă regule de dreaptă gândire, cum trebue să cugetăm, ca să găsim adevărul ; psihologia ne arată cum cugetăm în genere, ce este cugetarea, cum se face, cari sunt elementele ei, cum se combină acele elemente, şi anume cum se combină atunci când găsim adevărul şi cum atunci când greşim. Din aceste constatări ale psihologiei, logica extrage regulele, după cari trebue să se cugete spre a se găsi adevărul şi în acelaş timp arată şi procedările de cari trebue să ne ferim, ca să nu cădem în eroare.

2. *Morala* (*Etica*) vorbeşte despre bine şi rău, despre drept şi nedrept, despre sentimentul moral, despre fericire, despre libertatea şi responsabilitatea noastră, etc. Dar, spre a pătrunde şi lămuri aceste idei, spre a procedà mai cu siguranţă la deslegarea problemelor relative la ele, spiritul are nevoie să recurgă

smului nostru psiho-fizic. Apoi expune cari sunt acele trebuinţe şi cari sunt funcţiile şi cerinţele acestui organism. Astfel că economia politică găseşte în psihologie izvorul de clasificare al bazelor sale, al noţiunilor sale fundamentale.

5. **Raportul dintre pedagogie şi psihologie** este şi mai învederat. Cei ce se ocupă, pe o scară mai mult sau mai puţin întinsă, cu educaţia, cu desvoltarea şi modificarea sufletului omenesc după un ideal, nu-şi îndeplinesc, nu pot să-şi îndeplinească cum trebue sarcina ce-şi iau ori li se dă, când nu cunosc legile de desvoltare ale sufletului, legile de producere a fenomenelor psihice. Cum vor putea să le domine şi să le conducă spre realizarea scopului educaţiei, care este de a face dintr'un individ, o sorginte permanentă de fericire pentru societate şi pentru el însuşi? Acele tendinţe educative vor fi bune, cari vor avea de rezultat producerea celei mai mari cantităţi de fericire pentru societate. Dar pedagogul trebue să ştie *cum* poate ajunge la acea ţintă ; trebue să cunoască *mijlocul*, prin care va conduce sufletul copilului la acel ideal. Aceste mijloace le dă psihologia ; ea îi formulează legea: că omul se determină la acţiune sau de plăcere, sau de durere, şi spune educatorului: vrei să opreşti pe copil de la cutare faptă? Pune înaintea lui durerea ; natura omenească fuge de durere. Vrei să îndreptezi pe copil către cutare fel de activitate? Pune înaintea acestuia, plăcerea. Natura omului caută starea de mulţumire sufletească. Numai recunoaşterea naturii omeneşti dictează procedări contrare acestor legi.

Unii consideră ca unica sarcină a şcolii, *instruc-*

ţiunea. Opera educativă, formarea inimei, perfecţionarea caracterului, se lasă pe seama.... familiei, când nu pe seama stradei.

Să admitem ca întemeiată această absurditate. Totuşi, nici chiar sarcina aceasta mărginită a şcolii: de a da numai cunoştinţe, numai învăţământ, nu se poate îndeplini, dacă învăţătorul sau profesorul nu este orientat în problemele şi soluţiile ştiinţei despre suflet. Nu va trebui să ţină *atenţia* elevilor încordată la cele ce va spune? Dar atenţia este un fenomen natural, care nu se produce de porunceală, ci numai dacă îi cunoşti legea, dacă ştii să aplici cauzele cari îl produc.

Intre cauzele atenţiei este şi plăcerea născută din *înţelegerea* celor arătate şi spuse. Condiţia aceasta, cel puţin trebue să ştie s'o îndeplinească cel ce şi-a luat îndatorirea de a instrui şi lumina inteligenţele; trebue să se ştie că priceperea atârnă, între altele, de ceeace se numeşte în psihologie *organul aperceptiv*. Dar, ca să ajungă a dobândi priceperea exactă a cunoştinţelor prezente, trebue să-şi dea seama de ce va să zică *apercepţie*, de cum se formează şi lucrează organul ei.

Unul din scopurile învăţământului, mai bătător la ochi, este a înzestrà mintea cu anumite cunoştinţe. Ca mintea să se îmbogăţească cu idei şi cunoştinţe trebue să le poată păstrà şi aveà la îndemână, când îi trebuesc. *Memorarea*, însă, îşi are şi ea legile şi condiţiile ei, de cari e dator să ţină seama acel ce-şi iea sarcina de a instrui. Dar, ca să ţină seama de ele, e natural ca mai întâiu să le cunoască.

Un scop şi mai însemnat al învăţământului este să

mele, tot complexul de tendinţe, inclinaţii, habitudini, cari alcătuesc *caracterul*.

Caracterul dă direcţia veţii şi activităţii întregi. Inteligenţa nu face mai nimic altceva, decât să arate omului mijloacele de cari se poate servi, spre a-şi realizà scopurile dictate de cerinţele sentimentului şi voinţei. Inteligenţa este dar un simplu instrument. Atârnă de inima şi de caracterul omului, dacă acest instrument va fi întrebuinţat la bine sau la rău.

A desvoltà deci numai inteligenţele însemnează a te mărgini să ascuţi bine o armă şi s'o dai în mâna cuiva, fără să te preocupi de cine este el şi ce va face cu dânsa.

Educaţia raţională complectă se ocupă şi de partea naturei omeneşti, în care se făuresc scopurile, directivele, idealurile vieţii ; se preocupă şi de inima şi de caracterul omului.

Şi aici se deschide înaintea educatorului, demn de acest nume, un orizont vast. Pe cât de mare este însemnătatea îndeletnicirii lui, pe atât şi îndatoririle de a-şi pricepe bine misiunea se impun mai categoric.

Psihologia facultăţilor de a voi şi de a simţi, cu toate problemele implicate în dânsa, e astfel complinirea necesară a orientării educatorului — învăţător sau profesor—în activitatea lui profesională.

PUNCTELE DE VEDERE DIN CARE SE POT STUDIA FENOMENELE SUFLETEŞTI

Fenomenele sufleteşti se pot studià în mai multe feluri şi din mai multe puncte de vedere.

dezvolte și să formeze minlea, exercitând facultatea cunoașterii în diferitele ei funcțiuni și operații, așà ca să poată să-și îndeplinească mai târziu, în vieață, cu mai multă înlesnire și exactitate menirea ei firească: căutarea și aflarea adevărului. Cum va puteà învățătorul sau profesorul să desâvârșească niște funcțiuni și operații mintale, dacă nu va fi orientat în natura și rostul lor, în regulele și scopul lor?

Intreaga psihologie a inteligenței servește de călăuză indispensabilă unui învățământ rațional, conștient de chemarea și de puterea lui, și îndreptățit a sperà în posibilitatea atingerii scopului ce urmărește.

Dar îmbogățirea minții cu cunoștințe clare și adevărate și perfecționarea mijloacelor de cunoaștere, creșterea inteligenței, cu un cuvânt, nu este singura sarcină, și nici cea mai de căpetenie a educatorului. Iar învățătorul și profesorul sunt *educatori*, în strictul înțeles al cuvântului; și școala este mai mult decât o instituție menită a transmite cunoștințe, este o instituție de *educație*, în înțelesul întreg al cuvântului, o instituție destinată a formà *oameni complecți*, nu simple inteligențe.

Inteligența este, în mecanismul integral al vieții, numai o parte, o latura. Ființele numai inteligente sunt unilaterale, nu întregi, sunt „într'o parte". Inteligența, la urma urmei, este numai o făclie care luminează omului calea pe care a pornit și vrea să umble. Cine însă indică omului calea? Ce putere împinge și pornește vieața pe un drum anumit, către un scop și către o țintă determinată? Sunt puterile active și impulsive ale voinței și sentimentului: instinctele, dorințele, deprinderile, idealurile visate, pasiunile, pati-

Se pot studia cu scopul de a stabili condițiile și legile producerii lor la om în genere, așa cum s'a căutat să se facă, în cea mai mare parte, în această carte. Și atunci avem *psihologia generală*.

Se pot studià cu scopul de a stabili condițiile și modul lor de a fi și de a se naște în sufletul particular al unui om anumit. Și atunci avem *psihologia individuală*. In cazul acesta se detrmină, în special, cum este inteligența, sentimentul, voința cuiva. Și anume, la inteligență: ce perceptibilitate e mai desvoltată, a cărui simț? ce tip intelectual; vizual, auditiv ori motor? ce putere și ce fel de atenție din cele enumărate la capitolul respectiv? ce putere și ce fel de imaginație ori fantazie? ce grad de susceptibilitate? Și așa mai departe pentru toate elementele și operațiile intelectuale, precum și pentru toate punctele cercetate la emoții și voință. Se arată, anume la o persoană dată, în ce proporții se găsesc combinate proprietățile și funcțiile sufletești, legile și condițiile generale ale sufletului omenesc. Psihologia individuală este astfel aplicarea la un caz concret determinat a datelor psihologiei generale.

Acest fel de psihologie fac mai ales poeții, romancierii, dramaturgii, când prezintă funcționând în concret un anumit complex de funcțiuni sufletești combinate în măsuri și feluri determinate, alcătuind o persoană dată. Dar opera poetului, ca și aceea a naturii, rămâne să fie analizată de spiritul omului de știință, care arată categoriile sufletești, elementele și

operațiile sufletului, cum arată anatomistul, fiziologul organele corpului, alcătuirea și funcțiunea lor 1).

Psihologia obiectivă sau comparată. — Cunoștințele despre suflet, obținute prin psihologia generală și individuală, se referă, de regulă, asupra stărilor unui suflet relativ format, cult, desvoltat prin mijloacele educative ale timpului său. Se poate zice că nu cunoaștem prin ajutorul lor de cât o *fază* din multele faze prin care trece sufletul, numai o *formă*, din multe forme ce a luat și sub cari se prezintă viața psihică în genere.

De aceea s'a simțit nevoia de a complecta datele psihologiei generale prin studii comparative, făcute asupra diferitelor ființe, în afară de omul matur, cult, și normal.

I. S'au studiat *pruncii* și *copiii* în diferitele lor faze de desvoltare, spre a se vedea cum apar, încă de'a început, diferitele fenomene sufletești cum se schimbă treptat, cum se desvoltă și cresc, ce forme și ce manifestări au ele în diferitele epoce ale vieții. Astfel s'a constituit psihologia numită *infantilă*.

Ca scriere privitoare la sufletul copilului, e de recomandat opera, tot așa de instructivă pe cât de frumos scrisă, a lui **James Sully**: *Despre copilărie*.

II. *S'au studiat animalele*, spre a se vedea fazele încă și mai inferioare ale sufletului: sub ce forme și în ce condiții au apărut cele mai simple fenomene sufletești în treptele cele mai de jos ale seriei animale

1) Psihologie individuală științifică s'a încercat, între alții, să facă ***Dr. Toulouse*** asupra lui ***Emile Zola***.

Pentru orientare în ramura psihologiei morbide sau în patologia mintală, să se citească scrierile lui ***Ribot***, *Les maladies de la mémoire. Les maladies de la personnalité*, publicate în Biblioteca de filozofie contimporană; şi scrierea lui ***Binet***. *L'alération de la personnalité.*

Tot în categoria psihologiei anormale intră studiile asupra *omului criminal.* Starea omului când comite o crimă, fie ea explicabilă prin caracterele moştenite sau prin rătăcirea momentană, e o stare anormală.

In această privinţă sunt importante cercetările lui ***Lombroso*** în opera sa *L'homme criminel.*

V. Mai putem adăugà un început de studiu psihologic al diferitelor dispoziţii profesionale sau cariere culturale. Astfel s'a încercat a se face psihologia autorilor dramatici, a pictorilor, actorilor 1).

Aceste cinci feluri de cercetări constituesc *psihologia comparală.*

VI. Un alt punct de vedere în studiarea sufletului este interesul practic, întemeiat pe înrâurirea exercitată de stările sufleteşti asupra sănătăţii.

S'a constatat experimental influenţa ideii asupra vieţii fizice şi morale, atât în bine, cât şi în rău. O întreagă direcţie de cercetări ştiinţifice, s'a desvoltat pe această bază. O ramură însemnată a acestor studii o constitue *psiholerapia.* Prin sugestie, fie în stare de hipnoză, fie în stare de veghiere, şi prin autosugestie, se caută mijlocul de a vindecà boale fizice şi sufleteşti. Corespondenţa celor două serii de fe-

1) Arréat, *Psychologie du peintre.*

și cum se complică treptat și se desvoltă diferitele facultăți, cu cât ne ridicăm dela animalele inferioare în sus către vertebrate, mamifere, om.

Ca lectură plăcută și instructivă, în acelaș timp, despre animale, ar trebui notate următoarele scrieri: ***Romanes*** *L'intelligence des animaux*, 2 volume pline de observații foarte interesante asupra vieții, gândirii și simțirii la animale. Tot un englez, ***Lubbock***, are un studiu întemeiat pe o metodă experimentală ingenioasă asupra inteligenții *furnicilor* și *albinelor*. De un interes mai general ca sinteză științifică sunt toate lucrările lui ***Romanes***, în special. *L'evolution mentale chez les animaux* și a lui ***Espinas***, *Sociétés animales*.

III. *S'au studiat popoarele sălbatice și barbare*, precum și spiritul popoarelor în genere, spre a vedea simplitatea relativă a inteligenței, voinței și sentimentelor în omul pe care încă n'au apucat să-l modifice instituțiile unei stări culturale mai înaintate. Simțirea, gândirea, dorința unui sălbatec diferă, în gradul lor de complexitate și energie, de simțirea, gândirea și dorința unui european cult, de ex. din veacul al XX. Aceste studii au alcătuit *psihologia etnologică* 1).

IV. *S'au studiat persoanele cari se abat dela starea normală*, precum: orbii, surdo-muții, nebunii, spre a vedeà ce modificări se produc în suflet, când lipsește unul din simțuri sau când se vatămă o facultate; căci atunci putem să ne dăm seama mai bine de contingentul de efect special ce se datorà acelui simț sau acelei facultăți, când vedem ce lipsește din sufet, dacă lipsesc ele.

---

1) Vezi Tylor, *Civilisation primitive*.

nomene psihologice și fiziologice, care face ca atunci când se alterează o parte din sistemul nervos, să se tulbure și funcțiunile sufletului, face de asemenea ca atunci când sufletul perzistă în un mod de a fi și de a funcționà, să se influențeze corespunzător și modul de a fi al organismului fizic.

Cazuri foarte curioase și interesante de vindecări prin sugestie s'au adunat și se adună mereu pentru întemeierea și clădirea acestei ramure științifice a psihologiei aplicate sau practice.

Dar și din alt punct de vedere se mai pot studià fenomenele sufletești, și rezultatele obținute prin ajutorul metoadelor precedente se mai pot complectà întrebuințând mijloacele de studiu de care va fi vorba în capitolul despre *psihologia experimentală*.

PSIHOLOGIA FIZIOLOGICA.

Când se studiază și se stabilește raportul dintre un fenomen psihic și actul fiziologic corespunzător sau dintre o schimbare în suflet și o schimbare în corp: când adică se arată ce modificări corporale, fie nervoase, fie organice, fie musculare, se produc cu ocazia unei cugetări, unei dorințe, unui sentiment oarecare, se face *psihologie fiziologică* sau *psihofizică*.

Psihologia fiziologică ajunsese a fi considerată ca singura psihologie *științifică* și purtà numele de psihologie *experimentală*. Curentul studiilor acestui fel de psihologie se începuse mai de mult ; dar s'a formulat mai precis din timpul marelui filozof francez **Auguste Comte** care respingeà psihologia ca știință

de *observaţie internă* şi o reduceà numai la studiul sistemului nervos, la studiul funcţiunilor fiziologice, adică la fiziologie. Aceasta erà o exagerație. S'a văzut în curând că ceeace se poate face prin observaţia externă este *fiziologie* ; dar pentru *psihologie* este rolul observaţiei interne să-şi dea partea ei de constatare asupra naturii omului. S'a considerat totuşi ca o condiţie de ştiinţificitate a psihologiei a se studia faptele de observaţie interne în *corespondenţă* cu modificările materiale simultane, susţinându-se că *atunci* studiul fenomenelor psihologice devine în adevăr ştiinţific, când ştim în ce condiţii materiale din corp se produce o stare sufletească ; şi s'a dat acestui fel de ştiinţă denumirea de *psiho-fiziologie*, adică psihologie în legătură cu fiziologie ; şi, fiindcă aceste studii se puteau face uşor prim *experimente* aplicate asupra corpului, i s'a dat numele de psihologie *experimentală*.

Dacă însă atunci, pentru un moment, a fost pe drept dată denumirea exclusivă de psihologie experimentală numai psihologiei fiziologice, nu se mai potriveşte a se da acest epitet azi *numai* acestui fel de cercetări, fiindcă s'a găsit că se poate întrebuinţà metoda experimentală şi pentru studiarea directă a sufletului omului, fără a ne îngriji de stabilirea condiţiilor materiale corespunzătoare.

Cât de exagerată era reducerea întregei psihologii numai la studiul psihologiei fiziologice, se vede din compararea marelui domeniu al psihologiei întregi cu domeniul restrâns al părţii din suflet ce se poate studia din punct de vedere fiziologic.

In adevăr, ce s'a putut studia mai bine prin metoda fiziologiei? Mai mult următoarele ordine de chestii:

1. *Iuţeala sensaţiilor*, adică timpul ce trebue unei excitaţii spre a fi percepută, socotindu-se timpul din momentul când ea atinge nervii noştri şi până dăm semn că am simţit excitaţia, prîntr'o mişcare (adică de când porneşte curentul nervos dela capătul periferic al nervului către centru, până se întoarce dela centru iar la periferie);

2. *Pragul sau limita inferioară excitaţiei*, adică ce grad minim de intensitate trebue unei excitaţii spre a fi simţită, sau a deveni conştientă. Există pentru fiecare simţ, sau categorie de sensaţii, o limită hotărâtă, de unde excitaţiile încep a deveni apercepute şi dela care mai jos ele rămân nepercepute. Această limită se determină prin experiment.

3. *Raportul în care creşte sensaţia* faţă cu *creşterea excitaţiei*.

4. *Maximul excitaţiei*, adică gradul cel mai înalt de intensitate pe care poate să-l aibă o excitaţie spre a fi încă simţită, apercepută, şi dela care limită în sus excitaţiile, în loc de a mai produce sensaţiile corespunzătoare, slăbesc organismul.

5. *Efectele fizice* ale emoţiilor sau *expresiile* lor.

Şi încă, în expresia emoţiilor, ce s'a studiat din punct de vedere fiziologic? Câteva modificări produse în figura omenească, câteva schimbări în viaţa vegetativă a organelor. Dar putem oare pretinde că cunoaştem întreaga modificare materială din organism corespunzătoare unui sentiment? Să presupunem sentimentul *admiraţiei* în faţa unei opere de artă. Ce ar putea să vază un observator mai mult decât o

anumită mişcare a muşchilor feţei? Să zicem că poate observa şi mai mult decât atât: anume modificările fiziologice produse în organele vieţii vegetative, în circulaţia sângelui, în aparatul şi sistemul de nutriţie în genere. Dar e aceasta întregul domeniu material ce corespunde stării sufleteşti de admiraţie? Sistemul nervos propriu zis ce modificare a luat? Cine ar putea să observe schimbările moleculare produse în creerul omului şi în întregul sistem nervos, în momentul sentimentului de admiraţie? Şi tot aşa cu orice sentiment înalt, ca sentimentul religios, intelectual, etc. Toate aceste sentimente nu pot fi studiate fiziologiceşte complect.

Dar când e vorba încă de alte stări sufleteşti ce n'au atâta putere de expansiune şi exteriorizare ca sentimentele, cu cât mai mică e putinţa de a cunoaşte schimbările lor materiale! Când suntem atenţi la o poveste sau când citim o carte, când urmărim cu încordare un şir de idei, de ce natură or fi modificările materiale corespunzătoare? Cine şi cum le va puteà observà şi studià?

Acest întreg domeniu iese din cadrul studiilor de psihologie fiziologică.

PSIHOLOGIA EXPERIMENTALA.

Experimentul nu se întrebuinţează numai în studiul raporturilor dintre fenomenele psihice şi fiziologice, aşà cum se credeà, când se dà numele de psihologie *experimentală* numai psihologiei fiziologice; ci chiar în studiarea fenomenelor sufleteşti, considerate în ele însele, nu în raporturile lor cu cele fiziologice.

Vom arăta câteva din rezultatele psihologiei experimentale *subiective*, precum și procedarea prin care s'au obținut.

Experimentele cele mai simple și ușor de repetat și de verificat, se fac în domeniul ce servește de bază elementară a vieții sufletești, în domeniul sensațiilor. Astfel se încearcă prin experiment deosebirea de *putere percepțională a sensațiilor* la diferite persoane.

1. *Experiențe cu privire la simțul olfactic.*—Am voi să știm, bunioară, fie la o persoană anumită, fie la mai multe, care e gradul puterii de sensație olfactică. Pentru aceasta se poate face experiența următoare. Se ia un număr de sticle de acelaș parfum, divers concentrat: într'una un parfum de 10 ori mai slab, sau mai tare ca în alta, și se numerotează sticlele, spre a se ști în fiecare ce tărie are parfumul. Apoi, după ce se amestecă sticluțele, se cere cuiva să le clasifice după tărie. Acel ce va aveà un miros fin, va stabili imediat ordinea de intensitate a excitației.

Experiențe de acestea s'a făcut asupra lui *Zola* de către Dr. *Toulouse*, un medic psihiatru care a analizat pe *Zola* din multe puncte de vedere și a expus rezultatul în o monografie, care face parte dintr'o serie de volume ce poartă titlul general *Enquête médico-psychologique.*

Altă experiență: cât ține perceptibilitatea olfatică? După câtva timp, se capătă o oboseală nervoasă specială, care face că sensația nu mai e perceptibilă. Aceasta iar se poate notà experimental, măsurând cu ceasornicul, cât a ținut perceptibilitatea excitației olfactice.

2. *Experiențe cu privire la sensații tactile.*—Se iea

două cartoane pătrate cu laturea unul de 0.048 şi celalt de 0.050 şi se cere să se determine prin pipăit, cu ochii închişi, care din acele două cartoane este mai mare. Ori se prezintă două monede de 10 centime, care să difere în ce priveşte vechimea, una mai roasă ca alta, şi se cere să se determine prin tact care este mai groasă.

3. Cu privire la *senzaţii vizuale.* — Să se prezinte două linii cari să fie una de 0.09 şi alta de 0.01 şi să se întrebe a se determinà, numai din ochi, în ce raport stau aceste lungimi una către alta. Se iea o linie şi se cere a se împărţi în 5, 6 părţi *egale*, din ochi şi în urmă să se măsoare cu compasul, ca să se vadă dacă părţile sunt egale.

Să se determine, numai din ochi, de câte ori un arc dat intră în o circomferinţă: ori să se ia a 5-a, a 12-a parte din circomferinţă, asemenea numai din ochi.

Să se determine în suprafaţa unei monede de 5 lei, de câte ori poate intrà suprafaţa unei monede de 50 bani. Să se vadă două lungimi de linii şi să se reproducă pe hârtie, din memorie, fără a le mai observa.

4. *Cu privire la mobilitate.*—Să se încerce a se trage două linii paralele drepte, orizontale, dar cu mâna liberă şi astfel ca vârful condeiului să nu se vadă, să fie ascuns în o foaie de hârtie, aşà ca să nu se bage de seamă încotro merge condeiul, ci numai prin călăuzirea *mobilităţii* să se tragă linia orizontală paralelă. Să se tragă asemenea linii în sens vertical.

5. *Cu privire la simţul timpului.* — Să se încerce a-şi da seama cineva, numai prin sensaţii, dacă a trecut un sfert sau o jumătate de ceas, dela un timp dat. Să se prezinte diferite sensaţii de diferite ordine şi cari

să dureze acelaş timp, şi în urmă se se întrebe cât a ţinut fiecare.

S'au făcut experienţe de felul acesta asupra lui **Zola**. S'a prezentat o excitaţie de culoare (o panglică roşie), una de formă (nişte călimări), una de mişcare, (un lanţ care se învârteà după deget). Fiecare din aceste senzaţii a durat 10 minute. Intrebat, ce i se păreà că a ţinut mai mult, Zola a răspuns că cea de culoare, apoi cea de formă şi apoi cea de mişcare. Deci a fost mai mult impresionat de sensaţia cromatică ; căci timpul nu e ceva obiectiv absolut, ci se măsoară după senzaţiile noastre.

Experienţe pentru determinarea puterii de muncă. — Incă un experiment de mai mare importanţă s'a făcut *asupra puterii de muncă.*

Se dă unei persoane sau la mai multe un număr cât se poate de mare de *cifre*, compuse din un singur număr de unităţi, fără să se treacă peste 10, şi se cere să se facă adunarea continuu câtva timp ; din 5 în 5 minute se sună clopotul, pentru ca adunătorii să facă un semn, spre a şti cât s'a adunat în fiecare 5 minute. S'a constatat că, mai întâiu de toate, diferenţa de *iuţeală* de muncă e destul de mare dela o persoană la alta, cu toate că nu se iau persoane de diferite specialităţi, ci din acelaş strat cultural şi social. Astfel, pe când una a adunat în un timp dat 120 cifre, alta a adunat 384.

Câştigarea exerciţiului e iar deosebită dela om la om. Ca să se constate în ce grad se câştigă exerciţiul, se lasă un timp să treacă dela întâia adunare şi se observă, la a doua adunare, cu cât a sporit deprinderea.

Puterea de exercițiu crește, dar nu la infinit ; are o limită ; de acolo mai departe nu se mai adaogă nimic bunioară la puterea de a aduna mai repede. Dacă după încercarea întâia de adunare puterea crește cu 25 %, după a doua încercare crește d'abia cu 15 %, după a treia oară cu 6 %.

Faligabilitatea este încă un factor ce trebue luat în considerație, spre a se ști cât de repede obosește cineva. Unii, după un sfert de oră, încep să nu mai poată adunà ; alții pot ține și mai mult timp. Acestea se constată experimental, în cifre matematice.

Alt factor principal mai este puterea d'a rezista la excitații ce te distrag dela o ocupație. Se determină tot experimental, făcându-se sgomote pe când aduni. Se constată că unul e mai *distractibil*, altul are mare putere de *concentrare* a spiritului.

Măsurarea memoriei.—Se iea 5-6 rânduri de cuvinte, având fiecare rând 5-6 cuvinte, și se prezintă scrise ori se citesc tare, și se cere ca să se reproducă din memorie.

Altă probă, pentru *memoria frazei*. Se citește un număr de fraze, constând mai întâiu din mai puține cuvinte, apoi fraze mai lungi, și se cere să se reproducă din memorie. Experiența e interesantă și instructivă ; din ea se pot trage multe concluzii. Rar se vor găsi persoane cari să reproducă întocmai cuvintele sau fraza ; se vor face omisiuni, adăugiri de diferite feluri ; va intrà fantazia în lucru și lacunele memoriei vor fi umplute prin imaginație.

O altă experiență este: să se prezinte o figură geometrică, ceva mai complicată, și să se ceară în urmă a se reproduce pe hârtie din memorie.

Determinarea experimentală a simpatiei şi a simţului moral.—**Lombroso**, arătând fără veste criminalilor obiecte ca: pumnal, cuţit, puşcă, bani, vin, ştreang, a constatat că circulaţia sângelui, palpitaţiile inimei, respiraţia îşi modifică iuţeala. Spre a proba gradul şi felul de *simpatie*, **Bind** şi **Henri** au recurs la următorul mijloc: în o colecţie de diferite ilustraţii, reprezentând scene din viaţa din Buchara (Asia), a introdus o fotografie reprezentând un omor. Colecţia a fost dată să fie văzută de mai multe persoane, spre a constata gradul lor de impresionabilitate simpatică. Unele nici n'au remarcat fotografia, altele s'au îngrozit de dânsa, altele s'au interesat de felul omorului, ca oamenii de meserie.

Sugestibilitatea şi determinarea gradului de sugestibilitate. — Ce este *sugestia*, s'a văzut într'un capitol anterior.

Prin sugestibilitate, în sensul cel mai general, se înţelege facultatea de a se impresionà, de a căpătà sensaţii, idei, sentimente, porniri noui şi irezistibile, fie de la om—prin cuvânt, gest, pe baza simpatiei, a încrederii câştigate sau a deprinderii şi rutinii—fie de la împrejurări şi locuri înconjurătoare.

Se poate determina *gradul de sugestibilitate*.

Experimentele cele mai valabile, din punct de vedere ştiinţific, în privinţa aceasta, s'au făcut pentru sugestibilitatea *obiectivă*. In adevăr, e greu a se determinà gradul de sugestibilitate al cuiva, când sugestia vine dela o *persoană*, căci se poate ca unul să fie refractar la sugestia venită dela cutare sau cutare om: atârnă de raportul dintre cele două persoane, atârnă de credinţa şi încrederea uneia în alta, de mulţi

factori sufleteşti, ce nu se pot găsi totdeauna la fel între două suflete. De aceea, experienţele s'au făcut cu obiectele.

1. Iată un mijloc pentru determinarea gradului de sugestibilitate. Arăţi cuiva o linie de o mărime oarecare, trasă pe un carton, apoi ceri ca să-ţi caute una identică ei pe un tablou, unde se găsesc mai multe linii de diferite lungimi, şi toate paralele, dela cele mai mici, până la cele mai mari ; căutarea se face ori având înainte modelul, ori numai din memorie.

Sugestia se produce în modul următor: Se arată mai întâi o linie, două, trei, cu lungimi cari în adevăr se găsesc în tablou ; omul, cu care se face experimentul, le caută şi le găseşte pe toate, pe rând. Apoi, la un moment dat, se arată o linie de o lungime ce nu se găseşte în tablou, de ex. mai lungă decât toate ; şi atunci spiritul, sugestionat de cazurile anterioare, crede că o găseşte, şi omul îţi indică pe tablou o anume linie care în realitate e mai scurtă decât cea arătată.

Sugestia s'a făcut prin deprinderea căpătată dela impresiile anterioare.

2. Se poate însă constatà sugestibilitatea şi mai uşor, prin alt mijloc. Se prezintă mai multor persoane un disc de o greutate anumită, de ex. 55 gr., şi cu un diametru de 3 cm. După ce s'a aperceput bine greutatea discului prin simţul muscular, se prezintă alte discuri cu diametre mai mici, însă de diferite greutăţi, variind între 15 şi 80 gr., şi se cere a se alege, din aceste diferite discuri, acela ce se pare că are aceeaşi greutate cu discul de probă. Ceeace se întâmplă mai totdeauna e faptul că se alege un disc cu mult mai

TABLA DE MATERII

PARTEA I.

Chestiuni introductive.

Pagina

Obiectul psihologiei. Determinarea și caracteristica fenomenelor psihice. Realitatea lor 11
Clasificarea fenomenelor sufletești. Cunoaștere, simțire, voință. Coexistența lor și egala lor primitivitate. 25
Metoda și isvoarele psihologiei 39
Baza fiziologică a vieții sufletești 47
Grade de conștiință. Inconștientul. Condițiile variației gradului de conștiință 54
Atenția. 64

PARTEA II

Inteligența

Senzațiile. Definiția și clasificarea lor. 74
Diferite clase de senzații în parte. Raportul cantitativ dintre senzații și escitații 76
Reprezentările sau imaginile 94
Percepția. Condițiile și variația perceptibilității . . 97
Iluzia și halucinația 103
Visele și nebunia 108
Cunoașterea lumii prin simțuri și cunoașterea „eului" nostru 112
Ideia „eului" nostru. Personalitatea 117
Asociația stărilor de conștiință și memoria. Legea asociației și diferitele feluri de asociații 121
Memoria 133
Fantazia și imaginația. 148
Apercepția 161

Pagina

Operaţiile intelectuale. Noţiunile din punct de vedere psihologic Judecata. Raţionamentul 163
Teoria cunoaşterii. Formele intuiţiei şi ale cugetării. Spaţiul şi timpul. Cauzalitatea şi finalitatea . . 181

PARTEA III.

Sentimentele.

Definiţii. Plăcerea şi durerea. Cauzee lor 192
Clasificarea senimentelor 196
Sentimentele corespunzătoare sensaţiilor 199
Sentimene egoise şi altruiste 206
Sentimente primitive . . . . . o 213
Factorii din cari isvorăşte sentimentul 216
Reamintirea sentimentelor 220
Fiziologia sentimentelor 222
Expresia emoţiilor 226
Sentimentele superioare 230
Sentimentul moral 230
Sentimentul religios 242
Sentimentul estetic 244
Sentimentul adevărului 250

PARTEA IV.

Voinţa

Elementele voinţei

A) *Elementul motor al voinţei*

1. Factorul înnăscut al activităţii. Actele spontane şi reflexe. 256
Instinctele 260
2. Factorul empiric al activităţii. Imitaţia. Sugestia. Inhibiţia. Habitutinea şi inclinaţiile 271
Imitaţia 272
Sugestia 274

B) *Elementul afectiv în voinţă.*

Dorinţa 283

C) *Elementul intelectual în voinţă.*

Pagina

Desvoltarea voinţei Voinţa superioară 286
Determinarea voinţei. Cauzalitatea în domeniul vieţii practice. 291
Deliberarea Voinţa „liberă". Determinismul. Responsabilitatea. Mobilul acţiunilor. Egoismul şi altruismul 297
Pasiunile şi patimele 302
Despre caracter şi temperament 307
Ereditatea. Responsabilitatea şi educabilitatea omului faţă de ereditate 313

PARTEA V.

Chestiuni finale.

Importanţa şi utilitatea psihologiei 322
Punctele de vedere din cari se pot studia fenomenele sufleteşti 331
Psihologia fiziologică. 336
Psihologia experimentală 339

VERIFICAT
1987

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ "CAROL I"
BUCUREŞTI